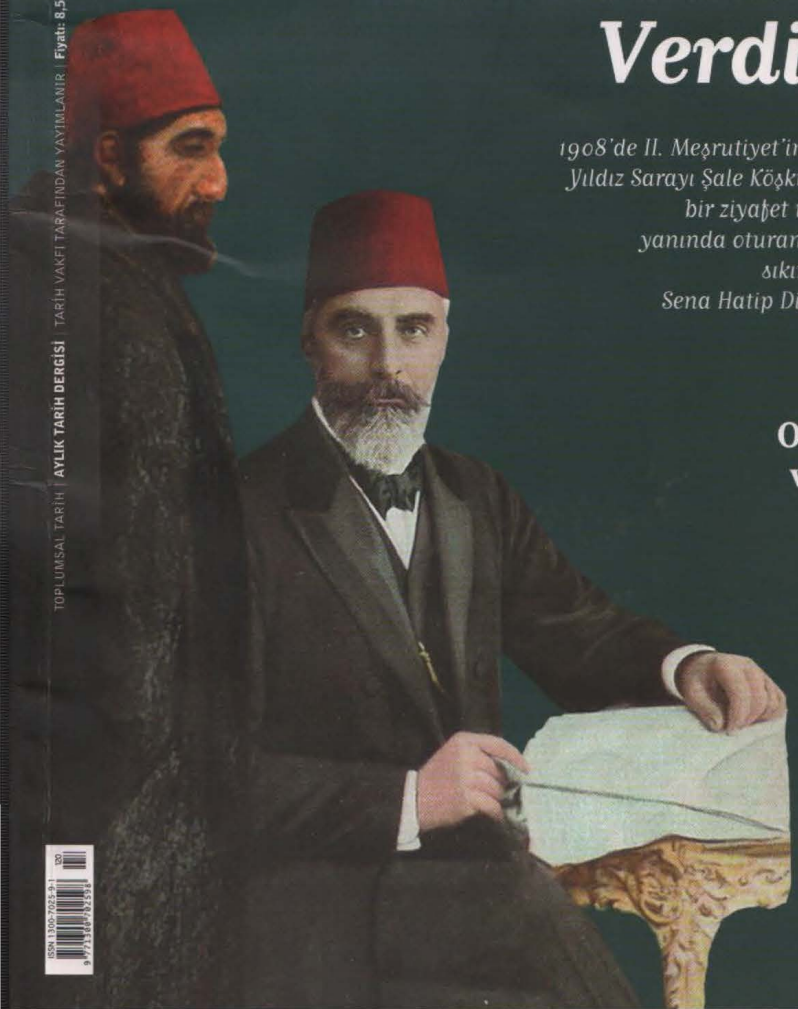
TOPLUMSAL
Tarih
234
HAZİRAN
2013

İki Dünya Savaşı Arası
Anti-Faşist Sanat ve Kukriniksi Üçlüsü
Zafer Toprak

Yıldız'da Son Ziyâfet-i Seniyye

II. Abdülhamid'in Meclis-i Mebusan Azalarına Verdiği Yemek

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra II. Abdülhamid, Yıldız Sarayı Şale Köşkü'nde Meclis-i Mebusan azalarına bir ziyafet verir. Abdülhamid yemek boyunca yanında oturan Ahmed Rıza'dan Avrupa'da nasıl sıkıntılı zamanlar geçirdiğini dinler... Sena Hatip Dinçyürek'in kaleminden. **Sayfa 64**

Osmanlı İmparatorluğu ve Emperyal Dönüşüm
Alan Mikhail
Christine M. Philliou

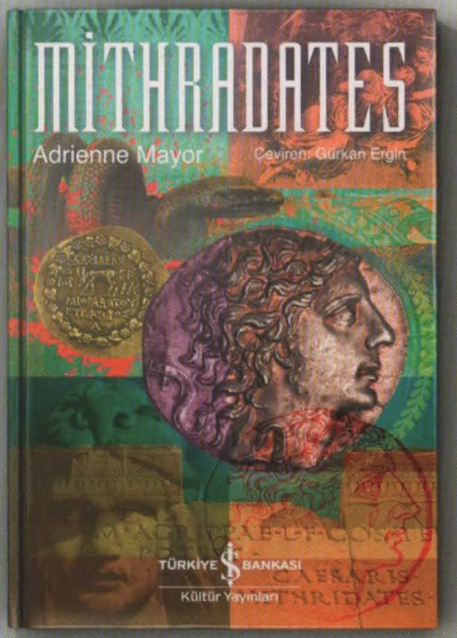
Modern Yunan Komedisinde Karamanlı
Evangelia Balta

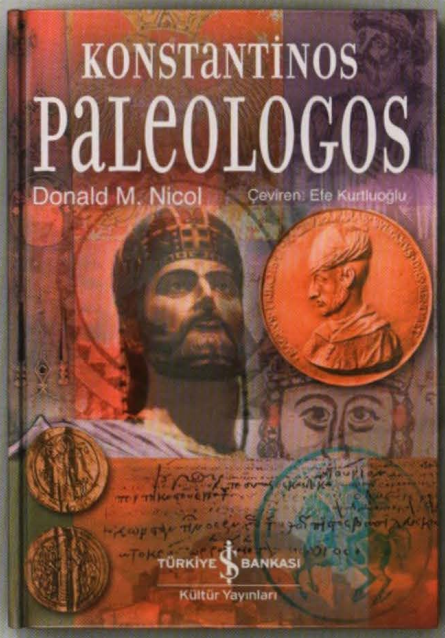
L'Illustration'*dan Seçmeler*
1 Temmuz 1899, Şehzade Abdürrahim Efendi'nin Sünneti
Edhem Eldem

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 8,50 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

ISSN 1300-7025 9-1

BİYOGRAFİ DİZİMİZİN YENİ KİTAPLARI: MİTHRADATES VE KONSTANTİNOS PALEOLOGOS

Efsanevi Pontos Kralı VI. Mithradates, Karadeniz'in güneyi ile doğusunu merkez alan ülkesinde elli yedi yıl saltanat sürmüş ve bu sürenin son kırk yılını Romalılara karşı mücadeleyle geçirmiştir. Ancak MÖ 88 yılında Anadolu'da bulunan seksen bin Romalıyı aynı günde öldürtmesi bile Roma'ya nihaî yenilgisine engel olamamıştır. Her gün küçük bir doz alarak zehre bağışıklık kazandığı için düşmanları tarafından kıstırıldığında yanında taşıdığı güçlü zehrin onu öldürmediği, bu yüzden kendini kılıçla öldürttüğü söylenir.

Mithradates
Adrienne Mayor, çeviren: Gürkan Ergin
536 sayfa, ciltli, 48 TL

Bizans'ın son imparatoru XI. Konstantinos Paleologos, kaçması yönündeki telkinlere itibar etmemiş, elindeki tüm imkânları seferber ederek Osmanlılara karşı Konstantinopolis'i savunmuş, ancak II. Mehmed'e yenilerek devletiyle birlikte hayatını da kaybetmiştir. Geç dönem Bizans uzmanı Donald M. Nicol, bu biyografisinde, dört yıllık kısa ve talihsiz hükümdarlık döneminde şehrini kurtarmak için elinden geleni yapan ama sonunun geldiğini anlayınca da bunu mertçe karşılayan bir hükümdar portresi çizmektedir.

Konstantinos Paleologos
Donald M. Nicol, çeviren: Efe Kurtluoğlu
188 sayfa, ciltli, 25 TL

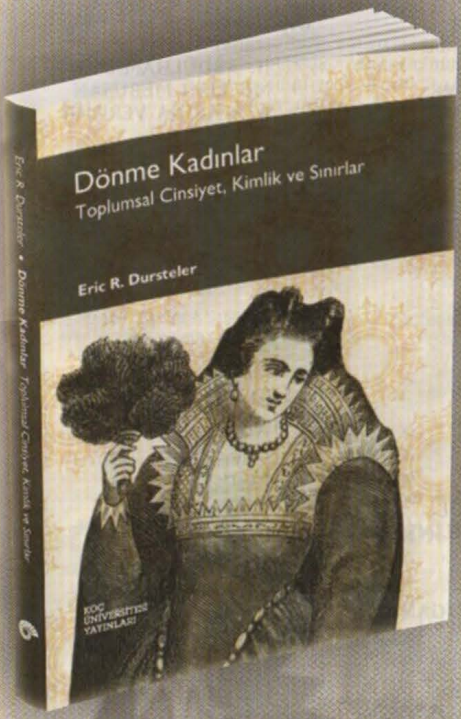
Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 Ankara - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Altındağ, Tel: (0312) 324 10 74 • İzmir - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 • Diyarbakır - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • Eskişehir - Tepebaşı, Tel: (0222) 220 49 13 • Trabzon - Merkez, Tel: (0462) 326 98 39 • Mersin, Tel: (0324) 238 18 14 Samsun - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Dönme Kadınlar

Toplumsal Cinsiyet, Kimlik ve Sınırlar

Eric R. Dursteler

Bu kitapta erken modern dönemde doğdukları yerleri, ailelerini ve dinlerini bırakan Akdenizli kadınların, toplumsal ve siyasi olarak sahip oldukları karmaşık alanı açık eden hikâyeleri anlatılıyor. "Dönme," en dar anlamıyla, erken modern Akdeniz'de Hıristiyanlıktan Müslümanlığa geçenler için kullanılır. Eric R. Dursteler, Dönme Kadınlar kitabında, bu anlamı ustaca değiştirerek kelimeyi, dönemin ve bölgenin toplumsal, dini, siyasi ve toplumsal cinsiyet sınırlarının ötesine geçen herkesi kapsayacak şekilde kullanıyor. Kitapta, kendisini ezen kocasından kaçmak için İstanbul'a, dönme ağabeyinin yanına gelip Fatma Hatun adını alan Venedikli Beatrice Michel'in hikâyesiyle kadınların din ve yer değiştirerek nasıl şahsi ve ailevi statülerini yükselttiklerini okuruz. Hıristiyan Elena Civalelli ve Müslüman Mihaleşatoroviç'in paralel hikâyesinde, iki cesur kadının Osmanlı-Venedik sınırını kullanarak kendi hayatlarını tayin edişlerine tanık oluruz. Yunan adası Milos'tan kaçan dört Müslüman kadının (Ayşe, Emine, Hatice ve anneleri Maria) Korfu'ya sığınmaları ve İslamdan Hıristiyanlığa dönmeleriyle, bir kadının hayatı üzerinde söz sahibi olmasının nasıl Osmanlı-Venedik sınırında uluslararası bir fırtına kopardığını görürüz.

Yazar: Eric R. Dursteler Çeviren: Deniz Koç Kategori: Tarih, Kadın Çalışmaları
Sayfa: 241 ISBN: 978-605-5250-14-0 KDV dahil fiyatı: 25 TL

KOÇ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
Rumelifeneri Yolu 34450 Sarıyer İstanbul
T: 0212 338 1797 F: 0212 338 1415 E: kup@ku.edu.tr
www.kocuniversitesiyayinlari.com

Genel Dağıtım
YKY
Yapı Kredi Yayınları
İstiklal Cad. No: 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
T: 0212 252 4700 F: 0212 252 4034 E: ykykultur@ykykultur.com.tr
www.ykykultur.com.tr

İÇİNDEKİLER

MERHABA,

Haziran sayımızda Sena Hatip Dinçyürek'in "Yıldız'da Son Ziyâfet-i Seniyye: II. Abdülhamid'in Meclis-i Mebusan Azalarına Verdiği Yemek" başlıklı yazısını kapağa taşıdık. II. Abdülhamid'in II. Meşrutiyet'i ilan etmek zorunda kalmasından ve Meclis-i Mebusan'a yeni azaların seçilmesinden sonra oluşan politik ortamda sultan Şale Köşkü'nde mebusana bir ziyafet verir. Yemekte Abdülhamid'in bir yanında Meclis-i Mebusan Reisi ve o tarihte İTC'nin bir numarası Ahmed Rıza, diğer yanında sadrazam paşa vardır. Gece boyunca Abdülhamid, Ahmed Rıza'nın Avrupa'da geçirdiği süre içinde neler çektiğini dinlemek durumunda kalır. Yine de memnundur zira yemek esnasında mebusan, özellikle de Arap mebuslar sultana eskisi gibi tezahüratta bulunurlar. Ancak ziyafeti takip eden günlerde basında çıkan ve sultanın pozisyonunu sorgulayan yazılar Abdülhamid'in keyfini kaçırır.

Bu sayımızda iki önemli çeviri yayınlıyoruz. Birincisi Alan Mikhail ve Christine M. Philliou'nun birlikte yazdıkları ve başlığını "Osmanlı Imparatorluğu ve Emperyal Dönüşüm" şeklinde Türkçeleştirdiğimiz makale. Yazının başında belirtildiği gibi, yazarlar 1990'lardan beri Osmanlı tarihi alanında yapılan çalışmaları genel olarak değerlendirmeyi ve yer yer kullanılan farklı karşılaştırmalı analiz yöntemlerini belirlemeyi amaçlıyor. Okuyucu bu makalenin dipnotlarına göz atınca yazarların ne kadar çok kaynak tükettiklerini fark edecektir.

İngilizceden çevrilen ikinci makale Evangelia Balta'nın: "Modern Yunan Komedisinde Karamanlı". Balta, komedi metinlerindeki Türkçe dilli Karamanlı kahramanların temsilini gösterdiği bu makalesinde Osmanlı toplumundaki Batı'ya eğilimli ve mono-kültürel bir yapıyı özleyen Rum cemaati ile Anadolu'nun içlerinden gelen ve kendi kültürel kodları olan dindaşları Karamanlılar arasındaki gerginliğin altını çiziyor. Bu "halk dili" ve "yüksek dil" tartışmaları için de çok güzel bir örnek aslında. Dillerin standartlaşmasının getirdiği bedelin örneği.

Zafer Toprak , "İki Dünya Savaşı Arası: Anti-Faşist Sanat ve Kukriniksi Üçlüsü" başlıklı yazısında Kukriniksi Üçlüsü olarak bilinen üç karikatüristin ve poster sanatçısının -Michail Kupriyanov, Porfirii Krylov ve Nikolai Aleksandrovich Sokolov'un- II. Dünya Savaşı sürecinde anayurt savunmasını desteklemek amacıyla birlikte yaptıkları çalışmaları tanıtıyor. Okuyucu Sovyetler Birliği'nde Nazi Almanyası'na karşı direniş devam ederken hazırlanan bu karikatür ve posterlerde Nazi önderlerinin şeytanlaştırıldığını düşünebilir. Öte yandan Nazi önderleri daha ne kadar seytanlaşabilir diye düşünebiliriz, zaten...

Temmuz'da görüşmek umuduyla.

Ahmet Akşit

04 *L'ILLUSTRATION*'DAN SEÇMELER
Hazırlayan: Edhem Eldem

08 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

10 ODESA'DA KONFERANS
OSMANLI DÖNEMİNDE ODESA (HOCABEY) VE KUZEY-BATI KARADENİZ
Kahraman Şakul

14 YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ'NDE SEMPOZYUM
OSMANLI VE CUMHURİYET TARİHİ ARAŞTIRMALARI
Berat Seçkin Demirok

16 METNİN HÂLLERİ
OSMANLI'DA TELİF, TERCÜME VE ŞERH ÇALIŞTAYI
Fatma Şen

18 *GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE AZINLIK OKULLARI: SORUNLAR VE ÇÖZÜMLER*
Gülay Kayacan

19 PERŞEMBE KONUŞMALARI'NDA ZAFER TOPRAK
TÜRKİYE'DE SOSYAL BİLİMLERİN DOĞUŞU
Sevinç Coşkun

20 NAİL SATLIGAN'A VEDA
Şadi Ozansu

21 III. ULUSLARARASI SEVGİ GÖNÜL BİZANS ARAŞTIRMALARI SEMPOZYUMU
BİZANS'TA TİCARET
Söyleşi: Ahmet Akşit

26 OSMANLI İMPARATORLUĞU VE EMPERYAL DÖNÜŞÜM
Alan Mikhail - Christine M. Philliou

42 İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASI
ANTİ-FAŞİST SANAT VE KUKRİNİKSİ ÜÇLÜSÜ
Zafer Toprak

54 MODERN YUNAN KOMEDİSİNDE KARAMANLI
Evangelia Balta

64 YILDIZ'DA SON ZİYÂFET-İ SENİYYE
II. ABDÜLHAMİD'İN MECLİS-İ MEBUSAN AZALARINA VERDİĞİ YEMEK
Sena Hatip Dinçyürek

70 ÇİN - RUSYA ARASINDA TURGUTLAR
UNUTULAN BUDİSTLER
Turhan Turgut

78 BİR BANKA MÜFETTİŞİNİN RAPORLARINA GÖRE
TAŞRADA YOLSUZLUKLAR VE EKONOMİ
Murat Koraltürk

84 İSTANBUL'DA DİL MESELESİ
TAHİDROMOS GAZETESİNDE (1898-1908) TEZ VE ANTİTEZLER
Kornilia Çevik Bayvertyan

90 17. YÜZYIL OSMANLI TARİHİNİN ARAP-HIRİSTİYAN MÜELLİFLERİNE İKİ MÜHİM ÖRNEK
Hasan Çolak

94 DIERIC BOUTS
SON AKŞAM YEMEĞİ
Hazırlayan: Zerrin İren Boynudelik

"Açık Radyo." 94.9

FİKR-İ TAKİP:

94.9 Açık Radyo'da 15 günde bir pazartesileri saat 15.30'da yayınlanan Fikr-i Takip programında bu ay Emine Önel Kurtve Elçin Macar'ı ağırlıyoruz. Kurt ile Utrecht Antlaşması'nın 300. yıl kutlamaları için yapılan çağdaş kutlama resmini konu alan *Geleneksel Bir Resim Türüne Günümüzden Bir Yorum* adlı yazısını (10.06.2013), Macar ile Yunanistan'da *Eski ve Yeni İslam* yazısını (24.06.2013) konuşacağız. **Peri Efe-Ahmet Akşit**

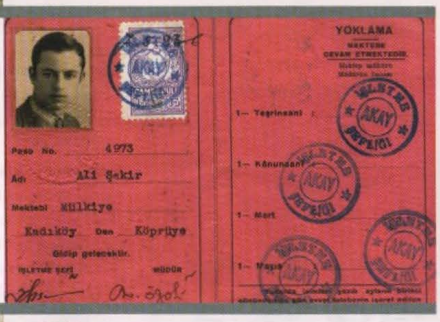

70 ÇİN-RUSYA ARASINDA TURGUTLAR UNUTULAN BUDİSTLER

Turhan Turgut, Turgutların 17. yüzyılda Volga havzasına yerleşmelerini, buradaki yaşantılarını ve daha sonra anayurtlarına, Sincan-Cungarya'ya yaptıkları büyük göçü konu ediniyor.

78 BİR BANKA MÜFETTİŞİNİN RAPORLARI

Murat Koraltürk, banka müfettişi Ali Şakir Ağanoğlu'nun raporlarından yola çıkarak 1942-1949 yılları arasında Ziraat Bankası'nda hangi konuların soruşturmaya tabi tutulduğunu mercek altına alıyor.

84 İSTANBUL'DA DİL MESELESİ

Kornilia Çevik Bayvertyan, Yunanistan'da "halk dili (dimotiki) ile katharevusa" etrafında dönen tartışmaların aynı dönemde Osmanlı'da nasıl yaşandığı inceleniyor. Yazar, Rum gazetesi Tahidromos'un 1898-1908 tarihleri arasındaki yayınlarını inceliyor.

94 DIERIC BOUTS, SON AKŞAM YEMEĞİ

Zerrin İren Boynudelik, İncil metinleri içinde İsa'nın hayatına dair anlatılan en önemli olaylardan biri olan "Son Akşam Yemeği" sahnesini Bouts'un çiziminden aktarıyor ve diğer örneklerden de faydalanarak ayrıntılı bir analiz sunuyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 234, Haziran 2013

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıoğlu, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Vangelis Kechriotis, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Berkay Küçükbaşlar

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

SAYFA TASARIM/UYGULAMA, KAPAK UYGULAMA
Aysel Kazıcı Özalp

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
bkucukbaslar@tarihvakfi.org.tr

BASKI
G.M. Matbaacılık ve Ticaret A.Ş. 100. Yıl Mah. MAS-SİT 1. Cadde No: 34204/İSTANBUL
Tel: +90 (212) 629 00 24

BASKI TARİHİ
Haziran 2013

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
12102

MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
12358

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
85,00 TL.

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

1 TEMMUZ 1899

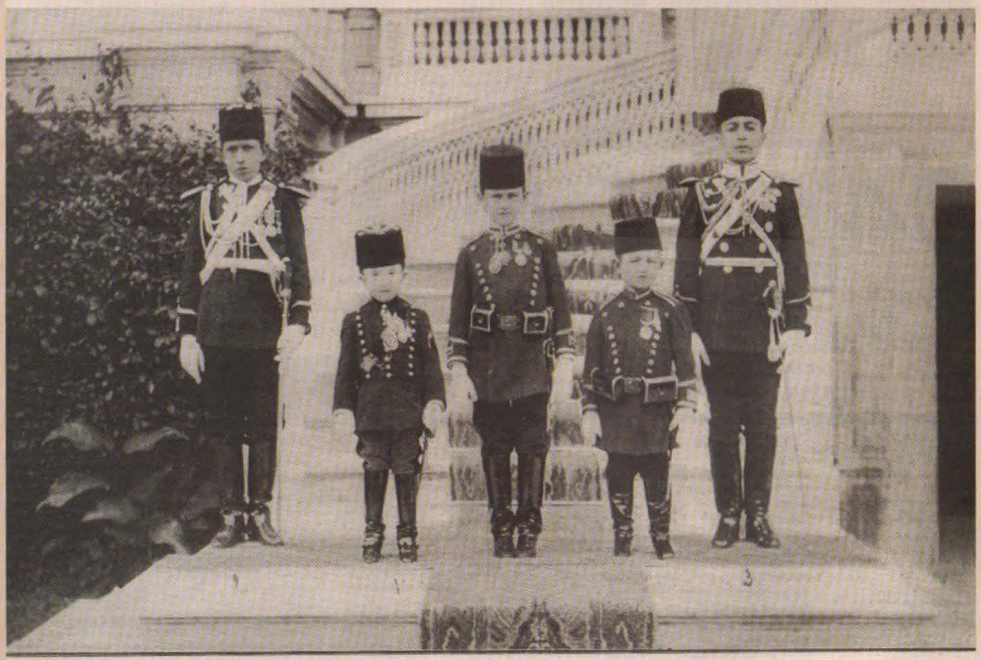
ŞEHZADE ABDÜRRAHİM EFENDİ'NİN SÜNNETİ

Padişahın oğlu Şehzade Abdürrahim Efendi'nin İslam dinine kabulü. Harbiye Nazırının oğlu Şehzade Abdül. Müşir Eyüb Paşa'nın oğlu.

Bu sayımızdaki sayfalarımızda *L'Illustration* dergisinin 2940 sayı ve 1 Temmuz 1899 tarihli nüshasındaki bir haberi ele alacağız. Kapağında Fransa'da yeni kurulan Waldeck-Rousseau kabinesinin başlıca üyelerinin resimlerinin yer aldığı derginin içinde fesli ve üniformalı muhtelif yaşlardaki beş çocuğun sıralanmış bir şekilde poz verdiği bir fotoğraf ve buna eşlik eden kısa bir yazı vardı. Yazıda, dönemin padişahı Sultan II. Abdülhamid'in oğullarından Abdürrahim Efendi'nin sünneti konu edilmişti. Yıldız Sarayı'nda gerçekleştirildiği söylenen bu ameliyatın "İslamdinine kabul" niteliğinde bir zorunluluk olduğu belirtilirken, buna ilaveten geleneksel olarak zengin birinin çocuğu sünnet olduğunda beraberinde birçok fakir çocuğun da sünnet ettirildiği, bu şehzadenin sayesinde de binlerce çocuğun aynı muameleye tabi tutulduğu anlatılmaktaydı.

Fotoğrafın altındaki yazıda beş çocuktan sadece üçünün kimliği tespit edilmişti. Soldan ikinci

Le fils du ministre de la guerre. Le prince Abdul. Le fils du maréchal Eyoub Pacha.

Le prince Abdul-Rahim Effendi, fils du sultan, admis dans la religion musulmane. — (Voir l'article, page 16.)

küçük çocuk "Şehzade Abdül", yani Şehzade Abdürrahim olarak tanıtılırken, en soldaki çocuk "Harbiye Nazırının oğlu", en sağdaki ise "Müşir Eyüb Paşa'nın oğlu" olarak tarif edilmekteydi. Metinde Sadrazam Said Paşa, Harbiye Nazırı Rıza Paşa ve Müşir Ahmed Eyüb Paşa'nın oğullarının da bu vesileyle sünnet edildikleri bilgisinin verilmesinden buradaki diğer çocukların da sünnet olmuş olduklarını tahmin etmek mümkündür. Dönemin Harbiye Nazırı Mehmed Rıza Paşa'nın (1844-1920) üç oğlu bulunmaktaydı: Süreyya [Ilmen], Şükrü ve Ziya. Bunların ilki 1874 doğumlu olduğuna göre fotoğrafta yer alan diğer ikisinden biri olmalıydı.[1] Müşir Ahmed Eyüb Paşa'nın (1834-1893) oğlu ise Ali Fuad (1885?-1953) adında, yedi yaşında, muhtemelen babasının ölümü üzerine şehzadelerle beraber öğretim görmek üzere saraya alınmış olan bir çocuktu.[2]

Bu fotoğrafın 25 x 19,5 cm boyunda renkli bir örneği 1993'te Pierre de Gigord'un fotoğraf koleksiyonuyla yapılmış olan bir sergide ve katalogda yer almıştı. Ne var ki 1897'ye tarihlendirilen fotoğrafın fotoğrafçısının adı bilinmemekte, çocuklar ise sadece "Padişahın çocukları" olarak tanıtılmaktaydı.[3] Oysa iki uçtaki çocuk ile ortadakiler arasındaki bazı farklar, hepsinin şehzade olamayacağını gösteriyordu. Soldan ikinci ve üçüncünün boynundaki Hanedan Nişanı, dördüncünün ise nişanı olmasa da aynı kıyafette olması bu üçünün şehzade, uçtakilerin ise yaver veya fahrî yaver olduklarını düşündürüyordu.

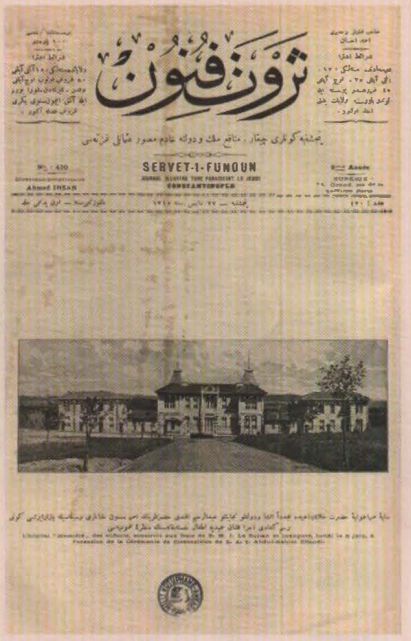
Fotoğraftakilerin kimliğini ayrıntılı olarak tespit eden Bahattin Öztuncay'a göre çocukların soldan sağa isimleri şunlardı: Mehmed Rıza Paşazade Ziya Bey, Şehzade Abdürrahim Hayri Efendi, Şehzade Mehmed Cemaleddin Efendi, Şehzade Mehmed Abdülhalim Efendi ve Müşir Ahmed Eyüb Paşazade Ali Fuad Bey. Öztuncay ayrıca bu fotoğrafın Phébus stüdyosunu işleten Bogos Tarkulyan tarafından çekilmiş olduğunu tespit etmiş, 21 x 27 cm ebadındaki orijinalini iki kere yayınlamış, tarihini de 1900 olarak belirlemişti.[4]

L'Illustration'da 1899'da yayınlanan bir fotoğrafın 1900 tarihli olması mümkün değilse de, diğer bilgiler son derecede yararlıdır. Üç şehzadenin sadece biri, en soldaki Abdürrahim Hayri Efendi (1894-1952), Abdülhamid'in oğluydu. Ortadaki, Abdülaziz'in oğlu Mehmed Şevket Efendi'nin oğlu Mehmed Cemaleddin Efendi (1891-1947), sağdaki ise Abdülmecid'in oğlu Selim Süleyman Efendi'nin oğlu Mehmed Abdülhalim Efendi'ydi (1894-1926). Henüz beş yaşındaki Abdürrahim ileride aynı yaştaki kuzeni Abdülhalim'in kız kardeşi Naciye Sultan'la sözlenecek (1909) ve nişanlanacaktır (1911) fakat bu nişan 1914'te Naciye Sultan'la evlenmeye karar vermiş olan Enver Paşa tarafından Sultan Reşad'a bozdurulacaktır, Abdürrahim Hayri Efendi ise sürgüne gittiği Paris'te 1952 yılbaşında intihar etmiştir.[5]

En sağda yer alan Ahmed Eyüb Paşazade Ali Fuad Bey de 1910'da Abdülhamid'in kızlarından Refia Sultan'la (1891-1938) evlenecektir. En soldaki Mehmed Rıza Paşazade Ziya Bey ise Kuntay soyadını almış ve 1952'de ölmüştür.

Bütün bunlardan fotoğrafta yer alan üçü şehzade, ikisi yaver, beş çocuğun aynı anda sünnet edilmiş olduğu, bu fotoğrafın ise bu olayın bir anısı olarak çekildiği anlaşılmaktadır. Fakat işin daha ilginç bir boyutu, söz konusu sünnetin Abdülhamid'in kurduğu meşhur Etfal Hastanesi'nin açılışıyla da örtüşmesidir. Gerçekten de muhtelif kaynaklarda çocuklara mahsus Şişli'deki bu hastanenin 5 Haziran günkü resmi açılışının söz konusu üç şehzadeyle 671 çocuğun sünnet edilişine vesile olduğudur.[6] 27 Mayıs 1315 (8 Haziran 1899) tarihli *Servet-i Fünun* dergisinin kapağında da yeni hastanenin genel görüntüsünün altında şu ifade yer almaktaydı:

"Saye-i merahim-vaye-i

Servet-i Fünun dergisinin 27 Mayıs 1315 (8 Haziran 1899) tarihli 430. sayısının kapağı.

Milli Kütüphane.

hilafetpenahide (Halifenin merhamet dolu yardımıyla) müceddeden (yeni olarak) inşa ve devletlü necabetlü Abdürrahim Efendi hazretlerinin emr-i mesnun-i hitanları (sünnetleri) vesilesiyle Pazarertesi günü resm-i küşadı (açılış töreni) icra kılınan Hamidiye Etfal Hastanesi'nin manzara-i umumiyesi."[7]

Derginin içindeki haberde de bu törende sünnet edilmeleri emrolunan çocukların bir kısmının da ameliyatlarının burada gerçekleştirildiği belirtilmişti.[8]

Bundan da ilginci, söz konusu fotoğrafın *İrtika* (Yükseliş) isimli derginin 29 Muharrem 1317 (28 Mayıs 1315 - 9 Haziran 1899) tarihli 13. sayısının kapağında yer almış olmasıydı. Aslında dikkatlice bakıldığında fotoğrafın tam aynı olmadığı, soldan dördüncü olan Abdülhalim Efendi'nin başını hafifçe çevirmiş olduğundan anlaşılmaktadır; yani muhtemelen arka arkaya çekilmiş iki fotoğrafta beş yaşındaki bu çocuk pozunu tam tutamamıştı. Fotoğrafın altındaki liste ise şehzadeleri soldan sağa 1, 2 ve 3, diğer çocukları ise soldakini

İrtika dergisinin 29 Muharrem 1317 (28 Mayıs 1315 - 9 Haziran 1899) tarihli 13. sayısının kapağı.

Milli Kütüphane.

4. sağdakini de 5 rakamlarıyla numaralayarak tanımlamıştı:

1. Şehzade-i civanbaht devletlü necabetlü Abdürrahim Efendi hazretleri.

2. Devletlü necabetlü Şevket Efendi hazretlerinin mahdum-ı alileri maiyyet-i seniyye-i mülukâne çavuşanından necabetlü Cemaleddin Efendi hazretleri.

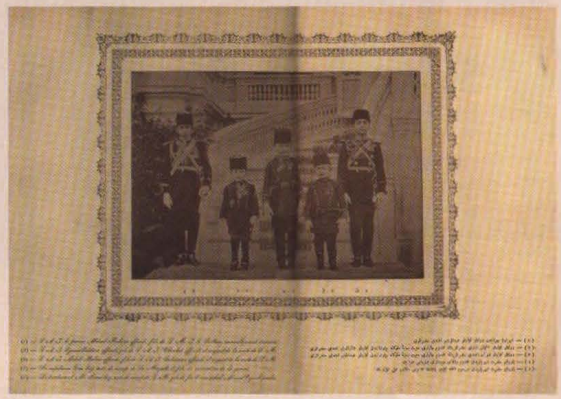
3. Devletlü necabetlü Süleyman Efendi hazretlerinin mahdum-ı alileri maiyyet-i seniyye-i mülukâne çavuşanından necabetlü Abdülhalim Efendi hazretleri.

4. Yaveran-ı hazret-i Şehriyariden mahdum-ı vala-yı Sipahdari Yüzbaşı Ziya Bey.

5. Yaveran-ı hazret-i Şehriyariden merhum Ahmed Eyüb Paşa'nın mahdumu Mülazım Fuad Ali Bey.[9]

Fotoğrafta yer alan çocukların yukarıda aktardığımız isimler olduğunu teyit eden bu kaynağın ilginç bir tarafı, bu beş kişi arasında gözetilmiş olan hiyerarşidir. Abdülhamid'in oğlu olan Abdürrahim 1 rakamıyla numaralanmışsa da listede adı numarasız ve süslü bir çerçeve içinde yer almaktaydı; diğer iki şehzadenin isimleri ise iki süs arasına alınmış ve numaralanmış, yaverler ise daha basit iki süs arasında ve biraz daha küçük puntoyla verilmişti. Padişahın oğlunu öne çıkaran bu durumun benzeri de *Servet-i Fünun*'da da söz konusuydu, zira sünnet haberinde sadece Abdürrahim Efendi'nin adı geçmekteydi. İşin garip bir tarafı, *Servet-i Fünun*'un tersine *İrtika*'da sünnetten herhangi bir şekilde bahsedilmemiş olmasıdır.

Fakat bütün bu dergilerin arasında bu fotoğrafa ve etrafındaki olaylara en geniş şekilde yer veren, dönemin meşhur resimli dergilerinden "Baba Tahir" lakaplı Mehmed Tahir'in çıkardığı *Malumat* idi. Aslında *İrtika* dergisinin de yayıncısı olan Tahir'in başlıca dergisinde bu meselenin bu kadar önem kazanması şaşırtıcı değildi: Dönemin her gazete ve dergisi Abdülhamid'i övmek ile mükellef idi, ama Baba Tahir bunu en içtenlikle ve sistematik bir şekilde yapan kişiydi. 27 Mayıs 1315 (8 Haziran 1899) tarihli *Malumat*'ın kapağında resim yerine Abdülhamid'in kütüphanecisi Kalkandelenli Sabri Efendi'nin (1861-1943) bir kasidesi yer almaktaydı. Gayet karmaşık olan bu kaside bir anda padişahın doğum ve cülus tarihleriyle sünnet edilen Abdürrahim Efendi'nin doğum tarihini verirken, ilk mısraların ilk harflerinden "Abdülhamid", son harflerinden "Makam-ı Hilafet", ikinci mısralarının ilk harflerinden ise "Abdürrahim" okunmaktaydı. Derginin iç sayfalarında ise "Sur-ı Hitan" (Sünnet Düğünü) başlıklı tam sayfa bir makale, neredeyse üç sayfa boyunca ise muhtelif kişilerin bu vesileyle kaleme aldıkları şiirler, öğrencilerin şükrannameleri, şarkılar, Hamidiye Etfal Hastanesi için bir tarih gibi yazılar yer almaktaydı. Derginin açılan orta iki sayfasına ise meşhur fotoğraf yerleştirilmiş, altına da isimler hem Türkçe, hem Fransızca olarak dizilmişti. Fransızca listeye bakılırsa sünnet olan sadece Abdürrahim Efendi'ydi.[10]

Malumat dergisinin 27 Mayıs 1315 (8 Haziran 1899) tarihli 187. sayısında iki sayfa üzerine yayılmış şehzadelerin fotoğrafı.

Milli Kütüphane.

Bütün bu belgeler sayesinde bugüne kadar sadece şehzadelerin yaverleriyle poz verdiği bir fotoğraf olarak bilinen bu görüntünün aslında çok daha manidar bir bağlamda oluşturulmuş bir belge olduğunu tespit etmiş bulunuyoruz. Abdülhamid'in hayır işleriyle propagandasının hanedanın prestijiyle buluştuğu bu imajın son ve garip bir yansıması ise aynı fotoğraftan üretilmiş olan bir kartpostaldır. Şubat 1905'te yazılarak postaya verilmiş bu kartpostalın kimin tarafından neşredildiği belirtilmemiş olduğu gibi, ne derecede yasal olduğu da şüphelidir. Ülkede üretilen kartpostal türünden malzemenin üzerinde sıkı bir kontrol oluşturduğu bilinen Abdülhamid'in oğlu ve diğer şehzadelerin göründüğü bir kartpostalın tedavül etmesine pek müsaade etmeyeceği akla gelmektedir. Nitekim Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde Zaptiye Fonu'nda yer alan 29 Ağustos 1323 (11 Eylül 1907) tarihli bir belgenin "Şehzade resimlerini

"Şehzadeler". Kartpostal, ön ve arka yüz. J. Gaffos tarafından 5 Şubat 1905 günü Beyoğlu'ndan Lyon'da Bayan M. Massot'ya gönderilmiş.

Yazarın koleksiyonu.

havi kartpostalları Eminönü Postası'na verirken görülen ve Beyoğlu'ndan satın alındığı belirtilen kartpostalların oradan aldırılması" ile ilgili oluşu bunun somut bir örneğini teşkil edebilirse de,[10] arşivlerin henüz açılmamış olmasından dolayı bunu araştırmak mümkün olmamıştır. Böyle bir yasak var idiyse de elimizdeki kartpostalın bu tür kontrollere takılmamış olmasının basit bir izahı, Beyoğlu'ndaki Fransız Postanesi'nden geçmiş ve dolayısıyla Osmanlı yetkililerinin eline düşmemiş olmasıdır.

ŞEHZADE ABDÜRRAHİM EFENDİ

Padişahın oğlu beş yaşındaki Şehzade Abdürrahim Efendi İslam camiasına yeni kabul edilmiş bulunuyor.

Bunun başlıca töreni olan mecburi sünnet, Türkiye'de cerrahinin en ünlü isimlerinin eliyle Yıldız Sarayı'nın şaşaalı salonlarında yer aldı. Bu dini olayın ardından verilen muhteşem ziyafetlere Avrupa ve Amerika'nın diplomatik temsilcileri de katıldı.

Her Müslüman'ın geçirmesi gereken sünnet genellikle beş yaşından itibaren gerçekleştirilir.

Oğlunu Muhammed'in dinine dâhil eden refah sahibi bir babanın aynı zamanda birkaç fakir çocuğun da sünnetinin masraflarını üstlenmesi âdettendir ve sevap addedilir.

Padişahın oğluna eşlik edenler, Sadrazam Said Paşa'nın, Harbiye Nazırı Rıza Paşa'nın, Müşir Ahmed Eyüb Paşa'nın vs, vs. olmuştur. Ayrıca bir hafta boyunca başkentin binlerce fakir çocuğu padişahın hesabına sünnet olma ayrıcalığından "istifade" edip törenden sonra da her birine hediye olarak bir *nazarlık* (başlığa takılan bir muska), bir *entari* (elbise), bir *arkalık* (palto), bir fes ve yarım lira (11 ½ frank) verilmiştir.

Bu tören münasebetiyle edilmiş masraflar en az 250.000 lira, yani 5.750.000 frankı bulmaktadır.

OHIO

DİPNOTLAR

1 Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar. Türkiye (1074-1990)*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1969, s. 805-806.

2 Öztuna, a.g.e., s. 317-318.

3 *Images d'empire. Aux origines de la photographie en Turquie. Türkiye'de fotoğrafın öncüleri*, İstanbul, İstanbul Fransız Kültür Merkezi, 1993, s. 176.

4 Bahattin Öztuncay, *Hâtıra-i Uhuvvet. Portre Fotoğrafların Cazibesi: 1846-1950. İstanbul, Ayşaz, 2005, s. 184-185*; Öztuncay, *Hanedan ve Kamera. Osmanlı Sarayından Portreler. Ömer M. Koç Koleksiyonu*, İstanbul, Ayşaz, 2010, s. 108.

5 Öztuna, a.g.e., s. 271, 286, 326-327.

6 Öztuna, a.g.e., s. 326; Nuran Yıldırım, "Ettal Hastanesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, Tarih Vakfı, 1994, c. 3, s. 220.

7 *Servet-i Fünun*, 430 (27 Mayıs 1315 / 8 Haziran 1899), kapak sayfası.

8 *Servet-i Fünun*, 430 (27 Mayıs 1315 / 8 Haziran 1899), s. 219.

9 *İrtika*, 13 (29 Muharrem 1317 / 28 Mayıs 1315 / 9 Haziran 1899), kapak sayfası.

10 *Malumat*, 187 (27 Mayıs 1305 / 8 Haziran 1899), s. 1335-1341.

11 BOA, ZB 390/64, 29 Ağustos 1323.

Meyhaneler Hakkında

2 HAZİRAN 1913
İKDAM

Mebânî-i mukaddese [kutsal binalar] ile meyhaneler arasında mümteniü'l-mürûr dahi olsa akalli [en az] yüz arşın mesafenin suret-i mutlakada nazar-ı itibariye alınması hakkında Şura-yı Devletçe bi'l-ittihaz tebliğ olunan karar bu mesele hakkında tahaddüs eden [meydana gelen] müşkilata bir nihayet verilmek üzere Düyun-i Umumiye'nin müracaatıyla ve idare-i mezkûreden bir memurun huzuruyla ittihaz edilmiş olmasına ve her iki mebânî meyanında asker-i mesafe [en kısa mesafe] hatt-ı müstakim [doğru çizgi] olduğuna göre bunun tatbikinde müşkilat hudûs edemeyeceğinden tağyir-i karara [kararı bozmaya] mahal olmadığının Şehremaneti'ne tebliğine Şura-yı Devlet Mülkiye ve Maarif Dairesi'nce karar verilmiştir.

Spor Jimnastik Oyunları

2 HAZİRAN 1913
TANİN

Dün Kadıköyü'nde İttihad Spor Kulübünde Musevi Makabi Cemiyeti'nin her sene icra ettiği jimnastik oyunları oynanmıştır.

Makabi Cemiyeti'nin sporculukta ki maharetleri esasen şöhret bulmuş olduğu cihetle dünkü oyunlara halk tarafından fevkalade bir surette iştirak edilmiş ve oyunlar da o nisbetde mükemmel surette neticelenmiştir.

Jimnastik oyunlarına iştirak eden Musevi kız ve erkek gençlerin miktarı 128 kişi olduğu halde saat üç buçukta başlamıştır.

Erkekler yalnız beyazlar giyinmiş ve bellerine kırmızı kuşaklar sarmış oldukları hâlde manga manga dizilmişler ve 86 kişiden ibaret olduğu hâlde geçit resmine başlamışlardır.Aralarında bir buçuk metrelik bir mesafe bırakıldığı hâlde sporcular muzıka resmi geçit marşını çaldığı hâlde yürümeye başlamışlardır. Bunları morlar giyinmiş ve bellerinde beyaz kuşaklar sarılı 42 kız aynı hareketle takip etmişlerdir. Jimnastikçilerin yürüyüşünde muhafaza ettikleri intizam herkesin takdirini celbetmiş ve bâhusus küçük kızlar tribünler önünden geçerken fevkalade alkışlanmışlardır.

İkinci parti oyuna yine bu yüz yirmi sekiz kişinin iştirakiyle başlanmıştır. Bu defa yalnız İsveç jimnastikleri usulünde vücut hareketleri yapılmış ve tribünde de fevkalade alkışlanmışlardır.

Genç kızlar da ellerinde lobutlar ile jimnastik oyunları yapmışlardır.

Üçüncü kısım oyunda yalnız erkekler tarafından tüfek hareketleri yapılmış ve sonra koşu müsabakalarına başlanmıştır.[.....]

Genç kızlar birdirbir aletleri üzerinde sıçrama, atlama, hoplama oyunlarını büyük bir muvaffakiyetle icra etmişler. Erkekler ise barfikslerin üzerinde olanca maharetlerini ibraz eylemişlerdir.

Beşinci kısım çekişmeden ibaret bulunuyordu. Fakat bu oyundan Musevi vatandaşlarımızın arasında büyük bir rekabet tevlid ederek birinciliği almak arzusu bütün gruplar arasında mümayan olmaya [görülmeye] başladı ve altı çekiş yapılarak Balat Kuzguncuk'a , Haydarpaşa Beyoğlu'na, Beyoğlu Hasköy'e ve Hasköy de Kuzguncuk'a mağlup oldular. Bu gülünçlü çekişmenin mükafatı en sonra Beyoğlu Musevi grubu tarafından kazanıldı

Beyanname-i Resmi

12 HAZİRAN 1913
İKDAM

Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi'nden Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa hazretleri bu sabah Harbiye Nezareti'nden Bâb-ı Âli'ye geldikleri ve otomobil Beyazıt Meydanı'ndan Divan Yolu'na sapacağı sırada yol tamiratı ve bir miktar kalabalık hasebiyle tevkife mecbur olmuş ve bu esnada eşhas-ı mechûle tarafından otomobil üzerine on el kadar silah atılmıştır. Bu taarruz neticesinde Sadrazam Paşa hazretleri mecrûhen Harbiye Nezareti'ne avdetle yarım saat sonra aldıkları cerihadan müteessiren ikmâl-i enfâs etmiştir. [ölmüştür] Refakatlerinde bulunan yaverlerinden Bahriye Mülazımı İbrahim Bey dahi atılan mermilerin isabeti ile vefat etmiştir.

Heyet-i Vükelâ Harbiye Nezareti'nde ictıma eylemiş ve cihet-i askeriyece muhafaza-i asayiş zımnında tedabir-i lâzıme ittihaz olunmuştur.

Katillerden zan olunan Topal Tevfik namında bir şahıs Gedikpaşa cihetlerinde bir apdeshane derununda; yedinde iki rovelver ile bir miktar mermi bulunduğu hâlde derdest olunmuştur. Polis taharriyata ve tamik-i tahkikata devam etmektedir.

Aşk Yüzünden Cinayet ve İntihar

12 HAZİRAN 1913
İKDAM

Dolapdere Polis Merkezi'nde müstahdem polis memuru Salih Efendi evvelki gece Fil Burnu'nda Valide Çeşmesi'nde Surpik'in umumhanesine giderek dostu Eleni ile ayş ü işret ettikten [iyiyip içtikten] sonra geceyi orada geçirmek üzere yatmış ve sabahleyin uyanarak henüz uyumakta bulunan dostu Eleni'yi rovelverinle cerh ve katl eylemiştir. Müteakiben rovelveri kendisine tevcih ile attığı bir kurşun kolunun altından girmiş ve tehlikeli surette mecrûh olmuştur.

İcra kılınan tahkikata göre Eleni'ye taaşşuk ederek [aşık olarak] mezbüreyi dost tutmuş, fakat Eleni'nin mukaddema Recep namında olan ve taşrada bulunan eski dostu ahiren İstanbul'a gelmesiyle Salih Efendi sevgilisinin yine Receb'e meyl ile kendisini terk eyleyeceği vesvesesine düşerek nihayet kıskançlık saikasıyla bu cürmü irtikab etmiştir. Mecrûh Salih Efendi tahtı tedaviye alınmıştır.

Katil Sevk Olunurken

12 HAZİRAN 1913
TANİN

Katillerde Topal Tevfik Gedikpaşa'da derdest ve tevkif

olunduktan sonra jandarmaların taht-ı muhafazasında olarak Merkez Kumandanlığı'na sevk edilmekte olduğu bir sırada artık o civarda Mahmut Şevket Paşa'nın haber-i şahadeti her tarafa yayılmıştı. Sokaklarda biriken ahali sabırsızlık, teessür ve bilhassa infial ile bu vicdan-güdâz cenâati telin ederken birden bire jandarmaların muhafazası altında katilin Merkez Kumandanlığı'na sevk edilmekte olduğunu görünce bir hücum-ı gafîr hâlinde Topal Tevfik'i parçalamak üzere üstüne hücum etmek istemişlerse de jandarma müfrezesine kumandan derhal süngü taktırarak ahaliyi bundan menetmiştir.

Mahmut Şevket Paşa Dün Milletin Gözyaşları Arasında Hacegâh-ı ebedisine Tevdi Kılınmıştır

13 HAZİRAN 1913
TANİN

Tabutun Huzurunda

Mahmut Şevket Paşa'nın o büyük şehidin hâle-i fedakârı ve vatanperveri ile muhât İçevrilmişl olan tabutunu, millet, dün parmakları ucunda götürmüş olmakla kadr-dân [kadir bilen] olduğunu isbat etti. [....]

Gasli

Şehid-i muhteremin gaslı Harbiye Nezareti'nin alt katında icra edilmiştir. Vazife-i techiz ve tekvin [ölüyü yıkama ve kefenleme vazifesi] ifâ olunduğu sırada vükelâ ve zevat-ı saire Daire-i Harbiye'ye gelmeye başlamışlardır. [.....]

Cenaze Hareketi

Tezkiye ve dua bittikten sonra cenaze hareket etti.[....] Cenaze Beyazıt kapısından çıktığı sırada Darülfünün talebesi ve Divan Yolu'nda bllumum idadi şakirdanı son vazife-i ihtiramı ifâ eylemişlerdir.[....]

Ayasofya'da

Cenaze Ayasofya Camii-i şerifinin Adliye Nezareti'ne nazır arka kapısı önündeki musallaya vaz edilmiştir.Mahmut Şevket Paşa'nın cenazesiAyasofya'ya geldiği zaman Yaver İbrahim Bey'in cenazesi de Gülhane Hastahanesi'nden çıkarılmıştır. [....]

Hurûc

Ayasofya Camii-i şerifi'nde cenaze namazı bad'el-eda şehid-i mağfûr Sadrazam Paşa ile yaveri İbrahim Bey'in bulundukları musallalar önünde bir dua tilâvet edilmiştir.

Cenaze Ayasofya meydanına vürûd ettiği zaman tertibat mucibince efrad ahz-ı mevki etmişler ve önde yine dedegân bulunduğu hâlde ihtifâlât-ı faika ile şehid-i muhteremin cenazesi kaldırılmış ve Yaver İbrahim Bey merhumun cenazesi de paşa-yı müşârünileyhin cenazesini takip etmiştir.

Yollarda

Yollarda izdihamdan geçmek gayrı kabil idi. Bir çok kadın ve erkekler evlerde necib ve muhterem şehide son rasime-i şükran ve veda ifâ için ağlaşıyorlar,haykırıyorlardı.[....]

Sirkeci'den hareket

Alay Sirkeci'ye muvasalat ederek Bahriye Nezareti tarafından gönderilen Rehber, Kamer, Mededresân, Tophane istimbotlarından Rehber istimbotuna cenazeler irkâb edilmiş İbindirilmişl ve makam yaverleri binmiş ve Kamer istimbotuna Heyet-i Vükelâ ve diğer istimbotlara da ümera-yı askeriye , mevcut bulunan ayan, sabık mebusan azaları ve ataşemiliterler rakib olmuşlardır.

Diğer meduvvin Şirket-i Hayriye'nin 67 ve 70 numaralı vaporlarına ve asakir araba vaporuyla Kabataş iskelesine muvasalat etmişlerdir.

Sefain-i ecnebiye bandıraları alâlm-I matem olmak üzere yarıya indirilmiş ve alayı hamil vaporların mürurunda gemi taifeleri rasime-i ihtiramı ifâ etmişlerdir.

Kabataş iskelesinde heyet-i sefain-i ecnebiye kumandanları ile sefaret ateşamiliterleri tarafından istikbal edilmiştir.

Mağfur-ı müşârünileyi hamil olan tabut Rehber istimbotundan makam yaverleri ile zabitan tarafından, İbrahim Bey'i hamil olan tabut da bahriye zabitanı ve neferatı tarafından çıkarılmıştır.[.....]

Alay tamamıyla caddeye muvasalatında İstanbul'da olduğu üzere en önde dedegân, ba'dehû Mevleviler ve en sonra Enderun-ı hümâyûn efendileri tekbir ve tehlil getirmekte ve mersiye-hân lağıt okumaktal idiler.

Dolmabahçe'de hâl-i intizarda bulunan Rum, Ermeni patrikleriyle Haham Başı merasime iltihak etmişlerdir,

Cenaze alayı Dolmabahçe, Gazhane ve Taş Kışla tarikiyle Taksim Meydanı'na getirilmiş ve Taş Kışla önünden geçerken askerler rasime-i ihtiramı ifâ etmişlerdir.

Bundan sonra aynı merasim ile Taksim, Pangaltı, Şişli tarikiyle Hürriyet-i Ebediye tepesine muvasalat olunmuştur.[.....]

Abide-i Hürriyet bahçesinde kapının sol tarafında :şehzadegân vükelâ ve süfera, Sağ tarafta: Çatalca'dan muharip ordu namına gelen heyet-i murahhasa, ayan ve mebusandan bazıları rasime-i ihtiramı ifâ için ahz-ı mevki ederek alayı karşılamışlardır.[....]

Kabrin Küşadında

Artık şehid-i mağfur Mahmut Şevket Paşa'yı kardeşleri Osman ve Hikmet beyler ile sabık yaveri İsmail Hakkı ve hın-ı şahadetinde yanında bulunan Seryaver Eşref beyler ile kendini seven bir çok muhterem simalar tarafından pek hazin feryatlar arasında lâhd-i mübarekine indirilmiş ve artık herkes beyaz mendillere gözlerinden gelen dumû-ı teessür ve teessüfü [göz yaşlarını]silmekte bulunmuşlardı.

Şehzadehân hazeratı bizzat kenar-ı kabre kadar gelerek o manzara-i elemnâke iştirak ederek mağfûrun biraderlerini ayrı ayrı beyan-ı taziyet eyleyerek izhar-ı teessüfat eylemişlerdir.

Kabirler örtüldükten sonra Üsküdar kürsü şeyhlerinden dua-gû Ahmet Efendi tarafından beliğ ve veciz bir dua kıraât edilmiş, bunu müteakip çelebi efendi ve Şeyhülislam Esad Efendi tarafından da dualar okunmuştur.

ODESA'DA KONFERANS

OSMANLI DÖNEMİNDE ODESA (HOCABEY) VE KUZEY-BATI KARADENİZ

17-19 Nisan 2013 tarihlerinde Milli Odesa Meçnikov Üniversitesi **XVI. – XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı ve Diğer Tahrir Kaynaklarında Hocabey (Odesa) ve Kuzey-Batı Karadeniz Bölgesi** *başlıklı bir konferans düzenledi. Türkiye Odesa Konsolosluğu'nun desteği ve Meçnikov Üniversitesi'nden Osmanlı tarihçisi Olaksandr Sereda'nın çabaları ile düzenlenen bu konferansa Türkiye'nin önde gelen tarihçileri Mehmet Genç (İstanbul Şehir Üniv.), Mehmet İpşirli (Fatih Üniv.) ve Feridun Emecen (İstanbul 29 Mayıs Üniv.) ile birlikte katılıp tebliğ sunma fırsatı bulduk.*

KAHRAMAN ŞAKUL

Konferansın amacı Ukraynalı ve Türkiyeli tarihçileri bir araya getirerek bölgenin Rus fethi öncesindeki tarihini tartışmaktı. Rus resmi tarih tezlerine göre bu civarlar Rus fethinin gerçekleştiği 18. yüzyıl sonlarına dek kimsenin yaşamadığı uçsuz bucaksız bir serhat bölgesiydi. Buraları iskân edip "şenlendiren" Ruslardı. Odesa liman şehrinin kurulması ise bu yeni sürecin en güzel göstergesiydi. Batı tarih yazınında da artık genel geçer bilgi haline dönüşmüş olan bu yaklaşım tarzının Türkiyeli Osmanlı tarihçilerini pek rahatsız ettiği söylenemez. Zira Osmanlı tarihçiliğinde de Kuzey Karadeniz Kırım ve Bucak'ı (Besarabya) yurt edinmiş yağmacı "göçebe" Tatarların bölgeleri olarak düşünülür. Osmanlı varlığı ise Özü, Bender, Akkerman, Hotin gibi bir dizi serhat kalelerinden ibaret askeri nitelikli bir varlıktır ancak. Böyle bir serhadde köyler, kasabalar, şehirler aramak beyhudedir.

SSCB'nin çöküşünü takiben Ukraynalı tarihçiler Rus devri öncesi tarihlerini daha özgürce araştırma imkânı elde ettiler. Kuşkusuz, yukarıda özetlenen resmi görüşler onları rahatsız ediyor. Bu noktada, Osmanlı devrine odaklanmak geçmişin yeniden yorumlanması adına iyi bir seçenek haline geldi.

Konferans programının ilk günü (17 Nisan) Akkerman Kalesi'ni ziyarete ayrıldı. "Osmanlı Devleti Tarihinde Akkerman" başlıklı bu programda Akkerman Kalesi profesyonel rehber ile gezildi. Bu kale Tuna boylarından Karadeniz'in kuzeydoğusundaki Azak Kalesi'ne kadar bir yay çizerek uzanan Osmanlı savunma sistemindeki kalelerin en iyi korunmuşudur. Turla (Dinyester) Nehri'nin Karadeniz'e döküldüğü yerin emniyetinden sorumluydu. Antik dönemden bu yana Orta Avrupa ile yürütülen ticarette son derece mühim bir geçiş noktasıydı. Kale varoşu ve kışla avlusunda vakfedilmiş 190 dükkânı, 17 hanı, 7 hububat mahzeni, bir düzine mahallesi, cami, mescit, medrese ve hamamları ile bir kaleden çok daha fazlasıydı. Ruslar kaleyi 1806 senesinde aldıklarında varoşta bulunan 1.500 ev ile burası adeta bir şehirdi.

İkinci gün (18 Nisan) konferans katılımcılarının tebliğ sunumlarına ayrıldı. Resmi açılış töreninde Hüseyin Ergani (Türkiye Odesa Başkonsolosu) ve Yevgeniya Volynets'in de (Odesa Bölgesi Valiliği Dış İlişkiler Bölümü Başkanı) konuşması konferansa verilen önemin bir göstergesiydi. Konferansın onur konuğu olan Sayın Ergani bizlere Türkiye'nin ilk dostluk antlaşması imzaladığı ülkenin Ukrayna olduğunu ve SSCB sonrasında Ukrayna'yı ilk tanıyan ülkelerden birinin Türkiye olduğunu hatırlattı. İstanbul'a akan Beyaz Rusların çoğu aslen Ukraynalı idi ve Taksim anıtında iki Ukraynalı generalin heykeli de bulunmaktaydı. Belirtelim ki Odesa; Muhsin Ertuğrul'un sinemacılık eğitimi alıp ilk belgesellerini çektiği şehirdir.

Katılımcılardan Taras Çuhlib *Kazaklar ve Yeniçeriler. Ukrayna'da Hıristiyan-Müslüman Çatışmaları, 1500-1700* başlıklı kitabını tanıttı. Bu kitap ne yazık ki sadece Ukraynaca yayınlanmıştır. Öte yandan diğer bir katılımcı Olena Bağınska'nın *Bucak Vilayetinde Osmanlı Kaleleri: Garnizonların Yapısı ve İşleyişi (XVIII. yüzyıl Sonu-XIX. yüzyıl Başları)* başlıklı kitabı Başkonsolosumuz Sayın Ergani'nin himmetiyle Türkçe ve Ukraynaca olarak basılmıştır. Son olarak Viktor Brehunenko serhadde şekillenen 'sivil yaşamı' anlattığı *Avrupa Bozkır Sınırında Kazaklar. XVI.-XVII. yy. Başında Kazak Gruplarının Tipolojisi* isimli Ukraynaca yazılmış kitabını tanıttı. Bu kitap tanıtımlarından sonra tebliğlere geçildi. Bağınskaya

kitabıyla aynı konudaki tebliğinde bu kalelerde askerlerden ziyade yoğun sivil nüfusun yaşadığına dikkat çekti. Kitabın dayandığı Rusça kaynaklar Akkerman ve Bender kalelerinde esir tutulup Rusya'ya göçürülen Müslümanların Odesu'daki arşivde saklanan bir listesidir. Böylece on binlerce sivilin Ruslar gelmeden önce bu civarda yaşadıklarını öğrenmiş oluyoruz. Ayrıca, tekeşli çekirdek aile yapısının bu serhat bölgesinde de geçerli olduğu görülüyor. Bu durum Ufuk Gülsoy'un 1828'de Varna'dan İstanbul'a göç eden Müslüman ailelere ilişkin benzer gözlemleriyle uyuşmaktadır.[1] İkinci sunumda Emecen "Akkerman, Bender ve Hocabey Bölgesine Dair Osmanlı Arşivi Tahrir Kayıtları (XVI. yy.)" başlıklı bir sunum yaptı. Daha 16. asırda bölgede sürdürülen iskân siyasetini mühimme ve tahrir kaynaklarından sürmek mümkündür. 1570'lerde sadece Akkerman şehrinin nüfusu 5.000 idi. Bender Kalesi'nin merkez nüfusu ise 2.000'den az değildi. Özü 1.000 kişilik nüfusuyla kendi kadılığına sahipti. Ruslar tarafından kurulduğu iddia edilen Odesa ise Hocabey adıyla Osmanlı kayıtlarında bir iskele olarak gözüküyor. 1567 tarihli Osmanlı haritasında burası bir kaçakçı iskelesidir; zira Osmanlılar Özü ve Bender'e ağırlık vermişlerdi. Bugün kendi markası ile şarap ve konyak üreten Şabo'nun gerçek adının Aşağı Bağ olduğu, Karadeniz'in yüzlerce km kuzeyindeki bozkır bölgesinde yerleşik Tatar ve Kazak köylerinin olduğu tahrir defterlerinden çıkan hoş sürprizler oldu. Vyaçeslav Kuşnir "XVII. Yüzyıl Kuzey-Batı Karadeniz Kıyıları Araştırmalarında Evliya Çelebi Seyahatnamesi" başlıklı üçüncü sunumun sahibiydi. Evliya Çelebi eski harabelere bakarak Hocabey'in eskiden bir şehir olduğunu kestirmiş ve yeniden inşa edilmesi gerektiğini önermiştir. Bu sunum vesilesi ile Evliya Seyahatnamesi'nin Rusça çevirisinde görülen bazı tercüme hataları masaya yatırılmış oldu. Çuhlib'in "Kazaklar ve Yeniçeriler" başlıklı sunumu sayesinde bu serhat bölgesinin Osmanlı-Habsburg-Lehistan rekabetinden nasıl etkilendiğini öğrendik. İlişkilerin din eksenli değil, siyasi çıkar eksenli yürütüldüğünü bir kez daha hatırladık. Mehmet İpşirli "Naima Tarihine Göre Ukrayna Kazakları" başlıklı bir tebliğ verdi. Naima ve diğer Osmanlı vakanüvislerinin Kazakları sadece askeri ve siyasi bağlamda ele almayıp onlar hakkında sosyolojik gözlemlerde bulunmaları Ukraynalı meslektaşlarımızı oldukça şaşırttı. Viktor Brehunenko, "Özi'den Akkerman'a Kuzey-Batı Karadeniz kıyılarında Osmanlı kalelerinde Ukrayna ve Don Kazakları (XVI – XVII yy. Ortaları)" başlıklı sunumunda Kazaklar ve Tatarlar arasındaki karşılıklı bağımlılıktan örnekler verdi. Akkerman ve Don bölgesindeki Müslüman Kazaklardan hareketle Kazak ve Tatar köylerinde süregiden ortak yaşamın izleri hepimizi heyecanlandırdı. Serhaddin sadece savaş demek olmadığı konusunda uzlaşıldı.

Mehmet Genç ile bu bölgenin 18. asırdaki durumuna eğildik. "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Hocabey'in Kuruluşu" başlıklı tebliğinde Genç, Evliya'nın Hocabey'de şehir kurma çağrısına 1764 senesinde cevap verildiğini saptadı. Olaksandr Sereda ise "Acıdere'de Tahıl Limanı İşletmesi ve Hocabey'in Potansiyelinin Yeniden Canlanması: Osmanlı ve Kırım Yönetim Sistemi" başlıklı tebliğinde Genç'in bazı saptamalarına itiraz etti. Onun bulgularına göre bu iskele mevkiinin kendi kadı, dizdar ve emini 1764'ten önce de bulunmaktaydı. Bölgenin potansiyelini fark eden Osmanlılar her ne kadar Odesa'da Acıdere mevkiinde imar ve şehircilik faaliyetlerine girişmişlerse bile Rus fethi ile bu çabalar semeresiz kalmıştı. "Hocabey'den Odesa'ya: Yedi Adalar Tüccarı ve Karadeniz Ticareti" başlıklı dokuzuncu tebliğin sahibi Şakul, bölgenin Rusların eline geçmesiyle Akdeniz ticaretine eklemlenişini ele aldı. Bu süreçte Odesa Limanı'na Rusların yaptığı yatırım ve Rum denizciliğinin önemi yadsınamaz. Osmanlı Odesa'sı Hocabey'in 18. asırdaki konumu ve durumuna ilişkin tartışmalara Taras Gonçaruk, "XVIII. yy. Ukrayna Tarihçiliğine Göre Osmanlı Hocabey'i: Anlaşılmamış Sorular" başlıklı tebliğiyle yeni bir açılım sağladı. Gonçaruk, Rus tarihçilerini kentin sadece Rus dönemiyle ilgilendikleri için tenkit etti. Halbuki Rus arşivlerinde saklanan 1766 tarihli Osmanlı dönemi kent planında burası "Hacıbey" olarak işaretlidir. 1789 tarihli Osmanlı evresine ait bir başka Rus planında ise burada küçük bir kale içindeki cami ile beraber gösterilmektedir. Kale etrafındaki binalar burada bir yerleşim olduğuna alamet ederler. Ruslar 1770 tarihinde burayı ele geçirdiklerinde esir tutulanlar arasında Türkler ve Çingeneler kayıtlıdır. 1787 senesinde ise limanında 15 ticari gemi Ruslar tarafından alıkonulmuştu. Bugünkü Primorski Bulvarı'nda olan bu kaleyi Ruslar fetihten sonra yıkacaklardı. Odesa'daki son Osmanlı binası ise 1840'a dek direnir. Hacıbey'in (Hocabey) statüsü neydi? Bir bölge merkezi miydi? Yoksa sadece bir liman mı? Nüfus yapısı nasıldı? Bunlar cevap bekleyen sorulardır. Bu soruların genç araştırmacılar için bir araştırma gündemi oluşturmaları umulur. Onuncu ve son tebliğ "Osmanlı Dönemi Eserlerinde Bucak Tarihi" başlıklıydı. Nikolay Rusev bizlere bölgede Osmanlı materyal kültüründen geriye kalanları anlattı. Tuna deltasındaki meşhur Osmanlı kenti İsmail'de günümüze kalıp panoramik müze olarak kullanılan meşcitteki bir grafiti hepimizin ilgisini çekti. Tam okunmayan bu duvar yazısının 1702 tarihinde Osmanlı sultanına ayaklanan Kırım hanını destekleyen, Osmanlı karşıtı biri tarafından yazıldığı anlaşılıyor. İlginçtir ki yukarı bozkır bölgelerinde daha geçen sene 1.000'den fazla sahte Osmanlı sikkesi bulunmuştur. Bunlar, yerel Hıristiyan beylerce basılan, Arap alfabesi esintili sahte yazılar barındıran sikkelerdir. Böylece bölge ticaretinin zenginliği doğrudan yerel beylerin hazinelerine giriyordu.

Konferansın üçüncü günü (19 Nisan) Kanuni'nin yaptırdığı Bender Kalesi ziyaretine ayrıldı. 1538-1812 arasında Bender bir Osmanlı uç kalesiydi. SSCB'nin yıkılmasını müteakip Moldovya'da Romanya yanlıları ile Rusya yanlıları arasında çıkan Transdinyester Savaşı'nın tam göbeğinde kalan bir askeri garnizondu Bender Kalesi. 1992'de zoraki ilan edilen Transnistriya Cumhuriyeti içerisinde kaldı. Osmanlı'dan günümüze askeri işlevini yitirmeyen belki de tek Osmanlı kalesidir. Uzun süre askeri bölge olduğu için erişime kapalı olan bu kalenin günümüzde dış kalesi hâlâ garnizon olsa bile iç kalesi içindeki müze ile ziyarete açıktır. Ne yazık ki kale kitabesi 1960 senesinde Rus askerlerince parçalandı. Bu kale ziyaretleri ile Osmanlıların Turla Nehri boyunca kuzeye doğru yayılma siyasetini apaçık kavrama imkânımız oldu. Nitekim iki kale arasında 100 km vardır ve suyu takip ettiğimizde 300 km kadar yukarıda Hotin Kalesi'ne ulaşırız. Bu kaleler aynı zamanda gümrük tayin edilmiş kalabalık nüfuslu Osmanlı yerleşimleridir. Bahçıska'nın değindiğimiz kitabından 1806 tarihli Rus fethi esnasında 6.909 (589'u asker) Müslüman'ın esir düştüğünü öğreniyoruz. Civarda ise 20 kadar Tatar köyü bulunmaktaydı.

Türkiye Odesa Başkonsolosu Hüseyin Ergani ve Bender Kalesi ziyaretini düzenleyen Kişinev Konsolosu Özlem Hersan'ı burada anmak gerek. Hem kale ziyaretlerini hem de konferansın sponsorluğunu mümkün kıldılar. Odesa başkonsolosluğu bu konferansın çift dilli olarak sonbaharda basılması masraflarını üstlenmeyi kabul etti. Kuşkusuz, bu tür yayınlar her iki ülkenin akademilerinde ortak araştırma gündemi oluşturulmasına hizmet edecektir.

DİPNOTLAR

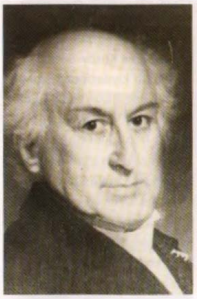
1 U. Gülsoy, "1828 Yılında İstanbul'a Getirilen Varnalı Muhacirler", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 7 (1992): 243-270.

İ.A.E.'DE ROBERT KOLEJ SERGİSİ

BİR GELENEĞİN ANATOMİSİ

Suna ve İnan Kıraç Vakfı İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 1863'te, ABD'nin sınırları dışında kurulan ve hâlâ eğitim vermeye devam eden en eski Amerikan okulu olan Robert Kolej'in 150. kuruluş yıldönümü nedeniyle, İstanbul'un eğitim, kültür, sosyal ve entelektüel yaşamına da ışık tutan önemli bir sergiye ev sahipliği yapıyor: "Bir Geleneğin Anatomisi: Robert Kolej'in 150 Yılı 1863 - 2013".

Robert Kolej'in (RC) kurucuları Cyrus Hamlin (solda) ve Christopher Rhinelander Robert (sağda).

Robert Kolej Arşivi.

Küratörlüğünü Cem Akaş'ın yaptığı, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü ve Robert Kolej işbirliğiyle, Robert Kolej Arşivi, Robert Kolej Arkeoloji Koleksiyonu, Columbia Üniversitesi, Nadir Kitap ve Elyazmaları Kütüphanesi, Saint Joseph Lisesi ve özel koleksiyonlardan derlenen sergi, Kolej'in 150 yıllık ilginç tarihinin yanı sıra, eğitimin insanları bir araya getirme gücünü ve gençlerin sonsuz kapasitelerini gözler önüne seriyor.

Eğitimin evrensel değerine inanan Cyrus Hamlin ve Christopher R. Robert tarafından 1863'te Osmanlı Devleti topraklarında kurulan, 150 yıllık tarihinde devrimlere, savaşlara, depremlere, yangınlara, salgın hastalıklara tanık olmasına rağmen kapılarını tek bir gün bile kapatmadan günümüze dek varlığını sürdüren Robert Kolej, eğitimde mükemmelliğin örneği olmanın yanı sıra, her zaman yerel, ulusal ve küresel düzeyde önemli ve etkili bir kurum olmuştur.

Sultan Abdülaziz, 1870'te, o sırada Türkiye'de bulunan Christopher Robert'a elmas işli Mecidiye nişanı takmak isteyince sadrazam, son derece iltifatkâr bir dille sultanın isteğini Robert'a iletti. Robert, bu onur için müteşekkir olduğunu, ama Amerikan düşünme tarzına tamamen aykırı bir şey olan nişanı kabul edemeyeceğini bildirdi.

Rumelihisarı'na bitişik arazinin üzerinde ilk binanın temeli 4 Temmuz 1869'da atıldı. E. Joy Morris (Amerika'nın Osmanlı İmparatorluğu elçisi) ilk konuşmayı yaptı ve temel taşını koydu. İnşaatta kullanılan taşlar, Fatih Sultan Mehmed'in yaptırdığı Hisar'da kullanılan cinstendi. Okulun ilk binası olan Hamlin Hall, 60.000 dolara mal oldu. Robert Kolej'de öğrenciler, birçok dilin (İngilizce, Latince ve ülkede konuşulan Bulgarca, Ermenice ve Rumca) yanı sıra zorlu bir ders programıyla karşılaşıyorlardı. Washburn'ün sözleriyle dile getirmek gerekirse: "O dönemde, öğrencilerimize cebir, geometri, trigonometri, yer ölçümü, analitik geometri ve konik kesitleri öğretiyor, haftada altı saatı matematik derslerine ayırıyorduk. Fende öğrenciler haftada ortalama beş saat sırasıyla şu dersleri görüyorlardı: zooloji, fizik, fizyoloji, kimya, botanik, jeoloji, mineraloji ve astronomi. Tarih haftada üç saatti. Siyasal ekonomi, retorik, parlamento hukuku, fiziksel coğrafya, psikoloji, etik, felsefe tarihi, uygarlık tarihi, uluslararası hukuk derslerinin her birine, bir dönem boyunca haftada beş ya da altı saat ayrılıyordu".

Eşsiz konumuna rağmen, Kolej'in kuruluşunun 20. yılında okul yaşamı kolay değildi. Washburn, bunu şöyle anlatıyor: "Geçici ek bina, etütlerin ve pazar ayinlerinin, bütün genel ve kamusal toplantıların yapıldığı mekân olarak kullanılıyordu. Ana bina olan Hamlin Hall'da yurular, revir, kütüphane, müze, laboratuar, okuma odaları, öğretmen odaları, müstahdem odaları, ofisler, başkan ve ailesinin ve başhemşirenin kaldığı daireler vardı... Çatıda toplayıp bir sarnıçta depoladığımız su dışında su kaynağımız yoktu ve kanalizasyon sistemimiz fosseptik çukurundan ibaretti. Öğrenciler, yurtlarda, ısıtamadığımız ya da yeterince havalandıramadığımız

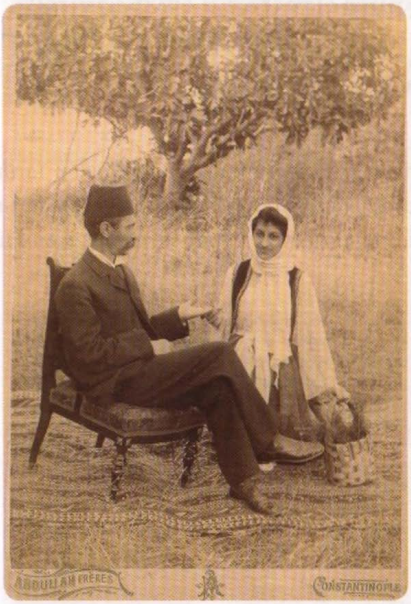
Robert Kolej (Boğaziçi Üniversitesi) kampüsü, 1970'lerin başı.

Robert Kolej Arşivi.

odalarda on beş - yirmi kişi bir arada kalıyorlardı".

Dördü Bulgaristan'da görev yapmış yedi başbakan, sayısız devlet adamı, yazar, sanatçı, müzisyen, tiyatro oyuncusu, sporcu, işadamı, mühendis, doktor, hukukçu ve eğitimcinin mezun olduğu Robert Kolej, tarihi boyunca pek çok ilke de imza attı. Telgrafın mucidi Samuel F. B. Morse'un, Cyrus Hamlin aracılığıyla Sultan I. Abdülmecid'e ilk kez bir telgraf makinesi göndermesi, Türkiye'deki ilk basketbol maçının Robert Kolej Spor Salonu'nda oynanması, Olimpiyatlara katılan ilk sporcuların Robert Kolej öğrencileri olması, ilk kız tıp okulunun kurulması, Ortadoğu'da kurulan ilk yükseköğrenim kurumu olması gibi birçok yeniliğe öncülük eden Robert Kolej, geride bıraktığı 150 yıl boyunca öğrenciyi aktif eğitimin bir parçası haline getirerek, birbirinden renkli kulüp etkinlikleriyle, kültürel ve sanatsal çalışmalarıyla, zengin kitaplığı ve kaynaklarıyla öğrencilerine bilgi edinme, edindiği bilgiyi savunma ve bu bilgiyi karşısındakine aktarabilme özellikleri kazandırmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Tanzimat'la birlikte kabuğunu kırma sürecine girdiği dönemde kurulan Robert Kolej, Türk edebiyatı için de önemli bir odak noktası olmuştur. 1901'de lisans derecesi alan ilk Müslüman kız olan yazar Halide Edib'in yanı sıra, Tevfik Fikret'ten Halit Ziya Uşaklıgil'e, Halikarnas Balıkçısı'ndan Faruk Nafiz Çamlıbel ile Behçet Kemal Çağlar'a, Necip Fazıl Kısakürek'ten Mina Urgan'a ve Robert Kolej'den yetişen en önemli siyaset ve devlet adamı olmasının yanında iyi bir edebiyatçı da olan Bülent Ecevit'e ve günümüz yazarlarından Orhan Pamuk, Ayşe Kulin, Tomris Uyar, Pınar Kür, Yıldırım Türker'e kadar pek çok yazar Robert Kolej öğretmeni veya öğrencisi olmuştur.

Halide Edib (Adıvar); Amerikan Kız Kolejı'nden 1901'de mezun olan ilk Müslüman kız öğrenci,

Samuel Morse'un Sultan Abdülmecid'e gönderdiği telgraf cihazı.

Robert Kolej Arşivi.

Bebek'te küçük bir binadan başlayarak, bugün Boğaziçi Üniversitesi olan Rumelihisarı'ndaki görkemli yerleşkeye, son olarak da Arnavutköy yamaçlarında günümüzdeki konumuna kadar gelen Robert Kolej, eğitimin ve eğitilmiş gençliğin gücünü ortaya koyarken, kurucularının misyon olarak belirlediği eğitimde mükemmellik hedefini bugün de eski mezunlarından Suna Kıraç, Nejat Eczacıbaşı, Feyyaz Berker gibi eğitim gönüllülerinin katkılarıyla taşımaktadır.

Sergi, 15 Mayıs - 31 Ağustos 2013 tarihleri arasında Suna ve İnan Kıraç Vakfı İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Sergi Salonu'nda ücretsiz olarak ziyarete açık kalacaktır.

Farklı milletlerden Robert Kolej öğrencileri, 1880'ler.

Robert Kolej Arşivi.

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ'NDE SEMPOZYUM

OSMANLI VE CUMHURİYET TARİHİ ARAŞTIRMALARI

13 Mayıs tarihinde, Yıldız Teknik Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü tarafından Doç. Dr. Fatmagül Demirel koordinatörlüğünde düzenlenen sempozyumda farklı üniversitelerden akademisyenler, Osmanlı ve Cumhuriyet tarihine dair araştırmalarını sundular.

BERAT SEÇKİN DEMİROK

Astrolojinin siyaset ve yönetimsel hiyerarşi içerisindeki yerine odaklanan ilk konuşmacı Boğaziçi Üniversitesi'nden Hakan Kırkoğlu, Fethiyeli Halil Efendi'nin astrolojiye oldukça meraklı olan Sultan III. Mustafa döneminde görev yaptığını ve III. Mustafa'nın tahta çıktığı 1757 yılında görevde olan Halil Efendi'nin 26 yıl boyunca bu görevde kaldığını söyledi. *Ahkâm*'ın yazıldığı sene, Osmanlı-Rus Savaşı'nın devam etmekte olduğunun altını çizen Kırkoğlu, III. Mustafa'nın da savaşı müneccimbaşılara danışarak açtığını belirtti. Bununla birlikte, Fethiyeli Halil Efendi'nin, 1773'te hazırladığı *Ahkâm*'ın askerlerle ve savaşla ilgili kısmında Ruslara ve cephelere hiç değinmediğini, bunun nedeninin savaşın kötü gitmesi ve III. Mustafa'nın savaşı açması dolayısıyla Halil Efendi'nin bir sorumluluk hissetmesinden kaynaklanabileceğini öne sürdü.

Halil Efendi'nin, Draman'da, Fethiye Camii civarında ikamet etmesinden dolayı Fethiyeli lâkabını aldığını belirten Kırkoğlu, kendisinin öğrenimi sırasında hat sanatını öğrendiğini ve müderrislik yaptığını ve 26 yıl süren müneccimbaşılığının 1. Mahmud, III. Osman ve III. Mustafa devirlerine karşılık geldiğini vurguladı. *Ahkâm*'ın düzeninde padişahın ve memleketin ilk 6 aydaki ve son 6 aydaki durumlarının önce Nevruz için çıkartılan zâyiçeye sonra da sonbahar başlangıcı için hesaplanan ikinci bir zâyiçeye dayanılarak yapıldığını; veziriâzamın, diğer vezirlerin ve şeyhülislâmın durumlarının bu zâyiçelerdeki Jüpiter'in konumuna göre; askerin ve orduların durumlarının Mars'a göre; defterdarın, eminlerin, reayânın, büyük tüccarların ve hattâ müneccimlerin durumlarının Merkür'e göre; hava şartlarının yağmurun ve rüzgârın durumlarının yıllık haritanın bütününe göre ele alınmakta olduğunu belirtti.

Celâlî İsyanlarının Osmanlı kırsalındaki etkileri üzerinde duran Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nden Taylan Akyıldırım, isyanların Osmanlı kırsalına en önemli etkilerinden birisinin nüfusun hızla düşmesi olduğunu ve bunun sonucunda 1580'lerde artan nüfusun, 1640'larda yine aynı oranda düştüğünü söyledi. Bu etkiye neden olan şeyin isyanlarla beraber iklimsel değişiklikler olduğunu, Küçük Buz Çağı'nın en korkunç tesirlerinin, Celâlî isyanlarının olduğu döneme denk geldiğini de sözlerine ekledi.

Yrd. Doç. Dr. Fahriye Dinçer başkanlığındaki ikinci oturum, İstanbul Üniversitesi'nden Serdar Serdaroğlu'nun sunumuyla başladı. Tanzimat dönemindeki ticari faaliyetlerden bahseden Serdaroğlu, Galata bankerlerinin Marsilya ve Londra gibi yerlere poliçe ihracı yapabildiklerini ve buradan ticareti kullanabildiklerinin görüldüğünü belirtti. Toplamda büyük tacir anlamında 30-32 tacir olduğunu, bunların arasında Baltazziler, Aleonlar, Hansonlar, Zarifiler ve Karnondolar gibi ailelerin görüldüğünü söyleyen Serdaroğlu, ticaretin yurtdışı ayağının gayrimüslimler tarafından kurulduğunu da vurguladı.

II. Abdülhamid dönemi ders kitaplarına odaklanan Özkan Akpınar kitapların okullara dağıtılmadan önce Maarif Nezâreti'ndeki komisyonlar tarafından sıkı bir denetimden geçirildiğini belirtti. II. Abdülhamid döneminde standart bir şekilde coğrafya kitapları oluşturulmaya çalışıldığını ve bunun da iki aracı olduğunu, bunlardan ilkinin matbaa olduğunu ve 1888 yılında çıkarılan Matbaa Nizamnâmesi gibi denetim unsurlarının bulunduğunu, ikincisinin ise 1881'de kurulan Encümen-i Teftiş ve Muayene Komisyonu ve 1892'de kurulan Tetkik-i Müellifat Komisyonu gibi Maarif Nezâreti'nde oluşturulan komisyonlar olduğunu belirtti. 1880'lerde ve 1890'larda Ermeni meselesinin önemli bir gündem maddesi hâline gelmesinden sonra Ermenice kitaplardan duyulan endişeye değinen Akpınar, 1893 yılında Trabzon Valiliği'nin, Nezâreti, Ermeni Katolik okullarında okutulacak bir kitap konusunda uyardığını aktardı. Söz konusu kitapta imtiyazlı Tunus vilâyetinin Fransız himayesindeymiş gibi gösterildiğini, ayrıca Erzurum'un, Ermenistan'ın en ünlü şehri olarak tanımlandığını, bunun neticesinde kitabın bir kopyasının Maarif Nezâreti'ne gönderildiğini, Encümen-i Teftiş ve Muayene Komisyonu'nda yapılan inceleme sonucunda kitabın imha edildiğini sözlerine ekledi.

19. yüzyılda polis teşkilâtının kurumsallaşması sürecinde sorunlar üzerinde duran Binghamton Üniversitesi'nden Nurçin İleri, teşkilâtın ilk dönemlerindeki huzursuzluğun sebeplerini polislerin yetersiz maaş almaları, üst-ast ilişkisindeki karmaşıklık ve teşkilâtın topluma

Hasan Kırkoğlu, Fatmagül Demirel, Taylan Akyıldırım.

KADIKÖY BELEDİYESİ TARAFINDAN DÜZENLENEN

100. YILINDA BALKAN HARBİ SEMİNERİ

BERAT SEÇKİN DEMİROK

Balkan Harbi'nin 100. yılı vesilesiyle Kadıköy Belediyesi tarafından, Halis Kurtça Kültür Merkezi'nde düzenlenen seminerde tarihçi Derya Tulga bir konuşma yaptı.

Balkan Harbi ile ilgili olarak ilk önce "Balkan barut fıçısı" karikatüründen bahseden Derya Tulga, bu fıçı metaforunun Osmanlıların Balkanlar'a girdiği ilk yıllara kadar götürülebileceğini belirtti. Devletin kontrol gücü yüksekken bir sorunun çıkmadığını, fakat devlet "hastalandığı" zaman hastalığın vücudu sarması gibi devleti de sardığını belirten Tulga, 1912 yılında Osmanlı'nın adeta nefes alacak halinin olmadığını belirtti. Bu dönemde, Osmanlı ordusunun mevcudunun 830.000 askerden oluştuğunu, fakat bunun ancak 250.000 kadarının cepheye sürülebilecek durumda olduğunu, bu girişimin de lojistik destekten mahrum bir şekilde yürütüldüğünü, ordu komutanının bile aç kaldığı günler olduğunu aktardı. Osmanlı ordusunun yenilgisinin ardında yatan en önemli nedenin açlık olduğunu öne süren Tulga, Balkan Savaşı yenilgisinin tarihteki en utanç verici yenilgilerden biri olduğunun da altını çizdi. Tarihte başka devletlerde de görüldüğü üzere, Balkan Savaşı yenilgisinden sonra Türkiye'de de çeşitli bahaneler üretildiğini belirten Tulga, bu bahanelere bakıldığında çoğunluğun II. Abdülhamid taraftarlarınca savunulduğunu aktardı. Edirne savunmasından da bahseden Tulga, Edirne Kalesi'nin o zamanlar Avrupa'daki kalelerin içinde alınması en mümkün olmayan kalelerden biri olduğunu, 17 tabya ve İtihatçı subaylar tarafından savunulduğunu ve dolayısıyla bozgunculuk yapmanın mümkün olmadığını, bozgunculuğa yeltenenlerin de kurşuna dizildiğini aktardı. Edirne'nin düşmesinin tek sebebinin yiyecek stoklarının tükenmesi olduğunu belirtti. Edirne Kalesi'nin 56.000 asker tarafından savunulduğunu, kabaca bir hesapla günde 30 ton ekmek gerektiğinin altını çizdi. Edirne savunmasında Bulgar kaybının 5 ayda 1500 kişi civarında olduğunu da ekledi.

Bahanelerden birisinin baskına uğramış olmakla ilgili olduğunu vurgulayan Tulga, bunun sözkonusu olmadığını Türk Genelkurmayı'nın 12 planından biri olan 5. planı ile açıkladı. Buna göre, Genelkurmay'ın şayet Karadağ, Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan olmak üzere 4 Balkan devleti bir arada saldırırsa ülkenin nasıl savunulacağını yıllar önceden planladığını aktardı. Işkodra savunmasına da değinen Tulga, Işkodra müdafii Hasan Rıza Paşa öldükten sonra şehrin 4 gün daha savunulduğunu ifade etti. Hasan Rıza Paşa'ya suikast düzenlendiğini fakat sonradan Paşa'nın Arnavutluk'un milli kahramanı ilân edildiğini belirten Tulga, suikastı düzenleyen Esad Toptani'nin de Paris'te bir Arnavut genci tarafından öldürüldüğünü aktardı.

Sonrasında ise sırasıyla Lüleburgaz ve Çatalca hatlarına gelindiğini ve Bulgarların burada durdurulduğunu; fakat hem Edirne'nin düşmesi, hem de Yunanların İzmir'e çıkarma yapacağı dedikodusu dolayısı ile Londra Antlaşması'nın yapıldığını belirtti. Antlaşma'nın yürürlüğe girmesi durumunda Midye-Enez hattının sınır olacağını ve Edirne'nin de Bulgaristan'a dahil olacağını vurguladı. Batı Trakya'nın da o zamanlar Bulgaristan'a ait olduğunu, fakat Teşkilât-ı Mahsusa görevlilerinin bir Batı Trakya Cumhuriyeti kurduğunu söyleyen Tulga, bir süre sonra bu cumhuriyetin bağımsızlığını ilan ettiğini fakat Osmanlı Devleti'nin yardımı olmadan kurumsallaşamadığını, I. Dünya Savaşı'ndan sonra ise Yunanların burayı Bulgarlardan aldığını aktardı.

I. Dünya Savaşı'nda Türk ordusunun rezil olmadığını, fakat Balkan Savaşı'nda rezil olduğunu da söyleyen Tulga, Balkan Savaşı öncesinde yapılması gerekenlerden birinin de zaman kazanmak olduğunun, fakat bunun yapılamadığının altını çizdi. Büyük devletlerin esasında Balkan Savaşı'nı istemediğini iddia eden Tulga, bu devletlerin asıl beklentisinin I. Dünya Savaşı olduğunu belirtti.

Osmanlı'nın, Balkanlar'a, Ankara'nın doğusuna geçmesinden 200 yıl önce geldiğini vurgulayan Tulga, 19. yüzyıla kadar bir sıkıntının baş göstermediğini, fakat milliyetçiliğin kaçınılmaz olarak ortaya çıkmasıyla birlikte ayrılıkların yaşandığını ve en yakın sayılan Arnavutların bile ayrıldıklarını vurguladı.

Sonuç olarak, Balkan Savaşı'nın bir bahaneler savaşı olduğunu, bu savaştan bir ders alınmadığını, savaş boyunca, 4 ay gibi bir zaman zarfında 600.000-700.000 arasında insanın öldüğünü belirten Tulga, bu savaşın özellikle Bulgar milli kimliğinin inşasında çok önemli bir yeri bulunduğunu sözlerine ekledi.

nüfuz edemeyişi, polislerin görevlerini içselleştirememesi, teşkilât içerisinde akraba kayırma çabaları olarak belirledi.

Üçüncü oturumda Yıldız Teknik Üniversitesi'nden Sevcan Başboğa Anadolu Ajansı'nın kuruluşunda Halide Edip ile Yunus Nadi'nin yer aldığını, Atatürk'ün de onay verdiğini belirtti. İlk binası Ankara'da Ziraat Mektebi olan ajansın, gizli haber kaynakları arasında Karakol Cemiyeti, Müdafaa-i Milliye Grubu, Felâh Grubu gibi örgütler de vardır. Diğer kaynak türü ise yasal kaynaklardır; bunların arasında ise Askeri Polis Örgütü, Emniyet-i Umumiye Müfettişleri ve Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti gibi kurumlar bulunur.

İstanbul Üniversitesi'nden Ergin Koparan, Türkiye Büyük Millet Meclisi gizli oturumlarında yaşanan Lozan tartışmalarını ele aldı. TBMM'nin 18 Ekim 1920'den başlayarak açık ve gizli oturumlarda barış konferansı konusunu görüştüğünü belirten Koparan, Lozan barış görüşmelerinin ise 20 Kasım 1922'de açıldığını aktardı. 4 Şubat'ta Müttefik heyetinin Lozan'dan ayrılmasından sonra 5 Şubat'ta iki celse, 7 Şubat'ta üç celse gizli oturumlar yapıldığını ve bu gizli oturumlarda İsmet İnönü'nün TBMM'ye gönderdiği telgrafların vekiller heyeti reisi Rauf Bey tarafından okunduğunu belirtti. 21 Şubat'ta trenle Ankara'ya gelen İsmet İnönü'nün, Ankara'ya gelir gelmez bir gizli oturumun yapıldığını ve bu gizli oturumda İnönü'nün verilen projeyi uzun uzun anlattığını söyledi. TBMM'nin ayrıca 2, 3, 4, 5 ve 6 Mart günlerinde sürekli olarak toplandığını ve Lozan'ın konuşulduğunu da aktardı.

1945-1950 yılları arasında ABD-Türkiye ilişkilerine eğilen İstanbul Üniversitesi'nden Hulusi Köse'den sonra yine İstanbul Üniversitesi'nden Ahmet Gülen 1961-1965 yılları arasında İnönü Hükümetleri ve Kıbrıs Sorunu başlıklı konuşmasıyla sempozyum son buldu.

METNİN HÂLLERİ

OSMANLI'DA TELİF, TERCÜME VE ŞERH ÇALIŞTAYI

FATMA ŞEN

"Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları" toplantılarının dokuzuncusu bu yıl Gaziantep Üniversitesi'nin ev sahipliğinde "Metnin Hâlleri: Osmanlı'da Telif, Tercüme ve Şerh" adıyla gerçekleştirildi. Telif, tercüme ve şerh terimlerine yüklenen değişik anlamlar ve bu konuda yazılmış eserler hakkında bazı tespit ve incelemelerin yer aldığı bildiriler sunuldu. Ayrıca geçen yıl yapılan çalıştayın bildirileri de kitap haline getirilerek okuyucu ile buluştu: *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VIII. Kaside ve Medhiye: Biçime, İşleve ve Muhtevaya Dair Tespitler*.

2005 yılından itibaren her yıl yapılan "Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları" toplantı dizisinin dokuzuncusu bu sene Gaziantep Üniversitesi Ömer Asım Aksoy Konferans Salonu'nda gerçekleştirildi. İstanbul Şehir Üniversitesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Seattle Washington Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü ile bu yıl 40. kuruluş yılını kutlayan Gaziantep Üniversitesi işbirliği ile düzenlenen toplantıda üç oturumda on bir bildiri sunuldu. Hatice Aynur, Halil İbrahim Yakar, Hanife Koncu, Müjgân Çakır, Selim S. Kuru ve Ali Emre Özyıldırım'dan oluşan düzenleme kurulu adına açılış konuşmasını Prof. Dr. Hatice Aynur yaptı.

Aynur, tercüme ve telif kelimelerinin zaman içinde değişik anlam ve kapsamda kullanıldığına dikkat çekti. Osmanlı edebiyatı için anahtar kavramlardan olan şerhin ise metnin yorumlanması ve şârihlerin ideolojik farklılıklarını da yansıtan birer tartışma alanı olduğunu söyledi. Aynur, hem tercüme, hem de şerh hakkında önemli bir literatürün oluştuğunu da vurgulayarak, bu çalıştayın amacının konuyu tekrar ele alarak yeni çalışmaların sahaya katkılarını belirleyip bunların tartışılması olduğunu ifade etti.

Prof. Dr. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz'un başkanlığındaki birinci oturumun "Tercümeden Şerhe" başlıklı oturumunun ilk konuşmacısı Prof. Dr. Saliha Paker "Telif, Tercüme ve Özgünlük Meselesi" adlı bildirisinde konu ile temel ilgili kavramlar üzerinde durarak özellikle "tercüme" ve "çeviri" terimleri üzerinde yoğunlaştı. Paker'in tespitlerinden sonra, toplantı boyunca diğer konuşmacıların bu iki kavramı daha temkinli kullandıkları dikkatlerden kaçmadı.

Oturumun ikinci konuşmacısı Dr. Hülya Canpolat Taşçı "Türkçe Edebî Şerhlerde Amaç ve Yöntemler" isimli tebliğinde şerhlerin Farsça öğretimindeki katkılarını vurgulayarak, şerhlerde kullanılan yöntemin modern dil öğretimi ile karşılaştırılabileceğinin altını çizdi. Sonraki konuşmacı Dr. Murat Umut Inan "Ahmed Südî'nin Hâfız Şerhi Örneğinde Osmanlıca Şerhlerin Metinselliği Üzerinde Düşünmek" isimli sunumunda, Südî'nin *Hafız Divanı*'nı şerhederken kendi metnini nasıl kurguladığını yazma eserlerden görsel örnekler eşliğinde anlattı.

Birinci oturumun son konuşmacısı Doç. Dr. Ayşe Banu Karadağ "Tercüme Romanlarda Mukaddime Geleneği" isimli tebliğinde Batı dillerinden tercüme edilen ve mukaddimesi bulunan romanları listeleyerek bunlar hakkında ayrıntılı bilgi verdi.

Başkanlığını Doç. Dr. Halil İbrahim Yakar'ın yaptığı, "Modeller ve Sorunlar" başlıklı ikinci oturum dâhilindeki ilk konuşmacı Yard. Doç. Dr. Ahmet Tanyıldız, "Mesnevî Şerhlerine Metin Merkezli Anlam Modeliyle Bakmak" isimli tebliğinde *Mesnevi* şârihlerinden Şemî ve Sürûrî hakkında bilgi vererek, bu şerhlerin bazı özelliklerini vurguladı. İkinci konuşmacı Dr. Abdülkadir Dağlar "Metinden Mazmûna Şârihin Kılavuzluğu" isimli sunumunda Eski Türk Edebiyatı'nın genel kavramlarından bazıları ile şerh geleneği arasındaki bağlantıdan bahsederek, bunların şârihler tarafından nasıl kullanıldığını açıkladı. Üçüncü konuşmacı olan Yard. Doç. Dr. Bilal Elbir "Aynı Yüzyılda Yaşamış İki Şârihin Şerh Anlayışlarının Mukayesesi (Südî-i Bosnevî ve Sürûrî)" adındaki tebliğinde, şârihlerin dünya görüşlerinin ve okuyucu kitlelerinin bunların ortaya koyduğu metinleri şekillendirdiği fikrinden yola çıkarak Südî ve Sürûrî şerhlerini değerlendirdi.

Oturumun son konuşmacısı Yard. Doç. Dr. Sadık Yazar "Manzum Tercüme Metinlerde Karşılaşılan Tercüme Zorlukları" isimli tebliğinde Arapçadan Türkçeye yapılan manzum tercümelerde, mütercimlerin karşılaştıkları zorlukları "Kaside-i Bürde" örneği üzerinden açıkladı. Yazar, tespit ettiği bütün tercümeleri listeleyerek bunların kaynak metinle benzer ve farklı yönlerini ortaya koydu.

Toplantının üçüncü ve son oturumu Prof. Dr. Serpil Bağcı başkanlığında başladı. "Şerhler ve Tercümeler" başlıklı bu oturumun ilk konuşmacısı Domenico Ingenito ile birlikte hazırladıkları bildiriyi sunan Doç. Dr. Selim S. Kuru'ydu. "On Altıncı Yüzyıl Başında Evhadüddin Kirmânî'yi Anadolu'da Anlamak ve Anlatmak: Kitâb-ı Şerh-i Terci-i Evhadüddin Kirmânî" isimli tebliğinde Kuru, *Kitâb-ı Şerh-i Terci-i Evhadüddin Kirmânî* isimli eser hakkında ayrıntılı bilgi verdi. İkinci konuşmacı Yard. Doç. Dr. Osman Ünlü "Şerh Geleneği Kronolojisi İçinde Sâib-i Tebrizî" isimli tebliğinde Sebk-i Hindî şairlerinden Sâib-i Tebrizî'nin "elif" harfiyle biten gazellerine 18. asır şairlerinden Ebubekir Nusret Efendi tarafından yazılan şerhi tanıttı.

Üçüncü oturumun ve çalıştayın son konuşmacısı "Rıza Tevfik'in İbrâhim Efendi'nin 'Tasavvuf Kasidesi'ni Şerhi Üzerine" isimli tebliğiyle Prof. Dr. Abdullah Uçman oldu. Uçman, Rıza Tevfik'in şerhini ayrıntılı bir biçimde açıklayarak, bir kaside şerhinde tasavvuf terminolojisinin nasıl işlendiğini gözler önüne serdi.

Hatice Aynur, Fatma Sabiha Kutlar Oğuz ve Serpil Bağcı kapanış oturumunda toplantının değerlendirmesini yaparak bazı noktaların altını çizdiler. Bilhassa şerh geleneğinde Mevlânâ'nın *Mesnevi*'sinin şerhlerinin ayrı bir yeri olduğunu, oturumlar sırasında Şemî ile Sürûrî'den ve eserlerinden bahsedildiğini ancak şârih olarak Ankaravî'nin ve şerhinin göz ardı edilmemesi gerektiğini hatırlattılar.

AVUSTRALYA'DA DÜNYA PUL YARIŞMASI

Avustralya'nın ilk emisyonu olan kanguru konulu pulların 100. yılını kutlamak üzere 10-15 Mayıs 2013 tarihleri arasında bir Dünya Pul Yarışması düzenlendi. Altıyüzü aşkın katılımcının filatelinin bütün dalsiplinlerini kapsayan koleksiyonları içinde yer alan M. Edip Ağaoğulları'nın "Trakya Posta Tarihi" konulu teşhiri, başkan yardımcılığını posta tarihi uzmanı Turhan Turgut'un yaptığı uluslararası jüri tarafından altın madalya ile ödüllendirildi. Ayrıca Pakistanlı katılımcı Afzal Nanjee'nin Osmanlı Postalarının Avrupa'daki bölümünü işleyen posta tarihi teşhiri de altın madalya kazandı. Uluslararası büyük ödül ise Japon katılımcı Koichi Sato'nun "Tasmania" adlı koleksiyonuna verildi.

Acının Fotoğrafa Yansıması
Balkan'ın Bize Bakan Resmi

Cihat Göktepe
245x272cm/112syf/ö19
Ciltli / Fotoğraflı

Balkanlarda kalan şehitlerimiz, vatanını terk ederek Anadolu'ya dönen muhacirlerimiz, sıkılan kurşunların tenlerine değdiği çocuklarımız, bebeklerimiz **unutulmasın** diye...

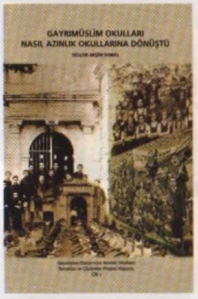
Bütün Kitapçılarda

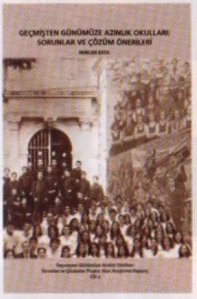
facebook.com/kitapkaynagi | twitter.com/kitapkaynagi
Yitik Hazine Yayınları bir Kaynak Kültür Yayın Grubu kuruluşudur. | www.yitikhazine.com

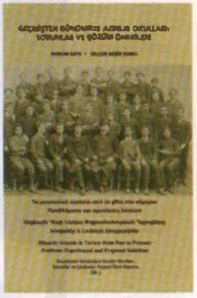
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE AZINLIK OKULLARI: SORUNLAR VE ÇÖZÜMLER PROJESİNİN İLK RAPORU YAYINLANIYOR

Türkiye'deki eğitimin, özellikle de tarih eğitiminin demokratikleşerek güçlenmesine katkıda bulunmayı temel faaliyet alanlarından biri olarak tanımlayan Tarih Vakfı tarafından, Ekim 2011-Mayıs 2013 arasında yürütülen **Geçmişten Günümüze Azınlık Okulları: Sorunlar ve Çözümler** *adlı projeyle, hem eğitim alanı hem de eşitsiz uygulamalar ile ihlal edilen insan haklarına ilişkin eleştirel düşüncenin desteklendiği bir çalışma örneği daha sunulması hedeflenmiştir.*

GÜLAY KAYACAN

Eğitim sistemi, toplumsal barışın sağlanması ve korunması ile barış dilinin yeniden üretilmesinde önemli bir işleve sahiptir. Eğitim sistemi bu işlevi iki düzeyde gerçekleştirebilir: Birincisi, toplumsal gerçeklikte var olan kültürel farklılıkları, etnik ve dinsel çeşitliliği "normalleştirerek"; ikincisi, müfredat ve ders kitapları ile öğretmen ve öğrencilerin ayrımcı, dışlayıcı ya da yok sayıcı davranışlar yoluyla farklı kimlikleri düşmanlaştırmalarının önüne geçerek. *Geçmişten Günümüze Azınlık Okulları: Sorunlar ve Çözümler* adlı araştırma eğitimin bu iki düzeydeki işlevine katkıda bulunmakla birlikte, bunun ötesine geçen durumlara da işaret etmeyi hedeflemektedir: Türkiye'deki "azınlık" okullarının geçmişten günümüze süregelen sorunlarını görünür kılmayı, Türkiye toplumunda insan haklarına, kültürel haklara saygılı, ayrımcılıkları azaltan, demokratik bir eğitim anlayışının yerleşmesini ve buna ilişkin tartışmaların demokratik bir zeminde yapılabilmesini kolaylaştırmayı; Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlık kimliğinin ayrımcı içerimlerinden arınmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Projenin başında, Osmanlı'dan günümüze uzanan azınlık okullarının tarihi arka planına ilişkin bilginin de okuyucuya verilmesinde yarar olduğu düşünüldü. Bu kapsamda Osmanlı eğitim sisteminde modernleşme olgusu üzerine çalışan tarihçi Selçuk Akşin Somel'den destek istendi. Somel, 19. yüzyıldan 20. yüzyıl başlarına kadar Osmanlı Devleti'ndeki Ermeni, Rum ve Musevi okullarının durumlarını eğitimin merkezileşmesi ve modernleşmesi çerçevesinde ele alan bir metin hazırlayarak projeye çok değerli katkıda bulundu. Söz konusu metin, proje raporunun birinci cildi olarak, *Gayrimüslim Okulları Nasıl Azınlık Okullarına Dönüştü* adıyla yayıma hazırlandı.

Proje raporunun ikinci cildi; *Geçmişten Günümüze Azınlık Okulları: Sorunlar ve Çözümler* adını taşıyan kitapta ise 20. yüzyılın başlarından itibaren, özellikle Tevhidi Tedrisat Kanunu'ndan (1924) günümüze azınlık okullarının yaşadığı sorunlar ve çözüm önerileri ele alınmıştır. Nurcan Kaya tarafından hem araştırması yürütülen hem de kaleme alınan bu çalışma uygulamaları, tanıkların anlatımlarını yasal mevzuat ve konuyla ilgili belgelerle karşılaştırarak irdelemektedir. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) ile ilgili resmi ve sivil kurumlara yapılan tavsiyelerin derlendiği çözüm önerileri bölümü, gerek sözlü tarih görüşmesi yapılan kaynak kişilerin anlatımlarından, gerek eğitim alanındaki resmi ve sivil kurum temsilcilerinin katıldığı iki diyalog toplantısı ile sadece ilgili grup başkanları ve özel okullardan sorumlu müsteşarlık bürokratlarının katılımıyla MEB'de düzenlenen toplantıdaki tartışmalardan hareketle yazılmıştır.

Ayrıca, projeyle aynı adı taşıyan raporun ikinci cildinde, *Global Dialogue* Vakfı'nın mali desteğiyle 18 ayda tamamlanan projenin sözlü tarih alan araştırmasında elde edilen bulgu ve olgular yer almaktadır. Alan araştırmasının başında Osmanlı ve Cumhuriyet dönemindeki azınlık okullarına ilişkin bilgi veren 100'ün üzerindeki kaynağın yer aldığı bir bibliyografya hazırlanmıştır. Araştırmacılar ve sözlü tarih ekibi söz konusu kaynaklardan yararlanarak yayın taraması yapmış, ayrıca azınlık okullarıyla ilgili mevzuat taranmıştır. Ermeni, Rum ve Musevi okullarında geçmişte ve/veya günümüzde müdür, Türk müdür başyardımcısı, öğretmen, öğrenci ve veli olan 29 kaynak kişiyle, kamera ya da ses kaydı alınarak ortalama 1,5 saat süren görüşmeler yapılmıştır. Kaynak kişilerin genel isteği ve sosyal bilimler etiği nedeniyle, raporun ikinci cildinde geçen anlatımlarda kişilerin açık adları belirtilmemiştir.

Bu iki ciltlik çalışmanın özeti, Türkçenin yanında, Ermenice, Rumca ve İngilizceye çevrilerek yayıma hazırlandı. Azınlık okulları üzerine yapılan bu çalışmanın hem azınlık dillerinde hem de İngilizce yayımlanacak olmasının araştırma sonuçlarının uluslararası alana taşınmasını kolaylaştıracağını düşünüyoruz.

Hazırlanan rapor 3 cilt kitap olarak Haziran 2013'te Türkiye kamuoyuyla paylaşılacak, ilgili resmi ve sivil toplum kuruluşlarına gönderilecektir. Proje raporunun tanıtılması amacıyla düzenlenecek basın toplantısı ve panelin duyurusu Tarih Vakfı web sitesi (www.tarihvakfi.org.tr) üzerinden yapılacaktır.

PERŞEMBE KONUŞMALARI'NDA ZAFER TOPRAK

TÜRKİYE'DE SOSYAL BİLİMLERİN DOĞUŞU

Tarih Vakfı tarafından düzenlenen "Perşembe Konuşmaları", 9 Mayıs'ta "Türkiye'de Sosyal Bilimlerin Doğuşu 1850 - 1950" başlıklı konuşmasıyla Boğaziçi Üniversitesi'nden Prof. Dr. Zafer Toprak'ı ağırladı. Vangelis Kechriotis'in yaptığı açılış konuşmasının ardından Tarih Vakfı adına Halim Bulutoğlu kendisine bir armağan sundu.

SEVİNÇ COŞKUN

Konuşmasına son yıllarda entelektüel, zihinsel bir tür arkeolojiye merak saldığını anlatarak başlayan Zafer Toprak, düşüncenin arkeolojisini yapma çabası içerisinde olduğunu ifade etti. Toprak, kendisini bu alanda çalışmaya yönelten nedenin, TÜBA tarafından yürütülen, kendisinin de yönetici olarak katıldığı "Sosyal Bilimler Öngörü Çalışması 2003-2023" projesi olduğunu anlattı. Bu çalışma sonucunda ortaya çıkan raporlara bakıldığında Türkiye'de tarih disiplini hariç sosyal bilimler alanında tarihsel olarak nasıl bir dönüşüm süreci yaşandığının hiç irdelenmediğini vurgulayan Toprak, bu durumun bir ölçüde doğal olduğunu, Türkiye'nin geçirmiş olduğu "kültür devrimi" nedeniyle böylesi çalışmaların yapılmadığını belirtti.

Zafer Toprak, Osmanlıcaya ve Osmanlıcanın semantiğine hâkim olmayan bir insanın bilimin evrimini çalışmasının mümkün olmadığını ifade etti. Toprak, bu tür engellerin aşıldığı takdirde bilgiye ulaşılabileceğini, aksi halde düne bakışın teleolojik olacağını, yani bugünkü kurguyla dünü anlama çabasına girilmiş olacağını söyledi. Bu durum sonucunda da dünün tarihselleştirilemediğinin altını çizdi. Bu teleolojik yapının bir şekilde aşılmasının gerektiğini, bunun için de biraz daha yapısalcı bir anlayışla dünü kendi koşulları altında anlama çabasının gösterilmesi gerektiğini belirtti.

Bu tür bir arkeolojik çalışmaya girişmesinin önemini vurgulayan Toprak, bu alanda yapılabilecek çalışmalardan birinin, Atatürk'ün kişisel kütüphanesinde bulunan 4.000 civarı kitaptan yola çıkılarak onun zihinsel kurgusunu anlamaya çalışmak olabileceğini açıkladı. Toprak, Türkiye'deki bilgi birikiminin oluşum sürecinde I. Meşrutiyet, II. Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı sonrası gibi önemli kırılma noktaları gözlemlediğinin altını çizdi.

Toprak, 1920'li yıllara bakıldığında, bu dönemde daha önce olmayan güçlü bir çeviri evresine girildiğini söyledi. Bu çevirilerin çoğunun sosyolojik içerikli olduğunu, örneğin Durkheim'in temel eserlerinin Türkçeye kazandırıldığını belirten Toprak, H. G. Wells'in *Cihan Tarihinin Umumi Esasları*'nın da aynı dönemde çevrilen kitaplardan olduğunu ve bunun "Türk Tarih Tezi"nin temelinde yatan perspektif olduğunu anlattı. Toprak kısaca 1920'lerde hâkim olan sosyolojinin 1930'lara gelindiğinde yerini antropolojiye, tarihin yerini de arkeolojiye bıraktığını ifade etti.

Konuşmasının devamında Türkiye'nin Batı'dakî bilim literatürüyle tanışmasının 1860'lara uzandığını söyleyen Toprak, 1950'li yıllara değin bir dönemlendirme yapılabileceğini ileri sürdü ve konuşmasını bu dönemlendirme çerçevesinde sürdürdü.

Zafer Toprak ve Halim Bulutoğlu.

İLHAN TEKELİ TOPLU ESERLER 25. KİTAP ÇIKTI

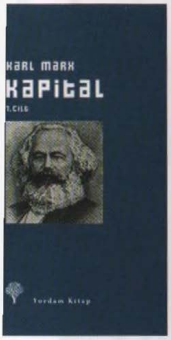
21 Mayıs günü Cezayir Lokantası'nda İlhan Tekeli'nin Tarih Vakfı Yurt Yayınları'ndan çıkan *İstanbul'un Planlanması ve Gelişmesinin Öyküsü* isimli 25. kitabı nedeniyle bir basın toplantısı düzenlendi.

Bülent Bilmez ve Işık Tamdoğan'ın yaptıkları kısa açılış konuşmalarının ardından İlhan Tekeli'nin Gazi Üniversitesi yıllarından öğrencileri Tekeli'yle olan geçmişleri hakkında övgü dolu kısa bir konuşma ve sunum yaptılar. Ardından İlhan Tekeli ve Murat Güvenç birlikte sahneye geldiler ve önce Murat Güvenç uzunca bir konuşma yaptı. İlhan Tekeli'nin konuşmasının ardından ise Zafer Toprak sahneye davet edildi. Bu son konuşma ile birlikte toplantıya son verildi.

TÜRKİYE'NİN YERİ DOLDURULAMAYACAK MARKSİSTİ NAİL SATLIGAN'A VEDA

Rosa Luxemburg'un şu sözleri Marksist bir proleter aydını olan Nail'in düşünce sistemini anlayabilmek için biçilmiş kaftandır: "Marksizm; kendini usta mertebesinde görenlerin birbirlerine karşılıklı olarak uzmanlık beratları sundukları küçük bir kilise değildir. O (Marksizm), bütün gücünü özeleştiri silâhının şakırtısıyla tarihin yıldırım darbelerinden alan ihtilâlci bir dünya görüşüdür".

Nail Satlıgan (1950 Çin/Harbin-2013 İstanbul).

Mehmet Selik ve Nail Satlıgan'ın Almanca aslından çevirdikleri *Kapital*'in 1. cildi Yordam Yayınları'ndan çıktı.

ŞADİ OZANSU

Nail'le tanışıklığımız bundan otuz beş yıl öncesine, TÜMAS (12 Eylül öncesi Üniversite Asistanları Derneği) yıllarına uzanır. Bununla birlikte esas yakınlığımız daha kısa bir zaman dilimini, yani son yirmi beş yılı kapsar. Kısa dediğim gene de çeyrek yüzyılmış! Ama söz konusu olan Nail olduğunda gene de kısa bir dönemdir bu. İnsanın hayatta birlikte mücadele etmekten (bu mücadele politika da olabilir, doğrudan yaşama savaşı da) bunca zevk alacağı az sayıda şahsiyet olabilir. Nail bunların önde gelenlerindendir benim için. Galiba yokluğunu ömrümün sonuna kadar fazlasıyla hissedeceğim. Bu yaşıma kadar, özellikle ömrümün son yıllarında sayısız dostumu, arkadaşımı, yoldaşımı kaybettim. Nail bunların hepsi birdendi, yitimi hepsinin üstüne tuz biber ekti.

Açıkçası kolay bir insan değildi o. Hele ilk bakışta Nail'le tanışıp da ondan hoşlanan az insana rastladım. Bir gün mekân tuttuğumuz bir Cihangir kafeteryasında yeni tanıştığı bir kadın arkadaşımıza mesleğini sormuş, o da cevaben televizyon dizisi yapımcısı olduğunu söylemişti. Nail bütün soğukluğu ve çevredekilerin şaşkın bakışları arasında kadına, "Nasıl böyle iğrenç bir meslek seçebiliyorsunuz?" deyiverdiydi. Kendisi de en az Nail kadar patavatsız olan kadın, "Peki, hangi mesleği seçmeliydim?" dediğindeyse şu cevabı aldı: "Pekâlâ itfaiyeci, hemşire ya da öğretmen olabilirdiniz, bunlar sizinkinden çok daha şerefli mesleklerdir." Ortalık buz kesmişti ve kısa sürede oradan ayrılıverdik. Nail'e neden böyle dediğini sordum, aynı soğuk ifadeyle: "E doğru değil mi, o diziler insanları zehirlemiyor mu?" diyecekti. Şimdi kendisinden o an nefret eden o kadınla muhtemelen bir daha karşılaşmadılar, ama görüşmeye devam etselerdi, o kadın arkadaşımızdan epeyi bir küfür yerdi ve fakat yakın dost da olabilirlerdi.

Nail bu ilişki tarzını politikada da sürdürürdü. Onun politik üslubundan hoşlananlar kendi muarızlarını o soğuk mantığıyla alt etmiş olmasından memnuniyet duyarlar, ama bir süre sonra kendileri de Nail'in benzer eleştirilerine uğradıklarında şaşkına dönerlerdi. Politikada kimsenin nabzına göre şerbet sunmazdı. Düşündüğü neyse onu söylerdi. Siz, birlikte mücadele ettiğiniz Nail'in sizi o an sattığını düşünürdünüz, oysa onun için Marksizm kişisel dostlukların üstündeydi. O kendiyle iyi dostluk ilişkisi içinde olanları politikada hiçbir zaman "ayrıcalıklı" bir mevkiye yerleştirmeyecek kadar fazla bir Marksist'ti.

Hayatının son yıllarının, en azından benim tanık olduğum dönemlerini, hep hastanelerde geçirdi, geçirdik. Koşuyolu, İstanbul Üniversitesi Tıp, Taksim İlkyardım, Alman Hastanesi vs. Sürekli olarak, kendinden genç yaşta vefat eden arkadaşları için hayıflanır ve "aslında benim ölmem gerekirken onlar ölüyorlar ne acı" derdi.

Derdim aziz dostum Nail'i bir tür dokunulmazlık zırhına büründürüp erenler rütbesine yükseltmek olamaz. Tanımış olmaktan çok büyük gurur duyduğum bir keçiydi o. En zekice politik yorum ve çıkarsamaları yaptığı gibi, bazen en basit konuları bile anlamakta zorluk çeker ve insanı çileden çıkaran bir inatçılığa soyunurdu.

Gene de Rosa Luxemburg'un şu sözleri Marksist bir proleter aydını olan Nail'in düşünce sistemini anlayabilmek için biçilmiş kaftandır: "Marksizm; kendini usta mertebesinde görenlerin birbirlerine karşılıklı olarak uzmanlık beratları sundukları küçük bir kilise değildir, O (Marksizm), bütün gücünü özeleştiri silâhının şakırtısıyla tarihin yıldırım darbelerinden alan ihtilâlci bir dünya görüşüdür".

Artık arabamla Çukurcuma'ya doğru giderken Nail'in yüz küsur yaşındaki annesinin evinin önünden geçmek istemiyorum, Fıruzağa kahvesine gitmek istemediğim gibi. Elveda aziz ve kadim dostum.

III. ULUSLARARASI SEVGİ GÖNÜL BİZANS ARAŞTIRMALARI SEMPOZYUMU

BİZANS'TA TİCARET

2007'den beri düzenlenen Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu'nun üçüncüsünün konusu "Bizans'ta Ticaret". Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi'nde düzenlenecek olan sempozyum, 24-27 Haziran 2013 tarihlerinde Türkiye'den ve yurtdışından birçok önemli ismin katılımıyla gerçekleşecek. Organizasyonun bilimsel danışma kurulunda yer alan ve sempozyumda bir de sunuş yapacak olan Yar. Doç. Dr. Koray Durak'tan konuyla ilgili bilgi aldık.

SÖYLEŞİ: AHMET AKŞİT

Ahmet Akşit- Bizans Araştırmaları dizisinin üçüncü sempozyumunun konusu "Bizans'ta Ticaret". Konuyu neden ticaret olarak belirlediniz? Önceki senelerin konusu neydi?

Koray Durak.

Koray Durak- 2007 yılında İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde gerçekleştirilen I. Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu'nun konusu 12. ve 13. yüzyıllarda Bizans dünyasının geçirmekte olduğu değişimdi. Siyasi anlamda Anadolu'nun Türkleşmesi ve Konstantinopolis'in Haçlılarca ele geçirilmesi gibi büyük çalkantıların olduğu bu dönem Bizans'ın kendini savunurken askeri, toplumsal, iktisadi ve hatta ideolojik anlamda kabuk değiştirdiği bir dönemdir. Sempozyuma katılan tarihçiler, sanat tarihçileri ve arkeologlar, bu değişimin izini yazılı kaynaklar, maddi kültür eserleri ve sikkeler gibi çeşitli araçlar üzerinden takip ettiler. Yine aynı mekânda 2010 yılında ikincisi düzenlenen sempozyumun konusu Bizans İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis ile ilgiliydi. "Bizans Sarayı: İktidar ve Kültür Kaynağı" başlıklı sempozyumun amacı; Bizans İmparatorluğu'nda, Büyük Saray ve Blakhernai Sarayı'ndan tüm imparatorluğa yayılan iktidar gücünü yönetimsel, siyasal, sosyal, iktisadi ve dinsel açılardan değerlendirmek ve bu gücün kültür boyutuna yansımalarını araştırmaktı.

24-27 Haziran tarihlerinde Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi'nde düzenlenecek olan III. Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu'nun konusu Bizans Dünyasında Ticaret olacak. 20. yüzyılda Bizans tarihçilerinin ticaret konusuna pek ilgi gösterdiği söylenemez. İktisat alanında özellikle toprak sahipliği ve yönetimi, tarım alanında üretim ve işgücünün organizasyonu gibi konular öne çıkmış, ticaret genel olarak devletin ciddi kontrolü altında gerçekleşen ve hatta mali gelir anlamında çok büyük getirisi olmayan bir kalem olarak görülmüştür. Bizans Devleti'nin dış dünya ile ilişkilerinde de ticari olan vurgulanmamıştır. Tarihçiler Bizans-Arap ilişkilerinde siyasi, askeri ve diplomatik olanı görmüşler, ticaret konusuna pek ilgi göstermemişlerdir. Keza, sanat tarihçileri de bu iki dünyanın etkileşiminin alını çizerlerken, etkileşim kanalı olarak saray ve hediyeler üzerinde durmuş, ticaretin sanat ve estetiğin yayılmasında oynayabileceği rol üzerine eğilmemişlerdir. Bizans-Arap ilişkilerinde olduğu gibi, Bizans'ın kuzey halkları ile olan ilişkilerinde de ticaret tarihi çok küçük bir yer tutar, asıl öne çıkan dini ve kültürel tarihtir. Bu durum, bazılarına doğal gelebilir, çünkü Slavlara ve Bulgarlara dinlerini, yazılarını ve büyük bir ölçüde yüksek kültürlerini verenler Bizanslılardı diyebiliriz. Dimitri Obelensky ve John Meyendorff gibi alanın önemli yazarlarının kitaplarına baktığınızda vurgulananın büyük oranda dini ve kültürel ilişkileri olduğunu görürsünüz. Bizans-Batı Avrupa ilişkilerinde

Konstantinopolis haritası 1422. Floransalı haritacı Cristoforo Buondelmonti. *Liber insularum Archipelagi* (1824).

Paris Milli Kütüphane.

de benzer bir resim görülür. Roma kilisesi ile Konstantinopolis kilisesi arasındaki ilişkiler, diplomatik tarih, sanat ve mimaride etkileşim konularında ve Greko-Romen kültürün Batı Avrupa'da ve Bizans'ta nasıl ele alındığına ve Bizans'tan Avrupa'ya nasıl geçtiğine dair ciddi bir külliyat vardır. Orta Bizans döneminde (7.-12. yüzyıl) Bizans'ın Batı Avrupa ile olan ticari ilişkileri hakkında Michael McCormick'in *Avrupa Ekonomisinin Kökenleri* adlı önemli eseri ve David Jacoby'nin makalelerini saymak gerekir. Geç Bizans dönemi söz konusu olduğunda İtalyan şehir devletlerinin ticari hayatı ve Bizans ile ilişkileri hakkında yazılmış modern eserler ciddi bir boşluğu doldururlar.

Bizans İmparatorluğu'nda ticaret üzerine bu kadar az üretimin olmasının nedeni, modern tarihçilerin tercihleri kadar birincil kaynakların doğası ile ilgilidir. Başkentin siyasi hayatı ve imparatorların eylemleri üzerine yoğunlaşan tarih ve kroniklerde, aziz ve azizelerin mucizelerini sıralayan aziz hayatlarında ve zaman zaman antik Yunan dilini maharetle kopyalayan edebiyat metinlerinde ticaret ve tacirler hakkında bilgi bulmak zordur. Mali hayat ve ticari ürünler hakkında bolca bilgi sunacak Bizans devlet arşivleri çoktan ortadan kalkmıştır. Üstüne üstlük, Bizans dönemi arkeolojisi en azından Türkiye'de hâlâ emekleme aşamasında olan bir alandır.

Bununla birlikte, son birkaç on yıldır arkeolojik keşifler ve yazılı kaynakların yeni okumaları ışığında, Bizans İmparatorluğu sınırları içinde ve komşuları ile ticaret konusunda yeni bilgilere ve yorumlara ulaşılmaktadır. Ayrıca, İstanbul'da Yenikapı, Sirkeci ve Üsküdar'da yürütülen Marmaray kazılarında çıkan çok çarpıcı yeni buluntular ticaret konusuna dikkatleri çeken bir diğer etkendir. 2004'te Oxford Üniversitesi'nde düzenlenen Bizans'ta ticaret (4.-12. yüzyıllar) başlıklı sempozyumda, Bizans dünyasında yerel, bölgesel, bölgelerarası ve uluslararası ticaret hakkında çok faydalı perspektifler geliştirilirken, 2005'te Viyana'da düzenlenen *Handelsgüter und Verkehrswege* adlı konferansta Bizans İmparatorluğu'nda ticari ürünler ve ticaret yolları hakkında sunumlar yapılmıştır. Son olarak, Washington-Dumbarton Oaks Araştırma Kütüphanesi'nde her sene düzenlenen Bizans tarihi sempozyumunun 2008'deki teması ticaret olmuş ve ticaret ağları ve pazarlar konusuna yoğunlaşan sunumlar yapılmıştır.

Bizans iktisadının ticari yönüne olan ilginin daha da artmasına katkıda bulunacağını ümit ettiğimiz sempozyumda ana konu başlıkları yerel, bölgesel, bölgelerarası ve uluslararası boyutta malların ve tüccarların dolaşımı; limanlar, gemiler, deniz ve kara yolları; ticari faaliyetlerin merkezi olarak Konstantinopolis ve eyalet şehirleri ve Bizans Devleti'nin ticari düzenlemeleri ve para politikaları olacaktır. Ticari aracılar olarak keşişler, hacılar, diplomatlar, askerler, yani tüccar olmayan ama ticaret yapan kişi ve gruplar hakkında sunumlar da program dahilindedir.

Konstantinopolis gibi kalabalık bir şehrin birçok temel ihtiyacının dışarıdan sağlandığı biliniyor; dolayısıyla tüccarların şehirde oldukça kritik bir işlevi olsa gerek. Hem Konstantinopolis özelinde hem de Bizans genelinde bu tüccar sınıf kimlerden oluşuyordu, ticarete yaklaşım nasıldı ve tüccarların devletle ilişkisi nasıldı?

Ticarete yaklaşım konusunda Bizans, Roma İmparatorluğu'ndan miras kalan pratikleri devam ettirmiştir. Toprak işlemekten gelen kazancı neredeyse tek saygın kazanç biçimi olarak gören Bizanslılar, en azından yazılı kaynaklarda gördüğümüz kadarıyla tacirleri, bankacıları ve tefecileri hor görmüştür. 10. yüzyılın başında yaşamış olan İmparator 6. Leon da kâr peşinde koşmayı aşağılamış, "düşmanlarımıza boyun eğdirmede kâr devletimizin amacı değildir" der. Buna rağmen bazı anlaşmalarda görüyoruz ki Bizans Devleti, Bizanslı tacirlerin kuzeye gitmeleri konusunda destek vermiş, onların yabancıların ya da haydutların saldırısına uğramasını engellemeye çalışmış ve bütün gümrüklerde *commercion* denen %10 oranında ihracat-ithalat vergisini almıştır.

Bizanslı tacir tanımı içine büyük kentlerde oturan ve bir yerden aldığı malı başka bir yerde satan büyük tacirler de girer, kendi ürettiği az miktardaki ürünü yakındaki pazarda satan esnaf da. Ayrıca ticaret hayatı imparatorluğun kurulduğu 4. yüzyıldan 1453'e kadar, yani yaklaşık bin yıl boyunca aynı kalmamıştır. Geç Antik Çağ'da (4.-6. yüzyıllarda), askeri açıdan güvenli bir ortamda, tüketim merkezleri olan büyük kentler gelişmiş iletişim ve ulaşım ağı aracılığıyla verimli tarım bölgelerine bağlanmış; Konstantinopolis, Antakya ve İskenderiye gibi büyük kentler aynı zamanda devletin ve orta sınıfın ihtiyacına cevap veren imalat sanayiine de ev sahipliği yapmıştı. Konstantinopolislilerin gündelik ihtiyaçları meydan işlevi gören *forum*'larda, *macellum* denen pazaryerlerinde ve üstü kapalı sütunlu galerilerde (*stoa*'larda) dizilmiş dükkânlarda karşılanıyordu. Bizans İstanbul'unun büyük meydanları yarımadanın batısını doğusuna bağlayan ana cadde üzerinde bulunur. Bizans döneminde *Mese* (Orta Cadde) olarak bilinen ve Divanyolu Caddesi üzerinde bulunan Constantinus Forumu (Çember-

litaş), Theodosius Forumu (Beyazıt Meydanı) ve Forum Bovis'in (Aksaray) merkezi ticari işlevleri vardı. Belli ürünleri üreten ya da satan dükkânlar topluluğuna, yani çarşılara Konstantinopolis'te de rastlanır. Örneğin, kitapçılar Ayasofya'nın güneyindeki dört *stoa*'da toplanmıştı. Bakırcılar da Ayasofya Kilisesi'nin batısındaki Meryem Ana Kilisesi'nin çevresindeki dükkânlarda mesleklerini icra ederlerdi. Uzun mesafeli ticaretin çoğu denizyoluyla gerçekleşirdi. Karayoluyla gerçekleştirilen taşımacılığa göre çok daha hızlı ve ucuz olan deniz taşımacılığı yoluyla Geç Antik Çağ Akdenizi, özellikle kıyı bölgeleri sıkıca birbirine bağlanmış; zeytinyağı, buğday, şarap gibi temel tüketim maddeleri, kendisi ticari mal olan çömlekler ve değerli ya da yarı değerli metallerden yapılma objeler ve fildişi gibi lüks maddeler uzun mesafelere taşınmışlardır.

İmparatorluğun Slavlar ve Araplar karşısında hayatta kalma savaşı verdiği 7. ve 8. yüzyıllarda nüfus azalır, şehirler küçülür ve imparatorluğun bölgelerarası ticareti ve para dolaşımı en aza iner. Bu dönemde Konstantinopolis'te çok zengin tacirlerin olduğunu söylemek zordur, ama yine de imparatorlukta kâr etmek için yeterli fırsat olduğuna dair elimizde kanıt vardır. Örneğin, 7. yüzyılda Doğu Akdeniz ve Galya gibi uzak bölgelerden tacirler mal alım satımı için Konstantinopolis'e geliyorlardı.

Bizans İmparatorluğu'nda ticaret 10. yüzyıldan itibaren tekrar tesis edilen güvenlik, artan nüfus ve yeniden kentleşme ile yükselişe geçer. Geçen yüzyıllardaki ticaret mallarının yanında ipekli kumaşlar Bizans dünyasında bolca alınıp satılan ürünler listesine girer. Bu dönemde Konstantinopolis'te tacirler yiyecek maddelerini kentin dış çeperi denebilecek bir alanda satarlarken, kumaş, metal ürünler ve parfüm gibi lüks tüketim ürünlerinin ticareti kentin dini ve siyasi merkezine yakın bir iç çeperde, Sultanahmet-Çemberlitaş bölgesinde gerçekleşiyordu. Ticaretten elde edilen gelir

İşçiler tarlada çalışıyor(altta) ve ödeme zamanı(üstte). 11. yy Bizans resimli İncili, BnF. Cod. Gr.74.

Paris Milli Kütüphane.

öyle yükselmiş olmalıydı ki 11. yüzyılda bazı zengin tüccarlar normalde sadece toprak sahibi devlet erkânına açık olan senatoya girmeyi başarırlar. Kısa süren bu "burjuva" atmosferde ticarete ve tacirlere karşı olan olumsuz yaklaşımların biraz da olsa yumuşadığını görmek mümkündür. 12. yüzyılın sonunda başkentte zenginliği imparatorun bile gözlerini kamaştıran ve mallarına el koymak istediği tüccarlar vardı. Tarihçi Niketas Khoniates'in adını andığı tüccar Kalomodios bunlardan biriydi.

4. Haçlı ordularının 1204'te Konstantinopolis'i almaları ile Bizans'ın dağılan siyasi bütünlüğü, 1264 yılında Bizanslıların kenti geri almaları ile Palaiologoslar zamanında yeniden sağlansa da, imparatorluk 13. ile 15. yüzyıllar arasında artık eski gücüne geri kavuşamaz ve Doğu Akdeniz'de bölgesel bir güç olarak kalır. 12. yüzyılda imparatorluğu yöneten Komnenos ailesi döneminde ortaya çıkan bazı iktisadi gelişmeler, Palaiologoslar döneminde iktisadi ve ticari hayatı yönlendiren temel etmenler haline gelirler. Venedik ve Ceneviz gibi İtalyan kent-devletleri, en erken 10. yüzyılın sonunda almaya başladıkları ticari ayrıcalıkları Palaiologos dönemine gelindiğinde öyle genişletirler ki Bizans İmparatorluğu'nun sadece dış ticaretine değil, iç ticaretine de hâkim olurlar. İmparatorluk Batı Avrupa pazarlarına hammadde sağlayıcısı konumuna düşer ve Konstantinopolis artık hem malların transit geçtiği hem de yeniden dağıtıldığı bir nokta olur. Örneğin, Karadeniz kıyılarının hammaddeleri İtalyan tüccarlar tarafından Konstantinopolis'e getirilir, oradan da Akdeniz'de kurdukları ticaret sistemine bağlanırdı. İmparatorluğun son yüzyılında bazı Bizanslı soyluların toprak sahipliği üzerine kurulu varlıklarını anaparaya dönüştürüp ticaret hayatına girdiklerini görürüz. Bu durum, erken ve orta Bizans dönemine hâkim olan ticaret karşıtı havanın artık kırılmaya başladığının göstergesidir.

Sempozyumun düzenine uyarak ticaretin düzenlenmesi konusuna girelim. Devlet ticareti nasıl denetliyordu?

Bizans devletinin ticaret politikası nedir? Bizans'ın ticari politikasının birkaç temel unsuru vardır. Birincisi yasak maddelerdir. Aslında Sasanilerde olsun, başka imparatorluklarda olsun, bazı maddelerin yabancılara satılmaması gerektiği, çünkü onlardan silah yapılabileceği düşüncesi vardır. Benzer şekilde, Bizans Devleti de demiri yasaklar. Halkın beslenmesi için gerekli tahıl gibi bazı maddeler yasaklanır. Para yapılması gerektiğinden, Bizans sınırlarının dışına altın-gümüş satılması yasaktır. Bazı "prestij ürünleri"ni Bizans Devleti pazarlardan çıkarıp sadece sarayın hediye olarak sunduğu ürünlere çevirmek istemiştir. Bunlar arasında belli şekilde boyanmış, çok pahalı ipekliler önce çıkar. Bizanslı yöne-

Marmaray kazılarında bulunan Yenikapı Metro III batığının üzeri açıldıktan sonraki durumu.

Fotoğraf Ufuk Kocabaş – Işıl Özsait Kocabaş.

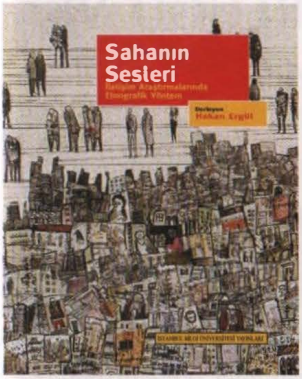
ticiler bu konuda çok dikkatlidir. 960'larda Konstantinopolis'e gelen Kutsal Roma- Germen İmparatorluğu elçisi Liutprand dönerken o ipeklilerden alır; bu ipeklilerin satışını imparator Konstantinopolis'te bile durduramamıştır. Ancak gümrükten çıkarken Bizanslı gümrükçüler elçiyi durdurup elinden ipeklileri alırlar. Gümrük, Güney Marmara'da Çanakkale civarındadır. Liutprand söz konusu ipeklileri Amalfili ve Venediklilerin İtalya'da sattığını, fahişelerin bile bunları giydiğini söyleyerek tepki verir. Bu öykü yasakların pek uygulanmadığına dair bir kanıt oluşturur. Aynı şekilde yine İtalya ile Anadolu'dan pek çok kereste ürünü imparator ve papa durdurmaya çalışsa da Mısır'a ve Levant'a satılır.

Devletin başka bir kriteri de büyük kentlerin iaşesinin sağlanmasıdır. Bedava ya da indirimli ekmek ve büyük olasılıkla zeytinyağı ve şarap dağıtımı için Geç Antik Çağ'da devletin ve özel girişimin ortaklığında karmaşık bir sistem kurulmuştu. Malların taşınması için devlet tarafından yapılan limanlar, depolanması için *horrea* denilen ambarlar ve işleme ve dağıtım/satış için de fırınlar kurulmuştu. Devlet kullanımına mahsus ambarlar ve sayıları on dokuzu bulan kamu fırınları ve *gradus* denen ekmek dağıtım yerleri yanında özel teşebbüse ait ambarlar ve fırınlar da vardı. Konstantinopolis'in buğday ihtiyacının karşılanmasında devlet önemli bir rol oynardı. Mısır'dan vergi olarak alınan buğdayın gemilerle başkente taşınması belli dönemlerde devlet tarafından denetlenen ve vergi indirimleri ile desteklenen denizciler loncası (*navicularii*) tarafından gerçekleştirilirken, bazı dönemlerde bağımsız denizciler tarafından gerçekleştirilirdi. Mısır ile Konstantinopolis arasında kurulan bu iaşe sistemi 7. yüzyılın başında mali zorluklar ve Mısır'ın Arapların eline geçmesi ile çöker. Bunun yerine Bitinya, Trakya ve Bulgaristan'da üretilen buğdayın köylüler ya da tacirler tarafından arz-talep dengesine dayalı olarak başkente getirilip satıldığı bir sistem alır ama yine de devlet kontrolü elden bırakmaz ve ekmek fiyatlarındaki kâr marjını sınırlayarak ve açlık durumunda piyasaya buğday sürerek buğday piyasasını yönlendirmeye çalışır. Devletin kent hayatındaki rolü orta Bizans döneminde de devam etmiştir. 10. yüzyılda yazılmış *Eparkhos'un Valinin Kitabı* adlı hukuki metnin gösterdiği gibi, kentin önemli bazı sanayi kolları lonca sistemi ile kontrol altına alınırken amaç hem kent halkının temel ihtiyaçlarının ve iktisadi hayatının düzenli işlemesini sağlamak, hem de bir sanayi kolunun belli bir grubun eline geçmesine engel olmaktır. Bir yandan da, Rus, İtalyan, Müslüman ve genel olarak kent dışından gelen tacirler ürünlerin hepsini toplu olarak alıp götürmesin diye Konstantinopolis'e gelen yabancı tacirlerin kalış süreleri ve alacakları ürünler kısıtlanır. Buradaki önemli sorunlardan biri, elimizdeki kaynağın sadece Konstantinopolis hakkında olmasıdır. Acaba Antalya ya da Sivas'ta benzer düzenlemeler var mıydı? Yoksa örneğin Müslüman tacirler bu kentlerde istedikleri kadar ürün alıp istedikleri kadar kalıyorlar mıydı?

Marmaray-Metro inşaatı çerçevesinde yapılan kurtarma kazıları Yenikapı'da, Üsküdar'da ve Sirkeci'de gerçekleştirildi. Bu üç nokta limanlara ve dolayısıyla ticari faaliyetin merkezine çok yakın, özellikle Yenikapı. Bu kazılarda bulunanlar Bizans'ta ticaretle ilgili bilgileri nasıl geliştirdi?

Sempozyumda Yenikapı hakkında verilecek pek çok sunumun gösterdiği gibi, Marmaray-Metro inşaatı çerçevesinde yapılan kazılar Konstantinopolis'in ticaret hayatını daha iyi anlamamıza birkaç açıdan katkıda bulunacak. I. Theodosius tarafından 4. yüzyılın sonunda yaptırılan Theodosius Limanı/*Portus Theodosiacus*, 7. yüzyıla kadar Konstantinopolis'in, özellikle buğday ithalinde ana limanı işlevini görmüş, Bayrampaşa Deresi'nin getirdiği siltlerle dolmaya başlamasına rağmen 12. yüzyıla kadar işlevini sürdürmüştür. Yapılan kazılar, bölgenin topografyası hakkında yazılı kaynaklarda bulamayacağımız bilgiler veriyor ve limanın tam lokasyonunu (şu anki kıyı çizgisinden 300 metre içeride) belirlememizi sağlıyor. Ayrıca yazılı kaynaklarda adı son kez 674 yılında geçen limanın 12. yüzyıla kadar kullanıldığını da bu şekilde öğrenmiş oluyoruz. Limanda bulunan ve 5. ile 11. yüzyıllar arasına tarihlenen 36 gemi batığı (savaş gemileri, açık deniz ticaret gemileri ve yerel ticaret gemileri) bize hem dönemin gemi yapım teknolojisi hakkında çok değerli bilgiler sunuyorlar hem de kente gelen mallar hakkında yazılı kaynaklarda göremeyeceğimiz netlikte bilgiler veriyorlar. Örneğin, liman alanının doğusunda su yüzüne çıkarılan YK 3 numaralı 10. yüzyıl gemisinin inşaat faaliyetlerinde kullanılmak üzere kente kiremit ve harç getirdiğini öğreniyoruz. Ganos (Tekirdağ Gaziköy/Hoşköy) bölgesinde üretilen amforalarda başkente taşınan şarapların gösterdiği gibi, söz konusu yükler bize aynı zamanda bölgesel ve bölgelerarası ticaret ağları hakkında ayrıntılı bilgiler verirler.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

SAHANIN SESLERİ
İLETİŞİM ARAŞTIRMALARINDA ETNOGRAFİK YÖNTEM
DERLEYEN HAKAN ERGÜL

343 sayfa, ISBN: 978-605-399-285-1

Bu çalışma, bir ilk olma özelliğini taşıyor. Esas olarak iletişim araştırmaları ile etnografik yöntemin kesişme alanını konu edinliyor. Kitap boyunca, bu alanda literatürün, araştırmacının, sahanın ve nihayet dönüp kendi saha deneyimine bakan yazarın sesleri iç içe geçiyor, yaratıcı bir diyaloga zemin hazırlıyor.

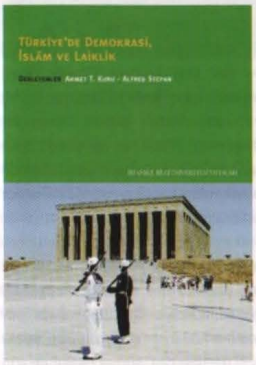

JEAN-LOUIS FABIANI

FRANSIZ FİLOZOFU KİMDİR?
KAVRAMLARIN TOPLUMSAL YAŞAMI (1880-1980)

250 sayfa, ISBN: 978-605-399-281-3

Kavramların içinde şekillendiği alanın toplumsal olduğunu gösteren Fabiani, çağımızın büyük düşünürlerini birer sosyolojik aktör olarak okurken, düşüncelerinin doğup geliştiği kültürel bağlamın kodlarını da bizler için anlaşılır kılıyor. Fransız felsefesi tarihi ve kültürel bir Fransa tarihi olarak okunabilecek eser, Fransız düşüncesinin bir haritasını çıkartıyor.

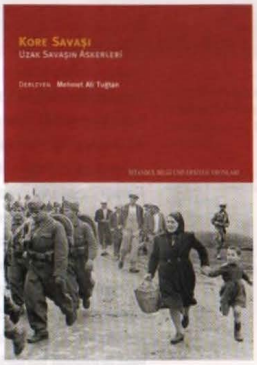

AHMET T. KURU, ALFRED STEPAN

TÜRKİYE'DE DEMOKRASİ, İSLAM VE LAİKLİK

220 sayfa, ISBN: 978-605-399-279-0

Osmanlı mirasının günümüz Türkiye'sine yansımaları, Kemalist ideolojinin tarihi kökenleri, Cumhuriyet sonrası kurulmaya çalışılan tektip devlet ve toplum modeli incelenmekte, bunun yanı sıra Müslüman bir çoğunluğa sahip başka ülkelerde görülen laiklik uygulamalarıyla karşılaştırmalar yapılmaktadır.

KORE SAVAŞI
UZAK SAVAŞIN ASKERLERİ
DERLEYEN MEHMET ALİ TUĞTAN

224 sayfa, ISBN: 978-605-399-287-5

Bu kitap, siyasal tarihi açısından, çok partili dönemin başlangıcına ve bu savaşın süreçteki yerine; siyasal psikoloji açısından ise Soğuk Savaş'ın toplumsal yansımalarına ve savaş algısına değinmektedir. Uluslararası ilişkiler hususunda asker gönderme kararıyla Türkiye'nin dış politikadaki amaç ve sonuçlarına değinirken; askerî tarih bağlamında da savaşı, ordunun dönüşümünü ve stratejik ilişkileri değerlendirir.

www.bilgiyay.com
Kurtuluş Deresi Caddesi No: 47, 34440 Dolapdere/İSTANBUL
Telefon: **0212 311 52 59** Faks: **0212 253 47 00**
E-mail: yayin@bilgiyay.com - dagitim@bilgiyay.com

Genel Dağıtım: **PUNTO**
www.puntokitap.com
Telefon: **0212 496 10 50** Faks: **0212 551 30 13**
E-mail: **punto@puntokitap.com**

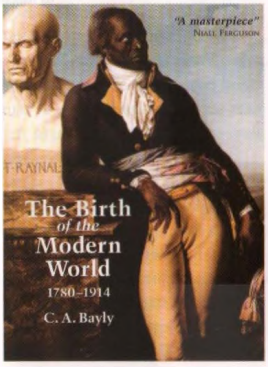
OSMANLI İMPARATORLUĞU VE EMPERYAL DÖNÜŞÜM

ALAN MIKHAIL - CHRISTINE M. PHILLIOU

Bu makale 1990'lardan beri Osmanlı tarihi alanında yapılan çalışmaları genel olarak değerlendirmeyi ve yer yer kullanılan farklı karşılaştırmalı analiz yöntemlerini belirlemeyi amaçlıyor. "Emperyal Dönüşüm **(Imperial Turn)***" Osmanlı çalışmalarını nasıl etkiledi? Osmanlı İmparatorluğu'nun 14. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar iç dinamikleri ve yerel/bölgesel yapıları hakkındaki son çalışmalar karşılaştırma yöntemini nasıl kullanıyor ve bu çalışmaların karşılaştırmalı imparatorluk çalışmaları üzerinde -eğer varsa- etkisi nedir?*

ÇEVİRİ: SEDA ALKOÇ

İmparatorlukların dönüşü muhteşem oldu! 20. yüzyılın ortasında dünya haritasından silinen imparatorluklar 21. yüzyılın başlangıcında akademik haritalarımızda tekrar beliriverdi. C. A. Bayly'nin *The Birth of the Modern World*'ünden Niall Ferguson'un *Empire*'ına ve hatta Hardt ve Negri'nin Amerikan imparatorluğu üzerine kafa yordukları yazılara kadar pek çok çalışma hem tarih hem de günümüz siyaseti üzerine tartışmalarda pek çok farklı amaç için kullanıldı.[1] İmparatorluk konusuna geri dönüşün bu farklı amaçlarından biri Soğuk Savaş ertesinde Amerikan politik hırslarını ve talihsizliklerini haklı çıkarmak (Ferguson gibi) ya da eleştirmek (Hardt ve Negri gibi) iken bir diğer amacın da milliyetçilik öncesi emperyal projeleri milliyetçilik sonrası ortaya çıkan dünya düzenini keşfetmek için kullanmak olduğunu söylemek mümkün.[2] İmparatorluk kavramının bu yeni kullanımının en büyük etkisi, kavramın 20. yüzyılda kolonyalizm ve emperyalizm ile ilişkilendirilen ve dolayısıyla oldukça negatif algılanan kimyasının (meselâ V. I. Lenin, Frantz Fanon ve tüm post-kolonyal çalışmalar) 20. yüzyıl boyunca dünyanın dört bir tarafında imparatorluklara üstün gelmiş olan ulus-devlet kavramının aciz kalıp eksik bırakttığı her şey için bir çareye dönüşmesi ve dolayısıyla da olumlanmasıdır.[3] Bu olumlamaya ulaşmak oldukça kolaydır; çünkü eski emperyal sistemler için hayli idealize edilmiş ve çoğunlukla 20. yüzyıl gerçeğini yansıtmayan, ulusal ve neo-liberal devlet parmaklıkları ötesinde kalan, farklı bir politik aidiyet sistemi hayal etmekte özgürüz. Özellikle erken modern dönem imparatorluklarında emperyal tebaanın çeşitlilik, esneklik ve belirsizlik ile tanımlanan yapısı tektipleştiren ve her şeyi kontrol altında tutan modern ulus-devlet yapısıyla ve bu yapının emrinde ortaya çıkmış indirgemeci, Manihaist ve şiddet dolu tarihlerle karşı karşıya getirildiğinde bu olumlamanın kaynağı da daha net ortaya çıkar.

İmparatorlukların geçmişini inceleme dürtüsü her ne kadar bugünün gerekliliklerileyle ilişkili olsa da imparatorlukların "dünya tarihi"ndeki yeri üzerine de ("dünya tarihi" de son on yıllarda Hegelci kalıptan uzaklaşılarak yeniden tanımlanmış terimlerden), günümüzle doğrudan bağlantı kurmayan pek çok şey yazılıp çizildi.[4] Artık imparatorluk kavramı tek başına bir çalışma konusu haline gelmiş durumda ve kimse bu kavramı herhangi özel bir dönem ya da coğrafya bağlamına indirgemeden, genel olarak çalıştığı için kendini savunmak zorunda değil. Başka bir deyişle imparatorluk, akademik araştırmanın normatif kategorilerinden biri halini aldı ve pek çok diğer normatif kate-

1886'da Britanya İmparatorluğu Haritası, J. C. R. Colomb.

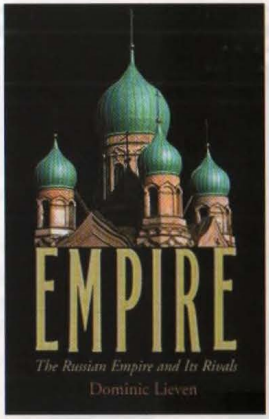
Boston Public Library, Norman B. Leventhal MapCenter.

gori gibi sorgulanmasına gerek görülmüyor. Geri dönüp "dünya tarihi"ne baktığımızda gördüğümüz tam teşekküllü imparatorluklar Çin, Roma ve modern dönem için de Britanya İmparatorluğu. Bu saydıklarımız gibi devletlerin -yani kendini şu veya bu şekilde imparatorluk olarak nitelemiş olan devletlerin- ortak özelliklerini merak edenler de oldukça anlaşılır bir şekilde imparatorluklara dair karşılaştırmalı sorulara yöneliyor.[5]

Fakat imparatorlukları karşılaştırmalı olarak inceleyen çalışmaların genel dünya tarihi çerçevesi içine oturtulmaları, yapılan bu çalışmalarla her bir imparatorluk için ulaşılan sonuçların bu imparatorlukları dünya tarihi bağlamında da tanımlamasına yol açtı. Gibbon'un anıtsal aydınlanma dönemi eserinin (*The History of the Decline and the Fall of the Roman Empire*, 1772-1789) etkisi altındaki pek çok araştırmacı hâlâ herhangi bir imparatorluğun ancak "dünya tarihi"ne katkısı (bu noktada "dünya tarihi" de "medeniyetin" yeni sunumu anlamına geliyor) kadar araştırılmaya değer olduğuna dair ön kabullerle yola çıkıyor.[6] Gibbon'ın *History of the Roman Empire* kitabını kendi Britanya İmparatorluğu'nun doğruluğunu İngiliz medeniyetinin üstünlüğüne dair algıyla kabul ettirdiği iki projesi devam ederken, yani Britanya İmparatorluğu Amerikan kolonilerini elinde tutmaya ve Hindistan içlerine ilerlemeye çalışmaktayken yazmasının tesadüfi olduğunu söylemek zor.[7] Kısaca anlatmak gerekirse, tarihçiler için esas elle tutulur imparatorluklar askeri üstünlük, politik güç ve hâkimiyet alanı, sanat ve teknoloji gibi yönlerden en üstün noktalara ulaşmış olanlar. Tabii ki bu bakış açısı Çin, Roma ya da Britanya imparatorlukları dışındaki imparatorluklar için bir sorun yaratıyor. Sonuçta bu üçü dışındaki tüm imparatorluklar farklı seviyelerde "ezik" durumuna düşüyorlar.

Osmanlı İmparatorluğu araştırmacının imparatorluklara bakış açısına göre hem bir dönemin en görkemli kaybedeni hem de dünya tarihinin en büyük kazananıydı. Bir tarafın bakışına göre Osmanlı İmparatorluğu (1300-1922) dünya tarihine katkı açısından oyunu 16. yüzyıldan itibaren kaybetmeye başladı ve 18. yüzyıla kadar sürekli kaybetmeye devam etti ve sonraki yüzyılı uçurumdan yuvarlanarak geçirip I. Dünya Savaşı sırası ve sonrasında bir vahşet tufanı içinde dibe vurdu. Diğer taraftan bakıldığında, tarihçiler ve sosyal bilimcilerin yeni yeni işaret etmeye başladıkları gibi, Osmanlılar artık ortaçağ ve erken modern diye adlandırdığımız dönemler boyunca yaşamış ve modern dönemde de var olmaya devam etmiş, Avrasya'nın en uzun ömürlü hanedanıydı. Politik süreklilik açısından değerlendirildiğinde Osmanlılar Avrasya'nın ve hatta dünya tarihinin en iyisiydi. Buna bir de coğrafi konumu ve Osmanlı topraklarının

Lieven, Rus Çarlığı'nı analiz ettiği çalışmasında yeni bir yaklaşım öneriyor.

genişliğini ekleyin. Avrasya'nın tam ortası, Doğu Roma/Bizans imparatorluklarının hâkimiyetindeki toprakların tümü (zaman zaman daha da fazlası); Doğu Akdeniz, Karadeniz, Kızıl Deniz ve belli dönemlerde Hazar Denizi kıyıları; Nil'den Tuna'ya ve Fırat'a kadar tüm topraklar. Pek çok açıdan Roma/Bizans ve Çin/Moğol imparatorluk geleneklerinin vârisi olan; Habsburgların, Romanovların ve Safevilerin (ve daha pek çoklarının) komşusu ve rakibi olmuş ve son dönemlerinde de İngiliz ve Fransız hâkimiyetinin parçası haline gelmiş Osmanlı İmparatorluğu, açıkça görülüyor ki, imparatorlukları karşılaştırmalı olarak ele alan herhangi bir çalışma için en mühim odak noktalarından biri.

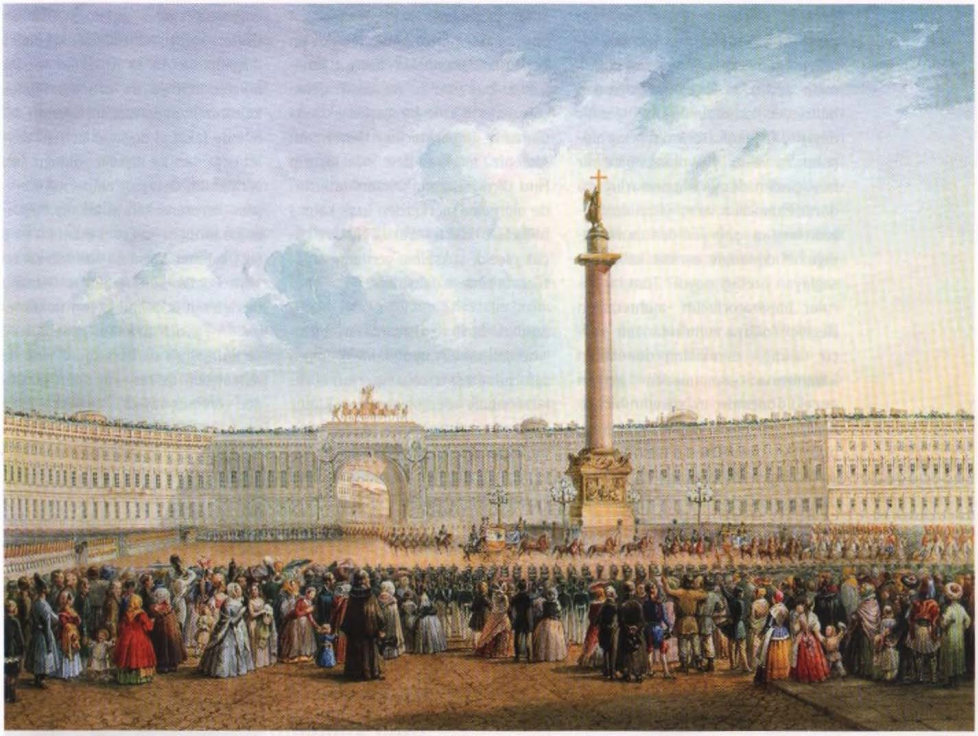
oluşturuyor. Lieven'in tam olarak yaptığı Rus Çarlığı ile diğer imparatorluklar arasında yapısal benzerlikler aramaktansa Rus Çarlığı'nda erkin doğasının etraftaki diğer imparatorluklarla yaşanan gerginlikler ya da problemler sonucunda nasıl değiştiğini araştırmak.

Lieven *Empire*'ı yayınlamadan birkaç yıl önce, Osmanlı çalışmaları kanadında Rifa'at 'Ali Abou-El-Haj, Osmanlı İmparatorluğu'nun anormal yapısı üzerine oryantalist ön kabullerin, tarihçilerin Osmanlıları her yerde görülen tarihsel süreçler ya da genel Avrupa (hatta Avrasya)

Gerileme tezi ve bu tezin eleştirileri öncelikle "gerileme" kabul edilen dönem üzerine (16. yüzyıl sonundan 20. yüzyıl başına kadar olan dönem) çalışmaları etkilemiş olsa da, 1990'lardan beri imparatorluk tarihinin her dönemi "yükselme" ve "düşüş" yerine kriz, adaptasyon, dönüşüm ve değişim penceresinden yeniden yazılıyor.

Ama Osmanlı İmparatorluğu bu türden karşılaştırmalı çalışmalar yapan araştırmacılar için, karşılaştırmalı imparatorluk çalışmaları da Osmanlı tarihi çalışanlar için her daim sorun olmuştur. Bu sorunun bir kısmı Osmanlı emperyal yapısının melez karakteriyle ilişkilidir. 19. yüzyıl modern imparatorluklar çağında, yani dünya tarihi ilk kez akademik çalışma alanı olarak belirmeye başladığında, Osmanlılar Roma İmparatorluğu'yla Abbasiler'in gayri meşru çocuğuymuş gibi görünüyordu. Boş yere İngilizleri taklide çabalayan halleri ya da Moğol seleflerine dikkat çekmeye çalışmaları ne yazık ki dünya tarihi sahnesinde ilgi görmelerine sebep olmadı.[8] Şimdi dünya tarihindeki imparatorluklara bir bakıp normatif olaydan bir tipolojiye ulaşmak istediğimizde görünen şu: Osmanlılar hem kara temelli bir imparatorluk hem de bir deniz gücüydü ve sahip oldukları bölgeleri bazen yerli elitler aracılığıyla yönetiyor bazen de yeni bölgeleri kolonileştirmek için oralara yerleşimciler gönderiyorlardı.[9] Yani Osmanlı İmparatorluğu, imparatorlukları alt gruplara ayırmaya çalışan tarihçileri yukarıdaki noktalar ve pek çok başka açıdan şaşkına çeviriyor. Sonuç olarak Osmanlılar Roma, Çin ve Britanya arketiplerinin herhangi biriyle özdeşleşemeyip her şeyin ortasında boşlukta asılı duruyor.

Karşılaştırmalı imparatorluk tarihi alanında, özellikle de Batılı olmayan imparatorluklar üzerinde çalışanlar için, Dominic Lieven'in 2000 yılında yayınlanan *Empire: The Russian Empire and Its Rivals* kitabı bir dönüm noktasına işaret eder.[10] Lieven, Rus Çarlığı'nı analiz ettiği çalışmasında bu imparatorluğu kendisinden önceki Çin ve Roma imparatorlukları arasında bir yere yerleştirerek ve Rus Çarlığı'nı rakipleriyle bir arada değerlendirerek yeni bir yaklaşım önermiş oldu. Lieven'in önerisi hem Batı Avrupalı (Roma-Britanya) imparatorluk modelini dünya tarihi için norm haline getiren yaklaşıma hem de imparatorlukları birer binaymışlarcasına durağan şekilde karşılaştıran yöntemlere iyi bir alternatif olgularının bir örneği olarak algılamalarını engellediğini ortaya koydu ve karşılaştırmalı çalışmalar için yeni bir pencere açtı.[11] Bunu takip eden süreçte, 1990'ların sonlarından beri Osmanlı tarihine ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bir imparatorluk olarak işleyişine ışık tutan -çoğu zaman Abou-El-Haj'a ve bazen de Lieven'e karşılık veren- pek çok çalışma yapıldı. Bu makale 1990'lardan beri Osmanlı tarihi alanında yapılan çalışmaları genel olarak değerlendirmeyi ve yer yer kullanılan farklı karşılaştırmalı analiz yöntemlerini belirlemeyi amaçlıyor. "Emperyal Dönüşüm (*Imperial Turn*)" Osmanlı çalışmalarını nasıl etkiledi?[12] Osmanlı İmparatorluğu'nun 14. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar iç dinamikleri ve yerel/bölgesel yapıları hakkındaki son çalışmalar karşılaştırma yöntemini nasıl kullanıyor ve bu çalışmaların karşılaştırmalı imparatorluk çalışmaları üzerinde -eğer varsa- etkisi nedir? Bu makalenin devamında değinilecek çalışmaların sayısından da anlaşılacağı gibi Osmanlı tarihçilerinden Abu-El-Haj'ın Osmanlı İmparatorluğu'nu diğer imparatorluklarla karşılaştırma çağrısına güçlü

Saint Petersburg saray meydanı. Resim: Vasily Sadovnikov, 1847.

Hermitage Museum.

bir cevap geldi. Şimdi bu çalışmalarla elde edilen sonuçların bir envanterini çıkarma zamanı.

SONUÇLAR VE KÜLTÜR

Osmanlı çalışmaları alanına bakıldığında, emperyal dönüşümün 1990'ların sonlarından beri yayınlanmış çalışmaları ikiye bölen bir gerilim hattı yarattığı görülebilir. "Sonuç" odaklı politik tarih ve "kültür" odaklı Osmanlı yönetimi çalışmaları arasındaki gerilim aslında imparatorluğa dönüşün ürettiği bir sorundur. Sonuç odaklı yaklaşımın Osmanlı tarihi üstanlatısı açısından zirve yaptığı nokta, tabii ki şu an artık tamamen -en azından görünürde- bir yana bırakılmış olan gerileme tezidir.[13] Gerileme tezi ve bu tezin eleştirileri öncelikle "gerileme" kabul edilen dönem üzerine (16. yüzyıl sonundan 20. yüzyıl başına kadar olan dönem) çalışmaları etkilemiş olsa da, 1990'lardan beri imparatorluk tarihinin her dönemi "yükselme" ve "düşüş" yerine kriz, adaptasyon, dönüşüm ve değişim penceresinden yeniden yazılıyor.[14]

Osmanlı tarihçileri var olan üstanlatının temellerini belli dönemler için sarsarak gerileme tezini yıkmaya çalıştılar. Osmanlı devlet kuruluşunun ortaçağ temellerinden başlarsak, Cemal Kafadar *Between Two Worlds*'de ve Heath Lowry de *The Nature of the Early Ottoman State* kitabında Osmanlıların 14. yüzyıl Anadolu'sunun kaotik politik ortamından başarıyla sıyrılabilmelerini sağlayan şeyin devletin erken dönemindeki hibrid ve eklektik karakteri olduğunu savunuyorlar.[15] Erken modern dönem krizlerini ele alan Abou-El-Haj'ın *Formation of the Modern State*'i ve oldukça yeni bir yayın olan Baki Tezcan'ın *The Second Ottoman Empire*'ı "gerileme" tabir edilen dönemin temel özelliklerinin aslında politik temsille ilgili bir dönüşüme işaret ettiğini ve hatta bu dönüşümün kendine özgü bir tip federal yapının ya da demokratikleşme sürecinin işareti olarak kabul edilebileceğini iddia ediyor.[16] Selim Deringil imparatorluğun 19. yüzyıl çıkmazlarını ele aldığı eserinde Osmanlı Devleti'nin II. Abdülhamid dönemindeki jeopolitik ve yerel emperyal rolleri arasındaki çatışmaları anlayabilmek için açık bir karşılaştırma yöntemi kullanıyor.[17] Öte yandan Virginia Aksan *Ottoman Wars*'da Avrupa ve Rus askeri üstünlüğünün açık olduğu bir dönemde, yani uzun 19. yüzyıl boyunca, devlet yapısındaki dönüşüme bir örnek olarak imparatorluğun değişen askeri kapasitesine odaklanmayı tercih ediyor.[18] Tüm bu saydığımız eserler Osmanlı Devleti'nin askeri-politik kimliğini imparatorluğun güçleri ve azametleri sürekli değişen rakip imparatorluk oluşumları ile çevrilmiş jeopolitik (ve dolayısıyla da tarihsel) çevresi içinde inceliyor.[19] Bu çalışmaların derindeki temel soruları meşruiyet, iktidar mekanizmaları ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer imparatorlukları ve toprakları içindeki karşıt

güçleri sindirebilmesini sağlayan yönetim stratejileri ve teknikleriyle, yani her emperyal yapının politik tarih açısından önemini doğrudan belirleyen konularla ilişkili. Diğer bir deyişle, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu, 15. ve 16. yüzyıllarda bir sınır beyliğinden dünya imparatorluğuna dönüşebilmesini ve 19. yüzyılda devletin baştan aşağı yeniden tanımlandığı bir dönemde ayakta kalmasını sağlayan özelliği neydi? Tüm bu sorular imparatorluğun -muhtemelen Hegelci "dünya ruhu"ndan bir parça taşıdığı- duraklama döneminin karanlığına gömülmeden hemen önceki dönemde, 16. yüzyılın bir yarısında, bu kadar güçlü ve yenilikçi olabilmesini sağlayan şeyin ne olduğuna odaklanan eski tip sorulardan oldukça farklı.

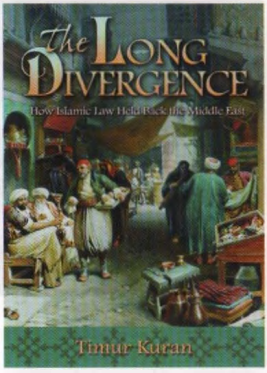
Timur Kuran, kitabı boyunca bölgeyi geri kalmışlığa iten özel kısıtlamaları ve uygulamaları değerlendirmeye çalışıyor.

Öte yandan başka bir grup Osmanlı tarihçisi de sonuç-odaklı gerileme tezine çok farklı bir açıdan karşı çıktı. Bu grup jeopolitik durumu genel anlatının iyice gerisine atıp onun yerine Osmanlı aktörlerinin, özellikle de kriz dönemlerindeki kişisel deneyimlerine odaklanmayı tercih etti. Osmanlı tarihinin bu kültürel arenası her ne kadar bizim sonuç-kültür skalamızın bir ucunda olsa da Osmanlı tarihi çalışmaları için Leslie Pierce, Madeline Zilfi ve diğer pek çoklarının katkıda bulunduğu toplumsal cinsiyet çalışmaları;[20] Fariba Zarinebaf, Shirine Hamadeh, James Grehan, Ebru Boyar ve Kate Fleet'in üretimleriyle zenginleşen şehir çalışmaları;[21] Marc Baer'in 17. yüzyılda ihtida kültürünü anlamayan çalışan *Honored by the Glory of Islam* eseri ya da Miri Shefer-Mossensohn'un Osmanlı tıbbının kültür tarihi üzerine yazdıkları Osmanlı tarihi için yeni ve üretken alt alanların ilk örnekleri oldular.[22]

Yerele odaklanan çalışmalar da belirli zaman ve mekânlarda imparatorluk yönetiminin karmaşıklığı üzerine epey yol aldı ve böylece Osmanlı tarihi alanını imparatorluk içinde ve imparatorluklar arası karşılaştırmalı çalışmalara hazır hale getirdi. Amy Singer'ın 16. yüzyıl Filistin'i üzerine çalışması, Jane Hathaway'in 17. ve 18. yüzyıllarda Arap vilayetleri hakkında yazdıkları, Molly Greene'in *A Shared World*'ü ve Anton Minkov'un Balkanlar'daki ihtida üzerine analizleri bu türden ilk akla gelen çalışmalar.[23] Yine bir başka grup da Osmanlı İmparatorluk deneyimini Akdeniz merkezinden uzaklaştırıp Hint Okyanusu gibi Osmanlı etkisinde olan ama merkezden uzak kalmış bölgelere odaklanarak değişik ve küçük ölçekli yükselme-gerileme anlatıları üretmeye çalıştılar.[24]

Bunlarla birlikte, Osmanlı tarihi üzerine çalışmaları aydınlatacak imparatorluk ötesi (*transimperial*) soruları formüle ederken sonuç ve kültür alanlarını sentezlemeyi tercih eden bir başka grup da doğdu. Osmanlı çalışmalarının duayenlerinden Suraiya Faroqhi *The Ottoman Empire and the World Around It* ile imparatorluğun sosyal tarihini etrafındaki dünya ile birleştirmeye çalıştı.[25] Tijana Krstic de benzer şekilde ihtida üzerine çalışmasında Osmanlı dindarlığını Akdeniz dünyası ya da Osmanlı-Habsburg-Safevi hâkimiyetlerinde paylaşılamayan bölgelerdeki benzer süreçlerle aynı bağlama oturttu.[26] İmparatorluklar arası hareket halinde olan -örneğin Venedik-Osmanlı ya da Rus-Osmanlı dünyaları arasında gidip gelen- insanlar üzerine yapılan çalışmalar da bu farklı yönetimler arasındaki kontrol, farklılık ve uyum fikirleri ile bağlantılı karşılaştırmalar yapılabilmesini sağlamaya başladı.[27]

Osmanlı tarihçilerine yöneltilen genel eleştirilerden biri "devlet"le çok uğraşıyor olmaları. Bazen kültür tarihinin uç örneklerinin bile devlet-odaklı sorularla yürütülmeye çalışıldığı bir gerçek.[28] Fakat burada Osmanlı İmparatorluğu'nu bir *imparatorluk* olarak anlamaya çalışanlar için bu eleştirinin yeteri kadar meşru olup olmadığını sormak gerekiyor. Sonuçta Osmanlı olmanın temeli yönetici hanedanla aranızdaki ilişkiye dayanıyor, çünkü bu ilişki olmasa devlet kendi yönetimini meşru kılmaktan aciz duruma düşer. Bu durum da doğal olarak bu politik yapının doğuracağı sonuçları etkiler. Yani Osmanlı tarihiyle bağlantılı her çalışma (Mısır ya da Akdeniz tarihi çalışmalarında göremeyeceğimiz şekilde) Osmanlı devlet anlayışı etrafında kurulmak durumunda. Ancak Balkanlar'ın uzak bölgelerinin ya da örneğin Pomak kültürünün imparatorluk sınırları dahilinde fakat el değmemiş -yani devlet organları ile ilişkisiz- olduğu ileri sürülebilir. Öyleyse "emperyal dönüşüm" sorusunu kafaya takmış bir Osmanlı tarihçisi için esas mantıklı soru şu: Devletten bağımsız bir tarih var mı veya Pomak kültürü ancak Osmanlı Devleti'nin erişebildiği son noktanın bir örneği olarak kabul edilebilir mi ve dolayısıyla da bu kültürü yine de -istemeden de olsa- devletin gözünden görebilir miyiz?

Osmanlı tarihini ekonomi açısından inceleyen çalışmalar da kendi aralarında ekonomik -ve dolayısıyla da politik- sonuç odaklı çalışmalar ve tüccarlar, zanaatkârlar, işçiler, mal sahipleri ve bunlar gibi farklı ekonomik aktörlerin kültürel tarihlerine odaklanan çalışmalar olarak ikiye ayrılabilir. Timur Kuran'ın çalışması Ortadoğu'nun (bu terim Kuran için Osmanlı İmparatorluğu demek aslında) kapitalist kurumlar ve değişim modelleri geliştirmede neden "Batı'nın gerisinde kaldığı" sorusundan yola çıkıyor.[29] Ve Kuran'ın bu soruya cevabı şöyle: İslam hukuku kapital oluşturmak için gerekli kurumların kalıcı bir şekilde kurulmasına izin veren bir sistem değil, bu sebeple de "organizasyon geliştirmek bakımından büyük bir farkın tohumlarını atıyor."[30] Fakat Kuran Osmanlı ekonomisi hakkında kaçınılmaz sonuç olarak bir normatif kapitalizm

kavramına varırken bu ekonominin "geri kalmışlığını" pek de göz önüne almıyor.[31] Tam tersine kitabı boyunca bölgeyi geri kalmışlığa iten özel kısıtlamaları ve uygulamaları değerlendirmeye çalışıyor.

Buna karşın Suraiya Faroqhi, Beshara Doumani, Nelly Hanna ve daha pek çokları Osmanlı toplumunda büyük gruplar oluşturan ekonomik dünyaları tanımlamaya ve onları güven ortaklığı, kredi ve ticaret gibi bağlamlar içinde tanımaya uğraşıyor.[32] Mesela Hanna'nın 17. yüzyıl başında Mısırlı bir tüccara odaklanan çalışması bu tüccarın sürdürdüğü ve dolayısıyla aslında erken modern dönem Kahire ekonomisinin belli sektörlerinin sürekliliğini sağlayan bağlantıları ve ilişkileri günümüze taşıyor.[33] Bu tür soru ve cevabı da aynı şekilde medeniyet kavramıyla ilişkili; Bulliet'in sorusu ise tarihsel bir soru ve cevabı da tarihle bağlantılı. Osmanlı ekonomik tarihi spektrumunda Kuran'ın eseri medeniyetle ilişkili tarafa yakın dururken, bahsedilen diğer çalışmalar tarih tarafına daha çok eğiliyor.

DÖNEMLERİN İMPARATORLUĞU

Emperyal Dönüşüm'den sonra Osmanlı tarih yazımında devletle birlikte dönemlendirme de temel bir soru halini aldı. Öyle ki, Osmanlı tarihçilerinin en sık başvurdukları stratejilerden biri makro-politik sonuçları Osmanlı tebaasından bireylerin deneyimleriyle çerçeveleyip bir "devir" kavramına ulaşmak oldu. Bu tür çalışmalardan şimdiye dek öne çıkan devirler şöyle: Âşıklar Çağı, Osmanlı Keşifler Devri, Devrimler Çağı, Hizipçilik (*Confessionalization*) Devri, Buluşlar Devri, Sinan Devri, Âyânlar Devri, Reformlar Çağı, Altın Çağ ve tabii ki Klasik dönem ve Klasik sonrası dönem.[16] Niçin Osmanlı tarihinde bunca dönem var? Kimsenin imparatorluğun 600 yıldan uzun tarihini derinlemesine inceleyemeyeceği gerçeğinin ötesinde, bu bölünmenin esas önemi günümüze kadar uzanan tek bir teleolojiyi parçalara ayırıyor olmasında. Erimekte olan Bizans İmparatorluğu'nun sınırlarındaki bir beylikten emperyal bir güce dönüşüm; sağlam, güçlü bir imparatorluk halini alış; gerilemekte olan idari yapı; parçalanan imparatorluk; modern ulus-devletin kuruluşu. Bir başka deyişle, farklı devirler Osmanlı tarihini sadece sonuca odaklı okumanın önüne geçiyor. Farklı devirleri kendilerine özgü halleriyle, özellikleriyle ve kültürel nitelikleriyle tanımlamak belirli bir dönemde politik durumun o dönemin kültürüne, ekonomisine ve toplumuna nasıl yansıdığını değerlendirmeyi mümkün kılıyor. Sonuçlarla ilgili soruları bir yana bırakmak belirli dönemleri kendi sınırları dâhilinde anlamlandırmayı sağlıyor. Dahası, bu şekilde detaylı bir dönemlendirme diğer imparatorluklarla farklı ve senkronik bir karşılaştırma yapmayı da kolaylaştırıyor.

The Age of Beloved'da Walter G. Andrews ve Mehmet Kalpaklı Osmanlı tarihinin farklı devirlere ayrılmasının ne kadar işe yarar olduğunu açıkça gösteriyor. Öncelikle "âşıklar çağı" ile tam olarak ne kastettiklerini ve bu terimin kendileri için sadece bir dönemin adı olmayıp aynı za-

Emperyal dönüşümden sonra Osmanlı tarih yazımında devletle birlikte dönemlendirme de temel bir soru halini aldı. Öyle ki, Osmanlı tarihçilerinin en sık başvurdukları stratejilerden biri makro-politik sonuçları Osmanlı tebaasından bireylerin deneyimleriyle çerçeveleyip bir "devir" kavramına ulaşmak oldu.

sosyo-kültürel ekonomi tarihi çalışmalarında genel ajandayı belirleyen Osmanlı'nın 20. yüzyılda vardığı nokta değil. Bunun yerine bu tür çalışmalar dönemin ekonomik aktörleri ve onların ilişkileri ile ilgili güçlü örnekler sunarak erken modern dönem Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki algımızı genişletiyor.[34] Bu çalışmalar sayesinde sonuçlar, izlenen yollar ve mekanizmalar teleolojisini bir yana bırakıp derinlemesine tanımlayıcı bir ilişkiler, karşıt iş ortaklıkları ve çıkar grupları dünyasına ulaşıyoruz.

Osmanlı ekonomik tarihi yazımı üzerine bu iki grubun karşıtlığı ve aslında daha genel olarak sonuç odaklı ve kültür odaklı çalışmalar arasındaki genel gerilim birbirine karşıt iki soruyla kristalleştirildi. Bernard Lewis "ters giden neydi?" diye sordu ve Richard W. Bulliet' de "devam eden neydi?" sorusunu yöneltti.[35] Lewis'inki medeniyetle bağlantılı bir

manda bir "kavramsal aygıt" olarak kullanıldığını anlatıyorlar.[17] Âşıklar çağı 15. yüzyılın sonlarından 17. yüzyılın başına kadar uzayan bir dönem. Bu dönemde hem Avrupa'da hem de Osmanlı İmparatorluğu'nda "aşk her yerde".[18] Yazarların da dediği gibi "belli kültürel ve sosyal olguları 15. yüzyıldan 17. yüzyıl başlarına kadar Osmanlı şehirlerinde ortaya konuldukları şekilde tartışmak istiyoruz. Ama aynı zamanda bu olguları daha geniş bir alanda, Avrupa'daki o dönemin parçalarındanmış ve 'Geç Rönesans' dediğimiz olgular takımyıldızının bir üyesiymiş gibi de tartışmak istiyoruz."[19] Yani Andrews ve Kalpaklı "Âşıklar Çağı" diye adlandırdıkları geçici bir birlik "icat ederek" İngiltere'den İstanbul'a kadar uzanan ortak bir şehirli edebi kültürünün varlığını iddia edebildiler.[40] Bu sebeple de Andrews ve Kalpaklı'nın tartışması bize en başta devirler kavramının nasıl cinsellik ve arzu

kavramlarının benzer ve farklı yönlerinin ortaya çıktığı Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu arasında bir mekânsal karşılaştırma analizine dönüşebildiğini gösteriyor. Osmanlı İmparatorluğu için yeni bir kronoloji ve coğrafya önermek isteyen Andrews ve Kalpaklı bir uyarı da yapıyor: "Erken modern dönem Osmanlıları belli davranışlarının İranlılara benzediği kadar Avrupalılara da benzediği iddiasını saçma bulacaklardır. Ve daha önce de belirttiğimiz gibi bizim için Osmanlıların ya da Avrupalıların birbirlerini bilinçli bir şekilde taklit ettiklerini ileri sürmek oldukça zor.

Sultan Süleyman Tuğrası (1520-66).

The Metropolitan Museum of Art (Env. 3814.92).

Yine de, Avrupa'dan Ortadoğu'ya uzanan ve kültürel ve dini sınırları aşan Akdeniz dünyası içinde sosyal ve entelektüel hayat adına ilginç benzerlikler olduğunu söylemekten geri durmuyoruz."[41] Osmanlı tarihinde farklı dönemlere odaklanan diğer çalışmaları da örnekleyen bu eser cinsellik ve arzunun hem zaman hem de mekân açısından derin bir karşılaştırmalı analizinin yapılabilirliği noktasına odaklanıyor.

Osmanlı İmparatorluğu tarihini farklı devirlerden oluşan bir bütün gibi görmenin pek çok faydasının yanında belli dezavantajları da var. Bunlardan ilki birbiriyle tarihsel olarak bağlantılandıramayacağımız bir grup geçici tanımla başa çıkmak zorunda kalmamız. Bu tanımlar boşlukta birbiriyle bağlantısız olarak uçuşan ve kendi başlarına bir anlam ifade etseler de, bir sonrakinin bir öncekinden nasıl evrildiğini ya da bir öncekinin bir sonrakine nasıl öncü olduğunu anlamak için birbirleriyle ilişkilendirilmeye çalışıldığında anlamsızlaşan zaman dilimleri aslında. İşte bu da Osmanlı İmparatorluğu'nu kapalı bir sistem gibi algılamanın ve sonuç odaklı yorumlamaların getirdiği problemlerin dönemlendirme üzerine etkisini açıkça gösteriyor. Osmanlı tarihini devirlere bölerek zaman içindeki dönüşümlere değil, benzerliklere odaklanıyoruz. Yani baştan sona bir kronolojik düzen yerine zaman dilimlerinden oluşan bir yığını tercih ediyoruz. Sonuçta Osmanlı hanedanı 600 yıldan uzun bir süre yaşadı, ama imparatorluğun yüzyıllar boyu devam eden değil, sadece belli bir çağ içinde dahi özellikle belirlenmiş bir güç ya da devlet ideolojisi yoktu.[42]

DÖRT BUCAK İMPARATORLUK

Farklı Osmanlı çağlarını birbirine bağlamaya uğraşan pek çok dikkate değer yeni çalışma bizi zaman dilimlerinden oluşan bir yığının ötesine geçip Osmanlı tarihini bütünsel olarak görmeye itiyor. Caroline Finkel'in bütünleyici Osmanlı tarihi anlatısı 1300'den 1923'e kadar uzanarak imparatorluğu tek parça tarihsel bir olgu olarak ele almanın yollarından birini gösteriyor.[43] Lord Kindross'un 1977'de 19. yüzyıl destanı imparatorluk tarihi çerçevesi içinde yazılmış kitabından bu yana Finkel'in eseri belki de Osmanlı tarihini baştan sona ele alan, tek yazar tarafından hazırlanmış tek ciltlik tek İngilizce akademik çalışma.[44] Tabii ki birden fazla yazar tarafından hazırlanmış pek çok çalışma var: Temel kitaplardan *An Economic and Social History of the Ottoman Empire* ve daha güncel olan *Cambridge History of Turkey* bunların bazıları.[45] Bunlardan başka, pek çok tarihçi de Osmanlı tarihini baştan sona ele alan çalışmalarını belli noktalara odaklanan kavramsal çerçeveler etrafında organize ediyor.[46]

Karen Barkey'in *Empire of Difference* adlı eserinin imparatorluğun 600 yılını değerlendirirken gerileme teorisi üzerine kurulmuş tarihi, Osmanlı emperyal tarihinin devletçi kavramlarını, dönemlendirme soru ve sorunlarını ve Osmanlı tarihinin tüm diğer üst-anlatılarını imparatorluğa dönüşün daha geniş meseleleriyle bağlamaya çalışma çabası oldukça açık.[47] Barkey'in bu eserdeki ana başarısı sonuçlar ve kültürü kendine özgü bir şekilde sentezlemesi. Bizim "emperyal dönüşüm" diye adlandırdığımız değişimin öncesinde ve sonrasında yazılmış geniş bir grup çalışmayı değerlendiren, karşılaştıran ve çapraz okuma yoluyla analiz eden Barkey, Osmanlı toprakları dışındaki alanlar üzerine kurulmuş imparatorluk teorilerinden faydalanıp yine de emperyal sistemin Osmanlılara özgü mantık ve işleyişini analiz edebilen analitik bir yaklaşım oluşturabilmiş. Osmanlı İmparatorluğu olgusunu teoriye dökülebilecek hale getiren Barkey'in eseri tam da bu sebeple Dominic Lieven'in Rus merkezli *Empire*'ına Osmanlı tarihçisi bir sosyoloğun cevabı gibi.

Barkey yukarıda da bahsedilen sayısız çalışmanın pek çok farklı açılar-

dan yaptığı gibi gerileme etrafında dönen paradigmadan uzaklaşıp imparatorluğun 600 yıllık varoluşuna odaklanıyor. Barkey'e göre "imparatorluğun uzun ömürlü oluşunun sebebi toplumun içindeki büyük parçalı, değişken yapıları birbirine bağlayan organizasyonlar ve sosyal ağlarda; çok-değerlikli (multivalent), sosyal ağlarla örülmüş, yatay ve dikey bağlarda ve devlet ile sosyal aktörler arasında kurulmuş, biçim değiştirebilen yapılarda aranmalı."[48] Dolayısıyla Barkey'e göre linguistik, dini ve kültürel farklar Osmanlı yönetici elitı açısından bir sorun teşkil etmiyordu. Hatta imparatorluk pazarlık yoluyla istediği şeyi elde edebildiği sürece bu tür farklılıklara olumlu yaklaşıyordu. Kısacası, Nicholas Doumanis'in sözlerini kullanmak gerekirse, Osmanlı İmparatorluğu bir "metamorfoz ustasıydı".[49]

Yani imparatorluğun uzun ömürlülüğünü açıklamaya çalışırken makro düzeyde olayları ve olguları makro sosyal ve politik sonuçlara bağlayan orta ölçekli (*mezo*) sosyal ağ yapıları arasında dolaşan Barkey'in çalışması sonuçlar ve kültür tarihi arasındaki potansiyel gerilimi alt edecek oldukça yenilikçi ve büyük oranda başarılı bir çözüm üretiyor.[50] Yine de Barkey'in çözümü imparatorluğun nihai sonucunu -uzun ömürlülük mü, gerileme mi- açıklamaya yönelik, bir yandan da Barkey'in imparatorluk 19. yüzyılda Batı Avrupa yönetim biçimlerini kendine adapte etmeye çalıştığında başına neler geldiği sorusunu cevaplamasına yardımcı olan yapısal bir çözüm. Osmanlı tarihini bir bütün olarak ele alan diğer hacimli birleştirici çalışmalar gibi Barkey'in çalışması da tek bir kriz dönemine odaklanmayıp geniş zamanda ve mekânda, pek çok farklı kriz sürecinde emperyal egemenliğin devamını sağlayan büyük motifleri inceliyor. Bu ana motifler Osmanlı İmparatorluğu'nda 13. yüzyılın sonlarından 19. yüzyıldaki uzun kriz dönemine kadar vazgeçilmez olan aracılar ve temsilciler. Barkey'e göre aracılar ve temsilciler bu kadar geniş ve sosyo-kültürel olarak birbirinden farklı parçalara ayrılmış Osmanlı nüfusunu yönetebilmek için gerekli esneklik ve müzakereleri mümkün kılıyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun ömürlü oluşunun sebeplerini açıklamaya çalışan Barkey ayrıca bir toplama-ve-dağıtma (*hub-and-spoke*) modeli de sunuyor. Barkey'e göre Osmanlı yönetim şeklinin güzelliği ve başarısı yatay olarak mekâna yayılmış güç ilişkilerinin topluma dikey olarak entegre olabilmesinde. Yani Barkey'e göre "bütün yollar İstanbul'a çıkar". Bu model sonuç odaklı bir çalışmada doğruymuş gibi görünebilir ama Osmanlı tarihini farklı çağlar ya da farklı somut örnekler üzerinden çalıştığımızda -köylülerin vergi yükümlülüklerinden kaçmaya çalışmaları kadar ufak boyutlulardan valilerin silahlı ayaklanmalarına kadar uzanan- bazı yatay ilişkilerin belli dönemlerde Osmanlı egemenliği için ölümcül bir tehlike yaratıp yaratmayacağı sorusu geliyor akla.[51] Osmanlı merkez yönetimine sadık olanlar tabii ki hem imparatorluk tebaasına hem de dışarıya iyi işleyen bir toplama-ve-dağıtma modeli yansıtmak isteyeceklerdir. Ve aslında Barkey'in modeli de ancak 18. yüzyıl öncesinde, yani taşradaki uzantılar kendi yatay bağlantılarını güçlendirip devletin dikey güç ilişkilerine meydan okumaya başlamamışken daha net işliyor.

Said-sonrası bir dönemde, artık kültür ve imparatorluk gibi terimlerin doğal, monolitik, bağlayıcı ve kapalı kategoriler olarak bir anlam ifade etmediği bir zamanda, Osmanlı tarihçileri hem 16. yüzyıl egemenliğine bir son vermek için hem de hakkında çok az şey bilinen bir dönemde imparatorluğun nasıl işlediğini anlayabilmek için, 16. yüzyıldaki zirvenin ardından gelen sözde gerileme dönemine odaklandılar.

(ERKEN) MODERN DURUM

Osmanlı tarihini bütün olarak ele alan bu çalışmalara rağmen, Osmanlı tarihçilerinin genel eğilimi -hem karşılaştırmalı çalışanlar hem de tüm diğerleri için- Osmanlı tarihinde sadece bir döneme odaklanmak. İmparatorluğun tüm dönemleri içinde de, özellikle son on yıldır, herhalde erken modern dediğimiz 17.-18. yüzyıllardan daha fazla dikkat çeken bir dönem olmamıştır.[52] Bu yüzyılların bu kadar dikkat çekmiş olması Osmanlı çalışmaları için görece yeni bir olgu, bu sebeple de açıklama gerektiriyor. Osmanlı tarih yazımı uzmanlık derecesini herhalde öncelikle 16. yüzyıl, hemen ardından da 19. yüzyıl alanlarında almıştır. Bu dönemler Osmanlıların sırasıyla önce en büyük tehdit ve ardından Avrupa üstünlüğü ana anlatısının temel kanıtı olduğu iki dönem. Ayrıca 16. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun zirvesi kabul edilen zaman dilimi. En geniş topraklar, Süleyman dönemi ve Osmanlı yönetim kurumlarının en sofistike hali.[53] Said-sonrası bir dönemde, artık kültür ve imparatorluk gibi terimlerin doğal, monolitik, bağlayıcı ve kapalı kategoriler olarak bir anlam ifade etmediği bir zamanda, Osmanlı tarihçileri hem 16. yüzyıl egemenliğine bir son vermek için hem de hakkında çok az şey bilinen bir dönemde imparatorluğun nasıl işlediğini anlayabilmek için, 16. yüzyıldaki zirvenin ardından gelen sözde gerileme dönemine odaklandılar.[54] Bu yeni eğilimin sonucu 17.-18. yüzyıllara odaklanan yeni bir grup çalışma oldu.

Osmanlı çalışmaları alanına dair bu açıklamaların ötesinde, Osmanlı tarihçilerinin erken modern dünyaya ilgisinin yükselen genel akademik eğilimlerin bir parçası olduğu da

unutulmamalı.[55] Osmanlı tarihçileriyle birlikte Güney Asya, Çin, Akdeniz, Atlantik dünyası ve tüm diğer bölgeler üzerine çalışanlar da eşzamanlı olarak erken modern dönemi akademik haritalarının ortasına koydular. Belirtilmesi gereken bir diğer nokta da bu farklı alanlardaki çalışmaların çoğunun imparatorluklar karşılaştırması ya da farklı türden karşılaştırmalı analizler olduğu. Erken modern döneme odaklanan çalışmalardaki bu artışın sebebi ulus devlet-sonrası çağ için taşıdığımız şimdici arzularımız. 20. yüzyıl bize bir şey öğrettiyse o da ulus-devletlerin kitlesel şiddet suçu işledikleri, bize belli problemli halklar ve fikirlerden nasıl nefret etmemiz gerektiğini öğrettikleri ve gelir ve kaynakların dağılımında eşitsizlik yarattıklarıdır. 21. yüzyıl başında içimizden bazılarının belki de ütopik olan istekleri içinde insanların, paranın ve fikirlerin sınırsız hareket edebileceği; sınırların geçişken ve hayali olduğu ve politik ve ekonomik organizasyonların ulus-devlet temeli dışında (örneğin Avrupa Birliği, Körfez İşbirliği Konseyi ve mikrokredi girişimleri gibi) oluşturulduğu bir dünya.

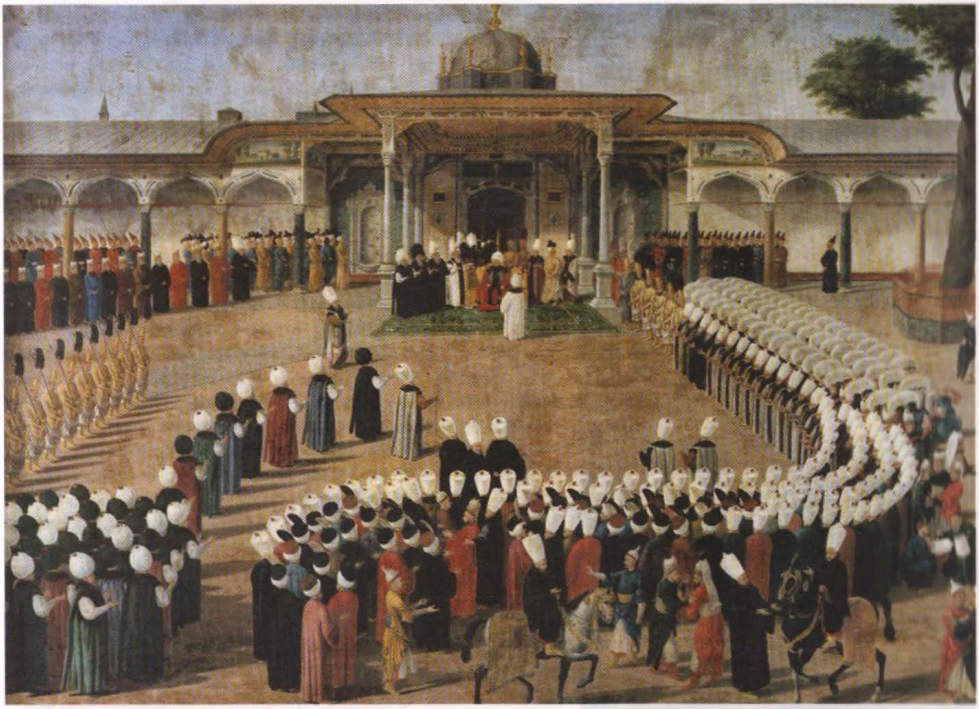
Yani erken modern dönemin imparatorlukları aslında ulus-devlet kavramının içinde taşıdığı şiddetten, yıkımdan ve nefretten uzak ve idealize edilmiş toplumsal hareketliliğin var olduğu bir dünyanın en yakın tarihsel örneğini sunuyor. Bu belki de Osmanlı tarihçisi olsun olmasın tüm tarihçilerin erken modern dönemle bu kadar yakından ilgilenmesinin en önemli sebebi. Kısacası, erken modern dönem ulus-devlet sonrası istek ve arzularımızı test ettiğimiz bir alan.

"Tebaa" gibi erken modern dönem kavramları, örneğin, modern ulus-devlet tarafından kutsanıp askeri olarak da korunan aidiyet biçimlerine bir alternatif olabilirmiş gibi görünüyor. Osmanlılar için, bu tür aidiyet kavramları daha eski bir terim olan ve emperyal yönetimin varoluş amacının kırsal üreticinin hem kendini besleyecek hem de tüm imparatorluğu finanse edecek ürünü elde edebilmesi için barış ve güvenliği sağlamak olduğunu anlatan Daire-i Adliye'ye dayanıyor.[56] Bu sistemin adaletli olduğu varsayımı çok da abartılmamalı ama şurası açık ki, hem erken modern dönem devletinin hem de reayanın birbirlerine karşı belli sorumlulukları vardı ve bu sorumluluklar büyük oranda emperyal kurumlar aracılığıyla yönetiliyordu. Ayrıca Osmanlı tebaası içinde farklı gruplar olmasına izin veriliyor, bunlar destekleniyor ve gözetiliyordu. Bu tür bir aidiyet bizim içinde yaşamakta olduğumuz durumdan oldukça farklı. Günümüzde dünya vatandaşı olmak gibi kavramlar dolansa da ortalıkta, ulus-devletler politik, ekonomik ve kültürel aidiyet konularında ezici güç sahibi.[57] Bu durum da erken modern dönemin -imparatorlukların devamlılığını sağlayan elitizm ve güç ilişkilerinden kurtulmuş olarak- farklı ve arzulanabilir bir toplum modeli olarak ortaya çıkması anlamına geliyor.

Osmanlı tarihi ve tüm diğer alanlarda erken modern dönem üzerine çalışmaların artışına rağmen, devirler etrafında kurulmuş dönemlendirmenin problemli yanlarının hâlâ üstesinden gelinemedi. Osmanlı tarih yazımında hâlâ erken modern dönemin neden ve nasıl 19. yüzyıl çalışmalarının bir parçası olduğunu tam olarak anlayabilmiş değiliz. Öyle olduğu açık, sonuçta 19. yüzyıl birdenbire ortaya çıkmadı, mutlaka bir öncesi vardı. Ama buna rağmen Osmanlı tarihi alanı erken modern dönem çalışanlar ve 19. yüzyıl çalışanlar arasında ikiye bölünmüş halde. Bu durum bir yandan hem oryantalizmin hem de oryantalizm eleştirilerinin, öte yandan da bununla bağlantılı olarak Avrupa kolonyal karşılaşmalarını Osmanlı İmparatorluğu tarihinin ana dönüm noktalarından biri kabul eden dönemlendirmelerin eseri.[58] Dolayısıyla bu literatürde erken modern dönem sadece 19. yüzyılın ana olayının arka planı olarak ortaya çıkıyor.

İmparatorluklar üzerine karşılaştırmalı çalışmalar, öte yandan, Osmanlı tarih yazımında erken modern dönem ve 19. yüzyıl arasındaki bu ayrımı kapatabilecek birkaç bağlamdan biri. Bu tür çalışmaların çoğu Osmanlı İmparatorluğu'nu başka imparatorluklarla karşılaştırmıyor. Bunun yerine, Osmanlı İmparatorluğu'nu anayasal politikalar, devlet-toplum ilişkileri, yönetim, çevresel politikalar ya da modernleşme teorileri gibi daha geniş karşılaştırmalı analizlerle anlamaya çalışıyor.[59] Bu tür çalışmaların önemli kolektif katkılarından biri imparatorluğu bir grup görünmez devrin ötesinde hayal edebilmemize yardımcı olması. Fakat bu çalışmaların her biri sadece bir ayağı erken modern, bir ayağı modern dönemde (kabaca 1760-1840) kalmış bir dönemlendirme önermekle kalmıyor, aynı zamanda erken modern dönemi, 19. yüzyılı ya da bu ikisi arasındaki ilişkiyi açıklamak için kullandığımız analiz gözlüklerine meydan okuyup onları değiştirmeye çalışıyor.

Kronolojik olarak art arda gelen ama sıkı sıkıya kendi içine kapanmış dönemleri birleştirme probleminin açıkça görüldüğü bir başka durum da geç 19. yüzyıl ve erken 20. yüzyıl arasında yaşanmakta. Emperyal dönüşüm çerçevesinden bakıldığında Barkey'in *Empire of Difference*'ı yine erken modern dönemin temel özelliklerinden olan esnekliğin 1915'te nasıl ve neden kanlı bir kaosa dönüştüğü sorusu üzerine işe yarar bakış açıları sunuyor. Barkey, Mark von Hagen ile birlikte derlediği *After Empire*'da Osmanlı, Rus ve Habsburg imparatorluklarının sonu ve sonrasını karşılaştırıyor.[60] İmparatorlukların uzun ömürlülüğünü ve kanlı sonlarını iki ayrı soru olarak ele almak erken modern dönem imparatorluğunu muhtemel modern dönem imparatorluğuyla örtüştürmenin zorluğunu, hatta imkânsızlığını gözler önüne seriyor. İmparatorluğun 13. yüzyıldan 18. yüzyıla uzanan var oluşu için oldukça kritik olan aracılar, 19. yüzyılla birlikte gelen "modernleşme" ve "Batılılaşma" ile ilişkilendirdiğimiz reformların uygulanmaya başlamasıyla sistem dışına itildiler. Yine de şu noktanın altını çizmek gerek, İmparatorluğu 20. yüzyıla gömen çeşitlilik, kriz ve değişim gibi kavramların geçirdikleri son sınavı, tüm karmaşıklığıyla anlamaya ancak yeni yeni başlıyoruz.

"Sultan III. Selim Bâb-ı Âlî Önünde", Konstantin Kapıdağlı.

Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul (env. 17/18)

Erken modern dönem Osmanlıları ile imparatorluğun sonu arasında bir bağlantı bulmaya çalışırken, aradığımız bakış açısını yine Lieven'in imparatorluk sorusuna bakışında buluyoruz. Lieven'e göre uzun 19. yüzyılda imparatorluğun ana çıkmazı, aslında bu bizi doğrudan I. Dünya Savaşı'na götüren çıkmazın ta kendisi, şimdi açıklayacağım iç çekişmeden doğdu. Bir yanda eğer ülkenizin uluslararası (dünya) politikasında önemli olmasını istiyorsanız kontrol ettiğiniz toprakların kıtalar seviyesinde (imparatorluk) olması gerekiyordu, ama öte yandan da egemenlik ve yönetimin meşruiyeti gibi kavramlar her gün biraz daha homojen etno-linguistik birimlerin (ulusların) fikir ve iradelerine dayandırılıyordu.[61] Bu anlamda Osmanlılar da Rusların, Almanların ve Britanya'nın (hem İrlanda'da hem de Hindistan'da) karşılaştığı aynı çelişkiyle boğuşmaktaydı: İmparatorluk meselesini ulus kavramıyla ve modern devletin yönetim pratikleriyle uzlaştırmak.[62] Ama Osmanlılar bu çelişkiyle, içinde bulundukları jeopolitik çevre sebebiyle, etraflarındaki "büyük güçlerden" çok daha ciddi bir şekilde yüz yüze geldiler.

19. yüzyıldaki durumları açısından Osmanlı'yla karşılaştırılabilecek iki imparatorluk Rus ve İngiliz imparatorlukları. Lieven Osmanlılar ve Ruslar arasında ilginç ve işe yarar karşılaştırmalar yapsa da ondan sonra gelenler genellikle bu karşılaştırmanın bir yönüne değindiler. Pek çok yönden Osmanlı İmparatorluğu'nun Hıristiyanları yönetme stratejileri üzerine literatürle bağlantılandırılan Robert D. Crews *For Prophet and Tsar*'da ve Mustafa Tuna daha güncel çalışmasında Rus topraklarındaki Müslümanların merkezi yönetimin tebaası ya da potansiyel vatandaşları üzerinde gittikçe artan kontrol arzusuyla nasıl uyuştuğunu araştırıyor.[63] Bu çalışmalar Rus ve Osmanlı tarih yazımlarında önemli yer tutan, azınlık dini ve etnik grupların deneyimlerine odaklanan akımın örneklerinden kabul edilebilir. Fakat Osmanlılar özelinde gayrimüslim cemaatlerin tarihini araştırmak demek bu grupların 19. ve 20. yüzyıllarda imparatorluğun dağılışında merkezi bir rol oynadıkları yükünü de sırtlanmak demek. Tekrar belirtelim; erken modern dönemdeki çeşitlilik ve tolerans uzun 19. yüzyılın şiddet ve katliamlarıyla taban tabana zıt.

Osmanlı-Britanya karşılaştırmaları Osmanlıların 19. yüzyılda kendilerini nasıl toparladıkları ve kendilerine çok da sağlam olmayan bağlarla ellerinde tuttukları toprakları nasıl tekrar ele geçirmeye yeltendikleri sorusundan doğuyor. Osmanlı ve Britanya imparatorluklarını karşılaştıran çalışmalar, bu sebeple, Osmanlıların neden Hindistan'daki Britanya gibi bir kolonyal devlet olduğu ya da olmadığı; yönetim ve egemenlik üzerine emperyal ideolojiler ve 19. yüzyıldaki devlet modernleşmesi karşılaştırmalarına yoğunlaşıyor.[64] İngiliz emperyalizmi ile ilgili karılaştırmalı çalışmalardan etkilenen Ussama Makdisi ve Selim Deringil de sırasıyla Osmanlı oryantalizmi ve Osmanlı

Geleneksel ve Avrupai kıyafetler içerisinde II. Mahmud.

İmparatorluğu'nun post-kolonyal çalışmalardaki rahatsız edici konumunu başarıyla analiz ettiler.[65] Diğer pek çokları da bu Osmanlı-Britanya imparatorluklar arası karşılaştırmaları Osmanlı'nın farklı bölgeleri arasında karşılaştırmalar yapmak için kullandılar.[66]

Tanzimat reformları (1839-1876), Osmanlı yönetimini rasyonalize etmek ve imparatorluğun politik aidiyet prensiplerini ve yasalarını yeniden düzenlemek için devlet öncülüğünde gösterilen çabalar, Osmanlı 19. yüzyılını ele alan her çalışmanın anlaşılabilir odak noktası. Kendi başlarına birer çalışma nesnesi olarak reformlar Rus-Osmanlı ve İngiliz-Osmanlı karşılaştırmalarının ortasında bir yerlerde duruyor. Reformlar hem Osmanlı merkezi devletinin kontrolü -İngilizler bu tür reformları en büyük çıkarı sağlayacakları zamanlarda kullandılar- hem de Osmanlı merkezi devletinin yeni emperyal ve uluslararası politikalarda işe yarayacağını bildiği kendini kıtasal boyuta getirme gayesi için üretilmiş kurumsal stratejilerdi. Tanzimat reformları projesi, tabii ki, üzerine çok miktarda akademik çalışmanın yapıldığı bir bahis. Ama yine de bu başlık çok da çeşitli sorulara ilham vermedi. İlham verdiği soruların da büyük çoğunluğu hâlâ başarı-başarısızlık düzleminde tartışılıyor; yani sonuç odaklı değerlendiriliyor. Fakat son dönemde yapılan bir çalışma Tanzimat bahsini yeni bir yöne açıyor. Milen V. Petrov, örneğin, "'pilot' vilayet" diye adlandırdığı Tuna vilayetinde nizami mahkemelerin yönetim tarafından tanınması sürecini analiz ettiği çalışmasıyla egemen Tanzimat dönemi tarih yazımından ayrılıyor.[67] Reşat Kasaba'nın *A Moveable Empire* adlı eseri de çoğunlukla pastoral olan seyyal grupların, kendilerini emperyal yönetimin onları belli bir yere yerleştirme güdüsüyle karşı karşıya bırakan hareketliliğinin imparatorluğun son deminde belli bölgeleri istenmeyen gruplardan temizlemek için nasıl kullanıldığını oldukça yaratıcı bir şekilde gösteriyor.[68] Bu grupların birkaçını inceleyen çalışmasında Janet Klein uzun süredir ihmal edilen II. Abdülhamid dönemini ele alıyor ve 1890'larda Doğu Anadolu'da Ermeni nüfusunu kontrol etmek için merkezi yönetim tarafından yetiştirilip yeniden organize edilmiş olan Kürt aşiretlerinden devşirilen Hamidiye Hafif Süvari Alayları'nın kuruluşu ve kullanılışını inceliyor.[69] Hatta Klein Osmanlı'nın Kürtleri "medenileştirme misyonunu" 19. yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri'nin Amerikan yerlilerine karşı tutumuyla karşılaştıracak kadar ileri gidiyor.[70]

Hem erken modern hem de modern dönem Osmanlı İmparatorluğu son on yıllarda karşılaştırmalı çalışmalar için uygun görüldü. Farklı zamanlarda ve farklı amaçlar için, bir kültürel olguyu örneklemekten Osmanlıların diğer dünya güçleri karşısında nasıl durduğunu göstermeye kadar pek çok konuda Osmanlı emperyal deneyimi Rus, İngiliz, Alman, Çin, İspanyol, Habsburg, Amerika Birleşik Devletleri, Babür Güney Asyası, Roma ve başka pek çok imparatorluk deneyimiyle karşılaştırıldı. Bu dayanıklı imparatorluk daha pek çok karşılaştırmaya dayanabilecek olsa da, Osmanlı deneyiminin başka yerlerden ithal etmek yerine kendi karşılaştırma temellerini üretip üretemeyeceği ucu açık bir soru.[71]

KARŞILAŞTIRMALI SONUÇLAR

Tüm bu çalışmalar içinde özellikle ilginç ve tartışmalı olan grup I. Dünya Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu ve 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu etrafındaki pek çok tartışmalı süreci çözen güncel çalışmalar oldu. Bu konu Türk tarih yazımında ve toplumunda uzun süredir var olan bir tabu. Öte yandan Türkiye dışından araştırmacıların da döneme ait Osmanlı arşivlerine erişimin engellenmiş olmasından dolayı ihmal etmek zorunda kaldıkları bir alan. Fakat Osmanlı tarihi çalışmalarında "Emperyal Dönüşüm"den bu yana imparatorluğun 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki durumunu inceleyen pek çok yeni ve önemli çalışma ortaya çıktı. M. Şükrü Hanioğlu'nun 1908 öncesi Jön Türkler ile Erik Jan Zürcher ve Feroz Ahmad'ın 1908 sonrası İttihat ve Terakki Cemiyeti üzerine odaklanan çalışmaları Osmanlıların I. Dünya Savaşı dönemindeki durumuna yönelik araştırmalar için bir temel oluşturdu. Michael Reynolds'ın I. Dünya Savaşı sırasında Doğu Anadolu ve Rus Kafkasları'nı karşılaştırdığı çalışması

ve Mustafa Aksakal'ın Osmanlı'nın kaderini belirleyen savaşa girme kararı üzerine değerlendirmeleri konu üzerine daha güncel çalışmaların örneklerinden.[72] İmparatorluğun son dönemi hakkında yeni ve incelenmemiş başlıklar açan diğer çalışmalar arasında Fuat Dündar'ın Jön Türk nüfus mühendisliği üzerine istatistiksel çalışması; Ryan Gingeras'ın 20. yüzyılın başında Batı Anadolu'nun Güney Marmara bölgesini tarumar eden etnik şiddetin sosyo-politik tarihi hakkında yazdıkları ve Taner Akçam'ın imparatorluğun Ermeni ve Rum nüfusuna yönelik olarak Osmanlı'nın son döneminde uygulanan Türkleştirme politikasının soykırıma varan sonuçlarını ele aldığı incelikli ampirik anlatısı sayılabilir.[73]

İmparatorluğun son dönemine dair tüm bu çalışmalar arasında öne çıkan işlerden biri Uğur Ümit Üngör'ün (kendisinden önce yazmış olan Eric Jan Zürcher'i takip ederek) İttihat ve Terakki dönemi diye adlandırdığı ve 1908'den 1918'e değil 1913'ten 1950'ye uzanan dönemi incelediği *The Making of Modern Turkey* kitabı.[74] Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk 27 yılını da İttihat ve Terakki dönemini içine alan bu dönemlendirme, 1923 öncesinde kalan her şeyle ilişkilerin tamamen kesildiğini savunan ve modern Türkiye'ye yönelik algı ve anlayışımız üzerinde açık etkileri olan Kemalist paradigmanın dönemlendirmesini yıktığı için devrimsel nitelikte. Carter Vaughn Findley'in 1789'dan 2007'ye kadar uzanan bir dönemde bazı kültürel, edebi ve politik süreklilikleri araştırdığı *Turkey, Islam, Nationalism, and Modernity* adlı kitabı, Fatma Müge Göcek'in yine imparatorluk ve cumhuriyet dönemlerini bir bütünmüş gibi ele alan çalışması ve bunlara benzer şekilde Şükrü Hanioğlu'nun hem Atatürk'ün dünya algısının son dönem Osmanlı politikaları içinde ve onlar sayesinde nasıl şekillendiğini özetlediği hem de erken Cumhuriyet dönemiyle Sovyetler Birliği'nin ilk dönemlerini karşılaştırmalı olarak incelediği Atatürk biyografisi Osmanlı-Cumhuriyet dönemlerini birleştiren diğer çalışmalardan.[75]

Fakat Üngör'ün çalışması sadece Osmanlı'nın Türkiye Cumhuriyeti'ne dönüşme tarihini yeniden dönemlendirmiyor aynı zamanda Diyarbakır'da hem Osmanlı'nın farklı dönemlerinde hem Türkiye Devleti'nce uygulanan şiddete (Üngör'e göre böylesi şiddet hareketleri modern devlet kurma sürecinin bir parçası) yakından bakıyor. Bu farklı şiddet dönemleri Ermeni sivil halkın yok edilmesi, Kürt nüfusun tehciri ile Balkanlar ve Batı Anadolu'dan gelen ve Türk kabul edilen grupların 1920 öncesi Kürt ve Ermeni bölgeleri olan yerlere yerleştirilmeleri aşamalarını içeriyor. Üngör'e göre devlet şiddetinin son aşaması da bu bölgelerde daha erken dönemlerde yaşananlara dair toplumsal hafızanın silinmeye çalışılması ve burada yaşananların ve bu yaşananlara sebep olan politikaların üstünü örten bir tarih inşa edilmesi. Peki, bu niçin bir imparatorluk hikâyesi? Çünkü açıkça Lieven'in imparatorluğun bitişi ikilemini örnekliyor: Kıtalar boyutundaki topraklara yayılmış imparatorluk ortadan kalktığında elde kalan ulus-devlet topraklarının etnik, ideolojik, kültürel, dini ve politik homojenizasyonu devleti hâlâ imparatorluk zihniyetiyle yönetenler tarafından ve her ne pahasına olursa olsun sağlanmak zorundaydı. Üngör'ün de çalışmasında açıkça gösterdiği gibi önemli olan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerindeki yöneticilerin çoğunun İttihat ve Terakki döneminin aktörleri olması değildi. Esas mühim nokta bu yöneticilerin de o dönemin liderleriyle aynı zihniyet ve taktiklerle hareket ediyor olmasıydı.

Üngör'ün argümanı pek çoğu imparatorluğun sınırlarına dair olmak üzere sayısız soru attı ortaya. Emperyal güç kavramı hangi açılardan modern devlet öncesi imparatorluk dışı devlet oluşumları ve imparatorluk sonrası ulus-devlet gücüyle karşılaştırılabilir? Türkiye "post-kolonyal" bir devlet midir? Osmanlı geçmişinin

Önemli olan nokta Osmanlıların diğer imparatorluklar gibi olmadığıdır. Tabii bu Osmanlı'nın karşılaştırılamaz olduğu anlamına gelmiyor. Tam tersine, Osmanlı İmparatorluğu devlet yapıları ve genel zihniyetinin erken modern egemenlik ideolojilerine, milliyetçilik ve rakip imparatorlukların yarattığı tehlikelere ve kolonyal mücadelelere uyum sağlayabildiği karmaşık ve oldukça değişken güç oluşumlarının var olduğu bir imparatorluktu. Bu imparatorluğa özgü dinamizm tüm bu farklı güçler arasındaki ilişkiler içinde merkezi önem kazanıyordu.

mirasları neden post-kolonyalizm çerçevesinde tartışılmamıştır? Bundan böyle karşılaştırmalı imparatorluk çalışmaları üzerine sürdürülen tartışmaların daha da kapsamlı olan imparatorluk sonrası mücadeleyle daha net ilişkilendirileceğini umuyoruz. Üngör'ün çalışması da bu tür ilişkilendirmelerin mümkün olduğunu düşünebilmemizi sağlıyor.

SONUÇLAR: KARŞILAŞTIRMALAR, BAĞLANTILAR, KESİŞMELER

Bundan yirmi yıl önce Abou-El-Haj ve on yıl önce Dominic Lieven kitaplarını yayınladıklarında Osmanlı kimseyle kıyaslanamayacak ve hiçbir yapıyla bağdaşmayan bir imparatorluk olarak görünüyordu. Öyle ki, diğer devletlerin tarihleri arasında tam bir

ucube gibiydi. Bu temel çalışmaların ardından Osmanlı çalışmalarında oyunun adı karşılaştırma oldu, artık amaç Osmanlı'nın da diğerleri gibi olduğunu göstermeye çalışmaktı. Tarih yazımındaki bu devasa dönüşüm yukarıda tartıştığımız gibi alana pek çok fayda sağladı. Fakat kolektif çalışmanın bu en güçlü tarafının bir yandan da kendisinin en büyük zaafı olduğu ortaya çıktı. Osmanlılar başkalarına o derece benzedi ki, bu kez de ortada neredeyse onlara özgü hiçbir şey kalmadı. Abou-El-Haj sürekli Osmanlı'nın "farklılığı"na vurgu yapan Osmanlı tarihçilerine bu noktayı artık aşmaları için meydan okumuştu.[76] Artık "benzer olmak" noktasını da arkamızda bırakmanın zamanıdır.

Bu noktadan ileriye gitmenin yolu Osmanlı İmparatorluğu'nun kendine has özelliklerini de akılda tutarak karşılaştırmalı çalışmalara yönelmekten geçiyor. Osmanlı İmparatorluğu'nun erken modern dönemde İspanya'yla ya da Babür İmparatorluğu'yla benzer emperyal ideolojiler taşıdığını belirtmek ya da erken modern dönemin daha gerçekleşmemiş bir ulus-devlet sonrası dünya modeli sunabileceğini düşünmek bizi öncelikle Osmanlı bağlamında daha sonra da bunun ötesinde gücün ne anlama geldiğini anlayabilme konusunda bir adım ileri götürecek analitik üretkenlikte değil. Farklı olma durumu -ama ucube olmak değil- benzerliklerden önce gelmeli. Önemli olan nokta Osmanlıların diğer imparatorluklar gibi olmadığıdır. Tabii bu Osmanlı'nın karşılaştırılamaz olduğu anlamına gelmiyor. Tam tersine, Osmanlı İmparatorluğu devlet yapıları ve genel zihniyetinin erken modern egemenlik ideolojilerine, milliyetçilik ve rakip imparatorlukların yarattığı tehlikelere ve kolonyal mücadelelere uyum sağlayabildiği karmaşık ve oldukça değişken güç oluşumlarının var olduğu bir imparatorluktu. Bu imparatorluğa özgü dinamizm tüm bu farklı güçler arasındaki ilişkiler içinde merkezi önem kazanıyordu. İşte bu sebeple Osmanlı'nın Avrupa'yla benzerliği ya da Avrupa'nın hasta adamı olarak pasifliği ya da imparatorluk içindeki "gelenekselcilik" ve "Batılılaşma" ikili karşıtlıkları gittikçe daha katlanılmaz şekilde iki boyutlu kalıyor. Bu sebeple de tüm bu imgelerin ötesinde düşünmeye başlamalı ve "aradaki" alanlarda devam etmekte olan pozitif süreçleri incelemeliyiz. Bu "ara" alanlar bir boşluk gibi algılanmamalı, tam tersine farklı güçler, aktörler ya da yerler arasında yoğun çarpışmaların yaşandığı bir alan. Ancak bu tür incelemelerden sonra imparatorluğun coğrafyaya, tarihe, demografiye ya da farklı beklenmedik olaylar ya da krizlere bağlı özgünlüğü tüm çeşitliliği ile ve çatışmaları arasından yüzünü gösterebilir.

Sonuç ve kültür tarihi literatürleri arasındaki uçurumu kapatmanın Karen Barkey'in terimleştirdiği ve ondan sonra gelen tarihçilerce de kullanılan "*mezo-historical*", yani "orta-ölçekli tarihsel" çözümü bir yandan Osmanlı'nın kendine özgü yanlarını vurgulamaya devam edip bir yandan da analitik karşılaştırmalar yapmanın yolunu gösteren araçları öneren belki de ilk sağlam kavramsallaştırma olduğu için hayati önem taşıyor. Üstelik böyle bir başlangıç noktası karşılaştırma sorularımızı daha da ileri götürebilmemizi sağlıyor. "Toplama ve dağıtma" modelinde farklı aktörler birbirleriyle hangi yollarla iletişime geçiyor? Devlet hangi durumlarda ve nasıl işin içine giriyor, ne zaman dışarıda bırakılıyor? İmparatorluk tebaası nasıl dağıtım bölgelerini (*spokes*) atlayıp tamamen bu döngünün dışına çıkıyor ya da başka yer ve zamanlardaki tarihsel aktörler örneğinde olduğu gibi kendi güç ve etki merkezlerini (*hubs*) nasıl oluşturuyor? Bunlar imparatorluk içinde ve ötesinde incelenen noktaların ana hatları. Belli kurumların nasıl tüm imparatorluğu kapsayan etik ve ticari çıkar ağları kurdukları ya da belli elit grupların Osmanlı yönetimini nasıl üretip bu yönetimce nasıl üretildikleri gibi sorular da bu mezo-historik açının genişletilebileceği diğer noktalar.[77] Bambaşka bir şekilde, dünya çapında aile ya da ticaret bağlantılarının Osmanlı ticaretinden nemalanmak ya da ona meydan okumak için imparatorluk içinde ve dışında ne tür ticari bağlar kurduğunun araştırılması büyük ölçekli-sonuç ve kültürel tarih tikelciliği arasındaki gerginlik için bir orta yol bulmamız (veya bundan tamamen kurtulmamız) açısından faydalı olabilecek yeni bir araştırma alanı olabilir.[78] Bunlar ve öngöremediğimiz daha pek çok şekilde Sanjay Subrahmanyam'ın "bağlantılı tarih" diye tanımladığı türden çalışmalar yaparak bir yandan Osmanlı'nın tarihsel deneyiminin kendine has özelliklerini korurken, bir yandan da imparatorluğun karşılaştırmalı analizlerde yer almasını sağlayabiliriz.[79]

İmparatorlukları karşılaştırmak neden gerekli? Çünkü karşılaştırmalı çalışmalar kendi alanımızın özellikleri dışında sorular sormamıza ve belli olguları daha geniş tarih süreçlerinin parçası olarak değerlendirebilmemize yardımcı oluyor. Osmanlı İmparatorluğu'nu neden başka imparatorluklar ve devletlerle karşılaştırmalıyız? Çünkü bu imparatorluk 600 yıldan uzun bir süre dünyanın coğrafi ve politik merkezinde yaşadı; çünkü Osmanlı İmparatorluğu Roma, Moğol, İslam ve daha birçok dünya geleneğinin mirasçısı ve sentezcisiydi; çünkü Osmanlı Devleti geç ortaçağdan 20. yüzyıla kadar sürekli değişen ve gelişen devlet, kültür ve ekonomi pratikleriyle geniş bir düşün laboratuvarı sunuyor. Karşılaştırmalı imparatorluk analizinde uçurumun kıyısından geri adım atıp nerede olduğumuza ve buradan nereye ilerleyeceğimize baktığımızda, karşılaştırmalı çalışmaların sadece kuru bir yapısal benzerlikler silsilesi olarak değil, Osmanlı İmparatorluğu'nu, mücadele, gerginlik, karşılıklılık ve zaman zaman vahşi çekişmelerle dolu emperyal ve derinlemesine politik bir ekosistem olarak tüm belirleyici özgünlükleriyle anlamamıza yardım edecek bir araç gibi görüldüğünde Osmanlı tarihçileri için bir lütuf olduğu açıktır.

ALAN MIKHAIL
YALE ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ ÖĞRETİM ÜYESİ
CHRISTINE PHILLIOU
COLUMBIA ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ ÖĞRETİM ÜYESİ

DİPNOTLAR

Makalenin orijinalinden ("The Ottoman Empire and the Imperial Turn", *Comparative Studies in Society and History*, 54/4 (2012), 1-29) çeviren: Seda Erkoç, Bilkent Üniversitesi. Toplumsal Tarih dergisi yazılarının Türkçesinin dergimizde yayınlanmasına izin veren yazarlara teşekkür eder.

Bu makalenin oluşum sürecinde, İsanbul'daki öğrencilerimizin özellikle Phillou'nun karşılaştırmalı imparatorluklar ve Mikhail'in Osmanlı tarihi dersi öğrencilerinin- geribildirimleri, Yale Uluslararası Tarih Çalıştayı ve Princeton'lı Shelby Cullom Davis Tarih Araştırmaları Merkezi'ndeki tartışmalar ile şu kişilerin yardımlarından büyük ölçüde yararlandık: Jeremy Adelman, Tarik Amar, Persis Berlekamp, Partha Chatterjee, Deborah Coen, Patrick Cohrs, Laura Engelstein, Müge Göcek, Adam Kosto, Ussama Makdisi, Dan Rodgers, Edith Sheffer, Amy Singer, Ron Suny, Adam Tooze, ve Francesca Trivellato. Ayrıca Dominic Lieven'in cömertçe sunduğu fikirleri, bu yazıda öne sürülen tezlerin biçimlenmesinde rol oynadı. Son olarak David Akin, Andrew Shryock ve anonim CSSH hakemlerine bu makalenin yayınlanmasındaki katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

1 C. A. Bayly, *The Birth of the Modern World, 1780-1914: Global Connections and Comparisons* (Malden: Blackwell, 2004), Niall Ferguson, *Empire: How Britain Made the Modern World* (New York: Penguin, 2004); Michael Hardt ve Antonio Negri, *Empire* (Cambridge: Harvard University Press, 2000)

2 "İmparatorluğu gerçekten anlamak isteyen biri ne yapmamalı?" karşısında eleştirel bir yaklaşım için Ferguson ile Hardt ve Negri'nin çalışmaları üzerine yazılmış şu değerlendirmeye bakınız: Alexander J. Motyl, "Is Everything Empire? Is Empire Everything?" *Comparative Politics* 38 (2006): 229-49. Alıntı, s. 246.

3 İmparatorluk kavramının kullanım ve algısındaki bu değişimle ilgili daha derinlikli bir tarihsel tartışma için bkz., Dominic Lieven'in "Empire: A Word and Its Meanings," başlıklı bölümü, *Empire: The Russian Empire and Its Rivals* (New Haven: Yale University Press, 2001), 1-26.

4 Antik dönemden itibaren imparatorlukların dünya tarihindeki rolü hakkındaki en güncel çalışma için bkz., Jane Burbank ve Frederick Cooper, *Empires in World History: Power and the Politics of Difference* (Princeton: Princeton University Press, 2010). Bu bağlamda ayrıca bkz., John Darwin, *After Tamerlane: The Global History of Empire Since 1405* (New York: Bloomsbury Press, 2008).

5 Roma ve Çin imparatorluklarının imparatorluğun daha genel bir ezgilemesi bakımından önemi hakkında bkz., Burbank ve Cooper, *Empires in World History*, 23-59; Lieven, *Empire*, 27-86.

6 Edward Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, 8 vols. (London: John Murray, 1903-1914). "Medeniyet" kavramının farklı emperyal bağlamlarda çeşitli kullanımve anlamlarının bir analizi için bkz., Kenneth Pomeranz, "Empire & 'Civilizing' Missions, Past & Present," *Daedalus* 134 (2005): 34-45.

7 Niall Ferguson'un yakın zamanda çıkan kitabını, Gibbon'da olduğu gibi "Batı"nın "medeniyet"inin "diğer"lerinden gelen açık siyasi ve ekonomik meydan okumalar karşısında yine de nasıl ayak diretebildiği noktasında doğrulayıcı bir karakter iddiası ettiği şeklinde okumak mümkündür: *Civilization: The West and the Rest* (New York: Penguin Books, 2011).

8 21. yüzyılda Moğollar'ın dahi itibarı iade edilmiştir. Bkz., Stephen Kotkin, "Mongol Commonwealth? Exchange and Governance across the Post-Mongol Space," *Kritika* 8 (2007): 487-531.

9 İmparatorluğun normatif tipolojisi üzerine bir tartışma için bkz., Niall Ferguson., "The Unconscious Colossus: Limits of (& Alternatives to) American Empire," *Daedalus* 134 (2005), 18-11.

10 Lieven, *Empire*.

11 Rifa'at 'Ali Abou-El-Haj, *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire, Sixteenth to Eighteenth Centuries* (Albany, State University of New York Press, 1991).

12 Rus tarihindeki "İmparatorun" karşılaştırılabilir bir analizi için bkz., Michael David-Fox, Peter Holquist, ve Alexander M. Martin, "The Imperial Turn," *Kritika* 7 (2006): 705-12. Ayrıca bkz. Ilya Gerasimov, Jan Kusber, ve Alexander Semyonkov, eds., *Empire Speaks Out: Languages of Rationalization and Self-Description in the Russian Empire* (Leiden: Brill, 2009). Antoinette Burton'un çalışmasına oldukça yakınlık duymamıza karşın, buraya kadar açıkladığımız üzere, bizimki Burton'un millet kavramı üzerine yapılan bilimsel çalışmalara yapığı eleştiride önerdiğinden çok daha farklı bir "imperial turn" anlayışıdır. Burton şöyle der: "Biz 'imperial turn' ifadesini, somürgecilik sonrası bağımsızlık dönemi, 1968 öncesi ve sonrası ırk mücadelesi ve son çeyrek yüzyıldaki feminizmin ardından metropol toplumlarda emperyalizm tarihlerine yönelik artan ilgi anlamında kullanıyoruz." "Introduction: On the Inadequacy and the Indispensibility of the Nation," A. Burton, ed., *After the Imperial Turn: Thinking with and Through the Nation* (Durham: Duke University Press, 2003), 2.

13 Osmanlı gerilemesinin temel anlatılarını şunlardır: Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey* (London: Oxford University Press, 1962), aynı yazar, "Some Reflections on the Decline of the Ottoman Empire," *Studia Islamica* 9 (1958): 111-27. Eleştirilerden bazıları için bkz., Mehmed Genç, "Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi," Osman Okyar, ed., *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Tartışmalar* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1975) içinde, 231-96; Cemal Kafadar, "The Question of Ottoman Decline," *Harvard Middle Eastern and Islamic Review* 4 (1997-98), 30-75. Gerileme edebiyatıve eleştirmelerinin değerlendirmesi için bkz., Donald Quataert, "Ottoman History Writing and Changing Attitudes towards the Notion of 'Decline,'" *History Compass* 1 (2003): 1-9, Dana Sajdi, "Decline, Its Discontents and Ottoman Cultural History: By Way of Introduction," Dana Sajdi, ed., *Ottoman Tulips, Ottoman Coffee: Leisure and Lifestyle in the Eighteenth Century* (London: Tauris Academic Studies, 2007) içinde, 1-40.

14 Bu yeni söylemlerin kullanım örnekleriyle ilgili bkz., Kareen Barkey, *Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to State Centralization* (Ithaca: Cornell University Press, 1994); Gábor Ágoston, "A Flexible Empire: Authority and Its Limits on the Ottoman Frontiers," *International Journal of Turkish Studies* 9 (2003): 15-31; Nicholas Doumanis, "Durable Empire: State Virtuosity and Social Accommodation in the Ottoman Mediterranean," *Historical Journal* 49 (2006): 953-66.

15 Cemal Kafadar, *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State* (Berkeley: University of California Press, 1995), Heath W. Lowry, *The Nature of the Early Ottoman State* (Albany: State University of New York Press, 2003).

16 Abou-El-Haj, *Formation of the Modern State*; Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010).

17 Selim Deringil, *The Well-Protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire, 1876-1909* (London: I. B. Tauris, 1998).

18 Virginia H. Aksan, *Ottoman Wars, 1700-1870: An Empire Besieged* (Harlow: Longman/Pearson, 2007), Carter Findley'in çığır açıcı 1994'lerden önce yayınlanan çalışmaları, Tanzimat projesi ve uzun 19. yüzyılda oldukça merkezi bir konuma sahip olan bürokratik değişimin algısının şekillenmesinde çok etkili olmuştur. Bkz. *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: The Sublime Porte, 1789-1922* (Princeton: Princeton University Press, 1980); ve *Ottoman Civil Officialdom: A Social History* (Princeton: Princeton University Press, 1989).

19 Örneğin bkz., Virginia H. Aksan, "Locating the Ottomans among Early Modern Empires," *Journal of Early Modern History* 3 (1999): 103-34.

20 Leslie P. Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire* (New York: Oxford University Press, 1993); aynı yazar, *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab* (Berkeley: University of California Press, 2003); Madeline C. Zilfi, *Women and Slavery in the Late Ottoman Empire: The Design of Difference* (New York: Cambridge University Press, 2010); aynı yazar, ed., *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era* (Leiden: Brill, 1997); Amila Buturović ve Irvin Cemil Schick, ed., *Women in the Ottoman Balkans: Gender, Culture and History* (London: I. B. Tauris, 2007). Ayrıca bkz. ilgili bölümler: Amira El-Azhary Sonbol, ed., *Beyond the Exotic: Women's Histories in Islamic Societies* (Syracuse: Syracuse University Press, 2005).

21 Fariba Zarinebaf, *Crime and Punishment in Istanbul: 1700-1800* (Berkeley: University of California Press, 2010), Shirine Hamadeh, *The City's Pleasures: Istanbul in the Eighteenth Century* (Seattle: University of Washington Press, 2008), James Grehan, *Everyday Life & Consumer Culture in 18th-Century Damascus* (Seattle: University of Washington Press, 2007); Ebru Boyar ve Kate Fleet, *A Social History of Ottoman Istanbul* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010).

22 Marc David Baer, *Honored by the Glory of Islam: Conversion and Conquest in Ottoman Europe* (New York: Oxford University Press, 2008); Miri Shefer-Mossensohn, *Ottoman Medicine: Healing and Medical Institutions, 1500-1700* (Albany: State University of New York Press, 2010). Ayrıca bkz. Baki Tezcan ve Karl K. Barbir, ed., *Identity and Identity Formation in the Ottoman World: A Volume of Essays in Honor of Norman Itzkowitz* (Madison: University of Wisconsin Press, 2007).

23 Amy Singer, *Palestinian Peasants and Ottoman Officials: Rural Administration around Sixteenth-Century Jerusalem* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994); Jane Hathaway, *The Politics of Households in Ottoman Egypt: The Rise of the Qazdağlis* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997); aynı yazar, *A Tale of Two Factions: Myth, Memory, and Identity in Ottoman Egypt and Yemen* (Albany: State University of New York Press, 2003); Jane Hathaway, Karl K. Barbir'in katkılarıyla, *The Arab Lands under Ottoman Rule, 1516-1800* (Harlow: Pearson Education, 2008); Molly Greene, *A Shared World: Christians and Muslims in the Early Modern Mediterranean* (Princeton: Princeton University Press, 2000); Anton Minkov, *Conversion to Islam in the Balkans: Kisve Bahası Petitions and Ottoman Social Life, 1670-1730* (Leiden: Brill, 2004).

24 Giancarlo Casale, *The Ottoman Age of Exploration* (Oxford: Oxford University Press, 2010).

25 Suraiya Faroqhi, *The Ottoman Empire and the World around It* (London: I. B. Tauris, 2004).

26 Tijana Krstić, *Contested Conversions to Islam: Narratives of Religious Change in the Early Modern Ottoman Empire* (Stanford: Stanford University Press, 2011).

27 E. Natalie Rothman, *Brokering Empire: Trans-Imperial Subjects Between Venice and Istanbul* (Ithaca: Cornell University Press, 2011); Cemal Kafadar, "A Death in Venice (1575): Anatolian Muslim Merchants Trading in the Serenissima," *Journal of Turkish Studies* 10 (1986): 191-217; Eileen M. Kane, "Pilgrims, Holy Places, and the Multi-Confessional Empire: Russian Policy toward the Ottoman Empire under Tsar Nicholas I, 1825-1855," (Doktora tezi, Princeton University, 2005).

28 Örneğin bkz., Baer, *Honored by the Glory of Islam*; Metin And, *16. Yüzyılda İstanbul: Kent-Saray-Günlük Yaşam* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011).

29 Timur Kuran, *The Long Divergence: How Islamic Law Held Back the Middle East* (Princeton: Princeton University Press, 2011), 5.

30 Aynı eser, 5.

31 Aynı eser, 1x.

32 Suraiya Faroqhi, *Artisans of Empire: Crafts and Craftspeople under the Ottomans* (London: I. B. Tauris, 2009); aynı yazar, *Men of Modest Substance: House Owners and House Property in Seventeenth-Century Ankara and Kastamonu* (Cambridge: Cambridge University Press, 1987); aynı yazar, *Making a Living in the Ottoman Lands, 1480 to 1820* (İstanbul: Isis Press, 1995); Beshara Doumani, *Rediscovering Palestine: Merchants and Peasants in Jabal Nablus, 1700-1900* (Berkeley: University of California Press, 1995); Nelly Hanna, *Artisan Entrepreneurs in Cairo and Early-Modern Capitalism (1600-1800)* (Syracuse: Syracuse University Press, 2011), aynı yazar, *In Praise of Books: A Cultural History of Cairo's Middle Class, Sixteenth to Eighteenth Centuries* (Syracuse: Syracuse University Press, 2003); aynı yazar, *Making Big Money in 1600: The Life and Times of Isma'il Abu Taqiyya, Egyptian Merchant* (Syracuse: Syracuse University Press, 1998); Suraiya Faroqhi ve Gilles Veinstein, ed., *Merchants in the Ottoman Empire* (Paris: Peeters, 2008); Kate Fleet, *European and Islamic Trade in the Early Ottoman State: The Merchants of Genoa and Turkey* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999); Ann Elizabeth Mayer, ed., *Property, Social Structure, and Law in the Modern Middle East* (Albany: State University of New York Press, 1985).

33 Hanna, *Making Big Money*.

34 Nelly Hanna'nın en yeni kitabının son bölümü, erken modern dönemde çoklu kapitalizm biçimleri olduğunu ve "zanaatkâr kapitalizmi biçimlerinin gelişimi"nin sonraları "dahabaskınolanlarca içlerineahtırdığını" savunarak Mısır ekonomik tarihini 20. yüzyıla kadar ele alır (Artisan Entrepreneurs, 194).

35 Bernard Lewis, *What Went Wrong? The Clash Between Islam and Modernity in the Middle East* (New York: Oxford University Press, 2002); Richard W. Bulliet, *The Case for Islamo Christian Civilization* (New York: Columbia University Press, 2004), 47-93.

36 Bkz., sırasıyla, Walter G. Andrews ve Mehmet Kalpaklı, *The Age of Beloveds: Love and the Beloved in Early Modern Ottoman and European Culture and Society* (Durham: Duke University Press, 2005); Casale, *Ottoman Age of Exploration*; Christine M. Philliou, *Biography of an Empire: Governing Ottomans in an Age of Revolution* (Berkeley: University of California Press, 2011); Tijana Krstić, "Illuminated by the Light of Islam and the Glory of the Ottoman Sultanate: Self-Narratives of Conversion to Islam in the Age of Confessionalization," *Comparative Studies in Society and History* 51 (2009): 35-63; Palmira Brummett, *Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy in the Age of Discovery* (Albany: State University of New York Press, 1994); Güliru Necipoğlu, *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire* (London: Reaktion, 2005); Bruce McGowan, "The Age of the Ayans, 1699-1812," Halil Inalcık, Donald Quataert ile birlikte, ed., *An Economic and Social History of the Ottoman Empire: Volume Two, 1600-1914* (Cambridge: CambridgeUniversity Press, 1997) içinde, 637-758; Donald Quataert, "The Age of Reforms, 1812-1914," Halil Inalcık, Donald Quataert ile birlikte, ed., *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, Volume Two, 1600-1914* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997) içinde, 759-944; John Freely ve Augusto Romano Burelli, *Sinan: Architect of Süleyman the Magnificent and the Ottoman Golden Age* (London: Thames and Hudson, 1992); Halil Inalcık, *The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300-1600*, Norman Itkowitz ve Colin Imber, çev. (New York: Praeger, 1973).

37 Andrews ve Kalpaklı, *Age of Beloveds*, 24.

38 Aynı eser, 22.

39 Aynı eser, 23 (vurgu yazarlaraait).

40 Aynıeser.

41 Aynı eser, 30.

42 Bu noktanın daha derin bir tartışması için bkz., Molly Greene, "The Ottoman Experience," *Daedalus* 134 (2005): 88-99.

43 CarolineFinkel, *Osman's Dream: The Story of the Ottoman Empire, 1300-1923* (New York: Basic Books, 2006).

44 Lord Kinross, *The Ottoman Centuries: The Rise and Fall of the Turkish Empire* (New York: Morrow, 1977). Stanford Shaw'un iki ciltlik çalışması da bu bağlamda önemlidir. Bkz. Stanford Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, 2 cilt (Cambridge: Cambridge University Press, 1976-1977).

45 Halil Inalcık, Donald Quataert ile birlikte, ed., *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, 2 cilt (Cambridge: Cambridge University Press, 1997); *The Cambridge History of Turkey*, 4 cilt (Cambridge: Cambridge University Press, 2006-2012).

46 Bu bağlamda örnekolarak bkz. Reşat Kasaba'nın mobilite çalışmasını Osmanlı tarihinin bütün zamansal kapsamını anlamak için kullandığı çalışması, *A Moveable Empire: Ottoman Nomads, Migrants, and Refugees* (Seattle: University of Washington Press, 2009).

47 Karen Barkey, *Empire of Difference: The Ottomans in Comparative Perspective* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008).

48 Aynı eser, 6.

49 Doumanis, "Durable Empire," 955.

50 Barkey, *Empire of Difference*, 17.

51 Büyük ölçekli isyanların Osmanlı tarihinde oynadıkları rol ile ilgili bkz., Jane Hathaway, ed., *Mutiny and Rebellion in the Ottoman Empire* (Madison: University of Wisconsin Press, 2004).

52 Son on yıl içindeki bu çalışmaların bazılarının gayet faydalıbir görünümü için bkz., Virginia H. Aksan and Daniel Goffman, ed., *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire* (Cambridge: Cambridge UniversityPress, 2007).

53 Buıö. yüzyılanlarınılı.Halil Inalcık'ın*The Ottoman Empire* çalışmasında tekrarlanmıştır.

54 Said eleştirisi için bkz., Edward W. Said, *Orientalism* (New York: Pantheon Books, 1978); aynı yazar, *Culture and Imperialism* (New York: Knopf, 1993).

55 Bu eğilimin eleştirel bir değerlendirmesi için bkz., Jack A. Goldstone, "The Problem of the 'Early Modern' World," *Journal of the Social and Economic History of the Orient* 41 (1998): 249-84; Randolph Starn, "The Early Modern Muddle," *Journal of Early Modern History* 6 (2002): 296-307. Ayrıca çok yararlı şu yayındaki makalelere de bakınız: "The Eurasian Context of the Early Modern History of Mainland South East Asia, 1400-1800," *Modern Asian Studies* özel sayı 31 (1997).

56 Osmanlı *dâire-i adliyesi* hakkında bkz., Cornell Fleischer, "Royal Authority, Dynastic Cyclism, and 'Ibn Khaldûnism'" in Sixteenth-CenturyOttoman Letters," *Journal of Asian and African Studies* 18 (1983): 198-220.

57 Ulus-ötesi aidiyetin belli biçimlerinin neye benzeyebileceği hakkında bazı ilk'unal ve olasılıkların bir analizi için bkz., Michael Hardt ve Antonio Negri, *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire* (New York: Penguin Press, 2004). Özellikle "Köylü dünyasının şalağı" olarak tanımladıkları modern öncesi toplumlarinin yaletini; niyaz etikleri bölüm: aynı eser, 115-27.

58 Bu noktalar hakkında bkz., Dror Ze'evi, "Back to Napoleon? Thoughts on the Beginning of the Modern Era in the Middle East," *Mediterranean Historical Review* 19 (2004): 73-94.

59 Bkz., sırasıyla, Tezcan, *The Second Ottoman Empire*; Dina Rizk Khoury, *State and Provincial Society in the Ottoman Empire: Mosul, 1540-1834* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997); Philliou, *Biography of an Empire*; Alan Mikhail, *Nature and Empire in Ottoman Egypt: An Environmental History* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011); Ariel Salzmann, *Tocqueville in the Ottoman Empire: Rival Paths to the Modern State* (Leiden: Brill, 2004).

60 Karen Barkey ve Mark von Hagen, ed., *After Empire: Multiethnic Societies and Nation-Building: The Soviet Union and the Russian, Ottoman, and Habsburg Empires* (Boulder: Westview Press, 1997).

61 Lieven, *Empire*, xiii.

62 İmparatorluğun modern ulus-devlet üzerindeki uzatmalı etkilerinin bazıları bkz., Partha Chatterjee, *The Black Hole of Empire: History of a Global Practice of Power* (Princeton: Princeton University Press, 2012); aynı yazar, *Nationalist Thought and the Colonial World: A Derivative Discourse* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1993).

63 Robert B. Crews, *For Prophet and Tsar: Islam and Empire in Russia and Central Asia* (Cambridge: Harvard University Press, 2006); Mustafa Tuna, "Madrasa Reform as a Secularizing Process: A View from the Late Russian Empire," *Comparative Studies in Society and History* 53 (2011): 340-70. Osmanlı Hıristiyanları hakkında çalışmalar için bkz., Bruce Masters, *Christians and Jews in the Ottoman Arab World: The Roots of Sectarianism* (New York: Cambridge University Press, 2001); Christine Philliou, "Communities on the Verge: Unraveling the Phanariot Ascendancy in Ottoman Governance," *Comparative Studies in Society and History* 51 (2009): 151-81; Ussama Makdisi, *The Culture of Sectarianism: Community, History, and Violence in Nineteenth-Century Ottoman Lebanon* (Berkeley: University of California Press, 2000).

64 Dina Rizk Khoury ve Dane Keith Kennedy, "Comparing Empires: The Ottoman Domains and the British Raj in the Long Nineteenth Century," *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 27 (2007): 233-44; Thomas Kühn, "Shaping and Reshaping Colonial Ottomanism: Contesting Boundaries of Difference and Integration in Ottoman Yemen, 1872-1919," *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 27 (2007): 315-31. C. A. Bayly, "Distorted Development: The Ottoman Empire and British India, circa 1780-1916," *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 27 (2007): 332-44.

65 Ussama Makdisi, "Ottoman Orientalism," *American Historical Review* 107 (2002): 768-96; Selim Deringil, "'They Live in a State of Nomadism and Savagery': The Late Ottoman Empire and the Post-Colonial Debate," *Comparative Studies in Society and History* 45 (2003): 311-42.

66 Örnek olarak aşağıdaki: Osmanlı egemenliğindeki Arnavutluk ve Yemen karşılaştırmasına bakınız: Isa Blumi, *Rethinking the late Ottoman Empire: A Comparative Social and Political History of Albania and Yemen, 1878-1918* (Istanbul: Isis, 2003).

67 Milen V. Petrov, "Everyday Forms of Compliance: Subaltern Commentaries on Ottoman Reform, 1864-1868," *Comparative Studies in Society and History* 46 (2004): 730-59.

68 Kasaba, *A Moveable Empire*.

69 Janet Klein, *The Margins of Empire: Kurdish Militias in the Ottoman Tribal Zone* (Stanford: Stanford University Press, 2011).

70 "Medenileştirme misyonları"yla ilgili daha karşılaştırmalı birbakış için bkz., Pomeranz, "Empire & 'Civilizing' Missions."

71 "Dayanıklımparatorluk" ifadesini Nicholas Doumanis'in "Durable Empire" eserinden aldık.

72 M. Şükrü Hanioğlu, *The Young Turks in Opposition* (New York: Oxford University Press, 1995); aynı yazar, *Preparation for a Revolution: The Young Turks, 1902-1908* (New York: Oxford University Press, 2001); Erik Jan Zürcher, *The Unionist Factor: The Role of the Committee of Union and Progress in the Turkish National Movement, 1905-1926* (Leiden: Brill, 1984); Feroz Ahmad, *The Young Turks: The Committee of Union and Progress in Turkish Politics, 1908-1914* (Oxford: Clarendon Press, 1969); Michael A. Reynolds, *Shattering Empires: The Clash and Collapse of the Ottoman and Russian Empires, 1908-1918* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011); Mustafa Aksakal, *The Ottoman Road to War in 1914: The Ottoman Empire and the First World War* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008).

73 Fuat Dündar, *Crime of Numbers: The Role of Statistics in the Armenian Question (1878-1918)* (New Brunswick: Transaction Publishers, 2010); Ryan Gingeras, *Sorrowful Shores: Violence, Ethnicity, and the End of the Ottoman Empire* (Oxford: Oxford University Press, 2009); Taner Akçam, *The Young Turks' Crime against Humanity: The Armenian Genocide and Ethnic Cleansing in the Ottoman Empire* (Princeton: Princeton University Press, 2012).

74 Uğur Ümit Üngör, *The Making of Modern Turkey: Nation and State in Eastern Anatolia, 1913-1950* (Oxford: Oxford University Press, 2011).

75 Carter Vaughn Findley, *Turkey, Islam, Nationalism, and Modernity: A History, 1789-2007* (New Haven: Yale University Press, 2010); Fatma Müge Göçek, *The Transformation of Turkey: Redefining State and Society from the Ottoman Empire to the Modern Era* (London: I. B. Tauris, 2011); M. Şükrü Hanioğlu, *Atatürk: An Intellectual Biography* (Princeton: Princeton University Press, 2011). Göçek ve Üngör'ün çalışmalarını, son on yılda Ermeni Soykırımı ve söz konusu dönemin Osmanlı tarihinin bilimsel tartışmalarınınönemliniçimdeleriyetaşıyan Erment-Turk Çalışmaları Çalıştayı (Workshop for Armenian-Turkish Studies) olarak bilinen projeden ayırmamak gerekir. Bu ıshirliği çabalarının güncel ürünlerinden biri: Ronald Grigor Suny, Fatma Müge Göçek, ve Norman M. Naimark, ed., *A Question of Genocide: Armenians and Turks at the End of the Ottoman Empire* (Oxford: Oxford University Press, 2011).

76 Abou-El-Haj, *Formation of the Modern State*, 2.

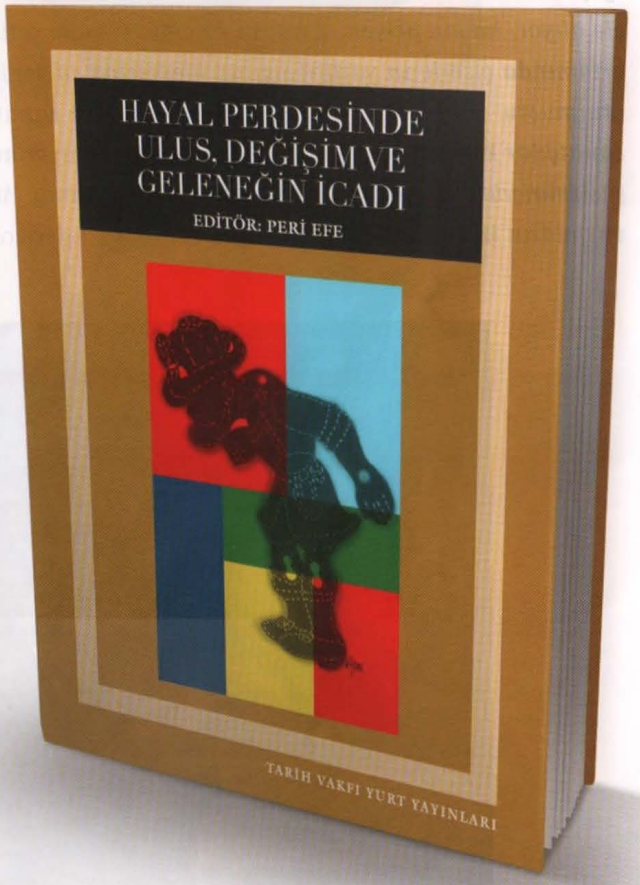
77 Birlikörnekiçin bkz., sırasıyla, AmySinger, *Constructing Ottoman Beneficence: an Imperial Soup Kitchen in Jerusalem* (Albany: State University of New York, 2002); ve Philliou, *Biography of an Empire*.

78 Francesca Trivellato, *The Familiarity of Strangers: The Sephardic Diaspora, Livorno, and Cross-Cultural Trade in the Early Modern Period* (New Haven: Yale University Press, 2009); Christopher H. Johnson, David Warren Sabean, Simon Teuscher, ve FrancescaTrivellato, ed., *Transregional and Transnational Families in Europe and Beyond: Experiences since the Middle Ages* (New York: Berghahn Books, 2011); Sebouh David Aslanian, *From the Indian Ocean to the Mediterranean: The Global Trade Networks of Armenian Merchants from New Julfa* (Berkeley: University of California Press, 2011).

79 Sanjay Subrahmanyam, "Connected Histories: Notes towards a Reconfiguration of Early Modern Eurasia," *Modern Asian Studies* 31 (1997): 735-62; aynı yazar, *Explorations in Connected History: From the Tagus to the Ganges* (Delhi: Oxford University Press, 2005); aynı yazar, *Explorations in Connected History: Mughals and Iranis* (Delhi: Oxford University Press, 2005).

HAYAL PERDESİNDE ULUS, DEĞİŞİM VE GELENEĞİN İCADI

Bu kitap dokuz makaleden oluşuyor. Gölge oyununun kökenleri konusunda eski ve son yapılan araştırmaları da kapsayan giriş makalesi ve Karagöz konusunda bugüne kadar yapılmış en kapsamlı bibliyografyayı içeren son yazı dışında kitapta yer alan diğer makaleler Karagöz'ün Osmanlı coğrafyasında ve Türkiye'deki değişimi ve dönüşümüyle ilgileniyor. Modernleşme sürecinde tiyatro ve sinema gibi yeni ortaya çıkan gösteri sanatlarının baskısını hisseden Karagöz, Türkiye ve Yunanistan'da yeni koşullara uyum sağlamaya çalışır. Modernleşmenin peşi sıra gelen uluslaşma ise Karagöz'ü parçalanmaya yüz tutan Osmanlı coğrafyasındaki farklı ülkelerde biçimin yanında içerik olarak da geleneksel esprisinden kopmaya zorlar ya da algılanışı değişir. Elinizde tuttuğunuz kitap, Türkiye ve Balkanlar'da modernleşmenin/uluslaşmanın getirdiği toplumsal sıkıntıları Karagöz/gölge oyunu penceresinden bakarak anlamaya çalışıyor. İçeriğinin yanı sıra değişik coğrafyaları kapsayan önemli bibliyografyalara da yer veren bu çalışmanın konuyla ilgili yeni çalışmalara da ufuk açmasını diliyoruz.

Vakıf Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 F (212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No:
82/30 06420 Kızılay-Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASI

ANTİ-FAŞİST SANAT VE KUKRİNİKSİ ÜÇLÜSÜ

ZAFER TOPRAK

1917 Devrimi ertesi sanat artık devrimin bir aracıydı. Toplumun sorunlarını ele alıyor, halkın beklentilerini ve özlemlerini dile getiriyordu. II. Dünya Savaşı ortamında çizerlerin yaratıcılığının merkezine en geniş anlamıyla yurt savunması oturmuştu. Ressamlar, yazarlar, müzisyenler ve sanatın tüm dallarındaki sanatçılar kişisel becerileriyle cephede mevzileniyorlardı. Bu süreç, Avrupa'da faşizmin yükselişiyle birlikte ayrı bir önem kazandı. Artık hedefte Hitler, Mussolini ve onların izinden giden diğer ülkelerin faşist liderleri vardı.

"Hitler ve Falcı"

Türkiye'de zafer günü 30 Ağustos'tur. Zafer Bayramı, 1922 yılında 26 Ağustos'ta başlayıp, 30 Ağustos'ta Dumlupınar'da Mustafa Kemal'in başkumandanlığında zaferle sonuçlanan Başkomutanlık Meydan Muharebesi'ni ya da Büyük Taarruz'u anmak için kutlanan bayramdır. İlk kez 30 Ağustos 1923 günü Afyonkarahisar, Denizli, Kahramanmaraş, Ankara ve İzmir'de kutlanan bayram 1935 yılının Mayıs ayında çıkarılan bir kanunla resmen Zafer Bayramı olmuştur. Zafer Bayramı, diğer resmî bayramlar gibi tüm yurtta törenlerle kutlanır. Devlet erkânı ve birçok vatandaş, Ankara'da Anıtkabir'i, diğer illerde de anıt ve şehitlikleri ziyaret edip, Mustafa Kemal Atatürk'e, silah arkadaşlarına ve komutasında savaşmış askerlere şükranlarını sunar. Hemen hemen her yerleşim yerinde, askeri birlikler geçit törenlerine katılır. Ayrıca dış temsilciliklerde de çeşitli kutlamalar yapılır. 30 Ağustos günü, Türkiye'de resmî tatildir. Her yıl, Harp Okulları ve Astsubay Meslek Yüksekokulları bu tarihte mezun verir. Tüm subay ve astsubay rütbe değişiklikleri bu tarihte geçerli olur.

Yeryüzünde ülkelerin hemen hepsinde bir tür zafer günü vardır. Ulusal bayramlar toplumun çimentosu olarak görülür. Çoğunda da zafer günü askerlerin ortalıkta olduğu bir tarihtir. Özellikle II. Dünya Savaşı'nın galip ülkelerinde zafer gününün ayrı bir anlamı vardır. 1914-1945 arası dünyayı kasıp kavuran siyasi istikrarsızlık sona ermiş, faşizm alt edilmiş, dünya yeni bir küreselleşme evresine girmiştir. Savaşta aynı safta savaşarak galip gelen ülkeler için zafer günü 8

Mayıs'tır. Bunun tek istisnası Sovyetler Birliği'dir ve bir gün sonrasını, 9 Mayıs'ı zafer günü ilan etmiştir. Bu ülkelerde Türkiye'dekine benzer biçimde askeri tören düzenlenir, faşizme karşı verilen savaş bir kez daha kitlelere hatırlatılır.

Türkiye'de Milli Mücadele emperyalizme karşı verilen savaşın adıdır; toplumu bir arada tutan temel tarihsel olgudur. Benzer biçimde bugünkü Rusya Federasyonu'nda farklı etnik kimliği taşıyan halkı birleştiren unsur II. Dünya Savaşı'nda faşizme karşı verilen mücadeledir. Her yıl, 9 Mayıs günü, o dönemin üniformasını giymiş askerlerle, Kızıl Ordu'nun kullandığı efsanevi "Katüşa" (BM-8, BM-13, and BM-31) uçaksavar rampaları ve "T-34" tankları Kızıl Meydan'da boy gösterirler. Rus ordusunun bir de 7 Kasım'ı vardır. Her yıl, 7 Kasım 1941 gününün anısına geçit resmi düzenlenir. Bu gösteri Nazi Almanyası ordu birlikleri Moskova'nın kapısına dayandığı sırada, savaşın en ağır koşullarında, ilk kez 7 Kasım 1941 günü halkın moralini düzeltmek ve ona direnç aşılamak için düzenlenen resmi geçidin anısınadır.

Kısaca, 9 Mayıs Nazi Almanyası'nın kayıtsız şartsız teslimiyetini imzaladığı tarihtir ve Sovyetler tarafından kutlanan gündür. 7 Mayıs 1945'te ön protokol yapılarak Rheims şehrinde teslim olma anlaşması imzalanmış, 8 Mayıs günü Alman Üst Komutası, Müttefik birlikler Sovyet başkomutanlık temsilcileri huzurunda 8 Mayıs saat 24.00'da yürürlüğe girmek üzere Berlin'de teslimiyet anlaşmasını imzalamıştır. Böylece Sovyet hükümeti 9 Mayıs'ı zafer günü ilan etmiştir. Zafer günü ilk kez 9 Mayıs 1965'te Kızıl Meydan'da Büyük Zafer'in 20. yılı şerefine askeri bir geçit töreni düzenlenmiş, bu etkinlik diğer kentlere de yayılarak 1990 yılına kadar sürmüştür. Sovyetler'in dağılışı ertesi beş yıllığına ara verilmiş, sonra her yıl askeri geçitler yeniden yapılmaya başlanmıştır.

9 Mayıs Rusya'da olduğu kadar Orta Asya cumhuriyetlerinde de kutlanır.

Adolf Hitler (1889 –1945)

Avusturya doğumlu Hitler 1933-1945 arası Almanya şansölyesiydi. Führer unvanıyla Nazi Almanyası'nın diktatörlüğünü üstlendi. Nazi Partisi'nin öncesi Alman İşçi Partisi'ne 1919'da üye oldu. 1921 yılında Ulusyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi liderliğine yükseldi. 1923 yılında Münih'te Birahane Darbesi diye bilinen başarısız bir darbe girişiminde bulundu. Hapisteyken Mein Kampf adlı kitabını yazdı, 1924'te serbest bırakıldıktan sonra Müttefikler'in Almanya'ya empoze ettikleri barış antlaşması Versailles (Versay)'a karşı başkaldırdı. Karizmasını da kullanarak Pan-Germanizm, antisemitizm ve antikomünizmi siyaset malzemesi yaptı. 1933'te iktidara geldikten sonra Weimar Cumhuriyeti'ni Üçüncü Reich'a dönüştürdü ve totaliter, otokratik Nazi ideolojisini uygulamaya sokarak Tek Parti rejimini benimsedi.
Yeni Düzen adı altında Kıta Avrupası'nda Alman hegemonyasını egemen kılmaya çalıştı. Alman halkı için Yaşam Alanı (*Lebensraum*) yaratmaya yönelik bir dış politika izledi. Almanya'yı silahlandırarak 1939 yılında Polonya'yı işgal etti ve II. Dünya Savaşı'nı başlattı. 1941 yılında Alman orduları ve Müttefikleri Avrupa'yı ve Kuzey Afrika'yı büyük ölçüde işgal etti. 1943'te savunmaya geçmek zorunda kaldı. 1945'te, savaşın son günlerinde, Berlin muharebeleri sırasında, uzun yıllardır hayat arkadaşı olan Eva Braun ile evlendi. İki gün sonra, 30 Nisan 1945'te yeni evli çift Kızıl Ordu'nun eline geçmemek için intihar etti ve cesetleri yakıldı.

Büülkelerdeki tabirle"BüyükAnayurt Savaşı" ya da "Büyük Vatanperverlik Savaşı"nın sona erişi ve Almanya'ya teslim belgesinin imzalatılması her yıl eski Sovyetler Birliği'ni oluşturan ülkeler için de zafer günüdür.

Bu yıl da II. Dünya Savaşı'nda Nazi Almanyası'nın mağlup edilmesinin 68'inci yıldönümü başta Kızıl Meydan'da olmak üzere tüm Rusya'da görkemli törenlerle kutlandı. Devlet Başkanı Vladimir Putin, Başbakan Dimitri Medvedev ve çok sayıda savaş gazisinin hazır bulunduğu Kızıl Meydan'daki kutlamalar 11 bin asker, 101 savaş aracı ve 68 uçak ve helikopter ile gerçekleştirildi. Törene halk büyük ilgi gösterirken, Tverskaya Caddesi'nden törenin yapıldığı Kızıl Meydan'a doğru ilerleyen tank, füze ve uçakların geçişi sırasında faşizme karşı verilen savaş bir kez daha hatırlandı.

Putin, Zafer Günü nedeniyle yaptığı konuşmada Rusya'nın her şeyi dünya barışını korumak ve savaşları önlemek için yaptığını söylüyor, "Savaş trajedisinin ne olduğunu hatırlıyoruz ve bir daha kimsenin buna cesaret etmemesi için her şeyi yapacağız; her zaman özellikle Rusya ve Sovyetler Birliği'nin faşistlerin nefret dolu planlarını söküp attığını hatırlayacağız" diyordu.

Heinrich Luitpold Himmler (1900-1945)

Nazi Partisi'nın önde gelen askeri komutanlarından Himmler, Hitler Almanyası'nın en güçlü siyasi kimliklerinden biriydi. Holocaust'dan doğrudan sorumlu tutuldu. Hitler adına *Einsatzgruppen*'i oluşturdu ve konsantrasyon kamplarını kurdu. 6 milyon Yahudi ve 200 binle 500 bin arası Roman'ın ölümünden sorumlu tutuldu. Savaşın son evresinde Hitler'in bilgisi dışında Müttefikler'le barış görüşmelerine girişti. Savaşın yenilgiyle sonuçlanacağını gördüğünde gizlendi. İngiliz güçlerince yakalandı ve tutukluyken 23 Mayıs 1945'te intihar etti.

SAVAŞ VE SANAT ETKİNLİKLERİ

II. Dünya Savaşı topyekün bir savaştı. Savaşan ülkelerde tüm katmanlar bilfiil görev üstlendi. Bu savaşta en ağır bedeli Sovyet halkları ödedi. Doğu cephesinde Hitler'e karşı tek başına savaşmak zorunda kaldı ve kabaca 20 milyonun üzerinde Sovyet insanı yaşamını yitirdi. 25 milyon insan evsiz kaldı. 1710 kent ve 7 bin köy yerle bir edildi. Savaşın travması on yıllarca Sovyet halkının belleklerinden silinmedi.

Bu kaotik dönem tüm Sovyet halkını seferber etmişti. Hitler ordularının Sovyet topraklarında ilerlerken halkı hunharca katletmesi, insanları ne pahasına olursa olsun yurtlarını savunmaya sevk etti. Stalin olası savaşı öngörmüş ve Urallar'ın ardında savaşı yürütecek bir sanayi kurmuştu. Alman zırhlı birliklerini Sovyet halkının direnci ve ağır kış koşulları durdurabilmişti.

Topyekün savaş sanat etkinliklerini de kapsıyordu. Sanatın toplum için görebileceği işlev daha 1917 ertesi Bolşeviklerin gündeminde yer almıştı. Cihan Harbi uzun 19. yüzyılın "burjuva" sanat anlayışını sorgulamış, savaş sonrası Batı'daki kübizm, dadaizm gibi açılımlara Sovyetler endüstrializm, konstrüktivizm gibi günlük yaşamla bütünleşmiş sanat akımlarıyla cevap vermişti. Lunaçarski'nin kültür bakanlığı sırasında Sovyet sanatçısı en "özgür" evresini yaşamış, Mayakovsi'nin şiiri, Mayerhold'un, Stanislavski'nin tiyatrosu ve daha birçok sanat açılımı altın çağını yaşar olmuştu. Nitekim Nazım Hikmet'in şiiri, Muhsin Ertuğrul'un sahne kurgusu Sovyetler'dekideneyimleri Türkiye'ye yansıtmakta gecikmemişti.

Cihan Harbi, 1918'de sona ermişse de, Sovyetler, Batı'nın tehdidi altında iki dünya savaşı arası evreyi bir silah bırakışması olarak algıladı. Er ya da geç savaşın bir ikincisi gündeme gelecekti. İttifaklarını ona göre kurguladılar, kısa sürede beş yıllık planlarla ülkeyi sanayileştirip olası bir savaşın mekanize güçlerle sürdürüleceğini öngördüler. Lenin, 1921 ertesi GOELRO

planını uygulamaya sokarak devasa barajlarla ülkenin elektrifikasyonunu gerçekleştirdi. Stalin ise 1928 sonrası beş yıllık planlarla kısa sürede silah üretebilecek ağır sanayinin kuruluşunu sağladı.

Lunaçarski'nin "özgür sanat" anlayışı uzun sürmedi. Kısa bir süre sonra "toplumsal gerçekçilik" misyoner bir sanatı gündeme getirdi. Ama bu sırada Sovyet sanat akademileri sanatın hemen her alanında seçkin sanatkârlar yetiştirdi. Hemen hemen tüm sanat etkinlikleri halkı rejime ısındırmaya yönelikti. Bu süreçte en etkin sanat dallarından biri plastik sanatlardı. Özellikle Sovyet çizerleri 1917 ertesi devrimi halka taşımak için özel bir çaba gösterdiler. Bu çaba II. Dünya Savaşı ile birlikte doruk noktasına vardı. Savaş ortamının en güçlü sanat etkinliğini çizerler omuzlamıştı. Poster ve karikatür sanatçıları halkın direnç gücünü yükseltmek için var güçleriyle çaba sarf ettiler. Anti-faşist bir sanat anlayışı döneme damgasını vurdu.

II. Dünya Savaşı öncesi ve savaş yıllarında Hitler karikatürlerinin en güçlü örnekleri Sovyetler Birliği'nde ortaya kondu. Karikatür, bu ülkede kitlelere yönelik güçlü bir sanat uğraşısıydı. Halkın savaş için seferberliğinde karikatürden geniş ölçüde yararlanıldı. Kimi ünlü ressamlar, karikatür ve poster çizer oldular; çizgileriyle ülkelerini savundular. Bu tarihlerde üretilen Hitler ve Mussolini karikatürleri, kişi eksenli siyasal karikatürün en seçkin örnekleri olarak 20. yüzyıl karikatür sanatına damgasını vurdu.

Böylece karikatür sanatı 30'lu ve 40'lı yıllarda yarattığı Hitler kimlikleriyle siyasal karikatüre yepyeni bir boyut getirdi. Hitler'in beden dili ve jestleri birçok çizere esin kaynağı oldu. Benzer bir ilgiyi Mussolini de gördü. Ama ana tehdit unsuru Hitler'di. Mussolini her zaman Hitler'in yamağı konumunda çizildi. Türkiye'de de Hitler ve Mossolini daha 30'lu yıllarda birçok kez *Karikatür* ve *Akbaba* dergilerinin kapaklarını süslediler.

"Katastrof çağı" diye bilinen iki dünya savaşı arası bunalımlı dönem karikatür tarihinde siyasal içeriğin en güçlü olduğu evreyi oluşturdu. Bir diğer deyişle karikatürün siyasal içeriği ve gücü demokrasilerin sarsıntı geçirdiği evrelerde arttı. Nitekim bunun kanıtı karikatür sanatının iki dünya savaşı arası yükselişe geçişiydi. Hemen hemen tüm dünyada karikatür 20'li ve 30'lu yıllarda bir evrim geçirdi. Avrupa'da otoriter ve totaliter rejimlerin demokrasileri tahtından edişi ve Avrupa siyasetinin giderek çözümsüzlüklere gebe oluşu birçok ülkede eleştiri öğesi olarak karikatürü ön plana çıkardı. Gerek iktidar, gerekse muhalefet karikatürü kendi safında bir silaha dönüştürdü. Türkiye de bu süreçten geçti. İtalya'nın Habeşistan'ı işgali karikatür dergilerinde geniş yer buldu. Mussolini, uzun bir süre hemen her hafta karikatür dergilerinin kapaklarını ve içeriklerini bezedi. Keza, dönemin Tek Parti iktidarı Hitler Almanyası ile ilişkilerini bozmamaya dikkat ederken, karikatüristlerimiz bol bol Hitler karikatürü çizdiler. Alman siyasi liderleri ve Almanya safında yer alan diğer ülkelerin siyasi kimlikleri Almanya'ya cephe alan hemen hemen tüm ülkelerde mizah konusu oldu.

TÜRKİYE'DE SİYASAL KARİKATÜR

Karikatürün evrimine bakıldığında, icadından beri hemen her dönemde farklı tonlarda da olsa siyasal karikatür gözlemlendi. Barış dönemlerinde siyasal karikatür içeri dönük bir yapı arzetti. Uluslararası düzenin sarsıldığı ve çatışmaların başladığı

Hermann Wilhelm Göring (1893 –1946).

I. Dünya Savaşı sırasında savaş pilotuydu. Nazi Partisi'nin aktif üyesiydi. 1923'te başarısız Birahane Darbesi girişimi sırasında yaralandı ve tedavi görürken morfin müptelası kesildi. 1933 yılında Gestapo'yu kurdu. 1935'te Nazi Hava Kuvvetleri (*Luftwaffe*)'nin başına geçti ve II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar bu görevde kaldı. 30'lu yılların ortasında savaş ekonomisini kuracak Dört Yıllık Plan'dan sorumlu oldu. Hitler, Göring'e tüm komutanların üstünde Reichsmarschall unvanını verdi ve kendinden sonra ülkeyi yönetecek kişi olarak ilan etti. Savaştan sonra insanlığa karşı işlediği suçlardan Nuremberg'de yargılandı. Ölüme mahkûm oldu, ancak infazdan bir gün önce siyanür içerek intihar etti.

Paul Joseph Goebbels (1897-1945)

Nazi Almayası'nda 1933-1945 arası propagandadan sorumlu kişi oldu. Tutkulu söylevleri ve ölümcül antisemitizmiyle ün saldı. 1921 yılında Heidelberg Üniversitesinden 19. yüzyıl romantik draması üzerine yazdığı tezle doktora aldı. Fransızların Ruhr'u işgal ettikleri sırada Nazi Partisi ile ilişki kurdu ve 1924 yılında partiye üye oldu. Berlin'in bölgesel parti liderliğini üstlendi. Bu görevdeyken Alman Sosyal Demokrat ve Komünist partilerine karşı propaganda becerisini ortaya koydu. Kökeninde Yahudilerin olduğunu söylediği kapitalizme karşı, proleter ve ulusal nitelikteki Nazi yapılanmasını savundu. 1933'te Hitler'in iktidara gelişiyle Propaganda Bakanlığı'nın başına geçti. İlk yaptığı iş kitap yakmak oldu. Media ve sanat etkinlikleri üzerinde totaliter bir yönetim kurdu. 1 Nisan 1933'te Yahudi işadamları, doktorlar ve avukatlara karşı bir günlük boykotu başlatarak Alman Yahudilerine karşı savaş açtı. 1938'de birçok sinagogun yakıldığı ve Yahudilerin saldırıya uğrayıp katledildiği Kırık Cam Gecesi (*Kristallnacht*) diye bilinen saldırıyla Alman topraklarında sınırsız pogrom'u başlattı. Propaganda faaliyetleri kapsamında bir dizi antisemit film hazırlattı ve güçlü propaganda tekniklerini uygulamaya sokarak Alman halkını ideolojik yönden saldırgan bir savaşa hazırladı. Goebbels, Hitler'in intiharına kadar onun yanında kaldı. Aynı sığınakta karısıyla birlikte altı çocuğunu öldürerek intihar etti.

dönemlerde ise dışa dönük türleri ortaya çıtı. Böylece karikatür de küreselleşti. Değişik ülkelerin karikatüristleri ortak paydada birleştiler. Öte yandan karikatürist rejimin niteliğine göre kalem oynatmak zorunda kaldı. Siyasal ortam özgürlükler bağlamında genişledikçe, iç siyaset karikatüriste bol malzeme sağladı. Rejim kapandıkça, hedef dış siyaset oldu. Nitekim Türkiye'de siyasal karikatür de benzer bir yol kat etti.

Osmanlı'dakarikatürTeodorKasap'ın *Diyojen*'iyle başladı, Yine Teodor Kasap'ın *Hayal* dergisiyle yayın dünyasında yerleşik bir konum elde etti. Ardından *Çaylak*, karikatüre süreklilik kazandırdı. Abdülhamid'in yönetimi sırasında karikatür sanatı sansür nedeniyle güdük kaldı. 1908'de Hürriyet'in İlanı ile dergilerde ve günlük yayınlanan otuzu aşkın mizah dergisinde karikatür alabildiğine görüntür oldu. Cem ve Sedat Nuri bu dönemde ün saldılar. *Karagöz* dergisinde ressam Baha ile Halit Bey'in panorama karikatürleri, *Eşek* dergisinde yayımlanan hayvan karikatürleri Meşrutiyet dönemi karikatürüne ayrı bir çeşni kattı. Bu dönemde çıkan en ünlü karikatür dergileri Cihan Savaşı sonuna kadar yayımlanan *Cem* ve *Karagöz* oldu. 1918'de Sedat Simavi'nin *Diken* dergisi son dönem Osmanlı karikatüristlerini bir araya topladı. Savaş ertesi *Harp Zenginleri* ve *Harp Fakirleri* albümleriyle Sedat Simavi İttihatçı iktidara sert eleştiriler yöneltti.

Mütareke döneminde yine Sedat Simavi'nin çıkardığı *Güleryüz*, Ankara'nın safında yer aldı. Karşı tarafta ise Refik Halit'in *Aydede*'si Anadolu hareketine karşı tavır koydu. Ardından Cumhuriyet dönemi geldi; Cem, Sedat Nuri, Sedat Simavi, Salih, Münif Fehim, Ramiz, Ratip Tahir, Togo, Hulki Onaran, İhap Hulusi Cumhuriyet'in ilk yıllarının güçlü çizerleri oldular.

Harf Devrimi de karikatürü biraz daha ön plana çıkardı. Okuryazarlığın bocaladığı devrimin ilk yıllarında görsellik önem kazandı. Karikatür güçlü bir iletişim aracı oldu. Ancak, karikatürist Tek Parti döneminde tedbiri elden bırakmadı; muhalefet yapmaya kalkışmadı. Toplumda yaşanan köklü dönüşümlere yönelik sosyal içerikli karikatürlerle, dış politikaya dönük karikatürlere ağırlık verildi. Siyasal temalarını Avrupa'nın karışık ortamından seçti. Doğu Akdeniz'i *mare nostrum*'a dönüştürmek isteyen Mussolini, bir dönem siyasal karikatürün hedef tahtasını oluşturdu. İtalya'nın Habeşistan'ı ilhakı uzun bir dönem karikatür dergilerine malzeme taşıdı. Otuzlu yıllar Türkiye'de de karikatürün düzgün çizgilere ulaştığı bir evreyi oluşturdu. Ancak, Türkiye'de rejimin otoriter yapısına rağmen devletin resmi karikatüristi olmadı. Karikatür diğer otoriter ve totaliter ülkelerde olduğu gibi propaganda amaçlı olarak kullanılmadı. Afiş alanında ise döneme İhap Hulusi'nin çizgileri damgasını vurdu.

SOVYET ÇİZERLERİ

Siyasal karikatürü doruk noktasına ulaştıran Sovyet çizerleri oldu. 1917 ertesi Bolşevikler çizimin etkinliğini görmekte gecikmediler. İktidara gelişleri ertesi kısa sürede yayın organlarında ve duvarlarda karikatürler ve posterler görülmeye başladı. Komünist Parti'nin devrim sloganları görsellik sayesinde kitlelere, işçi ve köylü kitlelerine etkin bir biçimde ulaşıyordu. Devrim sanat anlayışında da köklü dönüşümlere neden oluyordu. *Avant-garde* sanat anlayışı daha Çarlık Rusyası'nda kazanımlar elde etmişti. Tatlin, Popova gibi sanatçılar Paris'le yakın ilişkiye girmiş, giderek non-figüratif kübist ürünler vermeye başlamışlardı. Bugün Costakis koleksiyonu bunun somut ürünlerini barındırıyor. Ancak Paris esintisi yenilikçi sanatla Rus Devrimi'nin beklentileri kısa sürede yol ayrımına uğrayacaktı.

Kısa sürede endüstriyalizm, konstrüktivizm gibi yeni sanat anlayışları toplumun gerçeklerine bol gelmeye başladı. Toplumsal gerçekçiliğe doğru köklü dönüşümler izlendi. Öte yandan okuryazarlığın düşük olduğu coğrafyalarda resim ayrı bir önem

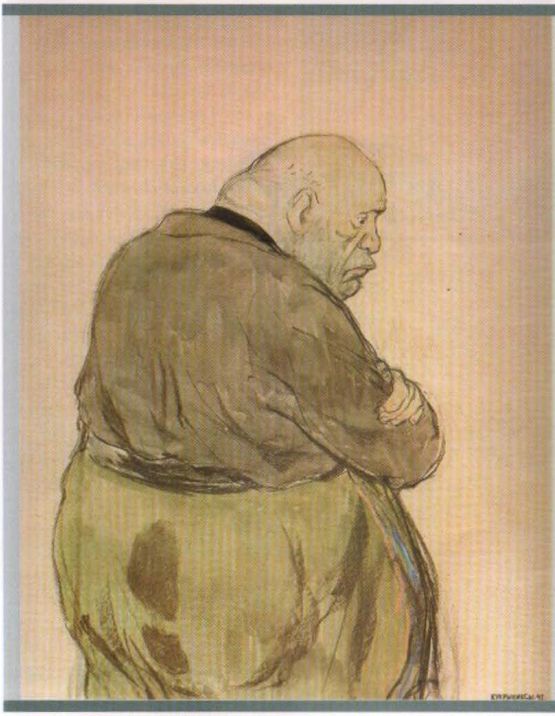
II. Dünya Savaşı öncesi ve savaş yıllarında Hitler karikatürlerinin en güçlü örnekleri Sovyetler Birliği'nde ortaya kondu. Karikatür, bu ülkede kitlelere yönelik güçlü bir sanat uğraşısıydı. Halkın savaş için seferberliğinde karikatürden geniş ölçüde yararlanıldı. Kimi ünlü ressamlar, karikatür ve poster çizer oldular; çizgileriyle ülkelerini savundular.

arz ediyordu. Bundan böyle aktivist ressamlar "iç ve dış düşman"lara karşı kitleleri "özgürlük ve adalet" için savaşmaya çağırır oldular.

Sovyet satirik karikatürleri ve poster sanatının en belirgin özelliği savaş ve mücadele zamanında ortaya çıkmış olmasıydı. Çizimlerde her zaman kısa, öz, etkileyici ve anlaşılır bir dil kullanılıyordu. Posterler genellikle karakteristik özelliklere sahip, belli başlı eylemlerde bulunan bir veya iki figürden oluşmaktaydı. Karakterlerin yüz ifadeleri ayrı bir önem kazanmıştı; verilmek istenen mesajı sözcük kullanmaksızın kitlelere ulaştırıyordu. Böylece dinamik ve etkileyici bir sanat anlayışı kurgulanmış oluyordu.

Poster sanatı Devrim sonrası Sovyetler Birliği'nde büyük bir atılım gerçekleştirdi. Poster yazılı araçlara oranla geniş kitlelere ulaşmada daha da etkiliydi. Büyük boyutlarda betimlenen imajlar herkes tarafından kolay anlaşılır nitelikteydi. Kısa ve öz sloganlar eşliğinde sürekli bir eylem çağrısı olarak zihinde yer ediyordu. 1917-1921 arası İç Savaş sırasında, propaganda posterleri Denikin ve Wrangel'in ordularına ve Devrim'i bastırmaya yönelik yabancı ülkelerin taarruzlarına karşı en güçlü silahı oluşturuyordu. İşgal tehdidi altındaki kent duvarlarına asılan posterlerin altında genellikle bir uyarı yazısı yer alıyordu. Bu postere zarar veren ya da üstünü örtmeye çalışan herkes devrimci eyleme karşı suç işlemiş sayılıyordu. Top, tüfek gibi bu poster de güçlü bir silahtı ve korunması gerekiyordu.

Bolşevik iktidarın ilk yıllarında yapılan posterler, devrimciliğin azmini ve yeni bir toplumun inşasındaki iyimserliği gösteriyordu. Yapılan kampanyalar eğitime ve sağlığa önem veriyor, okuma yazma oranını artırmayı ve sağlık hizmetlerini geliştirmeyi amaçlıyordu. Öte yandan bir dizi poster Lenin hükümetine karşı olan muhaliflere saldırıcı

Benito Mussolini (1883-1945)

1922-1943 arası İtalyan Ulusal Faşist Partisi'ni yöneten gazeteci kökenli siyaset adamı Mussolini 1926 yılında diktatör olarak gücü ele geçirdi ve 1930 yılında Il Duce lakabıyla ülkede faşist bir diktatörlük kurdu. I. Dünya Savaşı sırasında partinin savaşta taraf sızlığına karşı çıktığı için İtalyan Sosyalist Partisi'nden ihraç oldu. Ekim 1922'de Roma yürüyüşü ardından başbakanlığa getirildi. Gizli polisiyle muhalefeti bastırarak grevleri yasakladı. Bir dizi yasayla ülkeyi totaliter tek parti diktasına dönüştürdü.10 Haziran 1940'ta, Almanya'nın safında yer aldı. 24 Temmuz 1943'te Müttefikler'in İtalya'yı işgali ertesi Kral, Mussolini'nin tutuklanmasını emretti. 12 Eylül'de Almanların yardımıyla hapisten kaçtı. 1945 Nisan'ında yenilginin kaçınılmazlığı ortaya çıkınca kuzeye kaçmak istedi. Como Gölü yakınlarında İtalyan partizanlarınca yakalandı ve idam edildi. Cesedi Milano'ya götürüldü ve bir petrol istasyonunda baş aşağı asıldı.

nitelikler taşıyordu. Dimitri Moor'un meşhur "Gönüllü Yazıldın mı?" posteri de bu dönemde ortaya çıkmıştı. Posterde Kızıl Ordu mensubu bir asker ve arkasındaki fabrika bacasından yükselen duman görüntüsü vardı. Askerin. Rus işçisinin Ekim Devrimi'ne yaptığı katkıyı simgeleyen bu poster, Ekim Devrimi ve İç Savaş esnasında önemli bir rol oynadı.

İç Savaş sırasında Rus Telgraf Ajansı, Kızıl Ordu askerlerinden gelen posterleri kısa bir sürede bir araya getirip güçlü bir proje oluşturmuştu. Ünlü şair Vladimir Mayakovski, bu girişimin esin kaynağıydı. Mikhail Çeremnik de bu projede aktif bir rol üstlendi. Sovyet sanatçılar gece gündüz durmaksızın çalışarak düzinelerce poster ürettiler. Haber ajansı "Okna ROSTA" ise bu posterleri dükkân vitrinlerine yapıştırarak halkı son haberler konusunda bilgilendiriyordu.

Zamanının büyük politik karikatür ustası Victor Deni, Sovyet propaganda sanatında yaptığı müthiş hicivleriyle tanınıyordu. Posterlerinde kapitalistlerle, yozlaşmış politikacılarla ve dalkavuklarla acımasızca alay ediyordu. İlk beş yıllık kalkınma planı doğrultusunda, "Sosyalizmin Büyük Anıtı" inşa edildiğinde SSCB'nin dört bir yanı propaganda posterleriyle donatılmıştı. İnşaat alanlarından çiftlik arazilerine, tahıl ambarlarından Dnepro Gas Baraji'nın geniş beton duvarlarına, bu posterlerle halka "bilinç" götürülüyordu.

Kısaca sanatçılar Hitler yanlısı saldırganların alt edilmesi, askerlerin ve halkın moralinin yükseltilmesi için çalışıyorlardı. Savaşla birlikte ressamların görevleri daha da ön plana geçti. Silah altında ya da geri cephede çalışan her ressam kendi yeteneğini, becerisini ve deneyimini ortak amaca sunuyor; vatanın savunulmasıyla birlikte faşizmin alt edilmesine odaklanıyordu. Hitler Almanyası'nın saldırıya geçişiyle birlikte 1.100'den fazla Sovyet ressamı gönüllü olarak orduya katıldı. Moskova Ressamlar Birliği'ne mensup 200'den fazla ressam silahlı kuvvetlerde görev aldı. Bunlar arasında O.G. Vereyskiye, A.M. Griçay, V.N. Goryaev, V.M. Briskin, B.I. Prorokov, L.V. Soyfertis, I.M. Semenov, V.Y. Konovalov, N.M. Lisogorskiy, V.N. Minaev, A.B. Bajenov, D.A. Dubinskiy, V.A. Vasilev, E.N. Evgan, O.A. Abramov, V.I. Fomiçev en ünlüleriydi.

Savaş yıllarında sadece Moskova şehrinde "Okna TASS" tarafından hazırlanan poster sayısı 1.500 dolayındaydı. "Okna TASS"ın yayınladığı poster ve broşür olmadan tek bir gün geçmiyordu. Savaşın ilk günlerinde Moskova ve Leningrad dışında Sovyetler Birliği'nin birçok şehrinde yerel "Okna TASS" şubelerinin açıl-

Ion Victor Antonescu (1882-1946)

Romanya'nın asker kökenli otoriter siyasetçisi Antonescu II. Dünya Savaşı sırasında iki kez diktatör olarak ülkeyi yönetti. 1907 köylü ayaklanmaları ve I. Dünya Savaşı sırasında ünlendi. Romen aşırı sağ ve faşist Ulusal Hıristiyanlar'la ve Demir Muhafız grubuna sempati besledi. Antisemit görüşlere sahip Antonescu 1940 siyasi krizi sırasında öne çıktı ve Ulusal Lejyoner Devlet'i kurdu. Nazi Almanyası ile ittifak kurarak Hitler'in güvenini kazandı. Sovyetler'e karşı Barbarossa Harekâtı sırasında Besarabya'yı ve Kuzey Bukoniva'yı ülkesine kattı. Kendisine mareşal unvanı verildi. Holocaust müsebbipleri arasında sayılan Antonescu sayıları 400 bini bulan Besarabya, Ukrayna ve Romanya Yahudileriyle, Romanların ölümünden suçlu bulundu. 23 Ağustos 1944 darbesinin ardından Halk Mahkemesi'nce yargılandı ve ölüme mahkûm oldu.

ması amacıyla ressam ve yazarlardan oluşan yaratıcı ekipler kuruldu. Kısa zamanda bu ekipler tarafından düzenli olarak poster ve broşür üretimi ve dağıtımı gerçekleşti. Örneğin Novosibirsk şehrinde ilk dört adet poster baskısı 24 Haziran 1941 yılında şehir sokaklarında dağıtıldı. "Okna TASS" yayımları Tümen, Tobolsk, Barnaul, Çita, Krasnoyarsk, Ulan-Ude, Habarovsk, Gorno-Altaysk şehirlerinde başarıyla gerçekleştirildi. Tümen şehrinde *"Za Rodinu" (Vatan İçin)*, Omsk şehrinde ise *"Okna Satiri" (Hiciv Penceresi)* adlı gazete-posterleri yayınlanıyordu. Bu arada Moskova ve Leningrad kentlerinin savaş gereği tahliyesi birçok ressam, şair ve yazarın diğer kentlere göçüyle sonuçlanmıştı. Bu hicret güçlü sanat anlayışının taşraya yayılmasına vesile oldu. M. M. Çeremnih, Altayskiy Bölgesi'nin Biysk şehrine geldikten sonra etrafında yetenekli insanları toplayarak açtığı sanat atölyesinin başına geçerek poster ve broşür baskısına başladı. Omsk şehrindeki *"Okno Satiri"* şubesinin kuruluşunu ünlü şair L.N. Martonov üstlendi. Barnaul şehrindeki şubede M. N. Filipulin sadece ressam olarak değil, aynı zamanda resimlerin altına kısa şiirler ekleyerek de katkıda bulundu. Kaleminden çıkan 285 adet şiir bu şekilde kullanıldı. Bu çizimler yüksek etki gücüne sahipti. Metaforik olarak propaganda gücü "mermi"yle , "el bombası"yla kıyaslanıyordu. Belgesel doğruluğu, gözlemlerin özgüllüğü, ülke çapında yerel materyal ve konuların geniş ölçekte kullanımı, kitleleri derin etki altına alan yaratıcı grafik dili gibi unsurlar insanlarda metanet ve cesareti uyandırıyor, halkın moral gücünü artırıyor ve aynı safta yer alanların dostluk ve kardeşlik bağlarını güçlendiriyordu.

Genelde günün konusunu içeren poster, broşür, gazete ve dergi illüstrasyonlarının ömürleri kısaydı. Güncel yansıtan ikna etmeye yönelik dokümanlardı. Ancak bu çizimler zamanla ulusal sanat birikiminin bir parçası oldu. Savaş yıllarında çok sayıda poster, broşür, mizah dergi ve gazetesi yayımlandı. Savaşın gerçek

Pierre Laval (1883-1945)

Fransa'nın 1940 yılında Almanlara teslim oluşu ve mütareke ertesi Vichy rejiminde iki kez hükümet kurdu. Ülkede ikamet etmekte olan yabancı Yahudilerin Nazi ölüm kamplarına sürülmesi için emir verdi. Fransa'nın 1944'te Alman işgalinden kurtuluşu ertesi tutuklandı. Vatana ihanetten yargılanarak kurşuna dizildi.

Philippe Pétain (1856-1951)

Verdun Arslanı ya da Mareşal Pétain diye bilinen general, 1940-1944 arası Vichy Fransası'nda devlet başkanı oldu. 1940 yılında 84 yaşındaydı ve Fransa'nın en yaşlı devlet başkanı olarak tarihe geçti. I. Dünya Savaşı sırasında Verdun muharebelerinde gösterdiği başarı nedeniyle ulusal kahraman ilan edilmişti. Fransa'nın 1940'ta teslim oluşu ertesi Başkan Lebrun tarafından başbakanlığa getirildi ve Nazi Almanyası ile barış imzaladı. Savaş sonrası vatana ihanetten yargılanarak yaşam boyu hapse mahkûm oldu.

Nikolai Sokolov, Porfirii Krylov ve Mikhail Kupriyanov.

becerilerini vatana hizmet etmek için kullanır olmuşlardı.

Moskova ressamlarından M.L. Gureviç, G.S. Moskovçenko, G.N. Moskalev ve A.A. Tyapuşkin de 'Sovyetler Birliği Kahramanı' unvanını kazandılar. Kâğıt, fırça ve boya olmadığı için devreye kaba kâğıt, kurşunkalem, tebeşir ve kömür giriyordu. Bu zorlu koşullar altında ressamlar; afişler, broşürler, kartpostal ve karikatürler çiziyor; askerlerin ve cephe gerisinde savaşa omuz verenlerin portrelerini resmediyorlardı.

Birçok sanatçı cephenin ön saflarında mevzilenmiş, savaşın gerçeklerini bilfiil yaşayarak aktarır olmuşlardı. Hitler ordularının Leningrad ablukasında kentte kalmış birçok sanatçı, yerle bir edilen kentle aynı kaderi paylaşmışlardı. Bu şartlar altında bile yaratıcılıklarından ödün vermediler. İçlerinde, ünlü bestekâr Şos-

Kukriniksi Üçlüsü 1947'de SSCB Sanatlar Akademisi üyesi seçildiler ve 1958'de SSCB Halk Sanatçısı unvanını aldılar. Ortak çalışmaları nedeniyle beş kez, 1942, 1947, 1949, 1950 ve 1951 yıllarında Stalin Ödülü'ne, 1955'te Lenin Ödülü'ne ve 1975'te SSCB Devlet Ödülü'ne layık görüldüler.

yüzünü aktarma ve bu süreçte kahramanlık örnekleri yanı sıra daha da önemli olan savaşın ağır trajik özünü yansıtma arzusu ağır basıyordu. Bu da grafik sanatta yeni yöntem ve yaklaşım arayışını gerektiriyordu.

Bu evrede başarılı buluşlardan biri, mücadele eden halkın ihtiyaçlarını karşılayan ve oldukça efektif bir çalışma şekli olan "*Boyevoy Karandaş*" *(Savaşan Kalem)* yayınları idi. Bu yayınlar başlangıçta, 1941 yılının yaz-sonbahar döneminde, Moskova ve Leningrad şehirlerinde gerçekleştirildi. Ardından tüm ülkede yaygın hale geldi. Bu yayınlarda görev alan "*Boyevoy Karandaş*" yayınlarının yaratıcı ruhu ve bitmez tükenmez konu çeşitliliği, duygusallık, etkileyici kompozisyon çözümleri grafik sanatına yepyeni bir boyut kattı. "*Boyevoy Karandaş*" tarafından yayınlanan broşürlerin folklorik resimlere yakınlığı, resimlerde yansıtılan karakterlerin geniş kitleler tarafından kolay anlaşılmasını sağlıyor ve kullanılan canlı renk çeşnisi duygusal etki gücünü artırıyordu. Ele alınan konular, yayınların her birine güncellik kazandırıyordu. "*Boyevoy Karandaş*" yayınlarında görev alan, ressamlardan G.S. Vereyskli, Y. A. Vasnetsov, V. I. Kurdov, N. M. Koçergin, V. A. Serov; yazarlardan N. S. Tihonov, V. M. Sayanov, A. A. Prokofyev omuz omuza çalışıyor, karşılıklı olarak sanat anlayışlarını besliyorlardı. Özellikle siyasal karikatür etkili silah haline gelmişti. Siyasal karikatürün gücü Kukriniksi, B. E. Eşmov, N. A. Dolgorukov, B. I. Prorokov, O. G. Vereyskli, L. V. Soyfertis ve diğer yetenekli ustalardan kaynaklanıyordu. Böylece ressamlar, hiciv ustaları kendi yetenek ve takoviç de vardı. Nitekim bu sırada bestelediği *Yedinci Senfoni* savaşın ta kendisiydi. Daha sonra bu senfoni, abluka altındaki Leningrad'a ithaf edilecekti.

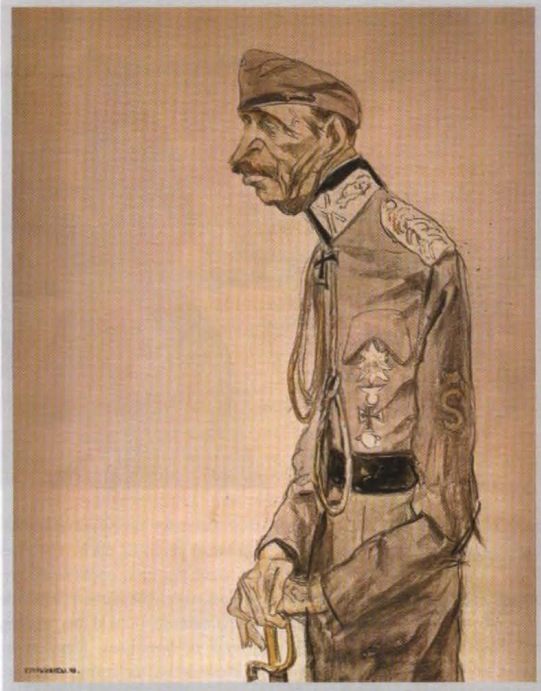
II. Dünya Savaşı sürecince sanatkârlar üretkenliklerinden ödün vermediler. Komutanların ve siyasilerin sözleri afiş, broşür, karikatür ve resim şeklinde cephenin en ön saflarına ulaşarak askerlerin moralini yükseltiyordu. Bu afiş ve broşürlerin birçoğu günümüze ulaşamadı. Çizerleriyle birlikte yitip gittiler. Kurtulabilenler zamanla anlam kazandı. Moskova önlerinde Alman faşizminin yenilgiye uğratılmasından tam 60 yıl sonra "Savaşan Moskova'nın Afişleri" adı altında derlenerek yayınlandı. Bunlar arasında savaş afişleri, satirik ve mizahi resimler, cephe eskizleri, bunları düzenli olarak ya-

yınlayan bir sürü gazete ve dergi yer aldı. Bu görsellerin en ünlüsü "Okna TASS"dı (*Sovyetler Birliği Telegraf Ajansı'nın Pencereai*). Ayrıca birçok dergi bu tür çizimlere yer vermişti: "*Frontovoy Yumor – Cephe Mizahı*", "*Frontovie Illyustraçiyi – Cephe İllüstrasyonları*", "*Agitplakat – Propaganda Afişleri*" vs. Afişler, işyerleri, okullar, istasyonlar ve oteller gibi, halkın yoğunlaştığı mekânlarda sergilendiler; Sokaklarda ve meydanlarda "Okna TASS", "Savaşan Kurşunkalem" vb. poster çizen kurumların stantları açıldı.

KUKRİNİKSİ ÇİZER ÜÇLÜSÜ

Toplumsal Tarih'in bu sayısında yer alan afiş ve karikatürler Kukriniksi diye bilinen üçlüye ait. Kukriniksi Sovyetler Birliği'nde üç karikatüristin ve poster sanatçısının Mikhail Kupriyanov (1903–1991), Porfirii Krylov (1902–1990) ve Nikolai Aleksandrovich Sokolov'un (1903–2000) ortak çalışmalarında kullandıkları kolektif isimdi. Porfirii Krylov ve Mikhail Kupriyanov 1920'lerin başında Moskova'da, VKhUTEMAS sanat okulunda eğitim görmüşlerdi. Karikatür, kitap illüstrasyonu ve poster çiziminde Kukri ve Krikup adını kullanarak ortak ürün vermişler, kısa bir süre Nikolai Sokolov'un katılımıyla 1924'ten itibaren kolektif isim olarak Kukriniksi'yi benimsemişlerdi. Kukriniksi'nin eserleri *Pravda*, *Krasnaia zvezda*, *Komsomol'skaia pravda* ve *Literaturnaia gazeta* gibi gazetelerle *Krokodil*, *Prozhektor*, *Smekhach* ve *Smena* gibi dergilerde geniş yer aldı. 1929 yılında Vladimir Mayakovski'nin *The Bedbug* adlı teatral komedisi için set çizimlerini yaptılar. Moskova'da TASS stüdyoları için, yetmiş dört poster hazırladılar, II. Dünya Savaşı sırasında ve onu izleyen yıllarda, Kukriniksi birçok kitabı desenleriyle süsledi, bu arada büyük boy tuvalleri resmetti.

Kukriniksi Üçlüsü 1947'de SSCB Sanatlar Akademisi üyesi seçildiler ve 1958'de SSCB Halk Sanatçısı unvanını aldılar. Ortak çalışmaları nedeniyle beş kez, 1942, 1947, 1949, 1950 ve 1951 yıllarında Stalin Ödülü'ne, 1955'te Le-

Baron Carl Gustaf Emil Mannerheim (1867-1951)

Çağdaş bağımsız Finlandiya'nın kurucusu olarak görülen asker kökenli Mannerheim 1944-1946 yılları arasında Finlandiya'nın başkanlığını yaptı. Finlandiya toprakları Çarlık Rusyası'nın parçası iken Mannerheim, Rus Çarlık ordusunda generallığe yükseldi. Bolşevik Devrimi ertesi Finlandiya bağımsızlığını ilan etti. Ancak ülkede Kızıllarla Beyazlar arasında iç savaş patlak verdi. Bu sırada Mannerheim Beyazların komutasını üstlendi. 1939-1944 yıllarında Finlandiya Sovyetler Birliği ile savaş halindeyken Fin ordularının başkomutanlığına getirildi. 1946 yılında görevinden istifa etti.

Porfirii Nikitiç Krylov'un Naziler tarafından tutuklanan Partizan resmi (1950).

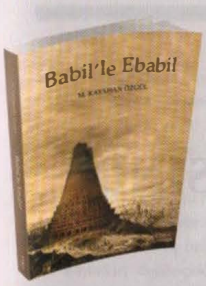
nin Ödülü'ne ve 1975'te SSCB Devlet Ödülü'ne layık görüldüler.

Kukriniksi Üçlüsü, başlangıçta yazarların hayatları ve eserleri üzerine ürün verdi. Maksim Gorki, Kukriniksi'yi 1931'de tanıdı ve satirik yeteneklerinin büyük bir potansiyel gösterdiğini gördü. O tarihten sonra *Krokodil* ve *Pravda*'ya sürekli çizer oldular. Bu arada birçok karikatür albümü çıkardılar. Kukriniksi Üçlüsü'nün erken karikatürleri parokiyal, dar bir alana has bir nitelik taşıyordu; ancak kimliklerini oluşturan çizgiler daha o tarihlerde belirginleşmişti. Keskin bir gözlem, grotesk üç boyutluluk, konunun işlenmesinde bir tür teatral yaklaşım, sosyal duyarlılık giderek çizimlerine hâkim oldu. Kukriniksi aynı zamanda tiyatro oyunları için de sahne çizimleri yaptı. Ilf ve Petrov'un *12 stul'yev* (12 Sandalye; Moskova, 1933), Anton Çehov'un *Dama s sobachkoy* (Küçük Köpekli Genç Bayan; Moskova, 1948) ve birçok başka satirik romanı genellikle siyah suluboya ile görselleştirdi. Savaş yıllarında ise birçok duvar posteri üretti. Kukriniksi Üçlüsü, kolektif çalıştıkları gibi ayrı ayrı da ürün verdi. Kupriyanov suluboya skeçlere ve manzaraya yöneldi. Krylov ve Sokolov portre ve manzaraya odaklandı.

1917 sonrası Sovyetler'de sanat artık Devrim'in bir aracına dönüşmüştü. Toplumun sorunlarını ele alıyor, kitlelerin, işçilerin, köylülerin beklentilerini, özlemini dile getiriyordu. II. Dünya Savaşı ile birlikte sanatkârın yaratıcılığının ana teması yurt savunması oldu. Ressamlar, yazarlar, müzisyenler ve sanatın tüm dallarındaki sanatçılar; kendi becerileriyle cephede mevzileniyorlardı. Bu süreç, Avrupa'da faşizmin yükselişiyle birlikte ayrı bir önem kazandı. Artık hedefte Hitler, Mussolini ve onların izinden giden diğer ülkelerin faşist liderleri vardı. II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte bu "saldırı" tonu daha da yükselecekti. Böylece iki dünya savaşı arası anti-faşist bir sanat anlayışı doğmuş oldu.

Josef Stalin'in 9 Mayıs Zafer Günü konuşması

"Yoldaşlar! Kadın ve erkek yurttaşlar!
Almanya'ya karşı büyük zafer günümüz geldi. Kızıl Ordu'ya ve müttefiklerimizin kuvvetlerine diz çöktürmeye çalışan faşist Almanya, mağlup olduğunun farkına vardı ve koşulsuz teslim olduğunu ilan etti. Mayıs'ın yedisinde ön protokol yapılarak Rheims şehrinde teslim olma anlaşması imzalandı. 8 Mayıs günü Alman Üst Komutası, Müttefik birlikler Sovyet başkomutanlık temsilcileri huzurunda 8 Mayıs saat 24:00'te yürürlüğe girmek üzere Berlin'de teslimiyet anlaşmasını imzaladı.
Alman elebaşlarının antlaşma ve mutabakatları paçavra olarak gören tutumlarından haberdar olarak, sözlerine güvenmek için hiçbir nedenimiz yoktu. Fakat, bu sabah, teslimiyet anlaşmasının baskısı altında, Alman güçleri silahlarını bırakmaya ve topluca teslim olmaya başladılar. Bu artık önemsiz bir kâğıt parçası değildir. Bu Almanya'nın silahlı kuvvetlerinin hakiki teslim oluşudur. Çekoslovakya'da hâlâ bir Alman grubunun teslim olmaktan imtina ettiği doğrudur. Ama Kızıl Ordu'nun onları yola getireceğine güveniyorum.
Şimdi Almanya'nın nihai mağlubiyetinin bu tarihi gününde bütün haklılığımızla söyleyebiliriz ki, Alman emperyalizmine karşı halkımızın büyük zafer günü gelmiştir.
Anavatanımızın özgürlüğü ve bağımsızlığı adına yaptığımız büyük fedakârlıklar, savaş nedeniyle halkımızın maruz kaldığı sayılamayacak yoksunluklar, cephe gerisinde ve ötesindeki çarpıcı işler, anavatan sınağında yerini almış, beyhude olmadan, düşmana karşı kesin zaferle taçlanmıştır. Slav halklarının varoluşu için çağlardır sürdürdüğü mücadele Alman işgalcileri ve Alman tiranlığına karşı zaferle sona ermiştir. Bundan böyle halkların özgürlüğünün yüce sancağı ve halklar arasında barış Avrupa üzerinde dalgalanacaktır.
Üç yıl önce Hitler Sovyetler Birliği'nden Kafkasları, Ukrayna'yı, Belarusya'yı, Baltıkları ve başka bölgeleri koparacak onu parçalamayı da içeren emellerini herkese duyurmuştu. Açıkça "Rusya'yı bir daha asla doğrulamayacağı bir biçimde yok edeceğini" söylemişti. Bu üç yıl önceydi. Fakat, Hitler'in çılgınca fikirleri gerçekleşemedi. Savaşın gelişimi bu fikirleri dört bir yana savurdu. Aksine Hitler'in deli saçmalarının tam tersi vuku buldu. Almanya tamamen yenildi. Alman güçleri teslim oluyor. Sovyetler Birliği parçalanmış zaferi kutluyor.
Yoldaşlar! Büyük Yurtsever Savaş nihai zaferimizle sonuçlanmıştır. Avrupa'daki savaş süreci sona ermiştir. Barışçıl gelişim süreci başlamıştır.
Sevgili erkek ve kadın yurttaşlarım, sizi zaferimiz için kutluyorum.
Anavatanımızın bağımsızlığı ve düşmana karşı zaferimizi sağlayan Kızıl Ordumuzun kahramanca zaferine şan olsun!
Muzaffer halkımıza, büyük halkımıza şan olsun.
Düşmana karşı mücadelede düşen kahramanların ve halkımızın özgürlüğü ve mutluğu için canını verenlerin ebedi zaferine!"

Babil'le Ebabil

M. Kayahan Özgül

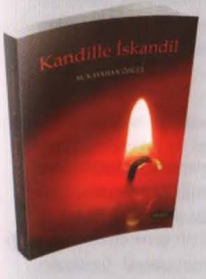
Babil, ruhlarda bir gedik açtı; artık her devlet yeni Babil olma korkusu içinde... Aynı dilden konuşmayanlar, sesi akordsuz çıkanlar, aykırı bir çift lâfedenler Babil'den beri hep aynı korkuyla karşılanıyor ve aynı ithamla karşılaşıyor: "Düzen yıkıcı!" İyi de söylenenler ya düzeni daha muhkem hâle getirmeye yönelik yapıcı eleştirilerse?...

Geçmişten Günümüze Seyahatler ve Seyahatnâmeler

Editör: Mehmet Ali Beyhan

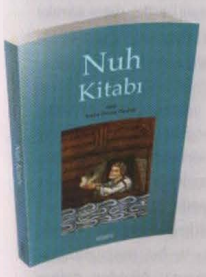
Ünlü Osmanlı Seyyahı Evliya Çelebi'nin, doğumunun 400. yılı münasebetiyle, 2011 yılında ülkemizde sempozyum, konferans, seminer gibi çeşitli etkinlikler gerçekleştirilmiştir. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, her yıl bahar dönerninde düzenlemiş olduğu ilmî toplantıların devamı olarak 2011 yılı sempozyum konusunu bilim kurulunun ortak kararıyla "Evliya Çelebi'nin Doğumunun 400. Yılı Münasebetiyle Seyyahlar ve Seyahatnâmeler" olarak belirlemişti. 23-24 Mayıs 2011 tarihinde iki gün boyunca sekiz oturumda gerçekleştirilen bu toplantıya ülke içinden ve dışından 30 civarında araştırmacı-bilimadamı katılmıştır. Katılımcılardan on dokuzu bildirilerini makaleye dönüştürerek yayımlanmak üzere merkezimize göndermişlerdir.
Bu kitap, gönderilen on dokuz tebliğden oluşmaktadır.

Kandille İskandil

M. Kayahan Özgül

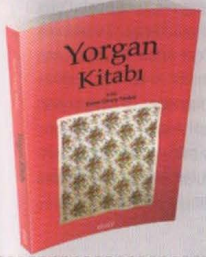
Teorik çalışma yapmak, bulanık suda balık avlamaya benzer. Bilmediğiniz bir denizde, çok da tanımadığınız balıkların peşinde iseniz, dikkat! Büyük balık hevesi, size haritası çıkarılmamış denizlerin tehlikesini unutturmasın. Sık sık iskandil edin ki, şapa oturmayasınız. Hele bir de teorik çalışmanızı sernantik ve etimolojik bir temele yerleştirmek niyetinde iseniz, bilin ki, sizi bekleyen mechûl denizlerde, zîrî bir gecenin karanlığında seyredeceksiniz.

Nuh Kitabı

Editör: Emine Gürsoy Naskali

Bu kitap Nuh peygamber hakkında kültürümüzdeki kayıtları derlemeyi amaçlamıştır. İslam dini Nuh'u peygamber kabul eder, halbuki Musevilik ve Hristiyanlıkta Nuh saygın bir ihtiyar adamdır, peygamber değildir. Türkçede bir insanın matçı olduğunu, fikrinden caydırılamadığını ifade etmek üzere "Nuh diyor Peygamber demiyor" tabiri kullanılır. Niçin burada ismi verilen peygamber Nuh'tur da başka bir peygamber değildir? Bunun açıklamasını Müslümanların Nuh'u peygamber kabul etmesine, buna karşılık Musevilik ve Hristiyanlıkta Nuh'un peygamber sayılmamasına bağlamak gerekir.
Musevilik öncesine ve çok tanınlı dinler dönemine ait metinlerde de Nuh ve Tufan hikayesi anlatılmaktadır. Bir Sümer destanı olan Gılgamış destanı Musevilik öncesine, çok tanınlı dinler dönemine aittir. Gılgamış destanı; Nuh ve Tufan hikayesini anlatır. Gılgamış ve Nuh aynı olayın farklı dönem ve isimdeki kahramanlarıdır.

Yorgan Kitabı

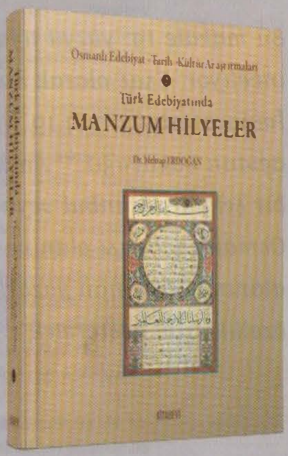
Editör: Emine Gürsoy Naskali

Yorgan Kitabı, yorgan ile ilgili birikimin kayda geçirilmesini amaçlamıştır. Yorganın yapım şekli, üretimi, araç gereçleri, malzemesi, boyutları, motifleri bu birikimin bir parçasıdır. Kültürümüzün ayrıntılarındaki çeşitliliği yorgan motiflerinde görebiliriz. Yorgan yapımı ve motifleri hakkında burada yer alan tesbitler Ankara, Isparta, Balıkesir ve Torbalı'da yapılan araştırmalara dayanmaktadır.

Osmanlı Edebiyat
Tarih-Kültür Araştırmaları
2

Türk Edebiyatında

MANZUM HİLYELER

Hz Muhammed'e duyulan derin sevginin en güzelen açık ve en samimi bir biçimde dile getirildiği alan şiirdir. Ağırlıklı olarak şiir üzerine kurulu olup İslam medeniyeti altında gelişen divan edebiyatı için de din önemli bir konu olmakla birlikte dini konular arasında Hz. Muhammed'e ayrılan yerin değeri ise bambaşkadır. H. Muhammed'e duyulan eşsiz sevgi, saygı ve ona verilen büyük değer, divan edebiyatında nât,mevlid, mîrâciye, biset-name, hicret-nâme, siyer, kırk hadis, vefât-ı nebi gibi Hz. Peygamberin övgüsü, doğumu, miraç hadisesi, peygamber olarak gönderilmesi, hicret edişi, hayatı, hadisleri, vefatı gibi pek çok konuyu kapsayan değişik türlerde çok sayıda eserin meydana getirilmesinin temelinde yatan asıl unsurdur. İşte yukarıda adı geçen bu türlerden birisi de hilyelerdir.

21x28 cm 880Sh
1. Hamur Kağıt

KİTABEVİ
Çatalçeşme Sokak No:46/A Cağaloğlu - İstanbul
Tel:(0212) 511 21 43 - 512 43 28 Fax:(0212) 513 77 26
e-mail:kitabevivaris@gmail.com www.kitabevi.com.tr

MODERN YUNAN KOMEDİSİNDE KARAMANLI*
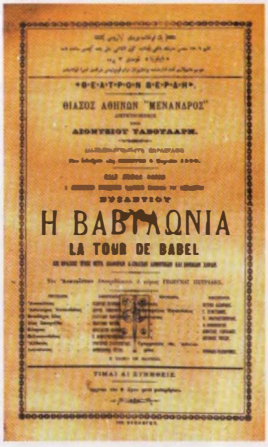
EVANGELİA BALTA

*Bu makale 19. yüzyıl tiyatrosunda Türkçe dilli Anadolulu Hıristiyan imajını inceliyor. Esas olarak Rum ve Osmanlı toplumunun sunduğu Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılında Türkçe dilli Anadolu Hıristiyan resmine teatral açıdan bakacağız.** Amacımız 19. yüzyılın ilk yarısında hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde İstanbul veya Anadolu kökenli, diğer bir deyişle Osmanlı ya da eski Osmanlı tebaası olan ve 19. yüzyılın ikinci yarısında müzikal komedi* (komidillio)*** *alanındaki Yunan yazarlarını taklit eden komedi yazarlarının betimlediği bu tipin özelliklerini göstermek.*

ÇEVİRİ: PERİ EFE

BABİLONİA

Anadolu'nun ilk kez ortaya çıktığı Modern Yunancaoyun *Babilonia*'dır. Tam olarak Βαβυλωνία ή κατά τόπους διαφθορά της ελληνικής γλώσσας (*Babilonia ya da Yunan Dilinin Değişik Yerlerde Bozulması*) adını taşır. İstanbullu oyun yazarı Dimitrios K. Vizantios[1] tarafından yazılan oyun ilk kez 1836'da yayımlandı.[2] Vizantios'un kahramanı daha sonraki bütün Anadolulu ve Karamanlı ikonografisinde büyük iz bırakacaktı. Vizantios'un orijinalliği ve aynı zamanda katkısı yarattığı komik Karamanlı tipinden ileri gelir. Vizantios modern Yunan edebiyatına ilk kez bu figürle girer.[3]

ΘΙΑΣΟΣ ΑΘΗΝΩΝ "ΜΕΝΑΝΔΡΟΣ"

ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

Η ΒΑΒΥΛΩΝΙΑ

LA TOUR DE BABEL

Atina'dan gelen Menandros Trupunun Beyoğlu'nda Verdi Tiyatrosu'nda 8 Mart 1895 Perşembe günü oynadığı Babilonia oyununun afişi.

Hikâye bir bahane olarak ama aynı zamanda karakterleri ve sahnede temsil edilen Helenizm'in değişik tipteki lehçelerini, bunlar arasındaki ilişkileri, çelişkileri tanıtmak için bir olanak olarak da kullanılan temel bir mit etrafında döner. Bu, 1827'de müttefiklerin İnebahtı zaferini kutlayan Yunanistan'ın farklı yerlerinden bir grup Yunanın hikâyesidir. Oyun Mora'da bulunan Nafplion (Anaplı) kentindeki bir lokantada geçer. İkonograf Dimitrios K. Vizantios her biri farklı bir yerel lehçeye ve dile sahip karakterler arasında geçen komik yanlış anlamalar sunar. Oyunda Anadolulu Kayserili Hacı Savvas, Hacı Muratis'in oğlu, iki Moralı, iki Sakızlı (Sakızlılar çift çift gezer diyen Yunan atasözüne uygun olarak), Giritli, Arnavut, Kıbrıslı, Öğretmen, Yedi Adalı Polis ve Sekreter vardır, diğer karakterlerin rolleri ikincildir. Oyun örgüsü ise şöyledir:

Kutlamalar sırasında Arnavut Giritli'yi vurur. Bunun sebebi *kuradi* kelimesinin sarf edilmiş olmasıdır. Bu değişik lehçelerde farklı anlamları olan bir kelimedir - Giritçede *koyun* anlamına gelirken diğer lehçelerde *bok* demektir- ve bu, aşağılandığını düşünen Arnavut'u öfkeden deliye döndürür. Kaçan Arnavut'tan başka herkes tutuklanır ve Yedi Adalı Polis tarafından sorgulanırlar. Tutuklular için polisin Yedi Adalı lehçesini anlamak imkânsızdır, o da diğerlerinin lehçelerini anlayamaz. Bunun sonucu olarak hepsi hapse atılır. Sonunda, Anadolulu'nun aracılık etmesiyle validen gelen bir yazı ile tutuklular serbest kalırlar.

Şimdi Vizantios'un ortak kökenleri dolayısıyla yakınlık duyduğu Anadolulu tipini nasıl çizdiğine bir bakalım. Kostas Biris, Vizantios'un Anadolulu'yu diğerlerinin ısırıcı mizahına maruz kalmaktan korumasına ve onu birçok değerle de donatmasına dikkat çekerek belki de farkında olmadan daha çok sevmesinin sebebinin bu köken olduğunu belirtiyor. Oyunda Anadolu'da bulunan Kayseri'nin yerlisi olarak çizilmiştir. Vizantios kahramanın herhangi bir Avrupa etkisinden uzak olmasını istemiştir.[4] Kayserili Haci Savvas fakir değildir, aksine nasıl yiyip içeceğini ve mutlu olacağını bilen orta sınıfa mensup zengin biridir. Vizantios onu okuryazarlığı olmayan ama grubunun en akıllısı olarak tasvir eder. Lokantacının yaptığı hesapta onları kandırdığını fark eden tek kişidir. Açıkça paranın değerini anlayan da tek kişidir. Lokantacıyla kavgaya girişmez ama lokantacı makbuzu imzalamasını söylediğinde de dediğini yapmaz.

-"Hapishanede ne yazarsan yaz sayılmaz", diye cevap verir isteklere. "Vergi tahsilları bile hapishanede vergi toplamaya kalkışmaz", diye ekler Haci Savvas kızgınlıkla.[5]

Anadolulu, komiserin temsil ettiği otoriteyle nasıl ilişki kurulacağını bilir. Nasıl hayatta kalınacağını ve zor durumlarda nasıl çözüm bulunacağını da. Ortalama insanın bilgeliğine sahiptir. Çekingen durduğu kutlama sırasında Sakızlıların çıkardıkları gürültülere sinirlenir. Arnavut'un saldırısından hemen önce bunu fark eden tek kişidir. Hapishanede de kurtulmaları için insiyatif alırken merkezi bir rolü vardır. Fakir Öğretmen'e acıyarak onun lokantaya olan borcunu paylaşır ve ayrıca maddi olarak yardım da eder. Kitaplarını alır, kendisi okur-yazar olmadığından ona babasının mezar taşı yazısını ısmarlar.

Öğretmen'e verdiği yanıt çok aydınlatıcıdır. 19. yüzyılın ilk yarısındaki -bir başka deyişle Türkçe konuşan eski hemşerilerinin "aydınlatılmasını" amaçlayan Yunan eğitiminin işgalinden ve cemiyetlerin kurulmasından önce- Küçük Asya'da Türkçe konuşan Hıristiyanların entelektüel düzeylerinin mükemmel bir tasvirini yapar.

Muhtemelen bazı dini yayınları kastederek[6] şöyle der: "Sokratları, Tukididesleri, Dimostenisleri ve diğerlerini almam. Aziz Basil'in kitabı var mı sende?"

Diğer yandan *Babilonia* tıpkı 19. yüzyılın başlarında Kapadokya'nın Helenizm'in kolektif hafızasında ne ifade ettiğini göstermesi gibi Yunanların Türkçe dilli Ortodoks Anadolular hakkındaki fikrini de gayet canlı bir şekilde tasvir eder. Böylece, başka şekilde pek de bilinmeyen bu bölge, kolektif hafızada *hagiografik* mitlerle korunmuştur. *Babilonia*'nın bir sahnesinde Polis Kayserili Haci Savvas'ın nereli olduğunu Savvas şunları söyleyince anlar: "Aziz Basil'in memleketi, Gayseri, Gapadokya, bilmiyor musun?" Yarım yüzyıl sonra, Dimitrios Koromilas'ın[7] Το χρυσούν ανδράποδον (*Altın Köle*) adlı komedisinde Kifissialı Merkomas ailesinin naif ve istenmeyen damadı Evfronios Hacikarameydanoglu da, tam aynı ifadeyi kullanarak şu cevabı verir: "Gayseri'de... Gayseri nerede biliyor musun? Aziz Basil'in memleketi." Bu bir yandan *Babilonia*'nın etkisinin Modern Yunan Tiyatrosuna uzandığını, diğer yandan da Kapadokya'nın Yunanlar tarafından daima Aziz Basil'le ilişkilendirilerek tanınmaya devam ettiğini kanıtlar.[8]

Babilonia'ya geri dönelim. Anadolulu'nun Arnavut ile Giritli arasındaki kavga hakkında ne söylediğini anlamayan sinirli Polis ona *yiaurtobaftismeno* (yoğurtla vaftiz olmuş) ve *palioturka* (pis Türk) diye seslenince Anadolulu cevap verir: "Ben Türk değilim, Hıristiyan Ortodoks'um ve bir hacıyım." *Yiaurtobaftismeno* tanımlaması 100 yıl sonra Turkofon mültecilere Mübadele'yle Yunanistan'a ulaştığı zaman tekrar duyulacaktır. Yerli Yunanlar dolaylı olarak onların Yunan kökenlerine itibar etmeyerek *yiaurtobaftismeno* diye çağıracaklardı.

Vizantios'un *Babilonia*'sı bir dil komedisi olmasına rağmen gerçekte bir

Ahmed Münif'in fırçasından Karamanlı bakkal tipleri.

Akbaba 1923.

sosyal komedidir. Oyundaki çatışmalar bir ideolojiye dayanmaz ama dillerin ideolojik yapıları gösterdiği de açıktır. *Babilonia* Hacipantazis'in isabetle belirttiği gibi tekil ulusal kültüre sahip olan bir Yunanistan'a evrilmekte güçlük çeken yerel cemaatlerdeki Yunan ruhunun etolojisini resmeder.[9] Oyun çok başarı kazandı, Atina ve İstanbul halkı arasında çok popüler oldu. 1863-1891 arasındaki dönemde İstanbul'da en az 28 kere sahnelendi ve 1840-1870 arasında Atina, İzmir ve İstanbul'da 9 baskısı yapıldı.[10]

SİNANİS

1838'de yayımlanan Ο Σινάνις [Sinanis][11] adlı komedisinde Vizantinos bir başka Anadolulu Hıristiyanı resmeder. *Babilonia*'da tasvir ettiğinden tamamen farklı bir tiptir bu. Sinanis menfur yaşlı bir adamdır, pintidir, kendisinin ya da hizmetçisi Muzana'nın boğazına hemen hemen hiç para harcamayan, kutularda Venedik florinleri ve aslanları biriktiren zengin bir sarraftır. Sinanis'in bütün hayatı boyunca biriktirdiği zenginliği genç, şık, müsrif Anthi çarçur edecektir. Anthi ile evliliğini çöpçatan Rodanis ayarlamıştır. Sonunda Sinanis'in tek kuruşu kalmaz, artık yaşlı ve yalnızdır, Rodanis ona oyunun sonunda 'bir pintinin parasının keyfini onu harcamayı bilenler sürer' dediğinde buna akıl erdiremez. Vizantios bu fırsatla M. Hurmuzis'in 1835'de yayımlanan Ο Λεπρέντης [Leprentis][12] adlı komedisinden belli kilit öğeler almıştır. Bu oyunda yaşlı avcı Leprentis ('aptal')[13] bir istismarın kurbanı olur, sistematik olarak –D. Spathis'in[14] işaret ettiği gibi- yolunur ve sevgili Vittoritsa'sının çevresinin alaylarına konu olur. On yıl sonra Evangelinos Misailidis kendi komedisini aynı modele oturtacaktır: Ερωτομανή Χατζή Ασλάνη τον ήρωα της Καραμανίας (Sevdalı Haci Aslanis, Karaman'ın Kahramanı). Bu oyunu daha sonra ele alacağız.

Fakat Vizantios'un *Sinanis*'ine dönersek, bu komedideki kökeni ve kimliği yazar tarafından hiçbir şekilde söz konusu edilmeyen, Anadolulu Türkçe dilli kahramanın etnik-dinsel kimliği üzerine bazı düşüncelerimi ifade etmek isterim. Bir ismin mutlaka onu taşıyan kişinin etnik-dinsel kimliğinin kanıtı olduğu anlamını çıkarmaksızın ismine bakarak, Sinanis'in büyük olasılıkla Ermeni olduğu kanısındayım. Mantıken yukarda ki akıl yürütmenin bir parçası olarak Georgios Sutsos'un komedisi Αλεξανδροβόδας ο ασυνείδητος (*Viedanaiz Aleksandrovodas*)'taki Ermeniliğiyle övünen – "Ben saf kan bir Ermeniyim"- ve tam bir Yunan ismi olan Nikodimos'u taşıyan Ermeni kapıcı gösterilebilir. Yunanca Nikodimos isminin arkasında Ermenice Nigoghos'un bir yankısı olduğunu ayırt etmek çok kolay diye düşünüyorum.[15]

SEVDALI HACİ ASLANİS, KARAMAN'IN KAHRAMANI

İzmir'de de 1841 ve 1843 yıllarında tekrar basılan *Babilonia*'nın ilk kez yayınlanışından yaklaşık on yıl kadar sonra aynı yerde bir başka komedi ortaya çıktı. Bu kez başrolde Türkçe konuşan bir Anadolulu vardı. 1845 yılında yayınlanan komedi *Sevdalı Haci Aslanis, Karaman'ın Kahramanı* adını taşıyordu. Beş bölümlük bu komedinin yazarı Evangelinos Misailidis'ti. İmza olarak sadece isminin baş harflerini kullanırdı. Dönemin diğer oyun yazarları da aynı taktiği kullanıyorlardı; keskin ve eleştirel mizahları, yazarları bu harflerin arkasına saklanmaya mecbur bırakıyordu. En son 1998'de oyunun 1871 yılına ait ikinci versiyonu G. Kehagioglu tarafından sahnelendi.[16]

Evangelinos Misaildis'in 1888'de Karamanlıca dergi 'Terakki'de yayınlanan ilk biyografisinde "Ο Ερωμανής (sic) χ: Ασλάνις, ήρως της Καραμανίας, γιάνι, Καραμάν καχραμανή σεβδαλή χ: Ασλάν (Eromanyak (sic) Haci Aslanis, Karaman'ın Kahramanı, yani, Karaman Kahramanı Sevdalı Haci Aslan) komedisinin baskısına atıf vardır. Biyografinin yazarı Ioannis Polivios'a göre Misailidis, *Babilonia* komedisini taklit etmiştir. Başlıktan Misailidis'in Vizantios'un *Babilonia*'sından etkilendiği aşikardır. Oyunun kahramanının *Babilonia* yazarının gerçek ismini taşıdığına şüphe yoktur: Haci Aslanis. 1845'te basılan ve Misailidis'in izni olmadan İzmir'de dolaşıma giren ilk baskının tek kopyası British Library'de bulunmaktadır.[17] Başka bir kopyası ise şimdiye kadar bulunmamıştır ve muhtemel ki bulunamayacaktır. İkinci baskının dolaşıma girmesi provokatif ve uygunsuz (*muğayir-i edeb*) içeriği yüzünden sansürle ilgili bir Osmanlı belgesinde yazıldığı üzere yasaklanmıştır.

Bu ikinci komedinin keşfi ve yayınlanma serüveni etrafındaki olaylar birazcık Sherlock Holmes benzeri bir hikâyedir ve bir çalışmanın da konusu olmuştur.[18] Sansür Komisyonu muhtemeldir ki bu eseri cesur konusundan dolayı müstehcen olarak değerlendirmiştir: Genç hizmetçi kız Marula'ya sırılsıklam âşık olan zengin ve yaşlıca Karamanlı

Üsküdarlı Âşık Razi

Karamanlı bakkal tipi ile bakkala borçlu İstanbullular üzerine II. Abdülhamid devri sonlarında yaşamış halk şairi Tophâne ketebesinden Üsküdarlı Âşık Razi'nin bir manzumesi vardır (Kaynak: Reşad Ekrem Koçu (ed.) (1960). *İstanbul Ansiklopedisi* cilt 4, sf. 1927.)

Karamanın koyunu
Sonra çıkar oyunu
Bakkal Bodos çıraga
Aşılamış huyunu

Uymuş usta pendine
Bak çırağın fendine
Vekilharcı bağlamış
Zülfünün kemendine

Çetelesi defteri
Olmasa var ezberi
Üç satarsa beş yazar
Şeytan olmuş rehberi

Ya terazi ya kantar
Oğlan bir parmak atar
Kaşla göz arasında
On dirhem eksik tartar

Işıtmemekçün azar
Ednâyi alâ yazar
Böyle şehbaz çıraga
Aman değmesin nazar

Haci Aslanis'i kızın ailesi yolmakta ve onunla alay etmektedir. Ama sonuçta cezasız kalırlar. Bu komplo Marula'nın babası Tinoslu ayakkabıcı Larezos ile karısı İrini ve çöpçatan ve kadın taciri Sakızlı Marukaki, Haci Aslanis'in Ayvalıklı "küflenmiş kitabi bir Yunanca" konuşan eğitimli sekreteri, Midillili usta Manoliellis ve çırağı Stratelis ve Marula'nın aşığı Kefalonyalı Kaptan Gerasimos tarafından kurulur. Bütün bu karakterler İzmirli Yunanca konuşan topluluğu temsil ederken kendinden çok daha genç Marula'ya âşık olup onunla evlenmek isteyen bu zengin ve yaşlıca Anadolulu'ya aşağılayıcı sıfatlarla seslenmektedirler: *Palio-tsurapas* (pis çoraplar), *Palio-pasturmaci* (pis pastırmacı) vs. Bunlar onun Osmanlı tarzı görünüşü ve yeme alışkanlıklarını işaret eder. Diğer Rumlarla karşılaştırıldığında naif, hatta kaba olması yüzünden ona *serseri* diye de seslenirler. Diğerleri için o tam bir budaladır. Açıkça etnik-dinsel entegrasyonunu işaret eden *sardelozumovaftiomenos* (sardalya suyunda vaftiz olmuş) sıfatını da kullanırlar. Bütün bunlar kaba Anadolulu'ya küçümseme ile davranan Batı eğilimli İzmirli Rum cemaatinin klişe fikirlerini yansıtıyor. Evangelinos Misailidis'in hayatının geleneksel bağlamından kopup bir başkasına bağlanmayı isteyerek İzmir'in yeni ahlakını izleme arzusuyla dolu Anadolulu Haci Aslanis'i, modern dönem İzmir'inde trajik bir sona doğru yaklaşır. Oyunun sonu Müslüman onbaşı ve askerlerinin temsil ettiği otoritelerin araya girmesi ile gelir. Naif, parası yenmiş ve yıkılmış Karamanlı'yı akıl hastanesine götürürler, o ise kalpsiz ve sadakatsiz Marula'ya olan aşkı için ağlamaktadır.

Marula'nın etrafındaki aynı inançtan (*homodoks*) Türkçe dilli Karamanlıları da içeren Ortodoks Hıristiyan Yunanca dilli dünyadan başka Osmanlı İmparatorluğu'nda bir başka gayrimüslim dünya daha vardı. Türkçe dilli gayrimüslim ikonografisi, aynı dili konuşan Haci Aslanis'le yan yana başka komik karakterlerle de tamamlanır: Marula'nın evlerinde hizmetçi olarak çalıştığı Ermeni Hampartzum ve karısı Meryem, Ham Solomon (Haci Aslanis'in Yahudi adamı), karısı Ruhala ve sinagogun hahamı. Bunların her biri kendi milletinin aksanı ile kendi tarzlarında Türkçe konuşur ve her biri Osmanlı İmparatorluğu'ndaki diğer iki gayrimüslim milleti temsil eder: Ermeni ve Yahudi'yi... Nermin Menemencioğlu "imparatorlukta lehçelerin çeşitliliği kukla tiyatrosunda ve ortaoyununda önemli bir mizah öğesiydi" diye belirtir.[19]

Sevdalı Haci Aslanis, Karaman'ın Kahramanı adlı komedi Yahudi'nin dahil olduğu birçok çatışmalı sahne içerir. Karşılıklı aşağılamalar heterodoks aktörler arasında gider gelir, bunlar basit küçümseme ifadeleri değildir, heterodoksiye karşı ideolojik tutumun zirvesidir. Milletler arasındaki çatışmalı ilişkilere benzer. Bu komedide o kadar canlı çizilmiştir ki, Maarif Nezareti Sansür Komitesi Evangelinos Misailidis'in Osmanlı otoritelerine yaptığı telif hakkının zarar gördüğüne dair yazılı protestosuna rağmen kitapçılardan kitapları toplatma emri verdirir.

Yazar *Sevdalı Haci Aslanis*'te Karamanlıların muhafazakar yanını gösterir. Misailidis yeni eğitim metotlarını tanıtan ve Sekizlikler (*Octave*) ve İlahiler Kitabı yerine ders kitapları kullanan öğretmenlere karşı düşmanca tavırlarını Haci Aslanis'in kelimeleriyle gösterir. Yazar aslen bu yolla Anadolu'da 19. yüzyılın ilk yarısındaki Türkofonların ruhsal kültürlerini ve aydınlanmasını desteklemeyen anakronik ve eşitsiz eğitimi eleştirir.[20] Misailidis Karamanlı cemaatinin hastalarını bilimsel metotlar kullanarak tedavi eden doktorlara karşı aynı muhafazakâr ve düşmanca tavrı takındıklarını gene Haci Aslanis'in kelimeleriyle gösterir. Dolaylı olarak Sevdalı Karamanlı'nın ülkesine, yani Anadolu'ya, çalışmaya gelen ve -onun da yardımıyla- kovulan aydın öğretmen ve doktorlarla ilgili ortaya koyduğu hikâyeler ve görüşleri bu erken 19. yüzyıl İzmir'inde Yunan cemaatindeki fırtınalı yıllardan tipik örnekler oluşturur. Bu dönemde muhafazakâr güçler sosyal bir tehdit olarak algıladıkları Aydınlanma Çağının yeni fikirlerine karşı bir araya

Bir bakkal çırağı için

Üsküdarlı Âşık Razi Vasil adında Karamanlı güzel bir bakkal çırağı için hezel yollu şu manzumeyi yazmıştır (Kaynak: Reşad Ekrem Koçu (ed.) (1960). *İstanbul Ansiklopedisi* cilt 4, sf. 1929.):

Şu dilber çırağın Vasildir adı
Ustası üstüne germiş kanadı
Kişmiri civandır, Karamanlıdır
Akın adı vardır, esmerin tadı

Gözü mizân olmuş elleri kantar
Metâi vasfını noksana tartar
Bugün peşin yarın veresiyedir
Âyağı altına koyamaz mantar

Meseldir bal tutan yalar parmağı
Bakkalda çırakdır yüzünün ağı
Karaman kuzusu oyunbaz olur
Kenâra çekmeli geçmeden çağı

Sucuk peynir pasdırması sabunu
Bakkal civanının çokdur oyunu
İpe un sererse şaşar kalırsın
Budur fındıkçının kârı kaanunu

Yalın ayağına ister kundura
Şalvar mintan lâyık mı yırtık dura
Haftaya pazara büyük paskalya
Keseyi aç beyim dilbiz gâvura

Fese bakma kâküle bak kâküle
Benzemez mi katmerli mor sünbüle
Ya ne dersin dilber Vasil güldükçe
Yanakda açılan şu gonca güle

Fes kuşak mintan da al efendim al
Bir daha bulunmaz böyle bir bakkal
Bakla çuvalına sokup avucu
Âşıkı zârine açayım bir fal

Şu bâbi vuslattır şu cilve şu nâz
Eşikden ayağın atamaz şehbaz
Sanma ki kûfrânı nimettir civan
Engeldir araya giren şu papaz

Günahın çıkarır bir kara keşiş
Halvetde olurmuş bir acâib iş
Hiristos şâhidim yürekde hâlâ
Âhû nigâhımla sapladığın şiş

Vasilim pek tutar âşıkın âhı
Sırtında gömlek mi şandın günâhı
Dünyayı cehennem eyledin bana
Ahretde boyladın gitti düzahı

geliyorlardı. Temel silahları sözel aşağılamaydı, yenilikçileri mason veya İzmir'in ruhban çevrelerince desteklenen Lutherci Kalvinist ilan ediyorlardı. Anadoluluların mensup olduğu loncaları manipüle ederek protestolar düzenliyorlar ve insanları misyonerlerin yayın ve eğitim politikasının izleyicileri olarak suçladıkları aydın öğretmen ve entelektüellere karşı harekete geçiriyorlardı.[21]

MISE KOZIS

Konu ettiğimiz dönemin (1848) en cesur oyunu tam da bu nedenden dolayı yazarın isminin baş harfleriyle imzalanmıştır.[22] Bununla ilgili ilk çalışmayı yapan Anna Stavrakopulu üç perdelik komedinin, sahne ve durumlarında Osmanlı gölge tiyatrosunun değişik oyunlarından uyarlama bir havayı yeniden üreterek yeni bir yapıt oluşturduğunu iddia eder.[23]

Mise Kozis'in bilinmeyen yazarı uygun dil stilleri kullanan D. Vizantios'u taklit ederek başrollerde bir Sakızlı, Arnavut, Yediadalı, Pontus Rumu ve Tinoslu oynatmıştır. Mise Kozis'in İstanbul'un randevu evlerinde eğlenceye götürdüğü bir grup erkek Rum'un hikâyesidir bu.[24] Türk Polis hariç ikincil karakterler imparatorluğun diğer gayrimüslim milletlerindendir: Ermeni kahveci, Tophane umumhanelerindeki bütün fahişelerin başı olan Samatyalı fahişe Mariolla, Ermeni müzisyenler, Yahudi kayıkçı. Hepsi Türkçe kelime ve deyimlerle süsledikleri bir dille konuşurlar. Eğer yazar karakterlerin Ermeni ya da Yahudi olduklarını belirtmemişse komedinin diyaloglarından etnik-dinsel kimliklerini ayırt etmek mümkün değildir, sözleri Türkçe dilli Ortodokslarınkinden hiçbir şekilde farklı değildir.[25] Tam da aynı sebepten karakterler listesinde Samatyalı kokona diye tanımlanan Türkçe konuşan Mariolla'nın[26] Rum'dan ziyade Ermeni olduğunu düşünüyorum. Samatya mahallesi 20. yüzyılın başlarına kadar Ermeniler ve Rumların oturduğu ve çoğunluğunun Türkçe dilli olduğu bir mahalleydi.[27] Samatya, seyyah Eremya Çelebi Kömürciyan ve Evliya Çelebi tarafından 17. yüzyıl boyunca içki ve umumhaneleri ve meyhaneleri ile bir eğlence bölgesi olarak betimlenmiştir. Bu 19. yüzyıla kadar uzandığı görülen bir gelenektir.[28]

MALAKOF

İstanbullu Mihail Hurmuzis'ın[29] Malakof adlı komedisinde Türkçe dilli Ortodoks karakter bir kadındır. Yaşlı Anadolulu hizmetçi Fedai birçok Türkçe kelime ve deyim katarak konuştuğu kırık Yunancasıyla efendisinin karısı Smaragda ve kızı Katigo'nun çok pahalı giyim kuşamları için yaptıkları harcamaları sınırlandırmaya çalışır. 1865'te yayınlanan komedisinde Hurmuzis, İstanbullu burjuvazinin şaşkınlığını ve Batılı davranış ve geleneklerin taklidini gösterirken Molière komedilerinin didaktizminden ve Goldoni'nin ahlakçılığından yararlanmıştır. Komedinin ismi bunu kanıtlar. Malakof, adını Kırım Savaşı sırasında etrafında kanlı çarpışmaların geçtiği Malakof Kalesi'nden alan yuvarlak, geniş bir iç etektir. Bu isim oyunun İstanbullu yeni zenginlerin frapan tüketim çılgınlığıyla alay edişini gösterir.

Anadolulu Fedai (Yunan ya da Ermeni kökenli)[30] oyunun birçok sahnesinde efendisi Pavlakis'in cebini boşaltan elbise, şapka, korse vs. siparişleriyle ortaya çıkan saçmalıklara mantıklıca müdahale ederken gösterilir. Teyzesinin tavsiyeleriyle kadınlığın mütevazı davranış ve alışkanlıklarının bekçisi olur. Fedai geleneksel kıyafetin, kendine bakma yöntemlerinin, gülünç Avrupalı dansların, şaşaalı şapkaların, geniş ipek elbiselerin ve genç kızların özgür davranışlarının ayrıntılarını bulup çıkartır. Yemekten ve pratik tıptan bahseder. İstanbul'daki bir Rum evinin gündelik hayatını tasvir eder. Efendisi için endişelenir ve aile üyeleri arasındaki fırtınalı ilişkileri sakinleştirmeye uğraşırken ailenin sıkıntılı hayatında yatıştırıcı bir rol oynar. Hurmuzis'in kitapta açıklayarak verdiği Türkçe kelime ve deyimlerle karışık Anadolulu'nun dili İstanbul'un Rum burjuva topluluğunu ele geçiren Fransızcayla bir tezat oluşturur. Hurmuzis Türkçe dilli Anadolulu Fedai karakteri ile hayatta her düzeydeki müsrifliğin ve Batılı modernizmin ele geçirdiğini düşündüğü geleneklerin avukatlığını yapar. Açıktır ki, Fedai'yi Anadolu'yu temsil etmesi ve İstanbullu Rumların taklide can attıkları Batılı hayat tarzının işgalini eleştirmesi için yaratmıştır.[31]

ALTIN KÖLE

D. Koromilas'ın 1877'de[32] yayımlanan bu *komidillio*'sunda Vasiliki Merkoma ile evlenmek üzere Kifissia'ya gelen Kayseri kökenli varlıklı -oyunun adındaki altının sebebi budur- genç Karamanlı Effronios Hacikarameydanoglu bir karikatür olarak çizilir. Tepkileri Karagöz'ü çok hatırlatır.[33]

Usta Yorgi'nin dükkanı

Fırının yanındaki bir dükkân. Usta Yorgi'nindi. Sadece o değil, yukarısındaki İşkodralı Abidin Bey'in kasap dükkânı ve arkasındaki mezbahasıyla, daha yukarıdaki Makedonyalı Lazo'nun sebze dükkânı, gene arkasında avlusuyla üç dükkân, Yorgi'ye büyüklerinden miras kalmıştı. Kendisi önceleri zeytinyağı, zeytin, tuzlu balık satardı. Usta Yorgi daha sonra ciğer kavurma işini de ekledi. Kızını evlendirip Sava'yı içgüveyi aldıktan sonra dükkânını tavana kadar her türlü bakkaliye ile doldurdu. Damadı tezgâhtar yaptı. Arkadaki avluya doğru, dükkândan küçük bir kısmı ona ayırdı. İkisi de Karamanlıydılar. Damadı, uzaktan akrabasıydı aynı zamanda. Bizim çarşıda para nasıl kazanılır? Ne yapman gerekir ki para kazanabilesin? Bu hususta Yorgi gibisi yoktu. ... "Para parayı kazanır"ı biliyordu. Para dı çalıştırıyordu. Yüzde yirmi beş faizle para veriyodu. Beşiktaş'taki meyhanecilere, Tophane'deki hemşehrisi Karamanlı bakkallara, Borç senetlerini ben yazardım; Bazen de kendi yazardı. Karamanlılara özgü, okunuşu Türkçe. Yazılı Rumca harflerle ....

Hagop Mintzuri, *İstanbul Anıları (1893-1940)*, çev.: Silva Kuyumcuyan, Notlarla Basıma Hazırlayan: Necdet Sakaoğlu, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012, p. 13, 15.

Koromilas Karamanlının Atina'daki kalışı sırasında başına gelen inanılmaz komik maceraları anlatır. Sadece naif bir insan tipi çizmez, aynı zamanda az akıllı, korkaktır ve bu da müzikal komedinin adındaki *köle* kelimesinde ifadesini bulur.[34] Effronios'un grotesk anlatımı gelinin aşığının ve ağabeyinin Vasiliki ile evliliğini önlemek üzere onu terörize eden kaba el şakaları ile uyumludur.

Hacimeydanoglu ismi ve kökeni bir yana Koromilas'ın kahramanı yarım yüzyıl önce -*Babilonia* zamanında- modern Yunan tiyatrosunda yaratılan Anadolu resmine bağlanır. Koromilas ona komedideki diğer karakterlerin düzgün Yunancasını konuşturur. Hiç kimse Anadolulunun kimliği için kilit bir öğe olan Türkçe dilliliğin sahne üzerinde komik bir unsur veya bir alay vasıtası olarak kullanıldığını düşünmemeliydi.[35]

DOĞU SORUNUNUN ÇÖZÜMÜ — HACİ SEVDAS

Dimitrios Kokkos'un (1856-1891g) yayınlanmamış *komidillio*'su, T. Hacipandazis'in[36] derlediği kataloga göre Atina'daki Tiyatro Müzesi'nin koleksiyonundaki iki elyazmasında bulunabilir. Hacipandazis oyun örgüsüne bakarken Koromilas'ın Altın Köle müzikalinin taklit edildiğini belirtir ve Küçük Asya'nın kalbinden gelen varlıklı, yaşlı Anadolulu'nun evlenmek için Atina'ya gitmesiyle başına gelen maceralarını anlatır.[37] Kokkos'un Anadolulu'nun *Babilonia* komedisinde konuştuğu dili taklit ettiğini de belirtir. Gerek bu komedide, gerekse yayınlanmamış Οι έρωτες της Νίνας (Nina'nın Aşk Maceraları)'da Anadolulu'nun en önemli rollere çıktığına ve Dikran Çuhacıyan'la Tekfor Nalyan'ın[38] *Leblebici Horhor Ağa* adlı ilk Türkçe müzikli komedisinin onun *komidillio*'da gülünç bir figür olarak gelişimine katkısının göz ardı edilemediğine işaret eder.

D. Kokkos'un Η λύσις του ανατολικού ζητήματος ο Χατζή Σεβντάς (Doğu Meselesinin Çözümü Haci Sevdas) adlı komedisinde Karamanlı lehçesini beceriksizce taklide yeltenen bir yergi dörtlüğü de okunuyor. Bu, edebiyat gazetesi Άστυ'de 1889 yılında yayımlanmıştır ve Hacisevdas mahlasıyla imzalanmıştır. Gösteri hakkında bir yorum veya eleştiridir bu muhtemelen.[39] *Komidillio*'nun yayınlanmasını ve 2012'den beri Yunanistan'daki ekonomik kısıtlamalar yüzünden kapalı duran Tiyatro Müzesi ile birlikte kaybolup gitmemesini umuyorum.

19. yüzyıl Yunan komedileri ve müzikal komedilerindeki ana kahraman olarak belli bazı Karamanlı tiplerine baktık. Türkçe dillilik, okur-yazar olmama, yeme-içme ve giyinme âdetleri Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Yunanistan'ın şehir merkezlerinde ikamet edenlere eğlence konusu olur. Bu ikinciler Batılı kültürel normları kendilerine uyarlamaya başladıklarından beri diğerleri kültürel geçmişi temsil etmektedirler. "Ben *zarif*'im" der Haci Aslanis kayınpederi Lorenzo'ya, "türbanıma bakma".[40]

Karamanlıların Türkofonluğu özellikle 20. yüzyılda bu Anadolulu Ortodoks Hıristiyanlarla edilen alayın sebeplerinden biridir. Πατρίς (1910)'teki[41] bir yazı bunun göstergesidir. "Karamanlılara edilen hakaretler" başlıklı makalenin yazarı P. N. Kesisoglu bu yazıda anti-Ioakim fraksiyonuna ait gazetecilerin Karamanlılar Patrik III. Ioakim'in destekçisi olduğundan beri kullandıkları saldırgan karakterizasyonları tekzip eder. Şöyle yazar:

"Yunan gazeteciliğindeki onurlu meslektaşlarımız ve yöneticilerimiz Karamanlılara karşı hiddetle ağza aldıkla-

Türkçe dillilik, okur-yazar olmama, yeme-içme ve giyinme âdetleri Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Yunanistan'ın şehir merkezlerinde ikamet edenlere eğlence konusu olur. Bu ikinciler Batılı kültürel normları kendilerine uyarlamaya başladıklarından beri diğerleri kültürel geçmişi temsil etmektedirler. "Ben zarif'im" der Haci Aslanis kayınpederi Lorenzo'ya, "türbanıma bakma".

ri kaba alaylarla yoldan çıkıyorlar. Yoz bir Türkçeye manasız kelimeler yerleştirerek benim Karamanlılarım ne söylediklerini ve ne istediklerini bilmiyormuş gibi ve bu yüzden de ulusal sorunlara karışmaya ve ilgili konularda düşüncelerini açıklamaya hakları yokmuş gibi resmediliyorlar. Kimin böyle olduğunu düşünüyorlar? Kurnazlıkları, meslekleri ve diğer nitelikleriyle sosyal başarı basamaklarını çıkmayı başaran Karamanlılara ne aile asaletlerinden bir unvan ne de zenginlik miras kalmıştır, ama kendi başarılı inisiyatifleri ve inatçı çabalarıyla kendi öğrenim ve eğitimlerini gerçekleştirmişlerdir. Karamanlılar onların bilgiçlik taslayan gazeteciliklerini ve sözlüklerden seçilmiş deyim ve sofistike kelime kullanımlarını anlayacak durumdadırlar. Onların arasında, Yunan gazeteciliğinin yöneticisi tarafından ifade edilen yüksek fikirleri kavrayacak ve Yunan dilini derinine anlayamayan hemşerileri için bunları yorumlayacak bir pozisyona sahip öyle eğitimli adamlar vardır. Ama böyle bir gazeteciliğin ana hedeflerine nüfuz ettiklerine göre, bütün Karamanlılar zannedildiğinden çok daha akıllıdır..."

Şimdi 19. yüzyıl komedilerine tekrar dönelim ve Karamanlı Ortodoks Hıristiyanının kimliğinde başka hangi unsurların öne çıktığına bakalım. Modern Yunan komedisi sahnesinden geçen Anadolulların çoğunluğu

Haci'dır: *Babilonia*'da Haci Savvas, Sevdalı Karamanlı Haci Aslanis, Haci Sevdas ve Kokkos'un Kutsal Topraklara yapılan hacdan dönüşlerini izleyen baş oyuncu. Bir saygı belirtisi olan Hıristiyan isimlerine veya babalarının adına takılan bir önek olarak Haci unvanı bu uzun ve yorucu yolculuk için onları motive eder.[42] "Ben Haci adamım, yalan söylemem"der *Babilonia*'da Anadolulu komisere. Açıkça gösterdiği imanının ve Hıristiyan inancının kurallarına bağlılığının altını çizer.

Karamanlı kimlik ve ideolojisinin özelliklerince tamamlanan ve yoz bir Türkçenin baskın öğe olarak fazlasıyla belirgin olduğu, *Babilonia*'daki Haci Savvas, Sevdalı Haci Aslanis ve D. Kokkos'un Haci Sevdas'ı haricinde diğer komedilerdeki Anadolulular Türkçe kelimeler ve deyimlerle iç içe karma bir dil konuşurlar. Anadolulu Hıristiyanların basit, kaba[43] hatta terbiyesiz davranışları, eski gelenek ve alışkanlıklara olan bağlılıkları ve kırık Türkçeleri, Batılı usulier ve İstanbullu ve Atinalı Rum cemaatini ele geçiren Fransızca ile çarpışır. Vizantios, örneğin, Sinanis'i cüppesi, entarisi ve sarığı ile gösterir. Nişanlısı Anthi'nin kullandığı Fransızca *negligé* kelimesini Türkçe nezile diğer bir deyişle nezle olarak anlar ve ilaç vermeye kalkar.[44] Bu linguistik yanlış anlama seyirciyi güldürür.

Tıpkı Misailidis'in Haci Aslanis'i gibi *Babilonia*'daki Haci Savvas da okuma yazma bilmediğini kabul eder. Eski Yunancanın ustaca kullanılmasından hiç de etkilenmezler. Tersine homodoks arkadaşlarını χουρσελλήνικούρες (paslı Yunanca)larından dolayı eleştirir ve alay ederler. *Babilonia*'lı Haci Savvas okuma yazması olmadığı için öğretmenden kendisine gazete okunmasını ister, tıpkı Öğretmen'e ona dikte ettirdiği tahliye dilekçesini imzalamasını istediği gibi. (Dilekçedeki fikir bu okuma yazması olmayan kişiden geliyordu.) Ve Arnavut'la Giritli arasındaki kavgayı anlatmaya sıra geldiğinde Kayserili Haci Savvas masa arkadaşlarının çok ortaçlı ve yan cümleli karışık Yunancalarıyla alay ederek taklit edecektir.[45]

Buna uygun olarak Haci Aslanis zayıf Yunancası için özür dilerken "Ben İzmirli öğretmenlerden değilim" diyecektir, hemen "Anadolulular, şekerim, Yunanca konuşmadan nasıl para kazanacaklarını bilirler", diye ekler.[46]

Bakkallar

Doğulu birçok bakkal Anadolu'nun iç bölgelerindeki Nevşehir ve İncesu'dandır. Bu meslek sözü geçen yerlerde geleneksel bir meslektir ve bütün sakinler bu mesleği çıraklıktan öğrenir ve bu işin erbabı olurlar. Bu yerlerden gelen zeki bir bakkal Rumelileri ve Rum hemşerilerini aşağı görür ve onlarla ilişki kurmaz. Yunancayı iyi bilmediğinden onlarla bir ilişki kurması da pek mümkün değildir.

Anadolulu bakkal zamanını dükkânının üzerindeki küçük, pis odalarda geçirir. Burada ustadan başka, işi öğrenmeye gelen, akrabası ya da kendisiyle (ustayla) aynı memleketten olan tezgahtarlar da vardır. Kolayca bozulup elde kalan yiyecekler usta ya da tezgahtarlarca tüketilir, böylece bu durum dükkân sahibi için çok büyük bir kayıpla sonuçlanmaz. Anadolulu bakkal dil ve gelenekler açısından Osmanlı'ya çok benzer ve öyle akıllı ve barışçıldır ki, Türk mahallelerinin orta yerindeki evi diğer Hıristiyan esnafın durumundan çok daha fazla tasvip görür. Ev idaresiyle çok ilgilenmeyen Osmanlılar mahalle bakkalının yanına kaçarlar ve bunun sonucu olarak o bütün komşuların tedarikçisi olur. Yerel otoritelerin yiyecek fiyatları üzerindeki denetimlerine ve borçlarını ödeme konusunda çoğu Osmanlının gösterdiği ilgisizliğe rağmen, bakkal, - üstelik fakirlere ve veresiyecilere karşı âlicenaptır- Osmanlı komşularını kızdırmadan ya da kaybetmeden sıkıntıyı dağıtmak için her zaman değişik yollar bulur. Bu insanların iyi bilinen iyi kalpliliklerı o kadar yaygındır ki, bugüne kadar kimse onlara engel olmamıştır. Tüm Osmanlı mahallelerinde komşuları ve aileleri ile ilişki sürdürürken hiçbir engel görmeden ticaret yaparlar. Bir bakkal hakkında nadiren şikâyet duyulur. Bir bakkal asla komşularınca bir dert kaynağı ya da Osmanlı kadınlarının namusunu tehlikeye atan biri olarak görülmez.

Bir bakkalın Türk mahallesindeki dükkânı Osmanlıların yiyecekleri sade olduğundan diğer bakkallardan daha temizdir ve mahalleli için bir kulüp hizmeti görür. Ellerini kavuşturarak kibirsizce onları dinleyen bakkalın varlığından çekinmeksizin sohbet ederler. Sabah akşam kimi Hıristiyan mahallelerinde bakkalın gezgin çocuk-çırakları bağırarak ve dükkâna yollayacak uşakları olmayan ailelere seslenerek etrafta dolaşırlar. İstanbul'un fakir mahallelerinde bir bakkal rüzgârlı sokaklarda bir arkadaş ya da belli bir adres arayanlar için rehber olur. Onun mürekkep hokkası, bozulmayan kamış kalemi bir mektup ya da doktor reçetesi gerektiğinde aileler arasında sonsuza kadar gidip gelir. Kara kaplı defterine devamlı tahammül edilemez fiyatlarından şikâyet eden ve yüksek sesle Allah'tan yeterince korkmadığı için onu tenkit eden bütün fakir komşuları not eder. Soğukkanlı bakkal bütün bunları sessizce dinler, yüksek sesle şikâyet eden müşterilerine âlicenap davranırken kendi kendine haç çıkarıp ve haspiallah çeker. İşte bu para seven insanların gündelik hayatı böyle bir şeydir.

Anadolulu bakkal yalnız bir hayat sürer. Şehrin sakinleriyle asla ilişki kurmaz ve yalnızca çok seyrek olarak mahallesinden çıkmaya cesaret eder. İki ya da üç kişiyle bir dükkânı paylaşır, 2 ya da 3 yılda bir memleketine gider, o dönünce de diğerleri gider. Yalnızca bir ikisi kendisini hemşerilerinden ayırır ve İstanbullu kadınlarla evlenir.

İstanbul'da onlardan daha gayretli ve daha az yiyen adam pek yoktur. Rumelili ve Rum esnafla karşılaştırıldığında daha çok yaşamaları bu az yiyip içmenin sonucudur. Memleketlerinde çocuklar aydınlansın ve ana dillerinin çok arzulanan geri dönüşü mümkün olsun diye oğlanlar ve kızlar için okul yaptırırlar. Burada ise yabancıdırlar, memleketlerinden uzakta okullarla ve şehirdeki insanlarla ilgilenmeden yaşarlar.

Bekar ve yalnız hayatları bu adamları erkenden hastaneye yollar, çünkü doktora giderler ve hasta olanlarına şevkle bakarlar. İnşaatçı ya da sütçüler gibi birçoğu bu kategoridedirler. Çok önceden beri bakkallar diğer birçok yabancı esnafın aksine hastaneden kaçmazlar. Kayıtlardan epeycesinin hastaneye kabul edildiğini görürüz. Diğer esnaftan daha sık hasta akrabalarını ya da çıraklarını ziyaret edip teselli ederler.

A. Paspatis, Υπόμνημα περί του Γραικικού Νοσοκομείου των Ευρέων Πύργων (Yedikule Rum Hastahanesi Anıları), 1862, s. 287 ff.

Karamanlı Usta Yorgi de ekmeğini nasıl kazanacağını bilir ve bu alandaki buluşları Hagop Mıntzuri'nin anılarında canlı bir şekilde betimlenir. Mıntzuri geç 19. ve erken 20. yüzyıl İstanbul'unda tipik bir figür olarak Karamanlı bakkal tipini anlatır.[47]

Modern Yunan tiyatrosundaki bakkallık yapan Anadolulu–Sevdali Haci Aslanis'in susam yağı tüccarı olduğu hatırlanırsa- akla İstanbul'daki Nevşehir ve İncesulu göçmen Karamanlı bakkallarla ilgili harika pasajlar yazan hekim Aleksander Paspatis'i getiriyor.[48] Edebi iddialı antropolojik yaklaşımı olan metni gündelik hayatı, zihniyetlerindeki tuhaflıkları ve "ethos"u başarılı bir şeklide çizer. Anadoluluların basitliği, dine ve geleneğe olan sadakatleri, iktisadi sezgileri ve sahip oldukları hırs, tek başınalıkları, seçtikleri muhafazakâr hatta mahrum hayatları Paspatis'i İstanbullu ve Yunan devletindeki diğer Rumlardan ayrı tutmaya yöneltir. Teras ve çatı katlarındaki hayatla ilgili resimler, Anadolulu dükkâncıların ve çıraklarının tıkıştığı Yemiş İskelesi, Balık Pazarı, Tütüngümrük, Hasır İskelesi Taççılar olarak bilinen bölgelerdeki dükkânlar İstanbullu Rumların anılarındaki sayfalarda anlatılır.[49]

Bu arada Türk yazarları da esinleyen Karamanlı sembolik bakkal figüründen bahsetmemiz gerekir. Ahmed Midhat Efendi (1844-1912) 1882 yılında yayımlanan *Vah* adlı romanında mahalledeki dostane Karamanlı bakkalın tipik bir resmini çizer.[50]

"Mahalle bakkalı ihtiyar Karamanlı idi ki alışveriş için dükkânına gelen bazı çocuklara, "Anana selam söyle!" yahut "Baban daha uykudan kalkmadı mı?" gibi senli benli birtakım davranışlarda bulunduğuna bakarak ihtiyarın pek çok vakitten beri orada mahalle bakkallığı ettiği anlaşılırdı."

Karamanlı bakkal sonraki yazarların hikâyelerinde de öncü bir rol oynar. Selahattin Enis (1892-1942)'in aynı isimli hikâyesinde Kayserili bakkal Lambo Usta İstanbul'a Kayseri'den gelir, onu zengin eden başarılı bir iş kurar. Aynı zamanda hizmetçi kız Annika'ya sırılsıklam âşık olur, o ise aşkına karşılık vermez. Usta hayal kırıklığı içinde hasta ve maddi olarak çökmüş, tek bağını kaybetmiş, pılısını pırtısını toplayarak memleketine geri döner.[51]

Bir kez daha karşılıksız aşk kurbanı Karamanlı Anadolu'nun teatral figürü olarak, yaşlı ve zengindir, genç ve güzel bir kıza delice âşık olur, yalnızca hislerine karşılık alamaması değildir sorun, bu tanımadığı kodlara alışkın değildir. Komedi veya operetlerdeki diğer karakterlerin istismar ve alay nesnesi olur. Trajik sonu ona yoldan sapmasının nedenini gösterir: Yeni ahlak uygulamalarının hastalıklı etkisi olmaksızın varolan ahlakın stabil değerleri ile, Anadolu'daki kabul edilmiş hareket kodlarından ayrılmak. Bu Karamanlıların bir istisnası her zaman *Babilonia*'daki Anadolulu'dur. Basiretli, gerçekçi, filantropist ve iyi huylu.

* Bu çalışmanın ilk versiyonu *Lecture Series of the Turkish Cultural Foundation* (İstanbul, Nisan 2, 2013)'de yayınlandı. Bu konferansı düzenleyenlere ve canlı tartışmaya katılanlara teşekkür ederim. Arkadaşlarım Nikolaos Hrysidis ve Nikos Livanos'a değerli yardımları için müteşekkirim.

** Chrysothemis Stamatopoulou-Vasilakou, Το ελληνικό θέατρο στην Κωνσταντινούπολη το 19ο αιώνα, I-9. Yüz yılda İstanbul'da Yunan Tiyatrosu, 2 c., Atina, Neos Kyklos Konstantinopolitou, 1994-1996; a.y., "Το θέατρο και οι ελληνικές συσσωματώσεις στην Κωνσταντινούπολη. Η περίπτωση του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου (1861-1922)" İstanbul'da Tiyatro ve Yunan Cemiyetleri, Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi Örneği 861-1922)], Ο Έξω-Ελληνισμός. Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη 1800-1922. Πνευματικός και κοινωνικός βίος [Yunan Diasporası. İstanbul ve İzmir 1800-1922. Kültürel ve Soyal Hayat] (Atina, 30-31 Ekim 1998), Atina [2000] içinde, s. 137-175 ve a.y., "Κωνσταντινοπολίτικη θεατρική λογοσεχνία, 1821-1900: μια συνοπτική θεώρηση" [İstanbul tiyatro edebiyatı, 1821-1900, kısa bir değerlendirme], Το θέατρο στην Πόλη, 19ος-20ός αιώνας [İstanbul'da Tiyatro, 19. ve 20. yüzyıl], Atina, Εταιρεία Μελέτης της κατ' ήμάς Ανατολής [Anadolumuz Araştırmaları Cemiyeti], 2005 içinde, s. 11-39.

*** 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan etnografik içerikli hafif Yunanı müzikali.

DİPNOTLAR

1 İstanbul 1790-Patras 1853, Bu müstear ismiydi. Gerçek adı Kostanti oğlu Dimitrios Haci Aslanis idi

2 Dimitrios K. Vyzantios, *Η Βαβυλωνία.α' και β' έκδοση* [Babylonia, 1. ve 2. baskı], ed. Spyros Evangelatos, Atina 1972, s. 1-76. Bkz. Kostas Biris, *Η Βαβυλωνία του Α. Βυζάντιου. Ιστορική καισοκηνική ανάλυσις* [D. Vizantios'un Babilonia'sı. Tarihsel ve Teatral Analizi, Atina 1948; Emmanouil N. Frangiskos, *Α. Κ. Βυζάντιος και "Βαβυλωνία". Εμπνεύσεις δοκιμές και μαρτύρια βίου* [D. K. Vizantios ve Babilonia. Açıklamalı Denemeler ve Bir Yaşama Tanıklık], Atina 2008.

3 Ilias Anagnostakis– Evangelia Balta, La découverte de la Cappadoce au XIX siècle, İstanbul, Eren, 1994, s. 19.

4 Kostas Biris, s. 22. Babilonia üzerine çalışmasında Biris, İstanbullu Sofokles Iludaverdoglus-Theodotos ile yapılan bir röportajdan parçalar da vermiştir, İstanbul'da 20. yüzyılın başlarında Babilonia gösterilerine dair hatırladıklarıyla birlikte, bkz. Kostas Biris, s. 6-7, 23-25. Sofokles Avr. Hudaverdoglus-Theodotos'un Karamanlıca edebiyatın ilk uzmanlarından biri olduğunu işaretetmek isterim, bkz. SophoklesAvr. Choudaverdoglous-Theodotos, "Ι Γ τουρκόφωνος ελληνική φιλολογία, 1453—1924" [Türkçe Dilli Yunan Edebiyatı, 1453-1924], *Epetaris Etaireias Byzantinon Spoudon* 7 (1930), s. 299—307.

5 *Babylonia*, III. perde, X. Sahne.

6 *Babylonia*, III. perde, XI. sahne

7 Dimitrios Koromilas (Atina 1850-1898). Yayıncı Andreas Koromilas'ın oğlu. Aile geleneği olan yayıncılığı yaşatmış olmasına rağmen daha çok oyun yazarı olarak tanınır. En çok bilinen iki eseri (*komidillio*) Η τύχη της Μαρούλας [Marula'nın Şansı] (1889) ve Ο αγαπητικός της Βουκουμπούλας [Çobanın Sevgilisi], (1891) isimli eserlerdir.

8 Dimitrios Koromilas, "Το χρυσοείν ανθρώπαδον" (Altın Kölei, *Imerologio Skokou*, c. 9 (1894), s. 248-269.

9 Thodoros Hatzipantazis, Η ελληνική κωμωδία και τα πρότυπά της στο 19ο αιώνα [*Yunan Komedisi ve 19. Yüzyıldaki Modelleri*], Irakleio, Girit Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 45.

10 Chrysothemis Stamatopoulou-Vasilakou, Το ελληνικό θέατρο στην Κωνσταντινούπολη [İstanbul'da Yunan Tiyatrosu], c. II (1996), s. 277-278.

11 Ο Σινάνης [Sinanis], D. K. Vyzantios'un beş perdeli komedisi, Atina, N. Papadopoulos Yayınevi, 1898.

12 Michael Chourmouzis, Ο Λεμπέντης [Leprentis], Atina, Ithaki, 1981. Bkz. Tasos Ligiadis, Ο Χουρμούζης. Ιστορία και Θέατρο [Hurmuzis. Tarih ve Tiyatro], Atina, Boura Press, 1986, s. 358-361.

13 M. Hurmuzis'den öğrendiğimize göre Sakız, İzmir ve İstanbul'da aptalca davrananlar için kullanılan bir kelime.

14 Dimitris Spathis, «D. Chourmouzis», s. 77.

15 Georgios N. Soutsos, *Alexandrovodas the Unacrupulous (1855)*. Girişve çeviri Anna Stavrakopoulou, İstanbul, The Isis Press, 2012. İngilizce çeviri Dimitris Spathis'in ayrıntılı bir çalışmanın eşlik ettiği şerhli Yunanca edisyonuna dayanır, (Atina, Kedros Press, 1995).

16 Bkz. G. Kehagioglou, "Η παράδοση των Φτενιαριωτών και του Χατζηαλιάνη Βυζαντίου στη Μικρασιατική 'Κωμ' ημάς Ανατολή': Η ομιχλώδη κωμωδία Ο Εφτενιανής Χατζηαλιάνης, ήρως της Κερκεμανίας (1845, 1870)" [Küçük Asya'daki 'Bizim Doğumuz'da Fenerlilerin ve Hacılasanis Vizantios'un Geleneği: İzmir Komedisi Sevdalı

Ilaci Aslanis, Karaman'in Kahramanli, O Έξω-Ελληνισμός. Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη 1800-1922. Πνευματικός και κοινωνικός βίος [Yunan Diasporasi, Istanbul ve Izmir 1800-1922. Kültürel ve Sosyal Hayat] (Atina, 30-31 Ekim 1998), Atina [2000], s. 177-195. Bu tiyatro oyununa ilk atıf Κεδρηνός'un şu çalışmasında vardır: "Οθωμανικά συμφραζόμενα της ελληνικής έντυπης πεζογραφίας. Από τον Γρηγόριο Παλαιολόγο ως τον Ευαγγελινό Μυσιλλίδη" [Yunan Basılı Edebiyatının Osmanlı Bağlamı: Grigorius Palaiologos'tan Evangelinos Misailidis'e], Από τον Λέανδρο στον Λευκή Λόρη [Leandros'tan Lokis Laras'a] içinde ed. N. Vagenas, Irakleion, 1999, s. 83-90.

17 Ο Ερωτοµανής Χατζηαλάνης, ο Ήρως της Καραµανλή [Sevdalı Haci Aslanis, Karaman'ın Kahramanlı. Beş perdeli komedi. Derleyen: E.M., Izmir, 1871.

18 Evangelia Balta, "Evangelinos Misailidis'in Yunanca ve Karamanlıca Yayınlarına Osmanlı Kaynaklarının Tanıklığı", Türkçe çev. Ari Çokona, *Toplumsal Tarih*, no. 188 (Augustos 2009), s. 24-33. Bu çalışmanın İngilizce versiyonu: "Ottoman Evidence about the Greek and Karamanlı editions of Evangelinos Misailidis, I", Evangelia Balta, *Beyond the Language Frontier. Studies on the Karamanlıs and the Karamanlıdika Printing* içinde , Analecta Isisiana IX. Istanbul, The Isis Press, 2010, s. 179-193.

19 Nermin Menemencioğlu, "The Ottoman Theatre, 1839-1923", *Bulletin of British Society for Middle Eastern Studies*, c. 10/1 (1983), s. 53.

20 Ο Ερωτοµανής Χατζηαλάνης, ο Ήρως της Καραµανλής, s. 62.

21 Stamatis Karatzas, Σμύρνης Τραγούδες. Δύο ανέκδοτα ποιήματα, σχετικά με ταραχές στη Σμύρνη (1788, 1810) [Izmir Trajedileri. Izmir'deki karışıklıklar hakkında iki yayınlanmamış şiir (1788-1810)], Atina, Centre for Asia Minor Studies, 1958 ve Philippe Iliou, "Luttes sociales et mouvements des Lumières à Smyrne en 1819", *Actes du Colloque Interdisciplinaire*, Bükreş, A.I.E.S.E.E. 1975, s. 295-315. Paschalis Kitromilides, "Ιδεολογικές συνέπειες της κοινωνικής διαµάχης στη Σµύρνη (1809-1810)" [Izmir'deki Sosyal Çatışmanın Ideolojik Sonuçları, 1809-1810], Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών 3 (1982), s. 9-39. Izmir'deki misyoner varlığı ve faaliyetleri, etkileri ve uyandırdıkları tepkiler için bkz. Pavlina Nasioutzik, Αµερικανικά ορµήµατα στη Σµύρνη τον 19ο αιώνα. Η συνάντηση της αγγλοσαξωνικής σκέψης µε την ελληνική [ng. Yüzyıl Izmir'in Amerikalılarca Tasavvuru Anglosakson Düşüncesinin Yunan Düşüncesiyle Karşılaması], Atina, Ilestia, 2002. Izmir'de E. Misailidis tarafından yayımlanan ilk Karamanlıca dergi hakkında konunun ayrıntılı bir şekilde incelendiği ve yakında yayımlanacak çalışmanın girişine bkz. Evangelia Balta, "The First Family Periodical in the Ottoman Empire: A Karamanlı magazine in Smyrna (1849-1850)", Heath Lowry'ye ithafedilmiş özel baskı(çıkacak).

22 Ο Μισέ Κωζής, κωµικόν αστείον, συνταχθείσα και εκδοθείσα υπό Δ.Ι.Κ.*** [Mise Kozis, eğlenceli komedi. D.G.K. tarafından yazıldı ve basıldı. Εν Κωνσταντινουπόλει (Istanbul'da), I. Lazaridi Press, 1848]. Mise Kozis'in bir fotokopisini bulmak için uğraşan Anna Stavrakopoulou ve Konstantina Georgiadi'ye teşekküederim.

23 Anna Stavrakopoulou, "Μισέ Κωζής (1848): Πολυπολιτισµικά νυχτοπερπατήµατα στην οθωµανική Κωνσταντινούπολη" [Mise Kozis (1848). Osmanlı Istanbul'unda Çokkültürlü Gece Gezintileri. Zeitgeist tarihçiliğinde yeni Yunan tiyatrosu], Μελέτες αφιερωµένες στον Δηµήτρη Σπάθη [Modern Yunan Tiyatrosu Tarihindeki Sorunlar. Dimitris Spathis'e Ithaf Edilen Çalışmalar], (ed.) Efi Vafeiadi, Nikiphoros Papandreou, Irakleion, 2007, s. 67-81. Ayrıca bkz. Chrysothemis Stamatopoulou-Vasilakou, "Κωνσταντινουπολίτικη θεατρική λογοτεχνία, 1821-1900", s. 21.

24 Osmanlı İmparatorluğu'ndaşayrımcılım kadınların fuhuşu için bkz. «Prostitution and the Vice Trade», Fariba Zarinebaf, *Crime and Punishment in Istanbul*içinde, *1700-1800*, University of California Press, 2010, s. 86-111. Önceki yüzyıllar için, bkz. Marinos Sariyannis, "Prostitution in Ottoman Istanbul, Late Sixteenth – Early Eighteenth Century", *Turcica* 40 (2008), s. 37-65.

25 Evangelinos Misailidis'in bu oyundan sadece birkaç yıl önce yazdığı *Sevdalı Haci Aslanis*'de Yahudi milletininTürkçeaksanını göstermek için tipografik öğeler kullanmakta çok başarılı olduğunu söylemeliyim.

26 Karakterin isminin mesleği olan fahişeliği belli ettiğini düşünüyorum. Mario: Osmanlı dönemasında ücretli denizci, haydut ve kanun dışı anlamına da gelebilir. *Mise Kozis* komedisinde Marioİla Istanbul limanına gelen denizcilerin arasına karışır. Venedikçe *maryol* etimolojisi için bkz. Henry & Renée Kahane – Andreas Tietze, *The Lingua Franca in the Levant, Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin*, Istanbul, ABC kitabevi, 1988, s. 294-295.

27 Istanbul'un Osmanlı fethinden sonraki demografik bileşimi için bkz. Halil Inalcik, *The Survey of Istanbul 1455. The Text, English Translation, Analysis of the Text, Documents*, Istanbul, Iş Bankası, 2010. Fetih sonrası yüzyıllarda Istanbul'un Anadolu'dan gelen Rum ve Ermeni yerleşimleri için bkz. Evangelia Balta, "Tracing the presence of the Rum Orthodox Population in Cappadocia. The evidence of Tapu Tahrirs of the 15th and 16th centuries», (ed.) Evangelia Balta & Mehmet Ölmez, *Turkish Speaking Christians, Jews and Greek Speaking Muslims and Catholics in the Ottoman Empire* içinde , Istanbul, Eren, 2011, s. 200, dipnot 39. Osmanlı'nın son yılları veCumhuriyet'in ilk yıllarındakiSamatya mahallesinin demografik bileşimi için bkz. Cem Behar, *Neighborhood in Ottoman Istanbul. Fruit Vendors and Civil Servants in the Kasap Ilyas Mahalle*, State University of New York Press, 2003

28 Eremya Çelebi Kömürcüyan, *Istanbul Tarihi, XVII. Asırda Istanbul*, çev. Kevork Pamukçuyan, Istanbul, Eren 1988 ve Ralf Ivecan, "Evliya Çelebi'nin *Seyahatname* Adlı Eserinde Istanbul'da Yeme İçme Kültürü", *Yücel Dağlı Armağanı "Şeldi Yücel, şitti Yücel. bir nefes gibi ...*"içinde, (ed.) Evangelia Balta, Yorgos Dedes, Emin Nedret Işli, M.Sabri Koz, Istanbul, Turkuaz Yayınları, 2011, s. 298. 19. yüzyılSamatya'sı içinbkz. François Georgeon, "Ottomans and Drinkers: The Consumption of Alcohol in Istanbul in the Nineteenth Century", I. B. Tauris Publishers, Londra-New York, 2002, s. 7-30.

29 M. Hurmuzis ve eserleriçin bkz. Dimitris T. Natsios, "Βιογραφικά του Μιλτιάδη Χουρµούζη", [Biography of Miltiadis Hurmuzis'in Biyografisi], *Ipirotiki Estia* 28 (1979), s. 25-36; Triantaphyllos E. Sklaventis, "Εργογραφία του Μ. Χουρµούζη" [M. Hurmuzis'in Eserleri], *Melissa ton Viylion* 3 (1977-1981), s. 5-42; D. Spathis, "D. Choumouzis", in Σάτιρα και πολιτική στη νεώτερη Ελλάδα. Από τον Σολωµό ως τον Σκιπέρη [*Modern Yunanistan'da Mizah ve Politika. Solomos'tan Seferis'e*], Εταιρεία Νεοελληνικού Πολιτισµού και Γενικής Παιδείας [Modern Yunan Kültürü ve Genel Eğitim Çalışmaları Topluluğu], Atina, 1979, s. 71-97; ay., "Τα πρώτα βήµατα της νεοελληνικής κωµωδίας: Η σατιροβολία του Χουρµούζη και η παρουσία του στο βουλγαρικό θέατρο του 19ου αιώνα" [Modern Yunan Komedisinde Ilk Adımlar: Hurmuzis' in 19. yüzyıl Bulgar Tiyatrosundaki Parlaklığı ve Varlığı], *O ολίτης Vatandrişi*, 54 (Ekim 1982), s. 76-86. Bkz. Tasos Lignadis, O Χουρµούζης. Ιστορία και Θέατρο[Hurmuzis. Tarih ve Tiyatro], Atina, Boura Publications, 1986.

30 Lignadis, Fedai'nin evmeni kökenli olduğunu iddia eder, bkz. s. 393. kadın, babasının adının Prodromos Haci Avramoglu ve mesleğinin de bakkallık - başka bir deyişle Karamanlı Ortodoks Hıristiyanlar için tipik bir meslek- olduğundan bahseder. Bir başka sahnede ise akrabalarının ismini sayar: Büyükannesi Blasitsa, teyzesi Kiriakitsa, amcası Haci Agapios, büyükbabası Haci Minas Kantroglu. Bkz. Malakoff, s. 21 ve 24.

31 Malakoff hakkında ayrı bir çalışma hazırlıyoruz.

32 Το χρυσούν ανδρίκιν [Altın Kölel], Dimitrios A. Koromilas'tan bir fars, Andreas Koromilas Press, Atina -Istanbul'1877.

33 Örn: V. sahnedeki diyaloğa bkz: *Merkomas. – Babası nasıl?*
Euphrosios. Şu anda o hiçbir şey.... Ibid.....
Merkomas. – Sana onu sormadım... İyi mi?

34 Koromilas kahramanın aptallığını gösteren α νάχω άνδρα [= köle] - tat çıkarabilen hayvan, eşeklefalil ke limeleri arasındakilses benzerlikleriyle oynadığını zannediyorum.

35 Thodoros Hatzipantazis, Η ελληνική κωμωδία [Yunan Komedyası], s. 109.

36 Ilk yazmanın başlık sayfası yırtılmış ve yerine yanlıtkın ' Karamanlı Sevdası' isminin olduğu yeni bir sayfa ilişti rilmiştir. Bu yazma Osmanlı İmparatorluğu'nda gösteriler yapan Tavularis trupu tarafından kullanılmıştır. İkinci yazmanın adı O Χατζή Σεβτερίς [Haci Sevdası] dır. T. Hatzipantazis, Το κωμειδύλλιο και η εποχή του [Müzikli Komedi ve Dönemi]. Atina 1981, s. 189-190.

37 Tiyatro Müzesi 2012'den beri kapalı olduğu için oyunun yazmalarına ulaşmaya imkanım olmadı. Bu yüzden Hacipantazis'in oyun hakkında söylediklerine dayanıyorum. Bkz. T. Hatzipantazis, Η ελληνική κωμωδία, s. 135.

38 T. Hadzipantazis, Το κωμειδύλλιο και η εποχή του, s. 107. A.y., Η ελληνική κωμωδία, s. 136.

39 Asrv Iastil, c. 5, no 210 (1889), s. 7.

40 Ο Ερωτοµανής Χατζή Αολάνης, s. 10.

41 *Patris*, (26 Orak. 1910). Bunu gösteren Foti ve Stefo Benlisoy'a müteşekkirim.

42 *hadjilikia* (haclık) yani 19. veerken 20. yüzyılda Kapadokyalı Ortodoksların Kutsal Topraklara haca gitmesi üzerine bir çalışmada Ilaci isminin bir onursal unvan olduğu H. Hatzinosif tarafından belirtilir. Συναυός. Ιστορία ενός τόπου χωρίς ιστορία [Sinasos, Tarihsiz Ülkenin Tarihi], Herakleion Girit, Panepistimiakes ekdoseis, 2005, s. 57.

43 Örneğin, Misailidis'in Hadjiaslanis'in sevgilisi Marula'nın sunduğu bir kaşık tatlıyı yiyişini tarif ettiği mükemmel sahne, bkz. O Ερωτοµανής Χατζή Αολάνης, s. 22.

44 *O Συνάνης*, III. perde, XIV. sahne

45 *Η Βαβυλωνία*, III perde, Scene IV. sahne

46 Ο Ερωτοµανής Χατζή Αολάνης, s. 63. Haci Aslanis bizzat kendi hemşerileri hakkında değer skalasında zenginliği en başa koyduklarını söyler: "Ben diğer Anadolulular gibi beyinsiz değilim. Onlar ceplerinde beş şilke olsa mu kral olduklarını zannederler", O Ερωτοµανής Χατζή Αολάνης, s. 10.

47 Hagop Mintzuri, *Istanbul Anıları (1897-1940)*, çev.: Silva Kuyumcuyan, Notlarla basıma hazırlayan: Necdet Şakaoğlu, Istanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012, s. 13 ve 15.

48 A. Paspatis, Υπόµνηµα περί του Ρωµαικού Νοσοκοµείου των Εσπέ Πόρτων [Yedikule Rum Hastanesiyle Ilgili Anılar], 1862, s. 28ff.

49 Nikos Apostolidis, Αντιµνήσεις από την Πόλη [Istanbul'dan Anılar], unus: Neokles Sarris, Atina, Trochalia, 1996, s. 66ff.

50 Ahmet Mithat Efendi, *Vah*, Yayına Hazırlayan: S. Emrah Arlıhan, Istanbul, Sel Yayıncılık, 2007, s. 15.

51 "Usta Lambo" için bkz Selahaddin Enis, *Bataklık Çiçeği*, Istanbul, Orhaniye Matbaası, 1340-1342, s. 33-42. Ayrıca uzun "Bakkal" girişine bkz. *Istanbul Ansiklopedisi* (ed. Reşat Ekrem Koçu), 4 cilt, Istanbul, 1960, s. 1923-1927. Yazıya Karamanlı bakkal kartkatürleri Karamanlı bakkal ve çırağı Vasili hakkında halk ozanı Aşık Râzî'nin şiirleri eşlik eder.

TÜYAP

www.tuyap.com.tr

Tüyap Beş Fuar Merkeziyle Ülkemiz Ekonomisine Hizmet Sunmaktan Gurur Duyuyor.

ufi Global Exhibition Industry Üye Kuruluş

ICCA Üye Kuruluş Uluslararası Kongreler Birliği

AIPC Üye Kuruluş Uluslararası Ticaret Fuarlarına Ulusal Kabinlerden Sorumlu Organizatörler Birliği

TFYD Üye Kuruluş TÜRKİYE FUAR YAPIMCILARI DERNEĞİ

TS EN ISO 9001:2008

TÜYAP TÜM FUARCILIK YAPIM A.Ş.

Fuar Alanı - Merkez Ofis : Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi

Karayolu Üzeri, Gürpınar Kavşağı 34500, Büyükçekmece, İSTANBUL - TÜRKİYE **Tel:** +90212 867 11 00 - 867 12 00 **Faks:** +90212 886 66 9

YILDIZ'DA SON ZİYÂFET-İ SENİYYE

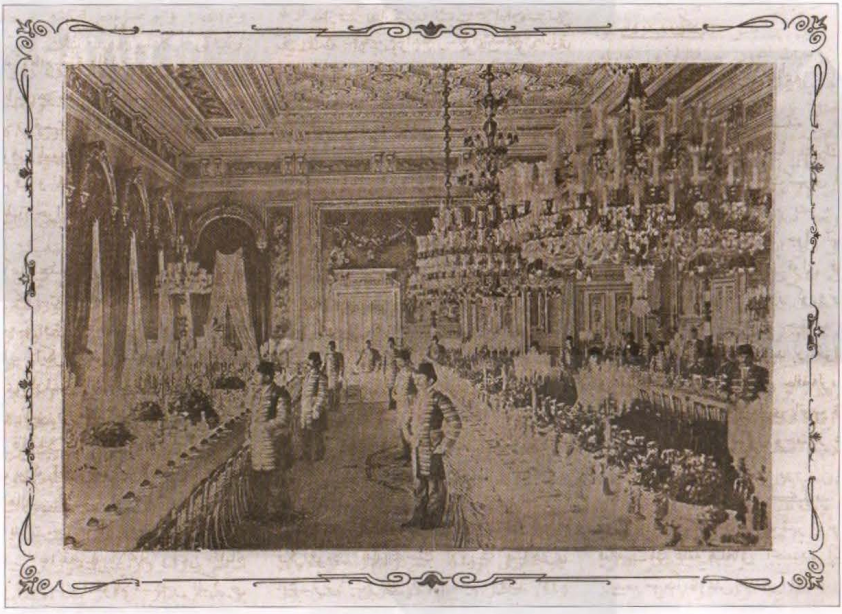
II. ABDÜLHAMİD'İN MECLİS-İ MEBUSAN AZALARINA VERDİĞİ YEMEK

SENA HATİP DİNÇYÜREK

Abdülhamid'in verdiği ziyafete dair tüm anılar, padişahın gördüğü bu beklenmedik ilgi karşısında şaşırdığı ve çok memnun olduğu konusunda mutabıklar. Günün sonunda padişah, meşrutiyet ile mutlakiyet arasındaki kılıçtan keskin eşiği bir adım geçmiş gibi duruyordu. Öte yandan, otuz yıldır kapalı bir kutu gibi Yıldız sırtlarında yaşayan saray son ziyafetini "millet"e vermiş, bir saray sofrası en ufak ayrıntısına kadar ertesi günün gazetelerinde tasvir edilebilmişti.

Yemek daveti kış ortasında gerçekleşecektir, havaların soğukluğu ve oradaki ısıtma imkânlarının yetersizliği göz önünde bulundurularak Dolmabahçe önerisi kabul görmez. Onun yerine Yıldız Sarayı'nın gözde binalarından Şale Köşkü tercih edilir.

Musavver Muhitiş Kanunusani 1324 sayı 12.

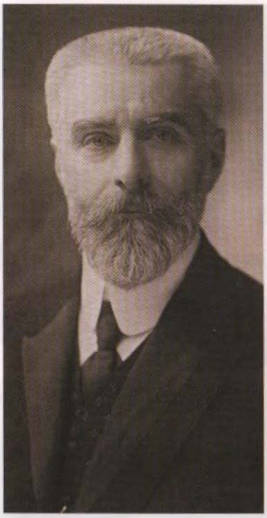
31 Aralık 1908 akşamı, Yıldız Sarayı Şale Köşkü Merasim Salonu'nda, Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey, ziyafet masasının başköşesinde oturan Sultan II. Abdülhamid'in sol arka çaprazında ayakta durdu ve padişahın dilinden hazırladığı nutku, yine onun adına misafirlere okumaya başladı:

"Mebusan Efendiler,

Hak Teâlâ hazretleri adedini, saadet-i halini müzdad eylesin. Bilcümle millet-i Osmaniyenin ve teba-i şahanenin vekilleriyle yani bütün milletimle bu akşam birlikte taam ettiğimden dolayı hakikaten ve cidden pek memnun oldum. Bu geceki şu hal zannederdim, devlet-i aliyyemizin tarihinde ilk defa görülmüş bir vak'a-i müteyemmenedir. Tebrik ederim. Allah emsal-i kesiresinin takarrürü ile cümlenizi müşerref eylesin. Bu cemiyet-i mesude kanun-ı esa-

ümmetimizin devletimize, milletimize, vatanımıza bahşettiği ve ilâ mâşaallahüteâlâ ileride bahşedeceği asâr-ı şeyyâzânenin mebde ve delili olduğundan şâyân-ı tebcîldir..."[1]

II. Abdülhamid'in saltanatı, padişahın bizzat ilan ettiği meşrutiyeti on üç ay sonra, 14 Şubat 1878'de askıya almasıyla mutlak monarşiye döndü. Bu tarihten itibaren Kanun-ı Esasi'nin yine II. Abdülhamid tarafından yürürlüğe konduğu 24 Temmuz 1908'e kadar geçen otuz yıllık döneme sultanın mutlak ve sıkı idaresi damgasını vurmuş, Osmanlı tarihçiliğinde "istibdad idaresi" ifadesi geniş yer bulmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanından padişahın halline kadar olan dokuz aylık zaman dilimi, yani II. Abdülhamid'in tekrar meşruti sultan olarak tahtta kaldığı süre, adeta dönemler arası bir geçişi temsil eder.

Sultan II. Abdülhamid yemek sırasında Ahmed Rıza'ya bu davete verdiği önemden bahsedip, misafirlerinin hepsinin seveceği yemekler seçmeye gayret ettiğini anlatır.

Abdülhamid'in masada Ahmed Rıza (1859-1930 İstanbul) ile ne konuştuğu gazetede başlıklar halinde yer almıştır. "Meclis-i Mebusan binası" meselesi padişah ile meclis reisi arasında konuşulur, Ahmed Rıza ihtiyaca binaen yeni bir bina yaptırıp masraf etmektense Beşiktaş Sarayı'nın Meclis-i Mebusan'a verilmesini talep eder.

II. Meşrutiyet'in İlanının 100 Üncü Yılı kitabından alınmıştır.

Avrupa'nın her şeyden yoksun gurbet havası içinde yıllarca yokluk ve düşkünlüğe göğüs gererek dayanıklılığını yitirmemiş olan Ahmed Rıza, şimdi padişahın bu gönül okşaması karşısında ayağa kalkarak bardak tutuyor ve sonra elini başına götürüp eğilerek selam verip yerine oturuyordu.

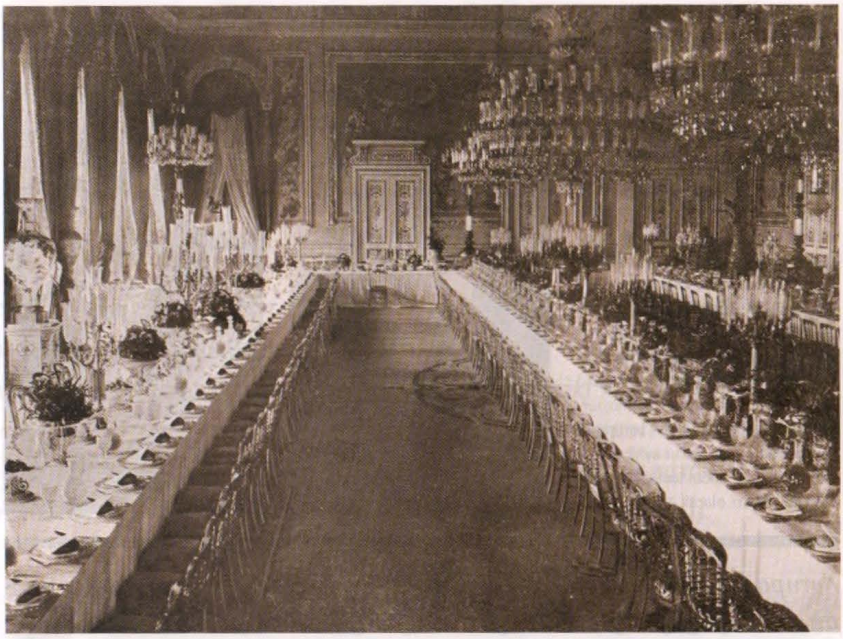
Sultan II. Abdülhamid, hükümdarlığının son dokuz ayını şiddetle sembolikleşen yeni konumuyla, tahtına ve hatta canına tehdit olarak algıladığı yeni siyasi ortamla baş etmeye çalışarak geçirir. Otuz yıldır saltanatını muhalefeti kontrol etmek ve sindirmek üzerine kurgulamış bir padişah, muhaliflerin iktidara gelmesiyle nasıl bir tavır sergilemesi gerektiğini bilemez. II. Abdülhamid Meclis-i Mebusan'ı tekrar 'kendi iradesiyle' açmıştır, açılış konuşmasını da bizzat kendi yapar. Ancak konuşma beklediği ilgiyi görmez ve muhalefetle arasını yumuşatmaya yetmez. Bunun üzerine danışmanları sultana Meclis-i Mebusan azalarına bir ziyafet vererek onlara bu vesileyle iyi niyetini göstermesini tavsiye ederler. Yıllarını istibdad idaresinin sonlanması ve devleti Abdülhamid'den kurtarmaya adamış birçok muhalif isim kendilerini sultanın sofrasında ağırlanırken bulurlar. Meşruti sultan ise devlet adabı ile ev sahipliği nezaketini bir araya getirerek işi, can düşmanının su bardağını kendi eliyle doldurmaya kadar vardırır.

ZİYAFET FİKRİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

1894'te kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908'e gelindiğinde muhalif gücünü iyice artırdı. Ordu, padişahı, anayasayı tekrar yürürlüğe sokmaması halinde İstanbul'a yürümekle tehdit etti. Bütün bu şartlar altında Abdülhamid II. Meşrutiyet'i bir anlamda mecburen ilan etti ve Meclis-i Mebusan seçimleri gerçekleşti. Elbette sultan, içinde bulunduğu durumun bir mecburiyet sonucu değil, kendi inisiyatifiyle gerçekleştiği intibaını vermek arzusundaydı, Böylece 17 Aralık 1908 günü Meclis-i Mebusan'ın açılış konuşmasında bu vurguyu yapmasına rağmen beklediği olumlu havayı yaratmayı başaramadı.

Dönemin Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey hatıratında, padişaha Meclis-i Mebusan azalarına bir ziyafet verilmesi fikrinin kendisine ait olduğunu yazar. Durumu padişaha şu şekilde arz etmiştir:

"Saray-ı Hümayun ile halkın arası pek açılmış olduğu görülüyor. Her ne suretle olursa olsun, millet ile barışmağa mecburuz. Bunun için evvelemirde zat-ı hümayununuz mebusan ile görüşün. Kanun-ı Esasi hakkında teminat ita buyurun. Fikr-i hümayununuzu eyice anlasınlar. Kendilerine emniyet gelir. O vakit onların da matbuatın da lisanı düzelir. Bu babda hatır-ı çâkeraneme bir şey geliyor. O da heyet-i mebusana bir ziyafet keşide buyurularak bu münasebetle teyid-i teminat buyurulmasıdır." [2]

Ayşe Sultan babasının ziyafetten önce sık sık Şale Köşkü'ne gidip sofraların kuruluşunu denetleyerek ziyafet işleri hakkında emirler verdiğini kaydeder. Abdülhamid masaları "U" biçiminde hazırlatır.

Servet-i Fünun 25 Kanunuevvel 1324.

Ali Cevat Bey'in önerisi kabul görür ve ziyafetin yaklaşmakta olan bayramdan önce, 31 Aralık 1908 Perşembe günü yapılmasına karar verilir.

HAZIRLIKLAR

Ali Cevat Bey fezlekesinde ziyafetin mekânının seçimi meselesine değinmiştir. Başkâtip ziyafetin Dolmabahçe Sarayı'nda gerçekleşmesinden yana fikir beyan eder, fakat sahil sarayının tadilata ihtiyacı vardır. Yemek daveti kış ortasında gerçekleşecektir, havaların soğukluğu ve oradaki ısıtma imkânlarının yetersizliği göz önünde bulundurularak bu öneri kabul görmez. Onun yerine Yıldız Sarayı'nın gözde binalarından Şale Köşkü tercih edilir.[3]

İlk bölümü 1879-80 yıllarında inşa edilen Şale Köşkü, Alman İmparatoru II. Wilhelm'i ağırlamak üzere 1889'da Mimar Sarkis Balyan tarafından genişletilmiştir. Ziyafete ev sahipliği yapan Merasim Köşkü ise Mimar Raimondo D'Aronco tarafından 1898 yılında, Alman imparatorunu bir kez daha ağırlamak üzere, ilave edilmiştir. Köşkün 60 oda ve 4 salonu bulunmaktadır.[4] Sarayın ihtişamlı bir parçası olan bu yapının böylesine önemsenen bir davete ev sahipliği yapması oldukça anlaşılırdır.

Padişahın ziyafete dair duyduğu heyecanı ve hazırlıklar hususundaki ihtimamını kızlarından Ayşe Osmanoğlu'nun anılarında görebiliyoruz. Ayşe Sultan babasının ziyafetten önce sık sık Şale Köşkü'ne gidip sofraların kuruluşunu denetleyerek ziyafet işleri hakkında emirler verdiğini kaydeder. Abdülhamid masaları "U" biçiminde hazırlatır. Orta dış kısma oturmayı, bir yanına Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey'i, diğer yanına ise sadrazam paşayı almayı önceden planlamıştır. Padişahın "cümlesi gelip mebuslarla nasıl yemek yiyeceğimizi görsünler" daveti üzerine, kadın efendilerin ve aklı eren evlatlarının Şale Köşkü'ne gidip sofraları gördüklerini yine Ayşe Sultan hatıratında anlatır. Harem mensuplarının ziyafetle ilgili heyecanını ise şu şekilde aktarır:

"Babam önde biz arkada olmak üzere hep birlikte Şale Köşkü'ne gittik. Bütün ziyafet salonunu gezdik, Köşeli, at nalı biçiminde olan büyük sofra hazırlanmıştı. Babam, bu sofranın iki ucunun birleştiği yere dışa tam ortasına oturacaktı. Biz yine dualara başlamıştık. 'İnşallah hayırlı, uğurlu olur' diyorduk."[5]

ZİYAFET GÜNÜ

Mebuslar, 31 Aralık günü akşamüstü Ayasofya'daki Meclis-i Mebusan Dairesi'ne saraydan gönderilen kapalı ve açık arabalara ikişer ikişer binerek peş peşe Yıldız'a giderler. Meclisin 276 vekilden oluştuğu bilinmekle birlikte kaçının bu davete katıldığı hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır. Bununla beraber, Ebuzziya Tevfik, İsmail Kemal ve Ermeni mebusların daveti geri çevirdiği ve saraydan 120 adet araba gönderildiği bilinmektedir.[6] Mebusları taşıyan arabalar saray kapılarından askerlerin resmi selamı eşliğinde girer, içeride teşrifat memurlarınca karşılanırlar.[7]

Mebuslara önce kahve ikram edilir, sonra salonlardan birine seccadeler serilerek akşam namazına hazırlanır ve misafirler burada namazlarını kı-

larlar. Merasim dairesini hepsi çok beğenirler. Hüseyin Cahid ertesi gün gazetesinde Şale Köşkü'nün salonlarını halılarından döşemeliklerine, duvardaki tablonun cinsinden çini vazoların yerlerine varan detaylarla anlatır. Yemek salonuna geçişi dahi bütün ayrıntılarıyla veren muharrir, geçiş sırasında girilen ilk salonda padişahın "milletinin vekillerini büyük üniforması içinde ayakta karşıladığını" aktarır.[8]

ZİYAFETİN BAŞLAMASI

Yemek salonuna giren meclis azaları, salonun ihtişamı, hazır masalar ve hizmetkârlardan oluşan göz alıcı bir manzara ile karşı karşıya kalırlar. Her biri gelişigüzel bir sandalyenin arkasında ayakta durup padişahın yemek salonuna girişini bekler. Sultan II. Abdülhamid salona girip yerini alır, gazetedeki tafsilatlı anlatıma göre sultanın sağ tarafında sırasıyla sadrazam paşa, dâhiliye nazırı, Meclis-i Mebusan İkinci Reis Vekili Aristidi Paşa, sol yanında ise Meclis Reisi Ahmed Rıza Bey, Birinci Reis Vekili Talât Bey ve Adliye Nazırı Refik Bey bulunurlar.[9]

Herkes oturduktan sonra kapılar açılır ve merdiven başında orkestra Hamidiye Marşı'nı çalmaya başlar.[10] Harem halkı da misafirlerin geldiğini Mızıka-i Hümayun'u duyduklarında anlarlar, zira sultan yemek sırasında milli havalar çalınmasını istemiştir.[11] Vekiller marşı ayakta dinlerler, marşın sonlanmasıyla ziyafet başlar.[12]

İKRAM

Ayşe Osmanoğlu anılarında, Abdülhamid'in ziyafet-i hümayunun en ince teferruatına kadar şahsen ilgilendiğini yazmıştır. Yemek listesini bile sultan kendisi hazırlar, tatlı olarak Osmanlıların başlıca yedi milletten oluşmasından dolayı *yedi kardeş tatlısı* yaptırdığını yazar.[13] Padişah da yemek sırasında Ahmed Rıza'ya bu davete verdiği önemden bahsedip, misafirlerinin hepsinin seveceği yemekler seçmeye gayret ettiğini anlatır. *Tanin* gazetesinde ertesi gün çıkan ziyafetin menüsü ise şöyledir:

"Yumurtalı Bulyon,[14] peynirli börek, mayonezli levrek balığı, sebzeli sığır filesi, soğuk dana ciğeri ezmesi, hindi ve keklik kebabı, beyaz salçalı tavuklu pilav, dört kardeş tatlısı,[15] krema, dondurma, peynir ve meyve."[16]

Bu menünün Abdülhamid'in başka önemli misafirlerine yapılan ikramlarla, bilhassa da Alman imparatorunun ziyaretleri sırasında verilen ziyafetlerin menüleriyle karşılaştırıldığında, onlardan hiç de aşağı kalır yanı yoktur.[17] Belli ki Padişah, ülkesinin gücünü gösterme motivasyonu olmasa da, güçlü ve oturaklı bir izlenim vermek, milletinin vekillerini iyi ağırlamak istemiştir. Öte yandan, *New York Times* muhabiri bu menüyü "oldukça Avrupai" olarak nitelendirir, ikramın diğer devlet davetlerinden tek farkı, sunulan tek içeceğin kaynak suyu olmasıdır.[18] Padişah yemeklerin çoğuna dokunmamış, birkaçından sadece tadımlık yemiştir. Hüseyin Cahid, ertesi gün *Tanin*'de sultanın hal ve hareketlerine de geniş yer vermiştir. Sıhhatli gözüktüğünü, ancak bir iki kere öksürdüğünü bile yazmıştır. Sultanın hangi yemekten ne kadar yediğini söylerken, muhtemelen misafirlerine nezaketen eşlik etmek için gelen yemeklerin hiçbirini geri çevirmediğini de yorumlarına ekler.[19]

ZİYAFETİN SEYRİ

Hüseyin Cahid ertesi gün yazısında Abdülhamid'in neredeyse bütün ilgisini yanına oturan meclis reisi ve ezeli rakibi[20] Ahmed Rıza Bey'de topladığını, sadrazamın ise arada bir muhatap alındığını yazmıştır.[21] Sonraki yıllarda aynı konu üzerine yazdığı makalede ise, zaten sadrazam kendisinin adamıydı, iltifata da gerek yoktu yorumunu yapar.[22] Padişahın Ahmed Rıza'nın su bardağını bizzat doldurduğu detayı da gazetede yer alır. Aslında bu II. Abdülhamid'in hükümdarlığının ilk yıllarından beri misafirlerine yaptığı jestlerden biridir.[23] Hüseyin Cahit anılarında da su doldurma meselesine yer verir, hem padişahın hem de Ahmed Rıza'nın tutumu onu şaşırtmıştır:

"Avrupa'nın her şeyden yoksun gurbet havası içinde yıllarca yokluk ve düşkünlüğe göğüs gererek dayanıklılığını yitirmemiş olan Ahmed Rıza, şimdi padişahın bu gönül okşaması karşısında ayağa kalkarak bardak tutuyor ve sonra elini başına götürüp eğilerek selam verip yerine oturuyordu.

Para ile, rütbe ve memurluk vaadleriyle bir türlü eğilmeyen o sağlam ve yüksek Ahmed Rıza'yı böyle bir bardak su ile yola getirmek varken, Abdülhamit bunu acaba neden vaktiyle düşünmemişti?"[24]

Abdülhamid'in masada Ahmed Rıza ile ne konuştuğu gazetede başlıklar halinde yer almıştır. "Meclis-i Mebusan binası" meselesi padişah ile meclis reisi arasında konuşulur, Ahmed Rıza ihtiyaca binaen yeni bir bina yaptırıp masraf etmektense Beşiktaş Sarayı'nın Meclis-i Mebusan'a verilmesini talep eder. Mebusların "Kıyafet ve fesleri" konusu da açılır, sultanın isteği sorulur. Fes yerine kalpak da gündeme gelir. Ahmed Rıza bir vesileyle dünyanın farklı yerlerinden İslam kavimlerinin temsilcilerinin payitahta davet edilmesi önerisinde bulunur. Meclis-i Mebusan üyelerinden genel olarak bahsedilir. Ahmed Rıza, padişaha etraflarındaki mebusları ısıldamak suretiyle tanıtır. Bir ara yemeklerden konuşulur, Ahmed Rıza'nın Avrupa'daki yaşamında bir dönem kendi yemeğini pişirmesinden ve hatta Avrupa'daki içme sularından bile bahis açılır.

Hüseyin Cahid, bilhassa da Ahmed Rıza'nın Avrupa anılarını dinlerken Abdülhamid'in sergilediği tutumdan rahatsızlığına anılarında yer verir; "... sanki çekilen bu yoksullukta kendisinin etkisi yokmuş gibi başından geçenleri tatlı bir gülümseme ile dinliyordu" diye yazar.[25]

GECENİN NUTUKLARI

Sultan tatlı servisi sırasında nutkunun okunmasını işaret eder, öncelik ziyafet ve sohbettedir, padişah toplu seslenişini sona bırakmıştır, belki de tatlı beraberinde okunmasını sembo-

Hüseyin Cahid (1875 Balıkesir -1957 İstanbul), bilhassa da Ahmed Rıza'nın Avrupa anılarını dinlerken Abdülhamid'in sergilediği tutumdan rahatsızlığına anılarında yer verir; "... sanki çekilen bu yoksullukta kendisinin etkisi yokmuş gibi başından geçenleri tatlı bir gülümseme ile dinliyordu" diye yazar.

Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, YKYcilt 2.

lik/psikolojik bir detay olarak düşünmüştür. Başkâtibi mebusana padişah adına hitap eder. Sultan, Kanun-ı Esasi'ye zarar vermek isteyeceklerin baş düşmanı olarak, padişah ve halife sıfatıyla kendini gösterir. Özellikle de "Saltanatın, devletin ve memleketin nigahbân-ı hukûku evel Allah, sonra millet ve Meclis-i Mebusân-ı Millettir" cümlesi büyük coşku ile karşılanır.[26]

Nutk-ı padişahi bir alkış ve padişaha tezahüratla sona erer, hatta mebuslardan biri iskemlesinin üzerine çıkıp "Ne mutlu padişahımıza, ne mutlu milletimize!" diye haykırır.[27] Hüseyin Cahit olduğu yerde coşkuyla tepinen ya da kendinden geçmiş haykıranlardan da hoşnutsuz şekilde bahseder.[28]

ortalık biraz yatışır.[34] Elbette bu durum sultanı daha da memnun etmiştir. Öte yandan Ahmed Rıza ziyafetin sonlanmasını dalkavukluk yapan vekillerin padişaha fenalık getirip ürkütmesiyle bağdaştırır.[35]

Davet sırasında Abdülhamid Nadir Ağa'yı olan biteni anlatmak üzere hareme gönderir, iyi haberlerden memnun olan Başikbal Müşfika Hanım, Ayşe Sultan'ın annesi, Ağa'yı elmaslı altın bir kutu ile ödüllendirir. Padişahın ailesi heyecanını akşam boyunca kaybetmez, kapının önünde babalarını beklerler, geldiğinde de tebriklerini iletirler. Ayşe Sultan padişahın eve gelişindeki izlenimlerini "babamı hiç bu kadar memnun ve güler yüzlü görmemiştim" diyerek ifade eder. Sul-

Durum Sultan Abdülhamid açısından değerlendirildiğinde, bu girişiminin, beklentisinin üzerinde, anlık bir başarıya ulaştığını söylemek yanlış olmayacaktır. Sultan gördüğü teveccüh karşısındaki hoşnutluğunu hemen yemek sırasında kısık bir sesle Ahmed Rıza'ya ifade eder: "Ömrümde bu kadar mutlu olduğum bir gün hatırlamıyorum".

Sultan memnuniyetini gizleyemez, bu bazı kaynaklara gözlerinden dökülen birkaç damla yaş, bazısına da hüngür hüngür ağlama olarak geçer. Sultan, meclis reisine ömründe böyle mutlu bir an yaşamadığını da söylemekten kaçınmaz. Mızıka-i Hümayun 'padişahım çok yaşa' makamını çalınca bütün vekiller ayağa kalkıp üç kere bu şekilde bağırırlar.[29] Padişah ziyafetin anısına fotoğraf çekilmesi emrini verir.[30]

Ahmed Rıza Bey, Meclis-i Mebusan reisi sıfatıyla bütün vekiller adına cevabi bir konuşma yapar. Millet ile padişah aynı sofrada aynı yemekten yiyor, böyle bir durum ancak zaman-ı saadette vuku bulmuştur der ve şu sözleri sarf eder: "İlk defa olarak bütün Müslümanların Halife-i zişânı sofrasında cins ve mezhep ayırmayarak bir vatan evladından mürekkep bir aileye en muhterem ve müşfik bir peder olarak riyaset ediyor".[31] Meclis reisi kadehini "uzun süre milletinden ayrı kaldıktan sonra şimdi onunla birlikte aynı masada oturan Padişahın şerefine" kaldırır.[32] Sultan, Ahmed Rıza'yı baştan sona ayakta dinlemiştir. Ziyafetin sonunda salonu şiddetli alkışlar eşliğinde, selamlar vererek terk eder. Kendisi için ayrılan istirahat odasına geçer.

Padişah dinlenirken davetliler de köşkün faklı odalarına dağılırlar, kahve ve sigara ikramı eksik edilmez. Bu sırada sofralar kaldırılıp merasim salonu yeniden düzenlenir. Geri dönen mebuslar temsil ettikleri bölgelere göre yerlerini alırlar. Yanında Ahmed Rıza ile salona geri gelen sultan, mebusların çoğuyla meclis reisi tarafından şahsen tanıştırılır.[33] Bütün kaynaklar bu sırada padişaha gösterilen ilgiden, el etek öpülmesinden, bilhassa da Arap mebusların yerlere kapanmasından bahsederek Abdülhamid'in adeta bir izdihama maruz kaldığını anlatırlar. Mebuslardan Kasım Efendi duaya başlayınca tanın ailesinin ziyafete ilgisi burada da kalmaz, ertesi gün ziyafetin fotoğraflarından "birer takım" kadın ve kızlarına hatıra olarak verilir.[36]

ZİYAFETİN ANLAMI VE YANSIMALARI

Bu ziyafet tarih sahnesinde sıra dışı bir enstantanedir, bir anlamda türünün ilk ve son örneğidir. Zira davet sahibi, II. Meşrutiyet'in o ilk günlerinde hâlâ büyük ölçüde makamsal gücünü koruyan bir sultan ve konuklar ise mebus da olsa teba-i hümayunun mensuplarıydı. Klasik Osmanlı devlet geleneğinde, bu iki grubun aynı sofrada oturmaları hayal bile edilemezdi. Meclis-i Mebusan azalarının büyük kısmı, kimi ömrünü Hamid idaresiyle mücadeleye vakfetmiş, muhalif kimselerdi. Buna karşın, padişaha bu kadar yakın olmak ve tarafından ağırlanmak belli ki hepsini heyecanlandırmış, bir anlamda sindirmişti.

Durum Sultan Abdülhamid açısından değerlendirildiğinde, bu girişiminin, beklentisinin üzerinde, anlık bir başarıya ulaştığını söylemek yanlış olmayacaktır. Sultan gördüğü tevecüh karşısındaki hoşnutluğunu hemen yemek sırasında kısık bir sesle Ahmed Rıza'ya ifade eder: "Ömrümde bu kadar mutlu olduğum bir gün hatırlamıyorum",[37] gecenin sonunda mutluluğunu ailesiyle paylaşmış, ertesi gün ise başkâtibine memnuniyetini ifade edici iltifatlarda bulunmuştur. Belli ki saltanatının bu çalkantılı süreci de atlatacağı ümidine kapılmıştır. Fakat muhalif gazetelerin takip eden günlerdeki yazıları sultanın hevesini kırdığı, yine Ayşe Sultan'ın anılarından anlaşılmaktadır.[38] Örneğin *Servet-i Fünun*'da şöyle bir yorum yer alır:

"Rüfeka-ı muhterememizin bazıları dünkü nüshalarında şu avatifa millet namına beyân-ı minnet etmeye kadar varmışlardır. Eğer ilk ferda-i ziyafette 'atifet' ve 'minnet' kelimelerini kullanırsak devr-i sabık riyâkârânın yadigar-ı nuhustu olan bu kelimeleri takiben acaba biraz vakit sonra 'ubudiyyet' ve 'sadakat' kelimeleri dahi istimâle başlanılmayacak mı diye insana düşünmek geliyor."[39]

Hüseyin Cahit de birkaç gün sonra "Yıldız Sarayı Ziyafeti ve Tesiratı" başlığıyla yeni bir yazı kaleme alır. Bu yazı da tepkilere cevaben olan biteni açıklama, bir anlamda vekilleri savunma eğilimindedir. Ziyafetini hoş görmeyen halka hitaben "... vatandaşlarımızı teskin için hemen tebşir edelim ki, mebuslar hiçbir zaman milletin tevdi ettiği vazife-i hamiyyet ve metanet fikrinden ayrılmamışlardır" der. Hüseyin Cahit, mebusanın coşkusunu padişahın nutkuna bağlar, "Zat-ı Şahane'nin yemek salonunu teşrif ettikleri zaman mebuslar selam vermekle iktifa etmişler..." yazar. [40]

Ziyafetin dış basına yansıması da dikkat çekicidir. *The Times* gazetesi yemeğin haberini 2 Ocak günü "Sultanın Yıldız'da mebuslara verdiği davet büyük bir başarıydı" girişiyle duyurur.[41] Aynı gazete, hemen iki gün sonraki haberinde ise İstanbul'daki eleştirilere yer vermiştir. Muhalif çevreler davetli mebusların gösterdiği "aşırı coşku"dan oldukça rahatsız olmuşlardır. Gazeteye göre, bir yandan sultana Kanun-ı Esasi'ye uyduğu müddetçe can güvenliğine dair kaygı duymaması mesajı verilmiştir. Fakat muhabir daveti geri çevirenlerin gerekçelerine de ister istemez katıldığını ifade eder.[42]

New York Times gazetesi ise ziyafetin ertesi gün kaleme alınmış çok detaylı bir haberine ay sonunda sayfalarında yer verirken şu başlığı kullanmıştır: "Türkiye'de Düzenin Değişmesi". Gazetenin bu haberi, "Müslümanların su içme alışkanlıkları"ndan, padişahın masasında yapılan esprilere dair açıklamalara kadar çok detaylı bir anlatıma yer vermiştir. [43]

Ziyafete dair tüm anılar, padişahın gördüğü bu beklenmedik ilgi karşısında şaşırdığı ve çok memnun olduğu konusunda mutabıklar. Günün sonunda padişah, meşrutiyet ile mutlakıyet arasındaki kılıçtan keskin eşiği bir adım geçmiş gibi duruyordu. Öte yandan, otuz yıldır kapalı bir kutu gibi Yıldız sırtlarında yaşayan saray son ziyafetini "millet"e vermiş, bir saray sofrası en ufak ayrıntısına kadar ertesi günün gazetelerinde tasvir edilebilmişti. Buna karşın, ziyafetle yaratılan olumlu havanın ömrü pek kısa sürmüş, Şale Köşkü'nde olup biten muhalefete yeni bir konu olmuştur. II. Abdülhamid'in saltanatı dört aydan kısa bir süre sonra yine aynı meclis tarafından sonlandırılmıştır.

SENA HATİP DİNÇYÜREK
DOKTORA ADAYI BİLKENT ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

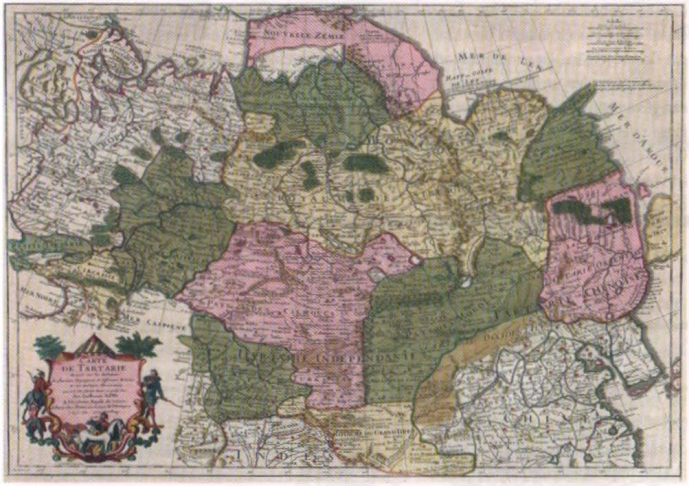
1 Ali Cevat, *İkinci Meşrutiyetin İlânı ve Otuzbir Mart Hadisesi*, Ankara: TTK, 1991, ss 31-32.
2 Ali Cevat, s. 31.
3 Ali Cevat, s. 31.
4 Nilay Özlü, "Merkezin Merkezi: Sultan II. Abdülhamid Döneminde Yıldız Sarayı", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 206, Şubat 2011.
5 Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, Ankara: Selçuk Yayınları, 1994, s. 140.
6 "The Turkish Parliament", *The Times*, 5 Ocak 1909, s.6.
7 "Ziyafet-i Hazret-i Padişahi", *Tanin*, 19 Kanunuevvel 1324 (1 Ocak 1909), ss 1- 4.
8 "Ziyafet-i Hazret-i Padişahi", *Tanin*.
9 "Ziyafet-i Hazret-i Padişahi", *Tanin*.; *New York Times*'ın haberine göre, Meclis'te bir gün önce sultanın sağına (protokolde öncelikli yere) kimin oturacağı, İngiliz mi yoksa Alman örneğinin mi takip edileceği tartışılmıştır. Sonunda Alman örneği tercih edilerek sultanın sağına sadrazam oturmuştur. Fakat padişahın gece boyu Ahmed Rıza'ya özelliğisi bu tartışmaları bir anlamda geçersiz kılmıştır. "The Changing Order of Things in Turkey", *New York Times*, 24 Ocak 1909.
10 "Ziyafet-i Hazret-i Padişahi", *Tanin*.
11 Ayşe Osmanoğlu, s. 140.
12 "Ziyafet-i Hazret-i Padişahi", *Tanin*.
13 Ayşe Osmanoğlu, s. 140.
14 Çorba.
15 Ayşe Osmanoğlu, tercih edilme sebebiyle birlikte sıralı adını "yedi kardeş" olarak kaydetmiştir. Fakat dönem gazetelerinin birkaçı hariç "dört kardeş tatlısı" şeklinde yer vermiştir.
16 "Ziyafet-i Hazret-i Padişahi", *Tanin*.
17 Fatmagül Demirel, *Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyaretler Son Ziyafetler*, İstanbul: Doğan Kitap, 2008.
18 "The Changing Order of Things in Turkey", *New York Times*, 24 Ocak 1909.
19 *Tanin*. Benzer bir yorum, sultanın doktorların tavsiyeleri doğrultusunda diyet yapmakta olduğu, misafirlerini onurlandırmak için onlara eşlik etiği şeklinde, *New York Times*'da yer alır. "The Changing Order of Things in Turkey", *New York Times*.
20 Ahmed Rıza, Mebusan Meclisi'nden önceki 19 yılını Paris'te Jön Türk militanlığı yaparak geçirmiş, adeta ömrünü II. Abdülhamid'e muhalefete adamış bir isimdir. Gurbette yaşadığı zorlukların müsebbibi bizzat padişahın kendisidir. Bkz. Ahmed Rıza, *Anılar*, İstanbul: Cumhuriyet, 2001. Ahmed Rıza ile ilgili ayrıca bkz. Erdem Sönmez, *Ahmed Rıza. Bir Jön Türk Liderinin Siyasi-Entelektüel Portresi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.
21 "Ziyafet-i Hazret-i Padişahi", *Tanin*.
22 Hüseyin Cahid Yalçın, "Sultan Hamidin İlk ve Son Ziyafeti", *Yakın Tarihimiz I*, İstanbul, 1962, s. 46.
23 Bkz. Sinan Kuneralp (ed.) *Twixt Pera and Therapia: The Constantinople Diaries of Lady Layard* İstanbul: the Isis Press, 2010.
24 Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1976, s. 61.
25 *Siyasal Anılar*, s. 62.
26 "Ziyafet-i Hazret-i Padişahi", *Tanin*.
27 François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, İstanbul: Homer Kitabevi, 2006, s. 476.
28 *Siyasal Anılar*, s. 62.
29 "Ziyafet-i Hazret-i Padişahi", *Tanin*.; Ali Cevat Bey.
30 *Siyasal Anılar*, s. 62.
31 Necdet Kurdakul, "İkinci Meşrutiyetin İlanından Sonra Bir Ziyafet Olayı", *Tarih ve Toplum*, III/15, Mart 1985, s. 42.
32 Georgeon, s. 477.
33 Ahmed Rıza, *Anılar*, İstanbul: Cumhuriyet, 2001, s. 37.
34 Necdet Kurdakul, s. 42.
35 Ahmed Rıza, s. 37.
36 Ayşe Osmanoğlu, s. 141.
37 *Siyasal Anılar*, s. 63.
38 Ayşe Osmanoğlu, s. 141.
39 Necdet Kurdakul içinde *Servet-i Fünun*'dan alıntı.
40 "Yıldız Sarayı Ziyafeti ve Tesiratı" *Tanin*.
41 "The Sultan and the Turkish Deputies", *The Times*, 2 Ocak, 1909, s. 5.
42 "The Turkish Parliament", *The Times*, 5 Ocak, 1909, s. 6.
43 "The Changing Order of Things in Turkey", *New York Times*, 24 Ocak 1909.

ÇİN - RUSYA ARASINDA TURGUTLAR

UNUTULAN BUDİSTLER

TURHAN TURGUT

Bugün çoğunluğu Çin ve Moğolistan'a, bir kısmı Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri'ne dağılmış olan, kültürel ve dini köklerini hâlâ büyük ölçüde koruyan Budist Turgutların yüzyılları kapsayan ve zaman zaman destansı boyutlara ulaşan yaşamları ve tarihleri ülkemizde yeterince incelenmemiştir. Bu makalenin amacı, günümüzde Çinlilerin sahiplendiği Turgutların Asya tarihi içindeki yerine ve önemine dikkat çekerek yeni ve kapsamlı araştırmalar yapılmasını özendirmektir.

Guillaume de l'Isle'in 1706 tarihli Asya haritası. Ortadaki pembe bölüm Kalmuk Ülkesi (Pays des Calmouks) adını taşıyor.

"Zamanımızda Moğollar olarak adlandırılan Türki milletler, vaktiyle her birinin kendine ait dili ve adı olan farklı topluluklardı. (...) bugün Moğolların büyük servetleri, güçleri ve görkemleri nedeniyle diğer milletlerin hepsi Moğol olarak sınıflandırılmaktadırlar". Raşid-ad-Din Fazlullah (ö.1318), *Câmi'ü't-Tevârih*.

Çinlilerin tarihte Tujue (突厥) olarak adlandırdıkları Türk boyları, bugünkü Moğolistan, Doğu Türkistan, Doğu Kazakistan ve Kırgızistan'da yaşayan topluluklardı. Bunların Asya'dan batıya doğru göçleri sırasında İslâmiyet'i kabul etmeyip anayurtta kalmayı yeğleyenler oldu. Onlar Şaman-Budist kimliklerini koruyarak yüzyıllar boyunca Çin ve Rus tarihinde etkin rol oynadılar. Bu boyların en önemlisi Turgutlardır.

Turgutların göçe katılan diğer bölümü ise 13. yüzyılda Anadolu'ya yerleşerek takip eden yüzyıllarda Osmanlı tarihinin içine örülmüş olan varlıklarıyla kendilerinden söz ettirdiler. Bu durum 16. yüzyıl sonuna kadarki Osmanlı vakayinamelerinde sergilendiği gibi zamanımız tarihçileri tarafından da vurgulanıyor. Orta Asya'dan göç eden Oğuz boyları içinde Bozok Grubu'na bağlı Gün Han Oğulları içindeki Turgutların, 1228'den itibaren Karamanoğulları bünyesinde yer alarak onların askeri gücünün omurgasını oluşturdukları, beyliğin sona erdiği 1487'den itibaren ise her fırsatta Osmanlılara sorun çıkarmaya devam ederek sonunda Kanuni'nin talihsiz oğlu Bayezid'in oluşturduğu ordunun ana unsuru oldukları görülüyor. Turgutların 1747'den Erivan'ın Ruslar tarafından ele geçirildiği 1827'ye kadar bağımsız olarak Erivan Hanlığı'nı oluşturdukları, daha sonra 1917'ye kadar işgal altındaki hanlıkta yaşamlarını sürdürdükleri araştırmalarda yer alıyor.

Turgutların bu iki koluyla ilgili olarak tarih bilginlerimiz arasında tam bir görüş birliği bulunmuyor. 14. ve 15. yüzyıllara ait kaynaklarda adı geçen Turgutların İlhanlılar devrinde gelen güçlü Türk-Moğol zümrelerinden olduğunu ileri sürenler olduğu gibi,

Moğollarda Turgut adında bir kabile olduğunu fakat onların kalabalık olarak batıya geldiklerine dair bir kayıt bulunmadığını[2] belirtenler de vardır. Tarihçi Yağlıkçızâde Ahmet Rıfat ise Turgutların (تورغود) Çin istilâsı karşısında Rusya'ya göçen ve sonra tekrar Çin'e dönen bir kabile olduğunu yazmaktadır.[3] Ne var ki, tarihin akışı içinde aynı yıllarda, aynı adı taşıyan fakat ayrı coğrafyada yaşayan kabile veya kavimlerin kaynağının birbirinden farklı olduğu bir örnek yoktur. Bu nedenle Batı Moğollarından olan Torgutlarla, Horasan ve Anadolu'da sahneye çıkan Turgutların aynı kökten geldiğine inanıyorum.

Kelime köken bilimi açısından incelendiğinde Moğolcada *torghaq*, "muhafız, nöbetçi" demektir, çoğulu *torgha'ut*'dur. Çincesi *T'u-erh-hu-t'e* olup Latin alfabesiyle yazılmış (Pinyin) güncel Çin kaynakları açıkça "Turgut"u kullanmaktadırlar. İslâm kaynaklarında طرغود، تورغود، طورغوت، طرغوت، تورغد، طورغد، Turgut, Turgud, Turgutoğlu, Turgutoğulları; yabancı kaynaklarda Turgut, Tourgud, Targut, Torghud, Torghut, Torgut, Toppyyд şeklinde geçmektedir. Hangi alfabeyle yazılmış olurlarsa olsunlar, aralarındaki farkın söyleyiş, şive, imlâ veya tercüme çeşitliliğinden geldiğine şüphe yoktur. Sonuç olarak, bu çalışmada "Turgut" kullanılacaktır.

Bugün çoğunluğu Çin ve Moğolistan'a, bir kısmı Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri'ne dağılmış olan, kültürel ve dini köklerini hâlâ büyük ölçüde koruyan Budist Turgutların yüzyılları kapsayan ve zaman zaman destansı boyutlara ulaşan yaşamları ve tarihleri ülkemizde yeterince incelenmemiştir. Bu makalenin amacı, günümüzde Çinlilerin sahiplendiği atalarımızın bu kolunun Asya tarihi içindeki yerine ve önemine dikkat çekerek yeni ve kapsamlı araştırmalar yapılmasını özendirmektir.

İLK YÜZYILLAR

Turgutların dünya tarihinde ortaya çıkışı, Çin'de MS 2. ve 6. yüzyıllar arasındaki hanedanlar arası uyuşmazlık ve ayrılıklara sahne olmuş döneme rastlamaktadır. İrili ufaklı birçok hükümdarlığın kurulup yıkıldığı bu dönemde Çin'e komşu kuzey kabilelerden on dokuzu daha güneye kayarak, 220 yılında ülkenin zayıf ve savunmasız kalan kuzey bölümünde yeni bir siyasal birlik oluşturdular. Şenbei'deki Turgut kabilesi bu birliğin başına geçerek tarihte "Kuzey Wei sülalesi" olarak anılan dönemi başlattı.[4] Bu sülalenin imparatorlarından Şao Wendi, Çin'in sağlam temellerini oluşturan Konfüçyüs bürokrasisini örnek alarak bir dizi reform gerçekleştirdi. Gerçi Wei Devleti 265 yılında sona erdi fakat bünyedeki kabileler, 589 yılına kadar Kuzey Çin'de egemen olan, gerçek sülaleler kuran, sonraki devirlerde daha da güçlenen Hsiung-nu'larla diğer Türk devletlerinin özünü oluşturdular.[5] Yaklaşık dört yüz yıla yayılan bu dönemin sonundaki Sui sülalesi (581-618) ve hatta onları takip eden Tang sülalesi (618-907) döneminde, kuzeyden gelen Türk ve Moğol kabileleri ile güneydeki Çinliler arasında yoğun bir nüfus hareketi ve kültür alışverişi yaşandı. Çin'in başta Türkler olmak üzere yabancılar tarafından yönetildiği bir dönem olarak tanımlandığı[6] bu yıllarda Türklerin etkisi o kadar yoğundu ki imparatorluk sarayında Türkçe bilen prenslere bile rastlanabiliyordu.

Sonraki yüzyıllara bakıldığında, 1247-1318 yılları arasında yaşamış olan İranlı tarihçi Raşid-ad-Din Fazlullah, Oğuz aşiretleri arasında Turgutların da adını saymaktadır.[7] Buna ek olarak aşiretin Turkuday adlı bir kaan ile ilişkisini kurmaktadır.[8] 1240'ta yazılan ve hâlâ geniş bir biçimde kullanılan anonim kaynak *Moğolların Gizli Tarihi*'nde de keza Turgutlara atıfta bulunulmaktadır. Bunların tarihimiz açısından belki de en önemlisi Temuçin'in, yani Cengiz Han'ın annesi Ho'elun'un, Turgut kabilesine mensup Olhuno'ut'lardan geldiğidir.[9]

OYRADLAR

Turgutların bölgede tekrar görünmesi 14. yüzyıl ortalarında olmuştur: Cengiz Han zamanında Güney Sibirya ve Batı Moğolistan'da yaşayan Oyradları meydana getiren dört ana oymaktan -Turgut, Dörbet, Hoşut ve Çoros- biridir.[10] Bunlar, Moğolların "Oi-yin-irgen" veya "Oi-yin-art" (orman halkı) olarak tanımladığı, Altay Dağları'nın kuzeybatısında, Baykal Gölü etrafında, Yenisey ve Nayman nehirlerinin üst bölgeleri ile Selenge Nehri'nin alt bölgelerindeki ormanlık alanda yaşıyorlardı.[11] Bu konumdan anlaşılıyor ki Oyradlar önceleri tarım ve hayvancılıktan ziyade avcılık ve balıkçılıkla geçiniyorlardı. Zaten Cengiz Han döneminde de bu topluluklardan beklenen kürk ve orman ürünleri sağlamalarından ibaretti. Bazı yazarlar Oyradların aslında Türkçe konuşan topluluklar olduğunu,[12] bazıları bunların Moğolca konuşan fakat kendilerine Moğol demeyen Batı Moğolları olduğunu ileri sürmektedirler.[13] Aralarında daha küçük kabilelere de bölünmüş olan bu gruplar kendilerini "Dörvön Oyrad" yani "Dört Oyradlar" olarak tanımlıyorlardı. Bu noktada vurgulanması gereken ilginç özellik, iki geleneksel Oyrad tarihi kaynağının (Xoshuud Noyan Batur Ubashi Tümeni Tuurbiqsan Dörbön Oyiradiyin Töüke [Khoshuud Prensi Batur Ubashi Tümen'in derlediği Dört Oyradların Tarihi] ve Dörbön Oyirodiyin Töüke [Dört Oyradların Tarihi]) dikkatlerini bir gruba, Turgutlara, odaklamış olduklarıdır.[14]

Dört Oyradlar, Çin'de Yuan sülalesinin sona erdiği 1368 yılından başlayarak onların yerini alan sülalelerle İç ve Dış Moğolistan'ın ele geçirilmesi için dört yüz yıla yakın süren askeri uğraşın başoyuncusu durumunda oldular. Amaçları bölgede, Cengiz Han'ın vârisleri olan Moğolların yerine bir güç seçeneği olarak ortaya çıkmaktı. Buna karşılık yukarıda adı anılan dört oymağın aralarında birlik kurmaları da bir türlü tam anlamıyla gerçekleşemedi. Balkaş ve Baykal gölleri arasındaki verimli kırsal alanlara sürülerini yayarak göçebe hayatı yaşamaya başlayan bu istikrarsız toplulukların bir merkezden yönetilmeleri, tek bir idari ve askeri yapı çatısı altında toplanmaları neredeyse olanak dışı olduğu için 14. yüzyıl sonlarına kadar aralarında bir birlik sağlanamadı. Sonunda Çoros kabilesinin lideri olan Esen Taişi'nin (Moğolcada Эсэн тайш) önderliğinde toplanabildiler. "Taişi"nin dilimiz-

deki karşılığı "kabile reisi" olarak düşünülebilir; Altın Soy'dan yani Cengiz Han soyundan gelmediği için "Han" adını taşıyamayan kabile reislerine tanınan unvandı. Esen Taişi, 1453 yılında Oyradların başına geçerek doğuda Amur Nehri'nden batıda Orta Asya'ya kadar uzanan geniş alanda egemen olan Moğol-Oyrad Devleti'ni kurdu, kısa bir süre için de olsa bütün Moğolları birleştirmeyi başardı. Bu birliktelik Moğolların hem askeri, hem siyasi hem de ekonomik açıdan güçlenmelerini sağladı.[15] Birliği oluşturan dört ana unsur, Esen'in 1455'te ölmesiyle bir belirsizlik, zayıflama ve dağılma dönemine girdi ve 17. yüzyıl başına kadar bu şekilde yaşadı.[16] Fakat bu yıllarda bile Kuzey Moğolistan ile Esen'in oğlunun Kazaklara saldırması sonucu kazandıkları İli Vadisi'ni ellerinde tutmayı başarabildiler. Böylece hem Doğu Türkistan'ın ıssız bölgelerindeki şehirlere hükmettiler hem de bölgedengeçen ticareti kontrol ettiler.[17]

Chengde'deki Büyük Budist Mabedi. Turgutların tarihi iki büyük taş sütuna işlenmiştir.

Kaynak: Chengde Travel Guide.
Kaynak: Library of Congress, harita koleksiyonu

Turgutlar ise o dönemde bugünkü Sincan bölgesi ile Çin ve Kazakistan arasındaki Tarbagatay bölgesiyle İrtiş ve İşim nehirlerinin üst kısmına yerleşerek avcılıktan hayvancılığa doğru geçirdikleri başkalaşımı sürdürmeyi tercih etmişlerdi ve Oyradların batı ucunda yer alıyorlardı. Turgutların bölgede yerleşiyor olmaları aslında komşuları olan Kazaklardan, Özbeklerden ve Doğu Moğollarından kaynaklanan baskının sonucudur.[18] Diğer taraftan bu yıllar, Çarlık hükümetinin Sibirya'nın uç noktalarında açılmasını teşvik ettiği ticaret birimleri nedeniyle, Turgutların Ruslarla ilk temaslarına şahit olmaları bakımından önemlidir.

TURGUTLARIN VOLGA HAVZASI'NA BÜYÜK GÖÇÜ

1618'de Turgutların neredeyse tamamını oluşturan, yaklaşık 200.000 kişi, reisleri Ho Örlök Taişi önderliğinde, ayrıca Dalay Bagatur Taişi liderliğindeki Dörbetler ve Hoşutların küçük bir bölümü ile birlikte bu bölgeyi bırakarak Hazar Denizi'nin kuzeyine, Aşağı Volga Havzası'nda nehrin iki yakasındaki otlaklara göç etmeye karar verdiler. Bu kararın nedeni hakkında çeşitli görüşler vardır. Bazı tarihçiler onların, o sıralarda bir hayli güçlenerek yayılmakta olan Cungarların egemenliği altına girmeyi istememesini, bazıları ise otlak alanlarının kuzeyde Ruslar, güneyde Kazaklar ve doğuda Cungarlar tarafından sarılarak daralmış olmasını neden olarak gösteriyorlar.

Turgutların yeni yurtları olarak bu bölgeyi seçmeleri rastlantı değildir, çünkü koşullar çok uygundu. Yazlık otlaklar kuzeyde, kışlık otlaklar güneydeydi. Göçebeler için hayati önem taşıyan su, baharda eriyen karlar, yazın ise oluşan göletler sayesinde bol miktarda sağlanabiliyordu[19] ve Turgutların öncüleri daha 1608 ve 1613'te bölgeyi keşfederken görülmüşlerdi. Astragan'dan Samarra'ya ve Ural Nehri'nden Volga'ya kadar uzanan alana "demir at yılı"[20] olan 1630'da vardılar. Hoşutların geride kalanları 1670'te, Dörbetlerin sonuncuları ise 1673'te Turgutlara katıldılar. Böylece geçmiş yüzyıllarda beraber olan uluslar tekrar buluşmuş oluyorlardı. Bu göç aralıklarla 1758'e kadar devam etti; sona erdiğinde yaklaşık 50.000 aile (çadır) yeni yurtlarına yerleşmiş oldular.[21]

Turgutlar giriştikleri bu göç sırasında önlerine çıkan Rus, Kazak ve Başkir yerleşim birimlerine zarar verip yağmaladılar.[22] Aşağı Volga Havzası'na vardıklarında bölgenin çok düşük olan nüfus yoğunluğundan ve Çarlığın o bölgede kolonileştirme çalışması yapmıyor olmasından yararlanarak istedikleri anlamda bir yaşam ve yerleşim biçimi oluşturabildiler. Bölgeye yerleştikten sonra ilk olarak orada yaşayan daha küçük yerli kabileleri göçe zorladılar. Tarihimizde Nogaylar olarak anılan bu kabileler, batıya, Kafkaslara ve Kırım'a doğru çekilerek Kırım Hanlığı'nın ve dolayısıyla Osmanlıların egemenliği altına girdiler. Buna karşılık bazı Türkmen ve Tatar grupları Turgutların boyunduruğunu kabul ettiler.[23]

Turgutların göçü, bölgedeki dengeleri ciddi biçimde etkiledi. Aniden Tsaritsyn (bugünkü Volgograd) önlerinde beliriveren, Hıristiyan ya da Müslüman olmayan bu büyük insan grubu bir taraftan Ruslar için endişe kaynağı olurken, Orta Asya ve İran pazarlarını Rusya'ya bağlayan geleneksel ticaret yollarını kesintiye uğrattığı için Buhara, Hiva ve Belh hükümdarlarını da harekete geçirdi. Bütün bölge kendisini bu tehlikeli yabancılardan sakınacak çareler aramaya başladı.[24]

Ruslar, Turgutların Kırım Tatarlarıyla olası bir işbirliğinin kendileri için çok tehlikeli olacağını tahmin ettikleri için onlarla iyi ilişkiler kurarak zaman içinde kontrolleri altına almanın uygun olacağını düşündüler. Turgutlar ise, yukarıda açıklandığı üzere bazı

Türkmen ve Tatar gruplarına kolayca egemen olunca bölgede bir güç odağı olabileceklerini anladılar. Hatta bu bağlamda, 1643'te Astragan'a saldırıp ele geçirmeye çalıştılar. Bu deneme bozgunla ve Ho Örlök'ün ölümüyle sonuçlandı.[25] Bu olay her iki tarafın da düşmanca politikalar gütmenin bir yararı olmayacağının farkına varmasına yol açtı. Turgutlar, Çar hükümetiyle anlaşmanın durumlarını güçlendireceği fikrindeydiler.

Turgutlar ve beraberindekiler Müslüman ve Ortodoks komşularına rağmen Tibet Lamaizm'inden vazgeçmediler fakat bir taraftan da Şaman kimliklerini sürdürdüler. Feodal yapıları sayesinde bölgede ciddi bir ekonomik ve askeri güç haline geldiler. Bu yapı uyarınca topluluk, beyaz kemik ve kara kemik olarak iki büyük gruptan oluşuyordu. Birinci grupta asiller, ikinci grupta sıradan halk yer alıyordu. Piramidin tepesinde büyük yetkilerle donatılmış bir han bulunduğu için karar verme mekanizması hızlı işliyordu. Ayrıca, klasik feodalizmden farklı olarak kara kemiklerin toprak sahibi olabilmeleri mümkündü. Gerçi tam özgür oldukları söylenemezdi fakat köle de olmadıkları için toplumdaki yerleri oldukça sağlamdı. Bu da onların içinde bulundukları sisteme değer sağlamaları ve güç katmaları için yeterli oluyordu.

Ho Örlök, Moğolistan ve Çin ile ilişkilerini tamamen koparmadığı gibi, 1640 yılında Moğol-Oyrad noyanlarının katılımıyla Tarbatagay'daki Ulaan Buraa'da oluşturulan bir kurultaya katıldı. Bu kurultayda Moğolların ortak dış politikasının ana hatları saptandı. İçte birlik yolunda bir uyarış ve işbirliği yaparak dış düşmanlara karşı ortak hareket etme kararı da alındı. Kararlar "Moğol-Oyrad Kanunları" (Ih Tsaaz) adı ile anılmaktadır ve benzeri eski yapıtların türlü kopyalarına bakılarak saptanan en uygun metin olarak belirmektedir. Bu kanunla birlikte Lamaizm'in Oyradların devlet dini olması gerçekleşti, Oyradlar ve keza Turgutlar da Şamanizm'den aşamalı olarak kopmaya başladılar. Tüm Moğolların güçlerini birleştirerek dış düşmanlara karşı birlikte mücadele etmelerini sağlamak amacıyla kaleme alınan Ih Tsaaz, Oyradlar ile diğer etkili grupların birbirlerine yaklaşmalarında rol oynamıştır. Bu kanun bir sözlük şeklinde düzenlenmiş olup, Moğol halkının, örf, âdet, düşünce ve eğitimi ile ilgili hükümleri içermekteydi. Ayrıca, Moğol noyanları arasındaki anlaşmazlıkları giderek, aralarındaki ilişkileri yeniden düzenlemek, yabancı hâkimiyetine karşı bağımsızlıklarını koruyabilmek amacıyla ortak düşmana karşı birlikte hareket etmek ve Lamaizm'in yayılması için gereken çabayı göstermek gibi konuları kapsıyordu. Ih Tsaaz, 17. yüzyılda Moğol toplumunun sosyal yapısı, sosyal sınıflar, ekonomik durum, Moğol hukuku gibi konularda geniş bilgi edinilebilecek önemli bir kaynak olma özelliğini taşır.[26] Turgutlar açısından önemi ise bu tarihten itibaren Ho Örlök'ün ve vârislerinin toplumlarını bu kanunlara göre yönetmeye başlaması ve Rus yönetiminin de bu toplum için anılan kuralların geçerliğini, askeri faaliyetler ve suçların cezalandırılmasına dair bazı istisnalar dışında, tanımış olmasıdır.[27]

Göçebe toplulukların karmaşık yapısının doğurduğu kaygan politikalar nedeniyle tarihlerinde taht kavgalarına, birden fazla güç odağının belirmesine her zaman rastlanmıştır. En güçlü kişiliğe sahip olanın bütün toplumun lideri durumunda olduğunun örnekleri vardır. Ih Tsaaz uyarınca da keza Kung-taişi (Kuğu Prens)[28] unvanına sahip olan liderin sınırsız gücü vardı. İktidar babadan en büyük oğula geçerdi. Aynı atanın soyundan gelen erkek akrabaların oluşturduğu toplu-

Turgutlar ve beraberindekiler Müslüman ve Ortodoks komşularına rağmen Tibet Lamaizm'inden vazgeçmediler fakat bir taraftan da Şaman kimliklerini sürdürdüler. Feodal yapıları sayesinde bölgede ciddi bir ekonomik ve askeri güç haline geldiler. Bu yapı uyarınca topluluk, beyaz kemik ve kara kemik olarak iki büyük gruptan oluşuyordu. Birinci grupta asiller, ikinci grupta sıradan halk yer alıyordu.

luğa *ulus* denilirdi. Ulus, *oymaklara*, oymaklar *hotonlara* ayrılırdı. Uluslar birliği ise aşireti oluştururdu.[29] Turgut aşiretinde 21 ulus vardı.

Bu yapı uyarınca Ho Örlök'ün ölümünden sonra yerine geçen oğlu Şükür Daişi liderliğindeki Turgutlar ve beraberindeki daha küçük topluluklar 1654'te Rusların egemenliğini kabul ettiler [30] ve onlarla aralarındaki ilk yazılı anlaşmayı imzaladılar. Bu anlaşmada Ruslara tâbi olmayı, Rus yerleşim birimlerine saldırmamayı, istenildiğinde orduya savaşçı göndermeyi, Osmanlı padişahı ve İran şahı ile ilişki kurmamayı taahhüt ettiler. Ruslar ise "Kalmuk" olarak adlandırdıkları bu topluluğa her yıl parasal yardım yapacaklarına, Don Kazakları ve Başkirler'in saldırılarını önleyeceklerine söz verdiler. Anlaşmadan sonra Turgutlar, Rusların Osmanlılar, Kırım Hanları, İranlılar ve İsveçliler ile yaptıkları savaşlarda yer aldılar. Gerçi her iki taraf zaman zaman anlaşmayı bozduysa da bu zoraki beraberlik Şükür Daişi'nin oğlu Ayuka'nın 1724'teki ölümüne kadar devam etti.

Bu noktada kaçınılmaz olarak "Kalmuk" adı üzerinde durmak gerekiyor. "Kalmuk", günümüz Türkçesindeki "kalmak – geride kalmak" fiilinin eşanlamlısıdır. İlk defa 14. yüzyılda Arap coğrafyacısı İbn al-Wardi tarafından kullanılmıştır.[31] İşin ilginç yanı

"kim kalıyor, neden kalıyor?" gibi tarihçiler arasında hâlâ tartışılan soruları da beraberinde getiren bu deyimi Oyradları oluşturan toplulukların hiçbirinin kendileri için kullanmamış olmasıdır. Ne var ki, akademisyenlerin üzerinde mutabık oldukları bu deyim artık yalnızca Batı Moğolları için değil, dünyanın birçok ülkesinde yaşamını sürdüren ve kökleri Turgutlar ve onlarla beraber Volga'ya göç eden daha küçük Türk topluluklarından başka bir şey olmayan gruplar için kullanılmaktadır. Kanaatimce, Barthold'un[32] düşünceleri paralelinde, "kalmak" kavramının "İslâmiyet'i seçmeyip göç dalgalarına katılmayanlar" olarak anlaşılması en akla yakın seçenektir. Nitekim dinlerde ayrışmanın sonucunda İslamiyet'i seçenlerin Türk dillerini, Budizm'i seçenlerin veya Budizm'de kalanların Moğol dilini tercih etmeleri söz konusu olmuştur.[33] Türk dilleri konuşanlar bu ikincilere "Kalmak" demişlerdir.

"Kalmuk", günümüz Türkçesindeki "kalmak – geride kalmak" fiilinin eşanlamlısıdır. İlk defa 14. yüzyılda Arap coğrafyacısı İbn al-Wardi tarafından kullanılmıştır. (...) Kanaatimce, Barthold'un düşünceleri paralelinde, "kalmak" kavramının "İslâmiyet'i seçmeyip göç dalgalarına katılmayanlar" olarak anlaşılması en akla yakın seçenektir.

Şurası bir gerçek ki Turgutlar Volga'ya doğru yola çıktıklarında bünyelerinde irili ufaklı başka kabile ve uluslar da yer alıyordu. Bunların toptan "Kalmuk" olarak tanımlanması tarih yazımını kolaylaştıran bir araç olarak düşünülebilir. Nitekim aşağıda ayrıntıları incelenen 1771 geriye dönüş göçünden sonra Volga bölgesinde artakalanlar en azından fizyolojik olarak Slav ırkı ile ilgileri olmadığı için "Kalmuk" olarak ayırıma tabi tutulmuşlar, geçen yüzyılda Sovyetler Birliği'nde yaşanan azınlık karşıtı politikalar ve sürgünler sırasında kökleri hangi kabile veya ulustan olursa olsun "Kalmuk" olarak nitelendirilmişlerdir.

II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Batı'ya kaçabilenler de "Kalmuk" adını benimsemiş olup kültür ve geleneklerini hâlâ bu ad altında sürdürmektedirler. Çinliler ise başkalarının "Batı Kalmukları" dediği bu insanlara "Turgut" diyorlar.[34]

Turgutlar, liderleri Ayuka zamanında (1669-1724) askeri ve politik güçlerinin zirvesine ulaştılar. Tibet'teki Dalai Lama Gegen, Ayuka'ya "han" unvanını vererek hükümdarlık mührünü kendisine iletti. Turgutlar, bir taraftan Ruslarla, Çinlilerle ve Müslüman komşularıyla yaptıkları sınır ticaretinden gelir elde ederken, diğer taraftan Rus ordusu emrine verdikleri savaşçılarıyla ön plana çıktılar. Zaten o dönemde hâlâ ayakta kalabilmiş göçebe kavimlerinin kaderi yerleşik devletlere askeri hizmet vermekten geçiyordu denilebilir. Ruslar da Turgutların savaşçı kimliğinden olabildiğince faydalanarak onları sınır bölgesinin koruyucuları olarak gördüler. Kendilerini bir Avrupa gücü olarak kabul ettirmeye çalıştıkları Batı'daki savaşları sırasında Turgutların doğu ve güneydeki Müslüman komşularıyla aralarında tampon oluşturmaları işlerine geliyordu. Ayrıca, yukarıda da açıklandığı üzere, bu komşularla, yani Osmanlılar, İranlılar ve Kırım hanlarıyla yaptıkları savaşlarda Turgut süvarilerinden yararlandılar. Bu yararı sürdürebilmek için Turgutlar ve beraberindekilere -ki artık "Kalmuklar" olarak anıldıklarını belirtmiştik- para ve eşya göndermeye de başladılar.[35] Bunun yanında onlara Rus sınır şehirleriyle gümrük vergisine tabi olmayan serbest ticaret olanağı da sağladılar. Bu sayede, Astragan ve Tsaritsin'de aralıklarla düzenlenen panayırlarda ürünlerini Ruslara pazarlayabiliyorlardı. Öte yandan yetiştirdikleri cins atlar yalnızca Rusya'da değil, Polonya'da bile müşteri buluyordu.[36] Anılan panayırlarda canlı hayvanların ve ham derilerin, çay, tahıl, tekstil ve metal eşya ile değiş tokuşu ekonomik güçlerini artırırken Ruslarla politik bağlar içinde olmalarından[37] büyük yarar sağladıkları şüphesizdir.

Ruslarla ilişkiler bu şekilde yürümekteyken, her şeye rağmen Çin ile ilişkisini kesmemiş olan Ayuka Han, 1712'de Pekin'e bir heyet gönderdi. Kızı, Oyradların yeni lideri ve Çin'deki Ch'ing Hanedanı'nın kendisine bir tehdit olarak gördüğü Cewang Arabdan ile evliydi. Çin İmparatoru K'ang-hsi da karşılık olarak hükümetin ileri gelenlerinden Tulisen'in başkanlığında bir heyet ile mukabele etti. Ziyaretin amacı Çin'e karşı muhtemel bir Turgut-Oyrad ittifakının kurulmasını önlemek ve ayrıca Ayuka Han'ı Çin'e geri dönmeye ikna etmekti. İşte bu heyetin ziyareti bir bakıma Çin'in o dönemde Rusya'ya yaptığı resmi nitelikli ilk ziyarettir ve Saint Petersburg'a değil, Turgutlara yapılmış olması da ayrı bir öneme sahiptir.[38]

Ayuka Han'ın 1724'te ölmesi üzerine Turgut grupları arasında liderlik çekişmeleri başladı. Bu sorun Ayuka Han'ın torunu Dönduk Taişi'nin 1761'deki ölümünden sonra iyice belirgin hale geldi. Dönduk'un 18 yaşındaki oğlu Ubaşi'nin liderliğe seçilmesi, kendisinden beş yaş büyük olan kuzeni Zebek'in bu durumu hazmedemeyerek Turgut ileri gelenleri arasında karşıt faaliyete geçmesine neden oldu. Zebek daha da ileri giderek konuyu, kocası III. Peter'in 1762'de öldürülmesiyle tahtı devralan ve "Büyük" lâkabıyla anılan Çariçe II. Katerina'ya (Rusça: Екатерина II Великая Yekaterina II Velikaya) kadar götürdü. Kurnaz çariçenin hükümeti de bundan yararlanarak onlara tanıdığı otonomiyi daralttı ve çeşitli yöntemlerle tacize başladı. Otlaklarına Rus ve Alman göçmenler yerleştiriliyor. Rus ordusuna gittikçe artan sayıda asker alınıyor, bir taraftan Turgutların Şa-

man ve Budist mensupları arasında dini sürtüşmeler kışkırtılırken, diğer taraftan Ortodoks kilisesinin baskıları artıyor, yüksek vergiler konuluyor ve nihayet içişlerine fazlaca karışılıyordu. Bu durum yıllarca devam etti. Zaten çariçenin Turgutlar ve Ruslar arasında derinleşen krizin yönetiminden anladığı şey, birbiri üstüne sert tedbirler almaktan ibaretti. Otlak alanlarının daralması sürülerdeki hayvan adedinin azalmasına, yeterince hayvana sahip olamayanların şehirlere giderek iş aramaya başlamalarına ve oralarda yaşamayı tercih etmelerine yol açtı. Yani bir zamanlar varlıklı ve bağımsız olan Turgutlar, Rusların yayılımcı politikası sonucunda yoksulluk ve serfliğe itiliyorlardı. Bu yüzden devletin kendilerini çiftçiliğe yönlendireceğine, dinlerini değiştirmeye zorlayacağına inanır hale geldiler. Böylece 1767'den itibaren Çin'e geri dönüş fikrini aralarında tartışmaya başladılar. Bu düşünceleri saklı tutmanın zorluğu bir yana, Turgutların büyük bir kısmı daha önce Kırgızlara saldırdıkları için, ceza olarak Volga'nın sağ yakasına sürülmüşlerdi. Bu durum ciddi bir stratejik sıkıntıyı da beraberinde getiriyordu. Bu sefer şansları yardım etti ve hükümet tarafından kendilerini denetlemek üzere atanmış olan Albay Kisenskov'un kitlesel bir göçün eşiğinde olunduğuna inanmaması sonucu nehrin sol yakasına tekrar yerleşmelerine de izin verildi.[39] Derken, çariçenin Osmanlılara karşı girişeceği savaş için 20.000 atlı talep etmesi bardağı taşıran son damla oldu.[40] Zaten 1770 yazında Tibet'teki Dalay Lama'dan gelen bir mesajda, Budist astrologların gelecek kışın bir göç için uğurlu olacağı kehanetinde bulundukları bildirilmiş ve Çin İmparatoru Ch'ien-lung'un Turgutların Cungarya'ya yerleşmelerine olumlu baktığı belirtilmişti. Bu gelişmeler karşısında Ubaşi Han atalarının yurduna dönmeye karar verdi.[41] 4 Ocak 1771'de halkına hitaben yaptığı konuşmada kesin kararını açıklayarak Rus egemenliğinde kaldıkları sürece ne örf ve adetlerinden kaynaklanan hukuku uygulama olanağının ne de soylarının devamının mümkün olacağına inandığını söyledi[42] ve ertesi gün harekete geçtiler.

ANAYURDA GERİ DÖNÜŞ

Kaynaklarda göçen insan sayısı birbirinden çok farklı rakamlarda gösteriliyorsa da en az 31.000 aile yani 150.000 kişi ve birkaç milyon baş hayvan olarak düşünülebilir. Turgutlar ve beraberindekiler Ural Nehri'ne kadar olan mesafeyi hızla geçerken karşılaştıkları Rus yerleşim birimlerini yakıp yıktılar, kervanları, tüccarları soydular. Çariçenin öfkeyle üzerlerine gönderdiği Don Kazak süvarilerine rağmen[43] nehri geçtiler ve artık düşman topraklarına yani Kazak yönetiminde olan bölgelere ulaşmış oldular. Hedefleri olan Cungarya'ya kadar önlerinde yalnızca Kazaklar ve diğer düşman kabileler değil, çetin iklim şartları, çöller ve susuzluk vardı. Doğanın acımasızlığı kendini hissettiriyordu; göçmenler hastalık ve susuzluk yüzünden giderek güç kaybına uğramaya başlamıştı. Öte yandan zaman zaman katliam haline dönüşen Kazak hücumları büyük can ve mal kaybına neden oluyordu. Bu bölgeden çıkıp Buryat ülkesine geldiklerinde daha feci bir kıyıma uğradılar, büyük kayıplar vermeye devam ederek sonunda Cungarya'ya vardılar. Cungarya, Tiyenşan ve Altay dağları arasında kalan bugünkü Sincan eyaleti içindedir. Turgut dilinde "Cun" sol, "gar" el demektir; bu dilde doğu ve batı sözcükleri olmadığı için Cungar "batı" anlamında kullanılmıştır, çünkü yukarıda da açıklandığı gibi, Turgutlar, Oyradların batı ucunda yani en solda yer alıyorlardı. O sırada Çin'de hüküm süren Mançu sülalesinden İmparator Ch'ien-lung, Turgutların geri dönmüş olmasını memnunlukla karşıladı. Bitap düşmüş halkını yeni sorunlarla karşı karşıya bırakmaktan kaçınmayı yeğleyen Ubaşi Han Çin egemenliğini kabul ettiğinde Volga'dan ayrılalı sekiz aydan fazla olmuştu.

Çinliler, Turgutlara 2 Moğol bayrağı verdiler[44] ve onları gruplara ayırdılar. Üç gruplu bir bölüm Tarbagatay bölgesine, içlerinde Ubaşhi Han'ın ve onunla gelen bazı Koşut prenslerinin de yer aldığı dört grup Yeke Yuldus (büyük yıldız) ve Bagha Yuldus (küçük yıldız) nehirleri arasındaki bereketli topraklara, geriye kalanlar ise İli Nehri çevresine yerleştirildiler. Çektikleri sıkıntıları hafifletmek üzere onlara yüksek miktarda büyük ve küçükbaş hayvan, giyecek, gıda, çadır ve gümüş yardımında bulunuldu.[45] Böylece bu muazzam göç, nüfusun yarısından fazlasının kaybıyla sonuçlanmış oldu. Ubaşi Han'ın 1775'te 33 yaşındayken hastalanarak ölümüyle hem Rus hem de Çin tarihindeki önemini bugün bile koruyan bir devir sona erdi.

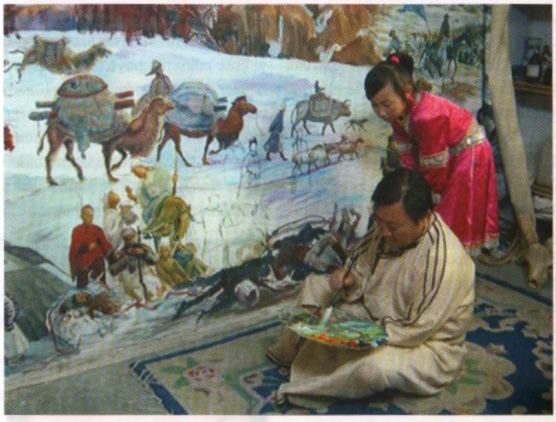
Genç Turgut kadını.

Fotoğraf: Paul Hattaway

Turgutların yaklaşık beş bin kilometrelik büyük göçü yakın insanlık tarihinin belki de en son kitlesel nüfus hareketidir fakat tarihçiler tarafından yeterince incelenmediği için ona dair eldeki kaynak sayısı son derece sınırlıdır. Şurası unutulmamalıdır ki Turgutlar sonuçta göçebe bir aşirettiler ve dünya tarihinde Yeni Çağ'ın kapanmak üzere olduğu sıkıntılı yıllarda belki de gözden kaçtılar. Yakın Çağ'ın başlangıcını oluşturan sonraki yıllarda ise dikkatlerin Amerikan Bağımsızlık Savaşı ve Fransız Devrimi gibi tarihin akışını değiştiren olaylara yöneldiği bir dönemde kendilerine fazla ilgi gösterilmemiş olması bir bakıma doğal karşılanabilir. Turgutlar ise, özünde göçebelik olan diğer bütün topluluklar gibi geçmişte yaşayarak çağın gelişmesine ayak uydurmamayı yeğlediklerinden dolayı içe dönük yaşamlarını sürdürmeye baktılar. Bu anlayış belki de onların sonunu hazırlayan en önemli etken oldu.

Lindai tabloyu yaparken.

Kaynak: Foreign Languages Press.

Öte yandan, Volga'nın batı yakasında kaldıkları için o kış buz tutmayan nehri geçemediği söylenen küçük bir grup Turgut ile göçe katılmayan Dörbetler -"Kalmuk" olarak anıldıklarını tekrarlayalım- Don ile Volga nehirleri arasında yaşamlarını sürdürdüler ve çarlığa hizmete devam ettiler. 1798'de Çar II. Paul, onları orduda verecekleri hizmete karşılık, elit Don Kazakları ile eşit konuma yükseltti.[46] Turgut/"Kalmuk" savaşçılarının 1812'de General Kutuzov'un Napolyon ordusuyla karşılaştığı Borodino Muharebesi'nde önemli rol oynadıkları; süvarilerinin 30 Mart 1814'te Rus ordularıyla Paris'e girdikleri bilinmektedir.

1771'de Pekin'in kuzeydoğusundaki Chengde şehrinde inşası tamamlanan büyük Potaraka Doktrini (Putuozoncheng Miao) Budist tapınağına dikilen iki büyük taş kitabeye Turgutların tarihi kazınarak işlendi.[47] Tapınak, Lhasa'daki Potala Sarayı'nın daha küçük boyutlardaki kopyasıdır. Günümüzde UNESCO kültür mirası listesinde yer alan tapınağı ziyaret eden Çinliler bu epik göçü anarak Turgutların verdikleri özgürlük mücadelesi sonucunda ülkenin çoğulcu yapısına olan büyük katkısını anmaktadırlar.

Çin'de yaşayan Turgut kökenli ünlü ressam Lindai, atalarının inanılmaz acılarla dolu bu hüzünlü göçünü 6.35 x 2.10 m. boyutlarındaki "Doğuya Dönüş" (Çincede Dong Gui) adlı bir tabloda işlemiştir. Eser, göçün 230. yıldönümüne rastlayan 2002 yılından itibaren Hejing beldesi müzesinde sergilenmeye başlanmış olup günümüzde bölgenin sembolü haline gelmiştir.[48]

DİPNOTLAR

1 Mehmed Fuat Köprülü. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*. Ötüken Yayınları, İstanbul, 1986, s. 91.

2 Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Hak Kitabevi, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul,1946, s. 309-315.

3 Yağlıkçızade Ahmet Rıfat Efendi, *Lugat-i Tarihiye ve Coğrafiye*, 1297. Tıpkıbasım, Keygar Neşriyat, Ankara 2004, s. 252.

4 Çin Halk Cumhuriyeti resmi web sitelerinden:http://www.chinaholidays.com/guide/chinese-culture.

5 Wolfram Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, çev. Nimet Uluğtuğ, TTK, İdeal Matbaası, Ankara, 1942, s. 123.

6 Eberhard.a.g.e., s. 124.

7 Rashid-ad-Din Fazlullah. *"Cami'u't tavarih"*, çev. W. M. Thackson, Harvard University, Cambridge, Mass., 1998 s. 25 ("Turgut" adı bu eserde Farsçadan İngilizceye "Targhut" olarak çevrilmiştir. Metnin Arap harfleriyle yazılmış olan aslında "ترغوت" olarak geçmektedir ki sonraki yüzyıllara ait kaynakların hemen tamamında bu şekilde yazılmış ve "Turgut" olarak okunmuştur. Turgutoğullarının Konya'daki eserlerinin kitabeleri ile vakfiyelerinde genellikle Turgut, "طرغوت" kullanılmıştır).

8 A.g.e., s. 55.

9 *Mogolların Gizli Tarihi*, Haz. Ahmet Temir, TTK, Ankara, 1995, par. 61, s. 19.

10 Rene Grousset, *L'empire des steppes: Attila, Gengis-khan, Tamerlan*, Fransızca'dan Çev. Naomi Walford, Rutgers University Press, New Brunswick 1970, s. 341.

11 Ekrem Kalan, *Cungar Hanlığının Siyasi Tarihi*, (yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Programı, İstanbul, 2005), s. 2.

12 Charles A. Riess, *The History of the Kalmyk Khanate to 1724*, (doktora tezi, Indiana University, 1961),s.103.

13 Fred Adelman, *Kalmyk Cultural Renewal*, (doktora tezi, University of Pennsylvania, 1961), s. 5. Tezde Turgutlar "Kalmyk" olarak tanımlanıyorlar.

14 Stephen A. Halkovic Jr., *The Mongols of the West*. Indiana University Uralic and Altaic Series, CCXLVIII. Haz. Larry Moses, Research Institute for Inner Asian Studies, Indiana University, Bloomington, 1985, s. 29.

15 Kalan, a.g.e., s. 11.

16 Elizabeth E. Bacon, *OBOK'A Study of Social Structure in Eurasia*, Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research Inc., New York, 1958, s.99. Kitapta Turgutlar "Kalmuks" olarak tanımlanıyorlar.

17 Thomas J. Barfield, *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China*, Blackwell, Oxford, 1992,s. 277.

18 Barfield, a.g.e., s. 278.

19 Lawrence Krader, *Social Organization of the Mongol-Turkic Pastoral Nomads*, Indiana University Publications, Mouton & Co., The Hague, 1963, s. 120.

20 Tibet Lama geleneğinde her yıla bir hayvan ve bir de maddeden oluşan adlar verilir. Hayvanlar sırasıyla, tavşan, ejderha, yılan, at, koyun, maymun, kuş, köpek, domuz, fare, boğa, kaplan, maddelerin sırası ise: ateş, toprak, demir, su, tahtaşeklindedir. Her madde, artarda gelen iki yıl için önce erkek, sonra dişi olarak kullanılır. Örneğin, erkek toprak-ejderha yılını dişi toprak-yılan yılı takip eder, arkasından erkek demir-at yılını dişi demir-koyun yılı takip eder.

21 Krader, a.g.e., s.118.

22 Adelman, a.g.e., s. 10.

23 Peter Simon Pallas, *Samlungen Historischer Nachrichten über die Mongolischen Völkerschaften*. C.I, Kaiserliche Akademie der Wissenschaft. St. Petersburg, 1776 – 1801, s.10-12.

24 Michael Khodarkovsky, *Russia's Steppe Frontier*. Indiana University Press, Bloomington, 2002, s. 132.

25 C. D. Barkman, "The Return of the Torghuts from Russia to China", *Journal of Oriental Studies II*, 1955, s. 89-115.

26 Kalan, a.g.e., s. 20.

27 Bacon,a.g.e., s.100.

28 Krader, a.g.e.,s.129.

29 Gerek bu konuda gerekse sosyo-ekonomik düzen ve aile yapısı hakkında çok geniş bilgi için bkz. Pallas, a.g.e.

30 Immanuel C.Y. Hsü, *The Rise of Modern China*. Oxford University Press, New York, 2000, s. 112.

31 E.V. Bretschneider. *Medieval Researches from Eastern Asiatic Sources*, Kegan Paul, Trench, Trübner, Londra, 1910. C.II, s. 107.

32 V. V. Barthold, " Kalmucks", *Encyclopaedia of Islam*, Leyden-London, 1913-38, C. II, s. 700.

33 Isenbike Togan, "Bugünü Anlamak için Orta Asya Tarihine Bir Bakış", *Bağımsızlıklarının 20. Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri*, I. Kitap, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2012, s. 19-49.

34 Wolfram Eberhard, *Çin Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1947, s. 312-313.

35 Halkovic Jr, a.g.e., s. 41-54. Yazıda Turgutlar "Oirat" olarak tanımlanıyorlar.

36 Krader, a.g.e., s.127.

37 Adelman, a.g.e., s.14.

38 Hsu, a.g.e., s.34.

39 Barkman, a.g.e., s.98.

40 Khodarkovsky, a.g.e. s. 142.

41 Wolfram Eberhard, *A History of China*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1969, s.283.

42 Barkman, a.g.e., s. 99.

43 William E. Griffis, *China's Story in Myth, Legend, Art and Annals*. The Riverside Press, Cambridge, Mass., 1922.

44 Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, s. 178.

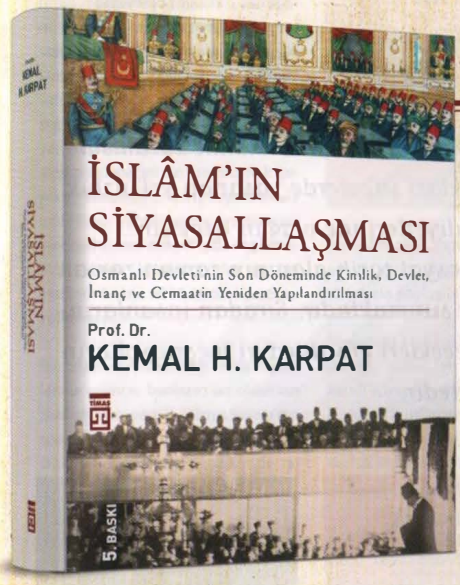
45 Halkovic, a.g.e., s. 77-78.

46 D.N. Bajanowa, *The Kalmycks*. Rusçadan çev. Naran Oulanoff, Willingboro, New Jersey, 1976, s. 68.

47 Chengde Travel Guide on Internet.

48 Lisa Carducci'nin China.org.cn sitesindeki makalesi.

TİMAŞ TARİH'TEN İKİ DEV ESER

İslam'ın Siyasallaşması

Kemal H. Karpat'ın kendi ifadesiyle "mesleki hayatı boyunca zihninde yoğurduğu" en önemli eser.

"Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya sistemine dahil olduğu 19. yüzyılda kapitalizmin imparatorluk üzerine etkilerini de ele alan bu kitap, dönemin ekonomisi ve toplumunu temel alan birinci sınıf bir entelektüel tarih çalışmasıdır."

Feroz Ahmad

"Kemal Karpat bu kitapta, Osmanlı İmparatorluğu'nun İslâm ve modernite arasında sürdürdüğü ölümcül ve baki dönüşümü bütünlüklü bir şekilde resmeden bilindik yaklaşımın aksini göstermekle kalmıyor, bu değişimin 19. yüzyıl ve erken 20. yüzyıl boyunca nasıl gerçekleştiğini derinlikli bir tahlilden geçiriyor; devletin inşası, İslâm'ın siyasallaşması ve geleneğin keşfini ustaca çözümlüyor."

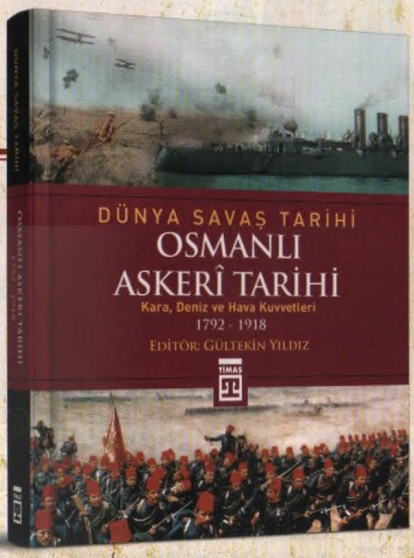
Şükrü Hanioğlu

Tüm Yönleriyle Osmanlı Askerî Tarihi

Kulaktan dolma bilgilerle tanınan, ulemanın muhafazakârlığı yüzünden Batı'daki teknolojik gelişmelere ayak uyduramadığı iddia edilen, zaferleri abartılıp hezimetleri yeterince analiz edilmeyen son dönem Osmanlı askeriyesine dair önyargıları sorgulatıp okuyucularını birçok kere şaşırtacak bir çalışma; **Osmanlı Askerî Tarihi/Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918.**

Osmanlı Devleti'nin en uzun yüzyılını, sadece muharebelerle sınırlı kalmadan politik, sosyal, kültürel, ekonomik ve teknolojik boyutlarıyla askerî tarihi üzerinden yeniden tanımaya var mısınız?

Dr. Gültekin Yıldız'ın editörlüğünde, Osmanlı askerî tarihinde uzman 10 araştırmacının katkılarıyla hazırlanmış muhteşem bir eser...

Tarih bu sayfalarda yaşıyor...

Timas tarih

TİMAŞ

iyi ki kitaplar var...

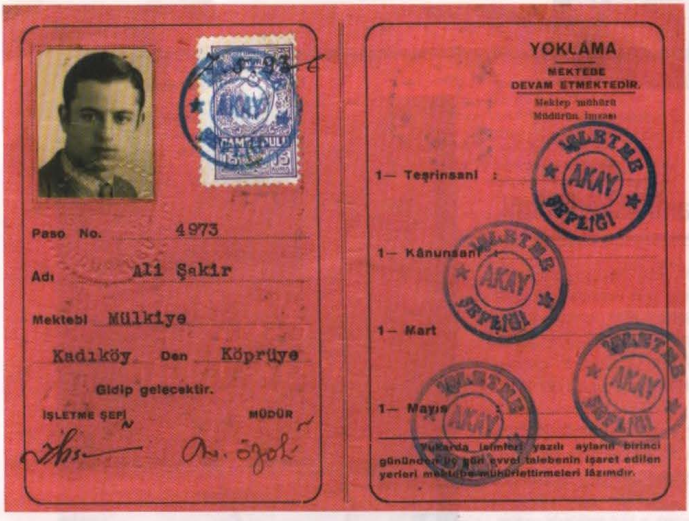
timas.com.tr | facebook.com/timasyayingrubu | twitter.com/timasyayingrubu

BİR BANKA MÜFETTİŞİNİN RAPORLARINA GÖRE

TAŞRADA YOLSUZLUKLAR VE EKONOMİ

MURAT KORALTÜRK

Bu makalede ilk kez kullanılan banka teftiş raporlarının bir bankanın kurumsal tarihinin yazımından çok, raporların ilgili oldukları şubelerde yaşanan yolsuzluk, usulsüzlük gibi sorunları yani bir bankanın faaliyetlerinde olağan işleyişin dışında karşılaşılan ve iktisadi tarih alanı ile sosyal tarih alanının zaman zaman örtüştükleri bir alana işaret eden örnek olaylar sunmaktadır. Sıradan insanların, bir banka etrafında gündelik yaşamda yapabilecekleri çeşitli gayri meşru yolların ve yöntemlerin de neler olabileceğini göstermektedir.

Ali Şakir Ağanoğlu'nun, Mülkiye Mektebi henüz İstanbul'dayken kullandığı vapur pasosu.

Ali Şakir Ağanoğlu'nun yedek subay olarak askerliğini yaparken çektirdiği bir fotoğraf.

Türkiye'nin iktisadi ve sosyal tarihi yazınına her geçen gün katkı artmaktadır. Bu artış yeni kaynakların da kullanılması anlamına gelmektedir. Bu makale 20. yüzyıl Türkiye iktisadi ve sosyal tarihi yazımında yeni bir kaynak olarak banka teftiş raporlarına dikkat çekmek amacıyla kaleme alınmıştır. Raporları yazan müfettiş Ali Şakir Ağanoğlu (1916-2005) Ticaret Bankası Genel Müdürlüğü, milletvekilliği, Cumhuriyet Senatosu üyeliği ve devlet bakanlığı yaptı. Ağanoğlu 1942-1949 yılları arasında Ziraat Bankası'nda müfettiş olarak görev aldı. Ağanoğlu'nun bankaya sunduğu raporların birer kopyasını kendisi için düzenlediği ve vefatından sonra bunların en azından bir kısmının bir sahafa intikal ettiği anlaşılmaktadır. Bu makalenin malzemesini de işte bu rapor kopyaları oluşturmaktadır.

Bankacıların yayınladıkları anıların bir bölümü üst yönetimi anlatan metinlerdir. Bazıları taşraya da yer verir. Bu, sayıları iki elin parmaklarını ancak geçenler arasında banka müfettişlerine ait olan ve teftiş hatıralarını içeren kitaplar da vardır.[1] Tef-

tiş raporları, çoğu sonradan kaleme alınan ve kurgulanan metinlere göre çok daha fazla birincil kaynak niteliğine sahiptir. Bütün yazılı kaynaklar gibi raporların da yazarın bulunduğu noktadan yazıldığını yani müfettişin öznel değerlendirmesini içerdiğini ve ayrıca müfettişlerin merkezin taşradaki gözü-kulağı olmak gibi yükümlülükleri olduğunu göz önünde tutmak gerekir. Raporlara yansıyan suç ve benzeri olayların kaynağının yer yer ihbar, dedikodu hatta iftiraya dayanabileceğini de unutmamak gerekir. Dolayısıyla teftiş raporlarında müfettişin vardığı sonuç ve hükümleri mahkeme kararı gibi algılamamak gerekir. Ancak raporlar araştırmacının önüne izi sürülmesi gereken yollar açar.

Bu makalenin dayandığı teftiş raporlarına gelince, bunların ait oldukları zaman dilimi yani II. Dünya Savaşı'nın son yılları itibariyle taşrada bankacılık faaliyetlerinde, özellikle de tarımla ilişkisinden dolayı önemli bir yeri olan Ziraat Bankası'na ait teftiş raporları olması sebebiyle ayrı bir değerleri vardır.[2] Aşağıda örnekleri ile görüleceği üzere bu faaliyetler üzerinde çalışanların ve dışarıdan kişilerin karıştıkları ufak yolsuzluk ve usulsüzlüklerin yanı sıra müfettişin kaleminden teftiş edilen şubenin faaliyet gösterdiği şehir veya kazanın iktisadi durumu tasvir edilmektedir. Bu tasvirlerin başka kaynaklarda yer alan bilgilerle teyidi mümkündür. Ancak özellikle sosyal tarih açısından yolsuzluk, suiistimal ve benzeri olaylar hakkında anlatılanlar ise ayrı değere sahiptir.

YOLSUZLUK, USULSÜZLÜK VE BENZERİ OLAYLAR

Ağanoğlu'nun yazdığı teftiş raporlarında iki konunun öne çıktığı söylenebilir. Bunlardan birincisi banka çalışanları veya dışarıdan kişilerin karıştıkları yolsuzluk, usulsüzlük, kusur ve benzeri olaylar, ikincisi ise teftiş edilen şube ve ajansların faaliyet gösterdikleri yerin iktisadi durumuna dair gözlemlerdir. Bunları, raporlardan örneklerle ortaya koymak daha anlaşılır kılacaktır. Bu

T. C. ZİRAAT BANKASI
(TEFTİŞ HEYETİ)

Bay Şakir Ağanoğlu

T. C. ZİRAAT BANKASI MÜFETTİŞİ

Ali Şakir Ağanoğlu'na gelmiş Ziraat Bankası teftiş heyeti antetli bir zarf.

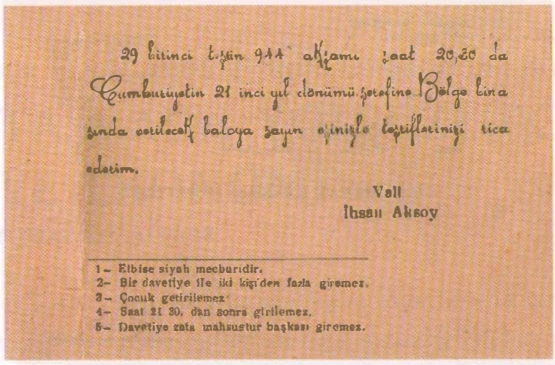
örneklemeler yapılırken raporlarda adları anılan kişilerin açık isimleri okurlarla paylaşılmamıştır.

Raporlara konu olan yolsuzluk, usulsüzlük, kusur ve benzeri olayları kendi içlerinde sınıflandırmak mümkündür. Bunlardan en çok görüleni banka çalışanlarının karıştıkları yolsuzluk ve benzeri işlerdir. Çalışanlar bazen tek başlarına bu tür işlere yönelmekle birlikte bazı örneklerde de ortaya çıktığı gibi banka dışından işbirlikçileri bulunmaktadır. Örneğin Ağanoğlu'nun 22 Ekim 1945 tarihli raporundan öğrenildiğine göre, 1942'de Bursa Yenişehir ajansında veznedar olan, rapor yazıldığı sırada ise Bingöl ajansı müdür muavin bulunan A.Ö.'in kayınpederinin Toprak Mahsulleri Ofisi deposunda bir ay bekçi olarak çalışmış gösterdiği ve bunun bedeli olan ücreti kendisinin aldığı, yine A.Ö.'in on üç gün çalışan bir kişiyi bir ay çalışmış gibi göstererek ilgili şahsın hak ettiğinin dışında kalan miktarı kendisinin aldığı anlaşılır.

Ağanoğlu'nun 24 Ocak 1946 tarihli raporundan ise A.Ö.'in bir başka suça daha karıştığı öğrenilir. Buna göre, gerçekte olmayan bir kişi adına düzenlenen sahte mubayaa fişi ile 372 kg buğday bedeli olarak 66,21 TL ödeme yapıldığı ve eylemin failinin A.Ö. olduğu ortaya çıkar. Diğer raporda olduğu gibi haksız kazancın bankaya geri ödenmesine ve A.Ö. hakkında kanuni takibat yapılmasına karar verilir.

Ağanoğlu'nun teftiş raporlarında dikkati çeken bir diğer yolsuzluğun faili Bursa Mustafakemalpaşa ajansı müdürü T.G.'dir. 3 Aralık 1945 tarihli rapora göre T.G. 1) Yevmiye alabilmek için ödemeleri köylerde yapar. 2) Vadesi gelmemiş ödemeleri takip gerekçesi ile köylere tahsil heyetleri gönderir. 3) Yeni kurulan kooperatifler için bir marangoza yüksek fiyattan eşyalar yaptırdığı iddia edilir. 4) Adı geçen kişinin evi için bedava eşya yaptırdığı. 5) Banka onarım işlerini aynı marangoza yüksek fiyattan yaptırdığı. 6) Bankanın nakliye işlerini evinde bedavaya oturduğu ev sahibine verdiği. 7) Ajansta çocukları, akrabaları ve eşini çalıştırdığı. 8) Ajansa 45 gün çalışan kişilere iki aylık ücret ödediği. 9) Banka muhasibinin karısını ev işlerinde çalıştırdığı. 10) Ofis bekçileri ve memurlarını ev ve özel işlerinde çalıştırdığı. 11) Memurlara ve dar gelirlilere bedeli karşılığında hububat verilmesi emri gelmişse de isteyenlere hububat verilmediği. 12) Banka memurlarına banka parasıyla kumaş alındığı. 13) Gözlerinden hastalanan ajans müdür muavini H.Ö.'ın tedavi için hastanede bulunduğu aylar için de ofis tazminatı aldığı gibi iddialar ihbar mektuplarıyla bankaya iletilir.

Ağanoğlu raporunda 3, 4, 9, 10, 12 ve 13. maddeler için yapılacak bir işlemin olmadığını belirtir. Yapılan haksız ücret ödemelerinin geri alınması, müdür muavini H.Ö. hakkında ise sorumluluğu bulunmakla birlikte deneyimsiz ancak sessiz tabiatlı olan bu kişinin müdür ile uyumlu çalışmak kaygısıyla müdüre ayak uydurduğu kanaatine vararak kendisi hakkında

29 birinci teşrin 944 akşamı saat 20,30 da Cumhuriyetin 21 inci yıl dönümü şerefine Belgo binasında verilecek balova zatıâlinizle teşriflerinizi rica ederim.

Vali
İhsan Aksoy

1- Elbise siyah mecburidir.
2- Bir davetiye ile iki kişiden fazla girmez.
3- Çocuk getirilemez.
4- Saat 21.30. dan sonra girilmez.
5- Davetiye zata mahsustur başkası giremez.

19. VI. 943 CUMARTESİ günü
UMURLU da KIZILAY ve HALKEVİ
sosyal yardım şubesi menfaatına
verilecek GARDENPARTİ biletidir.

Kıymeti
KURUŞ
100

№ 000001

Not : Bu bilet bir Bayan ve bir Bay içindir.

Ali Şakir Aganoğlu ve arkadaşlarının müfettiş olarak görev yaptıkları dönemde teftiş için gittikleri yerlerde devlet ricali ile yakın temasta oldukları ve sosyal hayatın içinde bulundukları yukarıda yer alan iki etkinliğe dair davetiyeden anlaşılmaktadır.

"inzibati kararlar alınmasına lüzum olmayacağı" sonucuna varılır.

Aganoğlu, banka tüzüğünün 184. ve 185. maddelerine göre hakkında inzibati kararın alınması gerektiğini ileri sürdüğü ajans müdürü hakkında düşünce ve kanaatini raporunun sonunda şöyle ifade eder: "Bu raporda tahkik edilmiş hadiselerde olduğu gibi, bankamızın bir kısım işlerinde, tam bir titizlik ve hassasiyetle mevzuatımızın esaslarına uymaktan ziyade kendi şahsi mütalaa ve kanaatlerine göre hareket eden, hareketleri tam bir hüsnüniyetle ve dürüstlükle kabil-i telif görülemeyen, paraya karşı temayülünün fazla olduğu ve muhtelif vesilelerle daima bir menfaat teminini düşündüğü müşahede edilen, laubali söz ve hareketleriyle muhitinde hiç de iyi bir tesir bırakmamış olduğu kaymakamlığın mütalaasından da anlaşılmakta olan ajans müdürü T.G.'in salahiyetli vazifelerde çalıştırılması bankamız menfaatlerine uygun bulunmadığı gibi kötü hallerinin ileride kendisini daha çok müşkül durumlara düşürmesi de mümkün ve muhtemel görüldüğünden mumaileyhin salahiyetsiz bir vazifeye nakledilmesi lazım geldiği"

Yukarıdaki örnekler banka çalışanlarının faili olduğu yolsuzluk ve usulsüzlüklerin yalnızca banka çalışanları tarafından tek başlarına veya "içeriden" birileriyle işbirliği sonucu yapıldıkları izlenimini verebilir. Ancak aksi yöndeki örnekler banka çalışanlarının "dışarıdan" birileriyle de işbirliği yapabildiğini göstermektedir. Aganoğlu'nun 4 Ocak 1945'te Erzurum'da yazdığı rapordan 7 Aralık 1944'te Tercan ajansından Karacakışlak köyünden 37 kişiye toplam 8.500 TL kredi verildiği, ancak ödemenin adı geçen köyün muhtarı Ş.Ş.'e yapıldığı anlaşılır. Ajans müdürü ile köy muhtarının işbirliği yaptığı olayda borçluların bazılarının borçlandıklarından dahi haberdar olmadıkları, kiminin reşit olmadığı, kredi almaya uygun koşullara sahip olmayan kadınlara, aynı aileden kişilere ayrı ayrı kredi verildiği, bazı borçlulara ise üretim ve ödeme güçlerinin üstünde borç verildiği ortaya çıkar.

Aganoğlu raporunda verilen kredinin geri alınması gerektiğini, köy muhtarı Ş.Ş.'e bir daha kredi verilmemesini, muhtar ile işbirliği yapan noter başkâtibi Ş.Ö. hakkında yasal işlem yapılıp yapılmamasının da banka umum müdürlüğünün takdirine bırakıldığını söyler. Bütün bunları "köy muhtarı Ş.Ş. ile olan hususi dostluğu ve arkadaşlığı dolayısıyla yapmıştır." dediği ajans müdürü E.E.'in "Her şeyden evvel mensup olduğu müessesenin yüksek menfaatlerini düşünmesi ve mevzuata harfiyen riayet etmeyi şiar edinmesi lazım gelen ve böyle yapmadığı için arkadaşları üzerinde de fena tesir bırakan ve muhitte, temiz müessesemiz hakkında dedikodulara sebebiyet veren ajans müdürü E.E.'in Tercan'dan başka bir yere nakledilmesinin bankamız menfaatleri için çok lüzumlu bulunduğu"nu ifade eder ve "Tercan ajansına daha fazla şahsiyet sahibi bir müdür tayininin gerektiği"ni belirtir.

Teftiş raporlarına konu olan her iddia, banka yönetimine takip edilmesi gereken bir ihbara dönüşmez. İddiaların ispatlanamaması veya asılsız çıkması, iddianın iftiraya dönüşmesi ve gündemden düşmesine yol açar. Tıpkı İnegöl ajansına bağlı 559 numaralı Yenice Tarım Kredi Kooperatifi başkanı H.K. hakkında olduğu gibi. Aganoğlu'nun 20 Temmuz 1945 tarihli raporunagöre kooperatif başkanı ve Edebey köyü muhtarı H.K. hakkındaki yolsuzluk söylentilerinin iftiradan ibaret olduğu, elinde hiçbir vesika bulunmayan ve iddialarını herhangi bir delille ispat edemeyen O.Ç.'in, H.K. ile "köy muhtarlığı meselesinden aralarında geçimsizlik bulunan H.U.'ın tahrikiyle şikâyette bulunmuş olduğu"nun "Bankaya ihbar ve şikâyette bulunurken ifadesinin

alınmasına ve yazı ile tespitine rıza göstermemiş ve hatta isminin dahi gizli tutulmasını istemiş olmasından ve bu defa da ifadesinin alınması için çağrıldığı halde gelmemiş olmasından" anlaşıldığı ortaya çıkar. Dolayısıyla ihbar ve şikâyet mekanizmasının kişisel düşmanlıklar nedeniyle de kullanılabildiği anlaşılır.

Banka çalışanları hakkındaki teftişe konu olan ve raporlara yansıyan şikâyetler yalnızca menfaat temini için görevi kötüye kullanmak iddialarından oluşmaz. Örneğin Ağanoğlu'nun Gemlik ajansı müdürü H.Y. hakkındaki şikâyet üzerine yazdığı 7 Eylül 1945 tarihli rapordan anlaşıldığına göre H.Y. banka ile müşteri ilişkisi olan bir kişiye menfaat temini nedeniyle değil, aksine bu kişinin menfaatlerini zedelemek için girişimde bulunur. Rapora göre müdür H.Y., banka müşterilerinden olan mal sahibi tüccar H.A. ile aralarında yaptıkları kira sözleşmesine göre kabul ettiği kira miktarına sonradan itiraz eder ve mahkemeye başvurur. Aralarında ortaya çıkan bu ihtilaf H.Y.'ın H.A.'nın bankacılık işlemlerinde iskonto, iştira ve havale işlemlerinde diğer müşterilere göre kendisinden daha yüksek ücret almak zorluk çıkartmak şeklinde ortaya çıkar. Sonunda H.A. banka ile çalışmaktan vazgeçer. Ağanoğlu'nun raporunda ajansın son iki yıllık ticari sahadaki faaliyetleri mercek altına alınır ve önceki yıllara göre belirgin bir gelişmenin kaydedilmediği ifade edilir. Bankanın faaliyetlerinde personelin "çalışkanlığı ve iş hususundaki gayretleri kadar iyi ahlak ve dürüst hareketleriyle muhitte bırakacakları tesir"e dikkat çekilir. Ajans müdürünün yalnızca kişisel bir sorun yüzünden H.A.'nın banka ile çalışmaktan vazgeçmesinde rol oynamadığı, başka müşterileri de İş Bankası'nın rekabeti karşısında bankaya çekemediği anlaşılır. Ajans müdürü H.Y.'ın "Gemlik muhitinde hoş bir intiba bırakmadığı hususundaki müşahede ve kanaatimizi belirterek mumaileyhin başka bir yere nakli ile yerine, muhitin icaplarına göre daha iyi hareket edecek ve bankamızdaki mesaisiyle olduğu kadar şahsi kabiliyet ve meziyetleriyle kendisini sevdirecek ve müşterileri memnun edecek yeni bir müdürün tayin edilmesi" ifade edilir.

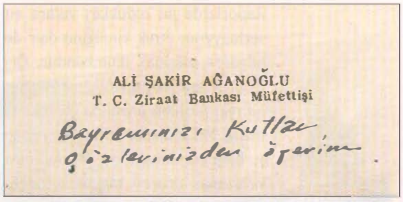
YEREL EKONOMİDEN GÖRÜNÜMLER

Teftiş raporlarında şube ve ajansların faaliyet gösterdikleri yerlerin iktisadi durumu ile ilgili gözlemlere de yer verilir. Bu gözlemleri II. Dünya Savaşı'nın son yıllarında Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde taşranın iktisadi durumuna dair olması önemli kılmaktadır. Bu gözlemler içinde Anadolu'nun kendi kendini besleme konusunda zor bir dönemden geçtiği anlaşılmaktadır. Örneğin Ağanoğlu'nun Sürmene ajansına ait 5 Temmuz 1942 tarihli ve Pazar ajansına ait 21 Ağustos 1942 tarihli teftiş raporlarına göre Doğu Karadeniz bölgesinde bulunan bu iki kıyı ilçesinde halkı besleyecek kadar toprağın olmadığı, olan toprağın da erkek nüfusun gurbette olmasından dolayı yani yetersiz işgücü nedeniyle gereği gibi işlenemediği anlaşılır. Tarımsal üretimin ihtiyacı karşılayacak seviyede olamamasının yegâne nedeni işgücü açığından kaynaklanmaz. Bundan başka Ağanoğlu'nun 19 Kasım-5 Aralık 1941 tarihleri arasında gerçekleştirdiği Düzce ajansı teftiş raporunda Düzce'de hububatın az olmasının yeterli tohumluğun olmamasıyla ilgili olduğu söylenir. Yiyecek sıkıntısı karşısında bazı yerlerde köylülerin daha çok hububat yetiştirmeye çalıştıkları gözlenir. Tıpkı Ağanoğlu'nun 4-28 Mart 1942'de gerçekleştirdiği Bozdoğan ajansı teftişi üzerine yazdığı rapora göre Aydın Bozdoğan'da olduğu gibi.

Raporlarda tarımda üretime zarar veren yanlış uygulamalara da değinilir. Örneğin Bozdoğan'da zeytinin dövülerek toplanmasının üretimin bir yıl çok bir yıl az gerçekleşmesine neden olur.

Sanayide hammadde olarak kullanılan bazı tarım ürünlerine olan talebin artışına paralel bu ürünlerin üretiminin de arttığı gözlenir. Örneğin Bozdoğan ajansı teftiş raporundan Sümerbank'ın Nazilli'deki fabrikasının işlemeye başlaması ile pamuk üretiminin de arttığı, bu artışta yalnızca pamuğa talebin çoğalmasının değil, Pamuk Islah İstasyonu'nun çalışmaya başlaması gibi etkenlerin de rol oynadığı anlaşılır.

Ağanoğlu'nun iki ağabeyinden Halit Ağanoğlu bir eğitimci olarak çalışmaya başlamış, köy enstitülerinde yöneticilik ve milletvekilliği de yapmıştır. Halit Ağanoğlu'nun ilköğretim müfettişiyken kullandığı kartı.

Ali Şakir Ağanoğlu'nun Ziraat Bankası müfettişiyken kullandığı kartı.

Raporlar bazı yerel zanaatların geliştirilmesine dair önerleri de içerir. Örneğin Sürmene'de hemen yakındaki kestane ormanlarından dolayı varlık gösteren ahşap tekne yapımcılığının teknik ve sermaye desteği ile geliştirilebileceği söylenir.

Savaşın ekonomideki olumsuz yansımaları raporların satır aralarından da okunabilmektedir. Örneğin Ağanoğlu'nun 26 Temmuz-15 Ağustos 1941 tarihleri arasında gerçekleştirdiği Marmaris ajansı teftişine göre yazdığı raporda tarımdan çok süngerciliğin yapıldığı Datça'da savaş nedeniyle süngercilerin denize açılamaması sonucu sünger çıkarılamadığı gözlenir.

Taşrada çok yaygın bir ağa sahip olan Ziraat Bankası'nın ticari krediler konusunda diğer bankalarla yeterli ölçüde rekabet edemediği anlaşılır. Örneğin Ağanoğlu'nun 20 Eylül-10 Kasım 1941 tarihleri arasında gerçekleştirdiği Ödemiş ajansı teftiş raporuna göre tarımın yanı sıra ticarette de canlılığın yaşandığı Ödemiş'te Ziraat Bankası, İş Bankası ile rekabet edememektedir. Rapora göre İş Bankası daha aktif bir pazarlama faaliyeti göstermekte ve şube müdürü pazarlara kadar gitmektedir.

Bozdoğan'da da Ziraat Bankası, İş Bankası ve Aydın Milli Bankası'nın rekabeti söz konusudur. Ticari krediler konusunda Ziraat Bankası'nın önündeki tek engel diğer bankaların rekabeti değildir. Örneğin Pazar'da kredi talep edebilecek sermaye gücüne sahip yeterli tüccar yoktur.

Raporlarda ait oldukları yıllara ait sermayenin etnik kimliğine dair de bilgilere ulaşmak mümkündür. Örneğin Ağanoğlu'nun 16 Ağustos-7 Eylül 1941 tarihleri arasında gerçekleştirdiği Milas ajansı teftiş raporunda şu bilgi bulunmaktadır: "Manifatura ve kumaş ticareti tamamen denecek şekilde Yahudi tacirlerin elinde olup bunlar köylüyü ve bilhassa tütün müstahsillerini kendilerine bağlamış bir vaziyettedirler. Bu münasebetle ajansımızca murabahacı addedilen bu sınıf tüccarlarla kredi münasebeti tesis edilmekten ihtiraz edildiği anlaşılmıştır. Binaenaleyh, zirai ikrazat faslında arz edildiği şekilde tütün mahsulü mukabilinde bankamızca müstahsile avans verilmek suretiyle müstahsilin kredi bakımından bu unsurla alakaları kesildikten sonra kendilerinin bankamıza müşteri yapılması ve bu suretle bankamız gelirinin artırılması mümkün olabilir."

SONUÇ

Bu makalede ilk kez kullanılan banka teftiş raporlarının bir bankanın kurumsal tarihinin yazımından çok, raporların ilgili oldukları şubelerde yaşanan yolsuzluk, usulsüzlük gibi sorunları, yani bir bankanın faaliyetlerinde olağan işleyişin dışında karşılaşılan ve iktisadi tarih alanı ile sosyal tarih alanının zaman zaman örtüştükleri bir alana işaret eden örnek olayları sunmaktadır. Sıradan insanların, bir banka etrafında gündelik yaşamda sapabilecekleri çeşitli gayri meşru yolların ve yöntemlerin de neler olabileceğini göstermektedir. Yine bu raporların Türkiye'nin iktisadi ve sosyal tarihinde özel bir alt dönem olan II. Dünya Savaşı yıllarında Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yerel iktisadi durumu yansıtan bilgi ve veriler içermesi açısından önem taşır. Savaşın da etkisi ile ekonominin kendi kendine yeterlilik hedeflerine varmakta zorlandığını gösterir. Yine raporlardaki üretim, ticaret ve kredi hacmine ilişkin rakamlar da döneme ait genel Türkiye tablosu içinde bazı detayları görmeye yardım etmektedir.

Ali Şakir Ağanoğlu'nun Hazırladığı Teftiş Raporları

26 Temmuz-15 Ağustos 1941'de gerçekleştirilen Marmaris ajansı teftiş raporu.
16 Ağustos-7 Eylül 1941'de gerçekleştirilen Muğla Milas ajansı teftiş raporu.
20 Eylül-10 Kasım 1941'de gerçekleştirilen İzmir Ödemiş ajansı teftiş raporu.
19 Kasım-5 Aralık 1941'de gerçekleştirilen Bolu Düzce ajansı teftiş raporu.
4-28 Mart 1942'de gerçekleştirilen Aydın Bozdoğan ajansı teftiş raporu.
21 Ağustos 1942 tarihli Rize Pazar ajansı teftiş raporu.
T.C. Ziraat Bankası Teftiş Heyeti, Sayı: 8/13, Tarih: 11 Ocak 1945, Konu: Erzurum ajansında 31 Temmuz 1944 tarihinde zuhur eden 300 lira kasa açığı hakkında tetkik ve tahkik.
T.C. Ziraat Bankası Teftiş Heyeti, Sayı: 7/12, Tarih: 11 Ocak 1945, Konu: Erzurum ajansında 7 Temmuz 1943 tarihinde vaki olan 640 lira kasa açığı hakkında tetkik ve tahkik.
T.C. Ziraat Bankası Teftiş Heyeti, Sayı: 1/50, Tarih: 22 Ekim 1945, Konu: Bursa Yenişehir ajansı eski veznedarı --halen Bingöl ajansı muavini A.Ö.'in kayınpederinin bir ay ofis depo bekçiliğinde çalışmış göstererek bir aylık ücret tediye etmesi ve bu ücreti kendisinin almış olması ve yine ofis işlerinde on üç gün çalıştırılmış bir şahsa bir aylık ücret tediye edilmiş gösterilerek ve istihkak sahibine hakiki istihkakı gönderilmiş olarak tediye fazlasının kendisi tarafından alınmış olması hadiselerinin tahkiki.
T.C. Ziraat Bankası Teftiş Heyeti, Sayı: 11, Tarih: 5 Temmuz 1942, Konu: Trabzon Sürmene ajansı teftiş raporu.
T.C. Ziraat Bankası Teftiş Heyeti, Sayı: 1, Tarih: 4 Ocak 1945, Konu: Erzincan Tercan Karacakışlak köyünden 37 şahıs namına köy muhtarına yapılan 8,500 liralık usulsüz ikraz muamelesi hakkında.
T.C. Ziraat Bankası Teftiş Heyeti, Sayı: 1/9, Tarih: 24 Ocak 1946, Konu: Toprak Ofisi adına hububat mubayaa eden Bursa Yenişehir ajansında, 1942 yılının son ayları içerisinde, mükerrer 5889 sıra numarasıyla, merhum bir şahıs üzerine 66,21 liralık sahte bir A fişi tanzim edilmiş ve ödenmemiş olması.
T.C. Ziraat Bankası Teftiş Heyeti, Sayı: 21/63, Tarih: 20 Temmuz 1945, Konu: 559 No.'lu İnegöl Yenice T.K.K. başkanı hakkındaki ihbar ve şikâyetlere dair tetkik ve tahkik.
T.C. Ziraat Bankası Teftiş Heyeti, Sayı: 31/110, Tarih: 3 Aralık 1945, Konu: Bursa Mustafakemalpaşa ajansında banka muamelatında ve ofis işlerinde yapılan bir kısım yolsuzluk ve usulsüzlükler hakkında.
T.C. Ziraat Bankası Teftiş Heyeti, Sayı: 28/91, Tarih: 7 Eylül 1945, Konu: Bursa Gemlik ajans müdürü H.Y. hakkında şikâyete dair.
T.C. Ziraat Bankası Teftiş Heyeti, Sayı: 23/68, Tarih: 17 Ekim 1944, Konu: Kars şubesinde 100,25 liralık kasa açığı hakkında tetkik ve tahkik.

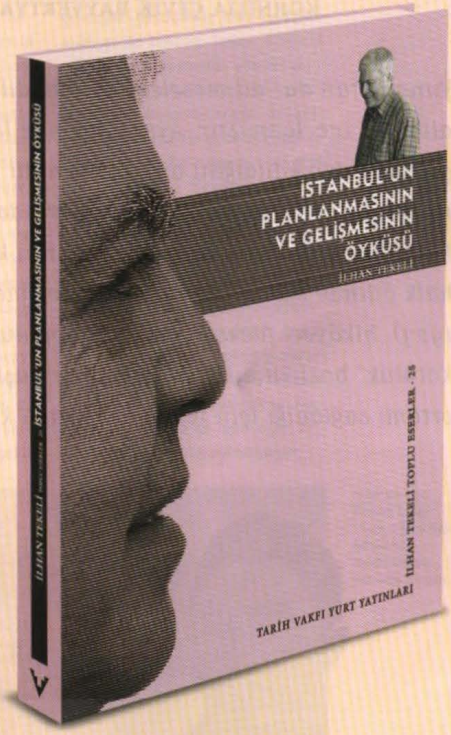
DİPNOTLAR

1 Haturalar için bkz. Orhan Topcuoğlu, *Pat Pat Bankacının Not Defterinden*, Ankara: 1983; Sadi Abaç, *Bir Bankacının Anıları "Yapı Kredi'de 36 Yılım" 1944-1980*, 1993, İbar Yayınları; Kazım Taşkent, *Yaşadığım Günler*, İstanbul: 1997, YPK Yayınları; İbrahim Betil, *Halktan Bankacılık*, İstanbul: 2002, Arıa Yayınları; Hasan Eskil, *Teftiş Öyküleri 70'li Yıllarda Anadolu Yollarında*, İstanbul: 2004, Günizi Yayıncılık; Mustafa Kemal Sayıl, *Bir İş Bankalı'nın Öyküsü*, İstanbul: 2004, Burhan Karaçam, *Oradaydı*, İstanbul: 2006, YPK Yayınları; Ali İhsan Hasırcıoğlu, *Teftişten Teftişe Anadolu Bir Müfettişin Anıları*, İstanbul: 2008, E Yayınları; *Müfettişlerden Anı*, Ankara: 2008, T.C. Ziraat Bankası Müfettişleri Dayanışma Derneği Yayını; Akın Öngör, *Benden Sonra Devam*, İstanbul: 2010, Alametifarika Yayınları.

2 Başlangıcı 1863'te Midhat Paşa'nın kurduğu ilk "Memleket Sandığı" ile atılan Ziraat Bankası, çiftçiye kredi vermek üzere kurulan menafi sandıklarının yetersiz kalmaları ve banka olarak organize edilmiş bir kuruma duyulan ihtiyacın ürünü olarak 1888'de kuruldu. Diğer bankacılık işlevlerinin yanı sıra bankanın temel işlevi tarım kesiminin kredi ihtiyacını karşılamaktır. Ziraat Bankası kredi mekanizması yanı sıra çiftçiye tohumluk sağlamak, Toprak Mahsulleri Ofisi kurulana kadar buğday alım satım işleri yapmak, çiftçiye tarımsal araç-gereç alım-satım ve aracılık işleri gibi yine tarım kesimini ilgilendiren işlevlere de sahip olmuştur. Bu nedenle bir kamu bankası olan Ziraat Bankası'nı devletin taşradaki gözü-kulağı olarak da görmek mümkündür. Ziraat Bankası'nın tarihi için bkz. Yusuf Saim Atasagun, *Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939*, İstanbul: 1939, Kenan Basımevi ve Kişe Fabrikası; *Cumhuriyetimizin Ellinci Yılında T. C. Ziraat Bankası 1923-1973*, Ankara: 1973, T. C. Ziraat Bankası Yayını; Nurettin Hazar, *T.C. Ziraat Bankası*, Ankara: 1986, T.C. Ziraat Bankası Kültür Yayını; Şahap Sıtkı İlter *Ziraat Bankası Dün-Bugün*, Ankara: 1967, Başnur Matbaası; *T.C. Ziraat Bankası Yüzüncü Yıl: 1863-1963*, Ankara: 1963; *Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası: Elli Senelik Hayat ve Faaliyetleri 1888-1938*, Ankara: 1938, T. C. Ziraat Bankası Yayını.

İLHAN TEKELİ
TOPLU ESERLER I-XXV

XXV. Kitap

İSTANBUL'UN PLANLANMASINI VE GELİŞMESİNİN ÖYKÜSÜ

Türkiye'de yaşayan kent plancıları ya da araştırmacılar için İstanbul gibi bir dünya kentine sahip olmak önemli bir olanak ya da ayrıcalıktır. Bu ayrıcalığı yeterince değerlendirdiğimiz söylenemez. Eğer bir ülkede böyle büyük bir kent varsa, daha küçük kentlerde ortaya çıkmamış süreçler ve farklılaşmalar ancak orada ortaya çıkar. Ancak bu büyük kentlerde daha derinden çözümlemeler olanaklı hale gelir. Bu nedenle İstanbul Türkiye'deki her kent plancısı ya da araştırmacısının gözünü diktiği çok değerli bir laboratuvardır. Kent plancıları bu olanaktan yararlanmak isterler.

Bu fırsattan ben de yararlandım...

Vakıf Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 F (212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No: 82/30
06420 Kızılay-Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

İSTANBUL'DA DİL MESELESİ

TAHİDROMOS GAZETESİNDE (1898-1908) TEZ VE ANTİTEZLER*

KORNİLİA ÇEVİK BAYVERTYAN

*Yunanistan'da "dil meselesi ve halk dilinde eğitim"** konusu, sistematik olarak ele alınmış, incelenmiştir. Aynı dönemde İstanbul'da konunun Rumlar tarafından ne şekilde takip edildiğini araştırırken dil meselesini de araştırdım. Bu çalışmada, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında, İstanbul'da Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin ve Rum aydınlarının katılımları ile cereyan eden "dil meselesi ve halk dilinde eğitim" konusunu incelemeyi hedefledim.* Tahidromos *gazetesi (1898-1923), hikâyeci Aleksandra Papadopulu'nun halk dilinde kaleme aldığı, "Erdem ve Kötülük" başlıklı hikâyesi sebebiyle başlayan ve gelişen dil meselesine tartışma ortamı sağladığı için temel araştırma kaynağım oldu.*

Kadın hikâyeci Aleksandra Papadopulu'nun tek fotoğrafı.

***Tahidromos* gazetesi 1. sayısı logosu, 16 Nisan 1898.**

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yaşayan Rum cemaati, Yunan Devleti için önemlidir. Yunanistan'ın kuruluşundan itibaren (1832), İstanbul, başkent Atina ile birlikte ulusal merkezlerden biri sayılmıştır. Çünkü, burada Ortodoksluğun başı Rum Patrikhanesi ve patrik bulunmaktadır. Osmanlı tebaasındaki Rumlar,[1] kendi kültürlerini bu topraklarda üretmekte ve sürdürmektedirler. Yunan Devrimi'nin patlak verdiği 1821 öncesinde Rum Ortodoks cemaati içinde yer alan ve Osmanlı sınırları ötesiyle de iş yapan etkin tüccar sınıfı sayesinde Avrupa'dakî gelişmelerden nispeten kolay haberdar olan bir topluluktu diyebiliriz. Ticarette ve hariciyedeki etkinlikleri dolayısıyla Rumların Avrupa etkisine açık olması cemaatin buradaki gelişmelerden daha erken etkilenmesi sonucunu doğurmuştur. Örneğin Rum Ortodoks cemaati Osmanlı ülkesinde eğitim konusunu ilk ciddiye alan topluluklardan olmuştur. 19. yüzyılda Yunanca yapılan yayıncılık faaliyetleri de önemli gelişmeler göstermiştir. Osmanlı Devleti'nde yaşanan ideolojik – sosyal ve politik gelişmeler de Rumların dil ve eğitim alanındaki atılımları Yunanistan'da olduğundan daha erken bir dönemde hayata geçirmelerine sebep olmuş ve dil meselesi her iki toplum için farklı şekillerde sonuçlanmıştır.[2]

İstanbul'da, halk dili hareketine katılan eğitimcilerin azınlıkta olması, onların kilise çevreleri ile muhalefe-

te düşmek endişesinden kaynaklanır. Oysa Yunanistan'da durum farklıdır. Örneğin, dil tercihlerinden dolayı öğretmenlerin görevden alınması gibi olaylara,[3] Yunan Devleti'nde rastlanmamıştır. Yunanistan'da, genel olarak dimotiki'ye olan eğilim belirgin bir şekilde daha güçlüdür. Oysa kimi kesimlere göre İstanbul Rumları için Rumca, Rumluğun varlık ifadesidir. Bu bağlamda, eski dilden halk diline geçiş döneminde, *katharevusa*'nın[4] korunması, *katharevusa* ile özdeş Rum kimliğinin korunması için çok önemlidir.[5]

Ana sorunsala değinmeden önce-okuyucuyu aydınlatmak için-,"dil meselesi" kavramını açmak ve tarih boyunca, Yunanların konuştuğu dille ilgili bazı ayrıntılara değinmek istiyorum.

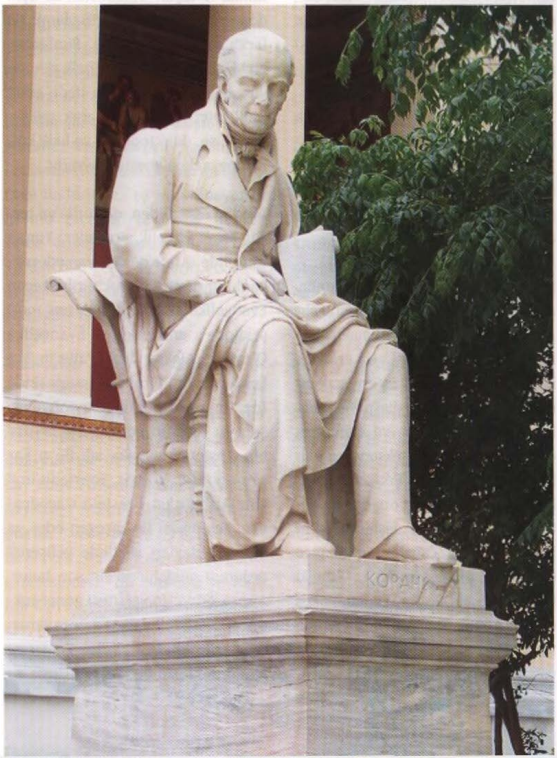
HELENCE-RUMCA BAŞLANGIÇTAN GÜNÜMÜZE DEK NASIL BİR DEĞİŞİM GÖSTERDİ? YUNANİSTAN'DA DİL MESELESİ NE ŞEKİLDE, HANGİ TOPLUMSAL VE SİYASİ OLAYLARIN ETKİSİNDE GELİŞTİ?

Batı Avrupa'da Ortaçağ sona ererken yaşanan alt üst oluşlar neticesinde halk dili yazılı edebiyatta daha çok kullanılmaya başlanmış ve bu dillerde *Kitab-ı Mukades* çevirileri yapılmıştır. Bu gelişmeler, İtalyanca için 14. yüzyıl, Almanca ve Fransızca için 15. yüzyılda meydana gelmiştir ve feodalizmin gerilemesi dönemlerine rastlar. Sonraki yüzyıllarda Yunanca da benzeri bir tartışmanın içinden geçecektir. "Dil", Çağdaş Yunan Aydınlanması[6] ve temsilcilerinin arayışları neticesinde bir mesele haline gelir. Halkın konuştuğu dil ile eğitimli elitlerin yazı dili olarak kullandığı *katharevusa* arasındaki rekabet Yunanca konuşan toplulukları yaklaşık iki asır devam edecek olan bir kargaşaya sürükleyecektir. 1750-1821 yılları arasında, Yunanca 3 farklı şekilde ortaya çıkar, a) Eski Yunanca, b)*mesi odos*-orta yol (*katharevusa*) ve c)*dimotiki*-halk dili.[7] Konuşma dili temsilcileri olarak, Rigas'ı (1757-1798), Dimitrios Katarcis'i (1730-1807), Grigorios Konstandas'ı (1758-1844), Athanasios Hristopulos'u (1772-1847), Ioannis Vilaras'ı (1771-1823) sayabiliriz.[8]

Ulusal devrim yıllarında bu tartışmalara katılan ve zamanın en önemli aydınlarından sayılan Adamandios Korais (1748-1833), ortak ve uzlaşmacı bir yol önerecektir: Halk dilini düzelterek kullanmayı.[9]

Yunan Devleti'nin kuruluşu ile birlikte, Helen ideolojisi, milli bilincin oluşumu ve klasik dönem ile bağlantısı doğrultusunda şekillenir. Resmi yazışmalar eski *katharevusa* dilinde olur. Yeni devlet, yeni kavramları dile getirmek için eski dilde malzeme arayışına girer. 19. yüzyıl sonlarında neredeyse Eski Yunancaya dönüş gerçekleşir. 1853'te, Panayotis Sutsos'un[10] *Nea Sholi* (Yeni Ekol) denemesi yayınlanır. Soutsos, Adamandios Korais'in savunduğu *mesi odos katharevusa* diline karşıdır. Soutsos'a göre, Eski Yunancaya dönülmelidir, çünkü bu dil herkes tarafından bilinmektedir. Oysa *dimotiki*, değişik lehçeleri sebebiyle Yunanistan'ın bütününde aynı şekilde konuşulmamaktadır. Bu dönem, halkın konuştuğu dille, okullarda okutulan dil bambaşka iki dil gibidir. Çifte dil sorunu büyük bir sorun olarak kök salmıştır."

Yunanca konuşan insanlar için Aydınlanma'nın yaşandığı 18. yüzyıl sonlarında halk dilinin yazı dilinde kullanılması konusu tekrar gündeme gelmiştir. Gelişmekte olan halkçılık anlayışı ile birlikte, halkın kültürel yaşamını sürdürmesine yönelik ihtiyaçlar da tartışma konusu olmuştur. Böylelikle *dimotiki*, sosyal ve kültürel yaşamla ilgili, öncelikli mesele haline gelir. Konemenos,[11] 1873'te yayınladığı, "Dil Meselesi" adlı çalışmasında, halk dilinin nesirde de kullanılması gerektiğinin altını çizer. 1875'te, "Yine Dil ile İlgili" adlı yayınladığı çalışmada, halk dili saflarında yer aldığını açıkça beyan etmektedir. Roidis,[13] edebiyatı ilgilendiren konulara el atar ve *dimotiki*'nin şiirsel değerinden bahseder. Aynı dönemde, Kondos[14], Bernardakis[15] ve Hatzidakis[16] arasında dil meselesini ilgilendiren tartışmalar sürmektedir.

Adamantios Korais (1747-1833), Atina'daki heykeli. Heykeltıraş: Ioannis Kossos.

Uzman Doktor Fotis Fotiadis'in kartviziti.

Yannis Psiharis,[17] milliyetçi bir kimlik sergileyerek, dil ile ilgili tutuculuğa karşı çıkacak ve *dimotiki*'yi savunduğu, *To Taksidi mou* (Seyahatim) adlı kitabını yazacaktır. Psiharis bu eserinde *dimotiki* ile *megali idea*'yı birleştiren bir tavır sergileyecektir. Dil sorununun aydınların işi olmadığını, bu konuda halkın karar vermesi gerektiğini savunacaktır: Vatanı için savaşıp ölen insanların vatanlarının dilini anlamaya hakları da olmalıdır. Artık hemen hemen bütün edebiyat *dimotiki* dilinde yazılır. 1821'den önceleri halk dilini kullanmış olan yazarlar (örneğin ozan D. Solomos) aklanır.[18]

Yunanistan'da, *dimotiki*'ye karşı ilk tepkiye maruz kalacak olan kişi,[19] Yeni Atina Ekolü (1880 kuşağı) temsilcisi Kostis Palamas,[20] dil ideolojisini edebiyat üzerinden desteklemeye çalışır.

Böylece, 20. yüzyıl başında, *dimotiki*'nin çehresi belirginleşir. *Dimotiki* bir dil akımı olmakla birlikte, milliyetçi, siyasi, özgürlükçü, bilimsel ve çağdaş görüşlere açık bir duruştur. Bu tutum, diaspora Rumları tarafından fikren ve ekonomik olarak desteklenir. Aleksandros Pallis, Argiris Eftaliotis, Petros Blastos, Pinelopi Delta, Fotis Fotiadis, bu dönemde *dimotiki* ile özdeşleşmiş isimlerdir. Onların çabalarının sonucu olarak, kurulan dernekler, (Ethniki Glossa-Ulusal Dil 1905, Ekpedevtikos Omilos-Eğitim Derneği 1910, Fititiki Sindrofia-Öğrenci Dostluğu 1910) ve yayımlanan dergiler (*Numas*[21] 1903-1931, Eğitim Derneği Bülteni 1911-1924) dil faaliyeti açısından çok önemlidir. Yunanistan'da dönemin önde gelen isimlerinden Aleksandros Delmuzos, Manolis Triandafillidis ve Dimitris Glinos, halk dilini kendilerine "dava" edinmiş, toplumu "değişime" yönlendirecek önemli simalardır.[22]

I. Dünya Savaşı'na kadar Yunanistan'da ve İstanbul'da dil meselesiyle ilgili zaman zaman farklı tutumlar ortaya çıkar, bazen de bu tutumlar örtüşür. Yunanistan'da aynı dönemde halk dili ile ilgili olarak, iki farklı akım görmekteyiz. Bunlardan biri Helenizm'dir ve ilk halk dili savunucularının anlayışını ifade eden "milliyetçi" yaklaşım olarak gelişir. Diğeri ise, dilin topluma ve halk kültürüne mal edilmesi anlayışıdır.

İncil'in eski dilden, *dimotiki*'ye tercümesine yönelik girişimler, Yunan tarihinde -Atina'da cereyan edecek- kanlı bir dönem olarak tarihe geçen Evangelika Olayları (8 Kasım 1901) şeklinde anılacaktır. Evangelika Olayları, Aleksandros Pallis'in,[23] 9 Eylül 1901'de *Akropolis* gazetesinde *İncil*'in tercümesini yayınlatması sonucu cereyan eder. Buna benzer bir girişim, Orestiaka-adı ile 9 Kasım 1903'te, Yorgos Sotiriadis'in,[24] yine Aishilos'un *Oresteia* tragedyasını tercümesi ile cereyan eder ve öğrenci olayları şeklinde gelişerek ordunun müdahalesi ile son bulur. Ayrıca Atina Üniversitesi genel sekreteri Kostis Palamas'a uygulanan cezalar (1908, 1911), Volos Kız Lisesi Müdürü Alexandros Delmuzos[25] ve meslektaşlarının ateistlik ve ahlaksızlıkla suçlanmaları (Nafplio Davası, 1914), halk dili temsilcilerinin önünü kesmek için uygulanan baskılardır.

1907'de Y. Skliros'un[26] *Kinonikon mas Zitima* (Sosyal Meselemiz), başlıklı kitabı, halk dili eğitimi adına önemli bir eserdir. Skliros kitabında, Yunan toplumunun sorunlarını doğru yorumlama ve anlama yollarını önererek, sınıfsal ayrımcılığın ortadan kalkması ile toplumsal sorunların ve dil meselesinin çözümleneceğini savunur.[27]

Eleftherios Venizelos (1910), halk dilinde eğitime uygun kitapların yazılması için Ekpedevtiki Epitropi (Eğitim Komitesi)'nin kurulmasını sağlamıştır. Komitenin etkin üyeleri A.Delmuzos, D.Glinos ve M.Triandafillidis' tir.[28] Ancak Venizelos partisinin bazı üyeleri, halk dili eğitimine karşı politikalar geliştirirler.

Mayıs 1910'da, aralarında birçok tanınmış yazar ve şairin de bulunduğu, 38 kurucusunun imzası ile Ekpedevtikos Omilos (Eğitim Derneği) kurulur. Derneğin 890 adayından 732' si erkek, 158' i kadındır. Aynı tarihte, Atina'da, Fititiki Sindrofia (Öğrenci Yoldaşlığı) kurulur. Üyelerinin %5,4'ünü öğrencilerin oluşturduğu derneğin amacı *dimotiki*'nin, üniversitede, yazı dilinin her alanında kabul görmesini sağlamaktır. Fititiki Sindrofia 1910-1911, 1915-1917,1920-1922 ve 1925-1929 tarihlerinde faaliyet göstermiştir. 28 Şubat 1911'de, üç üyesinin imzası ile (Miltos Kunduras,[29] Manos Batalas,[30] Mihalis Gionis) yoldaşlığa karşı ithamlara istinaden, üst başlığı "Öğrenci Yoldaşlığının İtirazı", alt başlığı "Halkımıza " olan, manifestoyu yayınlarlar. Üniversite öğrencilerinin, kendilerine yapılan 'vatan haini" ithamlarına karşı itirazda bulundukları manifestoda: "Yabancıların maşası değiliz. Kimseden para da almıyoruz. Amacımız, vatanımıza olan sevgimizden dolayı dilimizi korumak istemektir. Hain ve adi değiliz. Şairlerimiz, Solomos ve Valaoritis'de hain değiller."[31]

Bu noktaya kadar, dil meselesi Yunanistan'ın genelinde toplumsal ve siyasi müzakerelere platform oluşturarak, devletin eğitim ve kültürel profilini belirlemiştir denebilir. Ancak ileriki yıllarda "milli mesele" ve Küçük Asya seferi trajediyle sonuçlandığından, dil olayı var olma mücadelesi içindeki Yunan halkı için önceliğini kaybedecektir.

Papandreu hükümetinin yaptığı eğitim reformuyla (1964 - 65 yılları), ilkokullarda *dimotiki* okutulmaya başlanır.[32] Ancak bu gelişme, Bağımsız Yunan Kilisesi'nin Sen Sinod'u[33] tarafından engellenmeye çalışılır. Sen Sinod, başrahiplerden kurulu bir komite atar ve olayın değerlendirilmesini ister.

Yunanistan'da, "halk dilinde eğitime" geçiş çabaları tüm olumsuzluklara rağmen devam edecek ve bu alandaki girişimler, Ekpedevtiki Metarithmisi (Eğitim Devrimi) olarak anılan ve Konstandinos Karamanlis Hükümeti'nin, Eğitim Bakanı Yorgos Rallis döneminde gerçekleştireceği 1976 reformu ile *dimotiki*'nin eğitim dili olarak bütün okullarda kabul görmesine dek sürecektir. 1977'de ise tüm devlet işlerinde yasa ile *dimotiki* kullanılmaya başlanır. [34]

Buraya kadar "dil meselesi", Yunanistan'da geliştiği şekliyle ele alınmıştır. Bu noktadan sonra *Tahidromos* gazetesindeki tartışmalar esas alınarak, halk dili ile ilgili gelişmelerin İstanbul'da ne şekilde cereyan ettiği incelenecektir.

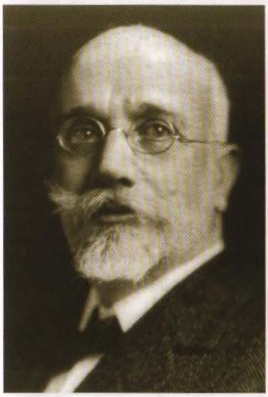
TAHİDROMOS GAZETESİ VE DİL MESELESİ

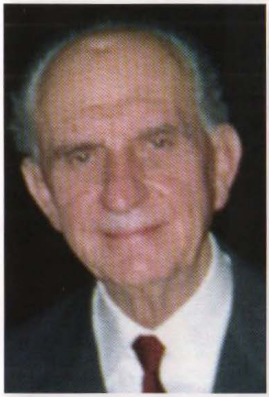
Osmanlı'da, II. Abdülhamid'in basına sansür uyguladığı dönemde yayın hayatına başlayan *Tahidromos*,[35] dil tartışmalarını yayınlamış tek Rum gazetesidir. 1898-1923 yılları arası yayınlanmış, günlük-siyasi gazetenin sahibi ve müdürü Dimitris Bellis'tir. Sonraki yıllarda da Bellisler gazetenin sürekliliğini sağlamışlardır. Gazete, aynı dönem yayınlanan gazetelerin standartlarında, dört sayfa ve altı sütundan ibarettir. İlk yayın tarihinden itibaren, farklı dönemlerde el değiştirmiştir. Gazetenin yazarları arasında, Bellis, Fotiadis,[36] Apostolidis, Makridis (rumuzu:Mefistofelis), Fotiadis, Paraskevas, Afthendopulos, Vassos Kandirliotis'i, Spanudis, Hristidis ve Zembulis'i sayabiliriz.

İncelediğim döneme ait 1898-1908 yıllarını kapsayan ciltlere, Fener Rum Patrikhanesi ve Zapyon Rum Okulu arşivlerinde ulaştım.[37]

Tahidromos gazetesinde saptadığım 73 metin,1908 yılına kadar sürecek olan tartışmalara ışık tutmaktadır ve İstanbul'da dil meselesine ilişkin çok önemli bir kaynak oluşturur. Bu metinler önemlidir zira İstanbul Rum cemaatinin de dâhil olduğu dil tartışması ile birlikte, 19. yüzyıl boyunca hayata geçirilen reformlar neticesinde dönüşen toplumsal ilişkilere ve Batı'dan gelen fikirlerin etkisiyle değişmekte olan İstanbul'un "dil" gerçeğine tanıklık ederler.

İstanbullu aydın tıp doktoru Fotis Fotiadis'in[38] Almanya'da eğitim görmesi- ve aynı dönemlerde ünlü dilbilimcilerin İstanbul'la sürekli ilişki halinde olması rastlantı değildir. Fotis Fotiadis İstanbul cemiyet hayatının önemli simalarından biri olarak, Aleksandra Papadopulu[39] tarafında yer alacak, *Tahidromos* gazetesindeki "Dil Meselesi ve Halk Dili Eğitiminde Aydınlanma" başlıklı yazı dizisi ile, "eğitim" için yapılması gerekenleri Rum toplumuna anlatma çabasına girişecektir.

Eleftherios Venizelos (1864-1936). Halk dilinde eğitime uygun kitapların yazılması için Ekpedevtiki Epitropi (Eğitim Komitesi)'nin kurulmasını sağlamıştır.

Georgios Papandreu (1888-1968.) Papandreu Hükümetinin yaptığı eğitim reformuyla ilkokullarda *dimotiki* okutulmaya başlanmıştır.

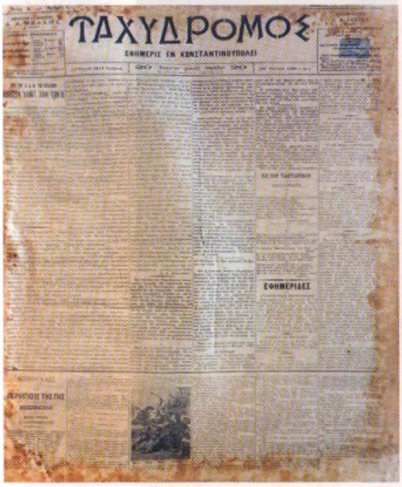
KİLİSENİN DİL MESELESİ İLE İLGİLİ TAVRI

Osmanlı'da, "millet" kavramı ve bu kavrama ilişkin "millet başı" lık, yani Patriklik makamı ile ekumenik anlayış, başka şeylerin yanı sıra İstanbul Rum cemaatinin eğitim politikasının Patrikhane'den bağımsız olarak gelişmediğine işaret eder. 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarında, Rumların eğitimi ile ilgili konuların Patrikhane'nin kontrolü altında olduğunu söyleyebiliriz.

Patrikhane, üç yönetim biriminden oluşmaktadır: Sinod, Sinod'un seçtiği Patrik ve Patrikhane'nin ileri gelenleri. Ancak sonraları yönetime, Fenerlilerden cemaatin zengin ve güçlü sivilleri de karışmışlardır.[40]

Kitabı-ı Mukaddes, Eski ve Yeni Ahit olarak, geniş bir coğrafyada o zamanın Yunancasında okunmuş, bu dilde benimsenmiş ve kutsal kitap olarak algılanmıştır. İsa'dan sonra yazılmış olan *Yeni Ahit*, Yunanca, İbranice ve Aramiceden etkilenmiş olmakla birlikte, konuşulan halk dilindedir.[41] Ancak, kilise dilinin yüzyıllar içerisinde değişime uğrayan halk dili ile artık örtüşmemesi, kilisenin tavır olarak, halk diline ve yeni dilcilere karşı bir duruş sergilemesine sebep olmuştur.

Bu şartlarda, *dimotiki*'nin savunucusu, Aleksandra Papadopulu'nun (öğretmen-hikâye yazarı), halk dilini kullandığı için kilise tarafından görevinden alınması (1899) beklenebile-

ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ
ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ
ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

Tahidromos gazetesi 1. sayısı, 16 Nisan 1898.

ΦΩΤΗΣ Α. ΦΩΤΙΑΔΗΣ
ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟΝ ΖΗΤΗΜΑ
ΑΘΗΝΑ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ "ΕΣΤΙΑΣ"
1902

Fotis Fotiadis, Το Γλωσσικό Ζήτημα- *Dil Meselesi*, Estia, Atina 1902.

cek bir sonuçtur. Buna rağmen kimi başka örneklerde görüldüğü gibi halk dili yandaşlarına yaklaşım, kişilerin sınıfsal kökenlerine göre farklılıklar gösterebilmektedir. Örneğin, A. Papadopulu mağdur edilirken, Fotis Fotiadis gibi kentli, halk dili savunucusu aristokrat aydınlar, toplumdan dışlanmazlar.[42]

Halk dilinin, *Tahidromos* gazetesinde, eski dil-*katharevusa*- ile savunulması, eğitim tarihi için bir fenomen oluşturmaktadır. Buna getirilecek yorum, dönemin sansür uygulaması ve ayrıca dilin, söz- ideler ve düşünce anlayışına uygun olarak, Eski Yunancanın kalıpları içerisinden de ele alınabileceğidir.

Yunanistan' da da bu yıllarda, ciddi bir şekilde sansür uygulanmış, halk dilinde yazmış *katharevusa* aleyhtarı yazarlar kabul görmemiştir. *Tahidromos* gazetesine kaynak sağlayan önemli bir belge, Epirli Doktor Apostolos Eksarhos'un, Hristos Fengaras rumuzu ile kaleme aldığı, *I Gazetaci des tis Polis* (İstanbul'un Gazetecileri) adlı kitapçık, böyle bir örnektir. Fengaras çalışmasını Yunanistan'da yayınlatmak üzere hazırlar. Ancak Yunan gazeteleri *dimotiki*'de yazılmış bu eseri yayınlamayınca, yazar çalışmasını İstanbul'da kitapçık şeklinde yayınlatır. İstanbul'un gazetecileri dönemin yozlaşmış gazetecilik anlayışını ve *Tahidromos* gazetesinde dil polemiğine katılan gazetecileri anlatmaktadır.[43]

İstanbul'da Lozan Antlaşması'ndan sonra dil meselesi, farklı bir boyut kazanacaktır. Rum okullarında Türkçe eğitime geçilmesi, Rumca ders saatlerinin kısıtlanmasına yol açar. Halk dilinde eğitim ile ilgili çabalar ise, bu tarihe kadar sonuçsuz kalır. Halk dilinde yazılmış okuma kitaplarının Rum okulları müfredatında yer almadığı, okul programları üzerinden yaptığım araştırmada tarafımdan saptanmıştır. Ancak, Yunanistan'da 1976 yılında Eğitim Reformu gerçekleştiğinde, İstanbul Rum okullarında da "Rumca dersi"nde[44] – *dimotiki* eğitimine geçilecektir.

Bu araştırma çerçevesinde, saptanıp da çalışılamayan fakat yeni araştırmalara zemin hazırlayacak sorunsallar da gün yüzüne çıkmıştır. Tespit edilen araştırma konuları: 1.Yunanistan ve diaspora açısından "dil meselesi" ile Avrupa'daki fikir akımları arasındaki ilişki. 2. Psiharis ve fikirlerinin, İstanbul ile Yunanistan aydınlarına etkileri. 3. "Halk dilinde eğitim" meselesinin, Aleksandra Papadopulu ve kadın hareketi ile örtüşmesi konusu. (Bahsi geçen dönemde, kadın eğitimcilerin "halk dili eğitimi"ne karşı gösterdikleri duyarlılık üzerinde durulması gereken bir konudur. Örneğin İstanbul'da dil ve toplumla ilgili yeni fikirlerin çok sağlam toplumsal dayanakları olmayan, bir küçük burjuvadan, üstelik kadından gelmesinin sebeplerini araştırmak ilginç sonuçlar verebilir. İstanbul'da eski dilcilerin tepkisinin, yalnızca burjuvazinin kendi içerisindeki tutuculuğa ilişkin bir tavrı olup olmadığı da cevaplanması gereken bir sorudur.)

Sonuç olarak, dilbilimcilerin de savunduğu şekliyle, dil canlı bir organizmadır ve zaman ile mekân içerisinde değişimi söz konusudur. Dilin değişimini sağlayacak dinamikler dönemsel farklılıklar gösterebilirler. Önemli olan, yaşayan dilin, bulunduğu şartlar içerisinde, insanların ve toplumların kendini ifade etme ihtiyaçlarına cevap verebilmesidir. Bugün konuşulan Yunan dili, Eski Yunanca ve *katharevusa*'nın (orta yol), günümüze kadar yaşamsal değerini sürdürdüğü için var olmuş kelimeleri ile halk dili Rumcasının bir potada erimiş halidir.[45] Kuşaktan kuşağa nakledilen dil, aslında bir dil bütünlüğünün[46] parçalarıdır. Dolayısıyla bugüne hâkim halk dilinden hareketle Eski Yunancayı veya *katharevusa*'yı anlamak mümkündür.[47] Bu durum, kısmen de olsa geçmişten gelen kelime hazinesi korunarak ve yeni dile aktarılarak sağlanmıştır. Dilin evrelerinin bilinmesi ve incelenmesi, insanın kendi tarihini tanıması kadar önemlidir. Bu düşünceden hareketle Yunanistan'da, günümüz okul programlarında, Yunan dilinin bütün evrelerinin eğitimi sağlanmaktadır.

İskenderiyeli şair Konstandinos Kavafis, *dimotiki* yandaşlarının dergisi *Numas*'ta, 9 Eylül 1906'da yayınlanan mektubunda[48] dil ile ilgili düşüncelerini şöyle ifade etmiştir: "Yunan dilini, saraya veya hapse kapatır gibi yalnız kitaplar içerisine kapatarak canlı koruyacağımızı sanmak komik olurdu, Dil, cesurca öne çıkmalı ve yaşamsal tüm ilişkilerde kullanılmalıdır. Tabii bu yaşayan dilin, tüm halk dili yandaşlarınca apaynı olmaması bir talihsizliktir. Ancak bu talihsizlik aynı zamanda bir gerekliliktir (...) Halk dilinden kopma, kuşaklar öncesi gerçekleşti. Bizler, *dimotiki*'ye dönüşümüzle, bir ibadethaneye giren inananlar gibi duygulandık. Tabii ki onu çirkinleştirecek kaba süslerden ve gereksiz giysilerden arındıracağız. Ancak -biz akılsızlar-, zor kullanmadan ve önyargılı olmadan, dışladığımız yığınlar içerisinde, altından bir küp ya da yaldızlı taçtan bir sandık bulunmadığına emin olduğumuzda bunu gerçekleştirebileceğiz."

DİPNOTLAR

* Kornilia Çevik Bayvertyan, To Ζήτημα της Γλώσσας Στην Κωνσταντινούπολη, Λόγος και Αντίλογος Στην Εφημερίδα Ο Ταχυδρόμος (1898-1908) (İstanbul'da Dil Meselesi / *Tahidromos* Gazetesinde (1898-1908) Tez ve Antitezler), Ekonis Tsiktsiru, Atina 2013

** Ilaik dilinde eğitim: Bugün 'Çağdaş Yunanca' denildiğinde, 'halkdili-*dimotiki*' anlaşılmaktadır. 1964'teki önemli eğitim reformuyla ilkokullarda dimotiki okutulmaya başlanmıştır. Halkdilinde yabilaneğitimile Ilaikedebiyatı geleneği de mülredatta girmiştir

Herkül Millas, *Geçmişten Bugüne Yunanlılar Dil, Din ve Kimlikleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 43.

1 "Türkçede «Rum» sözcüğü, genel olarakLatinistiyan Ortodoks mezhebi ne bağlı ve çağdaş Yunanca konuşan kimse anlamına gelir. «Romalı» (Romeos) sözcüğünden türemiş olan Rum sözcüğü tarihiçinde kültürel, toplumsal, politik ve ideolojik gelişmelere paralel olarak farklı anlamlar edinmiştir. Bu sözcük Türkçede ve Yunanca'da her zaman eşanlamlı da olmamıştır. En çarpıcı fark günümüzde görülmektedir. Türkçede Rum dendiğinde, Yunan uyruklu olmayan ve Rumca konuşan Ortodoks anlaşılırken (İstanbullu, Kıbrıslı, Amerikalı Rum gibi), Yunanca'da Yunan (ya da Yunanlıların kendilerini adlandırdıkları gibi söylendiğinde «Hellen») anlamına gelmektedir." Herkül Millas, Age., s 195.

2 Kornilia Çevik Bayvertyan, Age., s. 319.

3 *Tahidromos* gazetesinde (14 Ağustos 1898), halk dilinde kaleme alınıp, *'Erdem ve Kötülük'* başlıklı hikâyesi sebebiyle, Aleksandra Papadopulu'nun görevine sonverilmiştir.

4 Katharevusa: 1976 yılına kadar ve özellikle yazı dili olarak hâkim olmuş, tarihsel olarak yabancı dil ve diyalektlere kapalı, Eski Yunancaya eğimli, Yunanistan klasik dönemi aydınlarının kullanmış olduğu, halk dilineye karşı olan dil. 09

5 Kornilia Çevik Bayvertyan, Age., s. 320

6 Avrupa'daki Aydınlanma ilareketinin. Yunan halkı üzerinde, ideolojik, edebi, felsefi, dilsel etkileri.

7 Konstandinos Th., Dimaras, Νεοελληνικός Διαφωτισμός ('Çağdaş Yunan Aydınlanması), Atina 1938, s. 321

8 Rena Stavridi Patrikiu, Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός. *Ansiklopedik Rehber*.('Yunan Dilinin Teori ve Tarihi), http://www.greek-language.gr/greekLang/studies/guide/thematic/index.html

9 HerkülMillas, Age., s. 43

10 Panayotis Sutsos(1806-1868), Yeni Atina Ekolü'nün temsilcilerinden. Fenerli yazar. *Odiporoa* (1831) Atina Ekolü'nünilkşiiri, *Leandros*(1834) iseilkromanıdır.

11 Herkül Millas, Age., s. 43

12 Nikolaos Konemenos (1812-1907). Şair ve yazar. Ilaik dili Rumcasının öncülerindendir. Yukarıda bahsi geçen çalışmaların dışında, Psiharis'in *Istem'i* ve *Kimon'un Artiki'si* ile *Bir Yolanın Sonu* (1895), adlı eserleri vermiştir.

13 Emmanuil Roidis (28 Haziran 1836 7 Ocak 1934) Önemli Yunan edebiyatçılarındandır. Roman, hikâye, eleştiri, köşe yazısı ve çeviri alanlarında eserleri mevcuttur. Atina Ekolü'nün "şiir ve yazın" alanlarında sorunlu görüşleriile, *Latin* değişimin hikâye yazarlığı ile ilgiliyenilikçi tarzında reklemiş ve edebiyatta yabancı etkisine karşı önyargılarla savaşmıştır. Halk dilini, *katharevusa* dilinde yazarak savunmuş olması ilginçtir.

14 Konstandinos Kondos (1834-1909). Atina Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, 19. yüzyıl filolog larından.

15 Dimitris Bernardakis (1833-1907). Midilli doğumlu yazar ve Atina Üniversitesi tarih hocası. Euripides'in tragedyaları *Iphigeneia, Elektra, Ippolitos* ve Midia'yı çevirmiş ve yorumlamıştır. Shakespeare, mitoloji ve tarihten etkilenerek romantik Yunan tiyatrosunu yaratmayı amaçlamıştır. 1869 da kendisinin, döneminin siyasiortamına mal etmiği ve ona karşı gerçekleşen öğrenci ayaklanmaları yüzünden üniversiteden istifa etmiştir.

16 Yeorgios Nikolaou Hatzidakis (1848-1941). Yunanistan'da dilbilimin kurucusu ve 1890-1923 yılları, Atina Üniversitesi Dilbilim ve Hint Filolojisi hocası. Dil ideolojisi olarak Adamandios Korais'in ortayolunu (*meso odos*) benimsemiş, yeni Yunan dilini, Artiki dialektin günümüze gelmiş versiyonu ve Ortaçağ-Bizans döneminin devamı olarak kabul etmiştir.

17 Yannis Psiharis (1854-1929). Odessa'da doğmuş, 15 yaşına kadar İstanbul'da yaşamıştır. Paris Sorbon Üniversitesi'nde felsefe, filoloji, dilbilim, Almanya'da da Alman edebiyatı, Ortaçağ ve Çağdaş Yunan Edebiyatı alanlarında eğitim görmüştür. Paris'te Çağdaş Yunan Dilihocalığı yapmıştır. 1901'de Anadolu Dilleri Bölümü Müdürlüğü'ne getirilmiştir. Halk dili temsilcilerinden olup, halk dilinin güçlenerek, Yunanistan'ın resmi dili olması için savaşmıştır

18 Herkül Millas, Age., s. 43.

19 Yannis Psiharis'in *To Taksidi mou (Seyahatim)*adlı eserinin yayınlanması, Yeni Atina Ekolü'nün resmi sicilleri yanlarının halk dilinde şiirler vermeleri ileaynı döneme rastlar. Kostis Palamas, Psiharis'in eseri ile ilgili olarak *Psiharis'in Devrimci Kitabı* adı ile ele aldığı makalesinde, yazarı ve savunduğu dili, *dimotiki*'yi över.

20 KostisPalamas (1859)-1943), Şair, yazar, tiyatroyazarı, edebiyat tarihçisi ve eleştirmeni, Yeni Yunanistan'ının gelişmesine katkıda bulunmuş, önemli Yunanlı şairlerdendir. 1888 kuşağı temsilcilerinden olup, Palamas ismi ile de anılan, Yeni Atina Ekolü'nün kurucularındandır.

21 Numas, Atina'da, 1901-1911 yılları arasında, fakat kesintili olarak yayınlanmış, halkdili taraftarı edebiyat dergisidir. Sahibi ve yayın müdürü Dimitris Tangopulos dışında, dergi'nin yazarları arasında, Psiharis, Vlastos, Parmenidis, Efaliotis, ayrıca Fotiadis, Partiazis (İstanbullular) ve İskenderiyeli şair Kavafis'i sayabiliriz.

Yannis Papakostas, Ο Φίλης Φωτιάδης και το Αβερόφειο της Εθνικής Γλώσσας – (Foti Fotiadis ve Ulusal Dil Kurulaşlığı), Estia, Atina 1993, s. 59

22 Nikos Pterzis, Η παιδαγωγική του Αλέξανδρου Δελμούζου (Aleksandros Delmuzos'un Pedagojisi)- Η συστηματική εξέταση του έργου και της Δράσης- (Eseri ve EyleminınSistematik İncelemesi), Kiryakidis,Selanik, s. 23

23 Aleksandros Pallis (1851-1935). Önemli halk dili temsilcilerindendir.

24 Yorgos Sotiriadis (1852-1941). Filolog, arkeolog ve akademisyendir.

25 Aleksandros Delmuzos (1880-1856). Pedagog ve "halk dilinde eğitim"in önemli temsilcilerindendir.

26 Manolis Triandafillidis(1883-1959). Yunanlı dilbilimci, Eleftherios Venizelos döneminin *dimotiki* temsilcilerinden. Ελληνική Γραμματική (Yunanca Dilbilgisi) kitabının yazarıdır.

27 Yeorgos Skliros, Το κοινωνικόν μας Ζήτημα (Sosyal Meselemiz), Ergsa-Atina 1976, s. 122.

28 1917-20 Devrimi döneminde, Halk dilinde yazılmış on üç kitap onaylanır. Anna Frangudaki bu kitaplarla ilgili olarak şöyle demiştir: "1917 inkılabından, o zamana kadar ilköğretimdeaşılagelmişin dışında, farklı bir pedagojik ve ideolojikanlayış görülmektedir."

Anna Frangudaki, Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και Φιλελεύθεροι Διανοούμενοι (Eğitim Devrimi ve Özgürlükçü Aydınlar). Atina, 1982. s. 19.

29 Miltos Kunduras(1889 1940) Yunan pedagog. 1929-1932 dönemi eğitim devriminin öncülerindendir.

30 Manos Betajas. Mihalis Gionis. Her ikisi de Filitiki Sindrofia-(ÖğrenciYoldaşlığı) aktif üyelerindendir

31 Rena Stavridi Patrikiu, Η Φιλητική Συντροφιά(1910) και το Πρόβλημα της Προσέγγισης των Προπορευόμενων Κινημάτων- Öğrenci Yoldaşlığı ve Öncü Hareketlere Değinme Sorunu, IAEN, www.iaen.gr/praktika_iou_diethnous_simposio ,

32 Herkül Millas, Age., s.43

33 Kilisede on iki havariyi temsilen bulunan ve despot statüsünderahiplerden oluşan birlik. Kiliseyi ilgilendiren konularda Sen Sinod'da tartışılan meseleler, oradançıkan kararlar doğrultusunda şekillenir.

34 Herkül Millas, Age., s.43.

35 Türkçe karşılığı, Postası. Gazetenin farklı yayım dönemleri, gazetenin tel değiştirmesi ile ilgilidir. 1900-1904 yılları arası, sahibi A.Bellis, sorumlu müdürü Yeorgios Bellis'tir, 1904-1918'de gazete Dimitrios Bellis'e geçer, müdürü Yeorgios Bellis'tir. 1910'da, gazete Nikolaos Margaritis'iyönetimine geçer. 1915'te gazete sorumlu müdürü Dimitris Sofroniadis'tir 1918' de gazeteyi Konstantinos Makridis devralır. 1920-1921 arası, gazete müdürü, K.A.Gerardos'tur, sorumluları da Pavlakis Melitopulos (1920-1921) ve 1921'deViron Ermidis'tir

Stratis Tarinas, Ελληνικός Ύπνος στην Κωνσταντινούπολη ΑΜΕΡΟΣ – ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ (İstanbul'da Rum Basını, A BÖLÜM - GAZETELER), Iho Yayınları, İstanbul 2007

36 *Tahidromos* gazetesinin Fotiadis soy isimli iki yazarı bulunmaktadır, Bunlar Fotis Fotiadis(halk dili temsilcisi) ve Nikolaos Fotiadis'dir (*Katharevusa* temsilcisi). Gazetenin diğer yazarları sadece soy isimlerini veya isimlerinin ilk baş harfi ile birlikte soy isimlerini kullanmışlardır.

37 Ayrıca, IRCICA, İslam Tarihi, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi'nde ve Atatürk Kitaplığı'nda *Tahidromos* gazetesine ulaşmak mümkündür.

38 Fotis Fotiadis: 14 Eylül 1849 yılında Yerakoy'de doğdu. Atina Üniversitesi, Felsefe Bölümü'nden mezun oldu. 1870 yılında Almanya'da Tıp Fakültesi'nde öğrenimine devam ederek, Kulak-Burun Boğaz alanında uzmanlaştı. Tıpta Fotiadis Metodu olarak bilinen tedavi yöntemini geliştirdi. Uzun yıllar, Fransız Hastanesi Lape de müdürlük ve Askeri Tıp Okulu'nda hocalık yaptı. Sultan II. Abdülhamid'in de doktoru olarak bilinmektedir. Yenilikçi tutumundan dolayı, döneminde cereyan eden dil ve eğitim alanlarındaki gelişmeler ilgisini çekmiş ve bu alanlarda mühtelif girişimlerdebulunmuştur. Evi dönemin entellektüel ortamında, 'edebiyat salonları' olarak anılan ciddi toplantı mekânlarından biridir. Dilbilimci Yannis Psiharis'e atfettiği ilk eseri, To Γλωσσικό Ζήτημα και η Εκπαιδευτική Αναγέννηση (Dil Meselesi veHalk Dili Eğitiminde Aydınlanma), 1898-1908 yılları arasında *Tahidromos*'ta ve 1902'de, Atina'da yayınlanmıştır. 1904'ten itibaren Adelfato'nun yayın organı Numoa'ta yazar. İkinci eseri, Φωτιτική Συντροφιά (Öğrenci Dostluğu) 1911'de, Atina'da yayımlanır. Ayrıca siyasi dergi 'Λόγος (Söz)'de, makalelerini yayınlanmıştır.

Yannis Papakostas, Age.

39 AleksandraPapadopulu: Bahsiteçen dönemde, İstanbullu Rumlar arasında ilk ve tek kadın hükâyeci. 9 Ocak 1867 de Larisa'da doğdu. Kız Lisesi Pallas'ı bitirerek öğretmen oldu. *Filologiki Iha, Latia, Ponathinaida, Ethnikon Imerologion Skolu, Emiki Agogi* vb dergilerin yazarı, İstanbul'daki Rum okullarında ve Silvri'de öğretmenlik yapmıştır. Ayrıca özel ders öğretimeri olarak zengin ailelerin çocuklarına ders vermiştir. Fotis Fotiadis'le evlalesi ile ilişkisi, bu şekildeolmuştur. 1896'da Atina'ya giderek feminist yazar Kallirroi Parren ve onun dergisi *Kadınların Gazetesi (Efimeris Kirion)* ile tanışmıştır, Ayrı yıl Sifiri Kız Lisesi'nde görev almıştır, 1899 yazına kadar, dille ilgili tutumundan dolayı kilise tarafından görevden alınana dek burada hizmet etmiştir. Sonrasında Bükreş'e gitmiş, Spanudi ailesinin çocuklarına ders vererek geçimini sağlamış ve 1902'ye kadar bu ada kalarak *Patris* gazetesinde yayınlanan hikâyelerini kaleme almıştır. 1905 Temmuz ında, Selanik'e gelerek Stefanos Nukas'ın kurmuş olduğu kız lisesinde müdürlük yapmıştır. İstanbul'a dönüşü, Afrika gazetesine konu olmuştur. 27 Şubat 1906'da yalnızlığı Yedikule Balıklı Hastanesi'nde hayatını kaybetmiştir.

Yannis Papakostas, Η Ζωή και το Έργατης Αλεξάνδρας Παπαδοπούλου-(Aleksandra Papadopulu'nun Yaşamı ve Eseri), ELIA, Atina 1980.

40 Herkül Millas, Age., s. 204.

41 Herkül Millas, Age., s. 111.

42 Kornilia Çevik Bayvertyan, Age., s. 320.

43 Vangelis Kechriotis– Rena Patrikiu-Stavridi, «Εισαγωγή – Επιλεγόμενα» στο Γλωσσικό Ζήτημα και Γαζετατζήδες της Πόλης (Dil Meselesi ve İstanbul Gazetecileri'ne Giriş ve Seçki), Yeni dil Araştırma Enstitüsü, Atina 2002.

44 Rumca dersi: Yunan Dili ve Edebiyatı dersi

45 Hristos Çolakis, Τη γλώσσα μου έδωσαν ελληνική (DilimiYunancaOtarak Verilmiştir), Nisides, Şkepelos, 1999, s. 36.

46 "Çağdaş Yunan devletinin temel ideolojisi, ulusun ve ulusalöğelerin binlerceyıllık bir geçmişten kaynaklandığı görüşüne dayanmaktadır. Bu anlayışa göre bugünkü Yunanlılar -ve dilleri- ünlü ve saygın Antik Yunan'ın bir devamını oluşturmaktadırlar. Bu anlayışta ulusal bir kıvanç sezmek zor değildir. Bu görüşu paylaşan Avrupalı tarihçiler ve politikacılar da olmuştur. Dilin 'birliğinin' savunanlar, bu sayı seçtiklerinde, ulusun binlerce yıllık tarihsel devamlılığını da desteklediklerine inanmaktadırlar." Herkül Millas, Age., s. 18.

47 "Kimilerine göre antik ve çağdaş Yunanca iki ayrı dildir; bu iki dil hem sentaks (söz dizimi) açısından hem de kullanılan sözcükler açısından farklıdır. Kimilerine göre ise antik ve yeni Yunanca tek bir dilin iki ayrı görünümüdür. Onlarca, tek bir dil olan Yunanca'da görülen bu farklar her dilde görülebilen gelişmenin kaçınılmaz sonucudur; yüzlerce yıl içinde Yunanca gelişmiş ve farklı diyalektler (lehçeler) oluşmuştur. Buanlayışı savunanlara eskiye yeni dilin ortak yanlarını vurgularlar. Harfler aynı olup okunması kolaydır, bugünkü dilde eski dilden günümüze varmış bir kelimeler hazinesi vardır, kimi terimler eski Yunan'dan bugüne değişmeden dilin içinde aynen kalmışlardır. Bu yüzden de artık Yunanca metinler kimi zaman az buçuk anlaşılır da olmaktadır." Herkül Millas, Age., s. 17-18.

48 Konstantin P. Kavafis, İnsan ve Dönemi, Cd-Rom, Çağdaş Yunan Dersliği, Copyright Ermis- EPE.2003.

17. YÜZYIL OSMANLI TARİHİNİN ARAP-HIRİSTİYAN MÜELLİFLERİNE İKİ MÜHİM ÖRNEK:

ANTAKYA ORTODOKS PATRİĞİ III. MAKARİOS İBN EL-ZA'ÎM VE OĞLU HALEP BAŞDİAKONOSU PAULOS

HASAN ÇOLAK

Osmanlı tarih yazıcılığının Arapça kaynakları söz konusu olduğunda Arap-Hıristiyan kaynaklarının Türkiye ve yine büyük oranda dünyanın diğer yerlerindeki Osmanlı tarihçilerinin eserlerinde ilk sıralarda yer almadıkları aşikâr. Üstelik bu durum sadece halen yazma olarak kalmış eserlerle de sınırlı değil. Bilakis üzerlerine birer kaynakça çalışması yapmanın dahi kapsamlı bir eser vücuda getirmeyi gerektirdiği hallerde bile bu durum pek fazla bir farklılık arz etmiyor.*

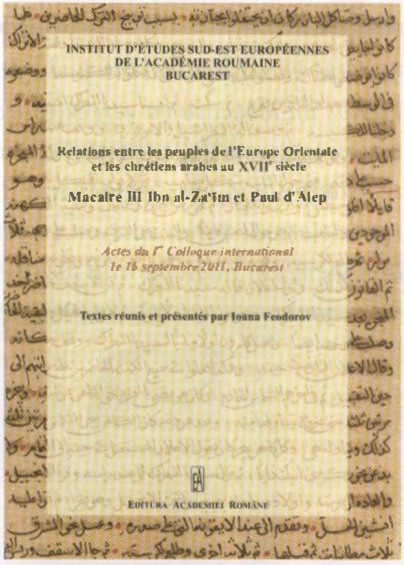
Bu yazıda yukarıda bahsedilen duruma birer örnek teşkil eden Antakya Patriği III. Makarios ibn el-Za'îm ve oğlu Halep Başdiakonosu Paulos (Arapçası Bûlos Halebî) hakkında, esasen 2011 yılında Bükreş'te düzenlenen uluslararası bir sempozyumun bildirilerinden oluşan yeni bir yayın üzerinden[1] Osmanlı tarihinin Arap-Hıristiyan kaynaklarının Osmanlı tarihçiliği dışında geçirdikleri serencam, bu müelliflerin eserlerinin Osmanlı tarihçiliğine de katkıda bulunabilmeleri ümidiyle okurun dikkatine sunulacaktır. Birbirleriyle pek de benzer dünya tasavvur ve tahayyüllerine sahip olmayan bu baba-oğulun aynı çalışma içerisinde incelenmesi Paulos'un *Sefrat* adlı kapsamlı eseri üzerinden olmak durumundadır. Bu yazıda incelenecek kitaba katkıda bulunan yazarların -Ioana Feodorov, Serge A. Fransouzoff, Carmen Crişan, Andreea Dunaeva, Vera G. Tchentsova, Mihai Tipau, Nikolaj Serikoff- yaklaşımı da büyük oranda bu merkezdedir.

1647-1672 yılları arasında Antakya patriği olan Makarios Osmanlı Halep'inin köklü Arap-Ortodoks ailelerinden Za'îm ailesine mensuptur ki Halep ağırlıklı olarak Suriye ve Doğu-Güneydoğu Anadolu'ya yayılmış bulunan bu patrikhane için Memlukların ilk döneminden itibaren patriklik merkezinin yer aldığı Şam ile birlikte başat bir öneme sahipti. Osmanlı topraklarındaki diğer üç Ortodoks patrikhanesinin (İstanbul, İskenderiye ve Kudüs) aksine Antakya Patrikliği'ne bağlı Ortodoksların kahir ekseriyeti Arapça konuşuyordu ve haliyle konuşma, ibadet ve yazı dili olarak çoğunlukla Arapçayı kullanıyorlardı. Çağının en üretken müelliflerinden olan Makarios ağırlıklı olarak aziz yaşamöyküleri ve Antakya patrikleri hakkında Arapça eserler kaleme almakla yetinmeyip Yunanca kaynaklardan önemli çevirilere imza atmıştır. Bazı araştırmacılara göre bu çalışmalarını ileride bir Antakya Hıristiyanlığı ansiklopedisi oluşturmak için yapmıştır. Ortodoks patrikhanelerinin 18. yüzyılda olacağı gibi daimi destekçilerden yoksun oldukları bu dönemde Makarios, önceleri -o dönemlerde Antakya patrikleri arasında çok da ender görülen bir siyaset olarak değerlendiremeyeceğimiz bir şekilde- çoğu Fransızlardan oluşan Suriye'deki Katolik misyonerlerle sıkı ilişkiler kurmuştur.[2] Bir tanesi bu misyonerler aracılığıyla olmak üzere Fransa Kralı XIV. Louis'ye üç adet mektup yazarak maddi destek istemiştir.[3] Bunun yanı sıra Rus Çarı I. Alexis'in davetiyle ilki 1652-1659, ikincisi de 1666-1669 yılları arasında olmak üzere Rusya'ya iki seyahat gerçekleştirmiştir. Her iki seyahatte de babasına eşlik eden Paulos ilk seyahatin dönüşünde *Sefrat* adlı kapsamlı eserini kaleme almış, ikinci seyahatin dönüş yolunda Gürcistan'da hayata gözlerini yummuştur. Babası Makarios'un eserlerinde belki de yazdığı eserlerin dünyevi ve çağdaş meseleleri ele almaması nedeniyle pek de yer almayan Osmanlı idaresi Paulos'un eserinde önemli bir yer tutar. Paulos'a göre Osmanlı Sultanı IV. Murad'ın Bağdat seferine çıkarken Halep'ten geçmesi birçok Haleplinin hayatında özel bir yere sahipken, aynı zamanda oralara da "bereket" getirmiştir. Keza Bağdat seferinin "mutlu haberlerini" duymak da Paulos'u o derece sevindirmiştir. İstanbul'da geçirdikleri zamanın anlatısı da pek farklı değildir. Lady Montagu'nün, bağnazlıklarından dolayı camilerin içine göz ucuyla bakmaya dahi çekinmelerinden dolayı eleştirdiği Avrupalı seyyahların aksine Paulos -içlerinde "dünyanın harikalarından biri" olarak tanıttığı Süleymaniye de dâhil olmak üzere- camilere ilişkin önemli tasvirler sunmaktadır. "Merhum sultanlar" diye andığı sultanların türbelerini de ge-

zen Paulos bu türbeler hakkında da ayrıntılı gözlemlerini dile getirmiştir. Babıâli'den bahsederken "bütün dünya için divan kurdukları yer" lafzını kullanan Paulos Topkapı Sarayı'nın sakinleri için de şu duayı eder: "Allah oranın sakinlerini korusun".[4]

Her ne kadar böyle bir ayrıma gitmek Paulos'un eserinin de gösterdiği üzere pek sağlıklı olmasa da, bir boyutuyla Müslüman Osmanlı müelliflerinin eserlerine göre pek de büyük bir farklılık arz etmeyen Paulos'un eseri nasıl bir serencamdan geçmiştir de Osmanlı tarihçilerinin ilgisinin dışında kalmıştır? İncelediğimiz eserdeki bildirilerin editörlüğünü yapan Feodorov'un yazısı[5] bu sorunun cevabını özetler gibi. Paulos'un eseri hakkındaki çalışmaların ileride temel alacağı kısmi edisyon ve çeviriler 1836 ve 1940 yılları arasında yapılmıştır. Bunlar içerisinde Romen rahip Basile Radu'nun Paris nüshasını temel alarak yaptığı edisyon ve Fransızca çeviri bu eseri ilim âlemine sunması ve Radu'nun kullandığı yöntem açısından öne çıkmaktadır.[6] Crişan'ın da yazısına konu ettiği üzere[7] Romen şarkiyatçılık geleneği içerisinde Arapça üzerine uzmanlaşan ilk kişi olan Radu sadece Paulos'un eserini yayınlayıp çevirmekle kalmamış, içlerinde Franz Babinger'in Osmanlı tarihçileri hakkındaki eserinin Romence bir özetini yazmanın yanı sıra, Arap-Hıristiyanlığı çalışmalarının duayenlerinden Karalevsky'nin *Histoire des Patriarcats Melkites* adlı eseri gibi daha birçok çalışmayı Romenceye tercüme etmiştir. *Seyrat*'ın Belfour tarafından yapılan ilk ve tek İngilizce çevirisi Belfour'un, Radu'nün de temas ettiği gibi, bazı noktalarda metne müdahale etmesi ve bazı yerleri de çevirmemesi gibi haklı nedenlerle çok başarılı olamamıştır. Buna rağmen Feodorov'un da değindiği üzere bu konuda yazılan birçok İngilizce çalışmada Belfour'un çevirisi temel alınmıştır.[8] Feodorov'un "mükemmel" olarak değerlendirdiği, Andrea Dunaeva'nın da ayrıntılı bir şekilde incelediği[9] Mourqos'a ait Rusça çeviri ise hem 1700 tarihli Moskova nüshası temel alınarak yapılması, hem de Mourqos'un geç Osmanlı dönemindeki patrikhane siyasetlerine de ışık tutan yaşamı açısından da anlatılmaya değer. Dunaeva'nın "arabisant russe" olarak tanıttığı Georges Abramovič Mourqos (ya da Arapça olarak bilindiği şekliyle Jurji Ibrahim Markus) 1846'da Şam'da Antakya Patrikhanesi'ne bağlı bir rahibin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Eğitiminin ilk yıllarından sonra ailesi tarafından Yunanistan'a gönderilmiş, daha sonra Dürzilerin Hıristiyanlar üzerindeki baskısıyla kendi ailesi de 1860'ta Atina'nın yolunu tutmuştur. Sonraları İstanbul'daki Fener Rum Lisesi'nde "tamamen Yunanlaştırılmış bir eğitim" alan Mourqos daha sonra St. Petersburg'a gönderilmiştir. 93 Harbi esnasında ilmi kariyerine ara vererek gazeteciliğe başlamış ve bu esnada "Türklerin hoşgörüsüzlük ve fanatizmini" ağır bir şekilde eleştirmiştir.[10] Tıpkı Arap Hıristiyanlar gibi Rusçarca desteklenen ve Fenerli Yunan milliyetçiliğine karşı mücadele eden Balkanlar'daki Slav milliyetçiliğine de öykünerek bu dönemde Fener karşıtı yazılar kaleme almıştır. Mourqos'un Fenerlilere karşı bu hareketi daha sonra Kudüs Patrikhanesi'ne yönelmiştir. Zira Balkanlar'da ve Osmanlı İmparatorluğu'nun egemen olduğu daha başka yerlerde birçok kilise vakfı ya da Doğu Avrupa dillerinin birçoğunda bilindiği şekliyle adanmış manastırlar (örneğin Yunanca *aphieromena monastiria*) büyük çoğunluğu Kudüs Patrikhanesi'ne olmak üzere Ortodoks patrikhanelerinin kontrolü altındaydı. Osmanlıların Avrupa'dakl toprak kayıplarıyla ortaya çıkan ülkelerin çoğunda bu vakıfların statüsü önemli bir sorun teşkil etmekteydi. O sıralar bir kısmı Rus idaresi altında bulunan bu yerlerden Basarabya, Kırım ve Kafkasya'daki kilise vakıflarının devlet hazinesi adına müsadere edilmesini teklif etmiştir.[11] 1893 yılında Aynoros'taki Vatopedi Manastırı'nı bir ziyareti esnasında Makarios'a ait bir yazma keşfeden Mourqos bu Antakya patriğinin Rusya ziyareti üzerine çalışırken Paulos'un *Seyrat*'ını aynı zamanda kendi anadili olan Arapçadan Rusçaya çevirmiştir. Daha sonra bu eserin kısmi bir edisyon ve Fransızca çevirisini yapacak olan yukarıda da bahsettiğimiz Basile Radu de Mourqos'un çevirisinden övgüyle bahsedecektir.[12] Kısacası, söz konusu ikincil literatürü oluşturan yazarların Osmanlı tarihçilerinden ziyade kilise tarihçileri olması ve asıl katkının yukarıda bahsettiğimiz yer yer Osmanlı karşıtı kültürel çevrelere ait müelliflerce yapılması Makarios ve Paulos'u Osmanlı tarihçisi çevrelerin ilgi alanlarının dışında tutmuş olabilir.

Makarios ve Paulos'un eserlerinin Osmanlı tarihçiliğinin ilgi alanı dışında kalmasının bir diğer nedeni de bu şahıslara ait bilinen yazmaların büyük oranda yukarıda bahsini

ettiğimiz müelliflerin aktif olduğu ülkelerde bulunması. Fransouzoff'un yazısına[13] kısa bir göz atmak bunun için yeterli. Bu yazının St. Petersburg örneği üzerinden gösterdiği üzere Rus kütüphaneleri Osmanlı Arap-Hıristiyanlarının ürettiği önemli yazma koleksiyonlarına sahiptir. St. Petersburg, I. Konstantinos'tan III. Murad'a Bizans ve Osmanlı hükümdarının portrelerini içeren *Ed-Dürrü'l-manzûm fi'l-ahbâri mülûki'r-Rûm* adlı eser, hem ünlü ikona ustası Yûsuf el-Musavvir ile Paulos'un katkıları hem de bu Bizans

ve Osmanlı hükümdarlarının belirli bir süreklilik içerisinde sunulması nedeniyle son derece önemli eserler de bulunmaktadır. Ayrıca Paulos'un *Seḫrat*'ının bir nüshası ile kendisinin kaleminden çıkan pek çok yazma da bu şehirde yer almaktadır. Dolayısıyla Osmanlı Arap-Hıristiyanlarına ilişkin kaynakların önemli bir kısmının Osmanlı tarihçilerinin aktif alanları dışında olması da bu çalışmaların marjinalize edilmesinde etkili olmuş olabilir.

Seḫrat'ın gereken ilgiyi görmemesinin bir diğer nedeni de bu eserin geniş bir kısmının Eflak-Boğdan ve Moskova sarayında geçmesidir. Hiç şüphesiz, hem Makarios'un seyahati sunmaktadır.[15] Tchentsova'nın ikna edici bir biçimde sunduğu üzere, Makarios'un Rus sarayına yazdığı tamamı Yunanca mektupların büyük bir çoğunluğu Eflak-Boğdan'da Kudüs Patrikhanesi'ne ait manastır ve vakıfları idare eden keşişler tarafından gözden geçirildikten sonra gönderilmiştir.

Yukarıda Osmanlı idaresi hakkındaki görüşlerine yüzeysel olarak değindiğimiz Paulos'un İstanbul anlatısının da Osmanlı tarihçilerince göz ardı edilmesi bir diğer mesele. Tipau'nun da yazısına konu ettiği üzere[16] Paulos'un İstanbul hakkında yazdıkları üç açıdan ele alınabilir: Şehrin Bizans geçmişi, Bizans sonrası kiliseleri ve Osmanlı eserleri. Özellikle ilk iki kategori göz önünde tutulursa bir Helenist olan Tipau'nun katkısı tartışmasız bir önem arz etmektedir. Zira Paulos'un hem ilgi duyduğu hem de ayrıntılı bir şekilde incelemek için izin alabildiği, şehrin Ortodoks yapıları Batılı ve Müslüman seyyahlarca göz ardı edilegelmiştir. Tipau'nun yazısı -"Dikili Taş", "Odun Kharşı" gibi örneklerde olduğu üzere Osmanlı yer adlarının incelenişi meselesindeki eksikliklerine rağmen- Yılanlı Sütun'un üst kısmının kırılmasının *terminus post quem*'ine dikkat çekmesi gibi açılardan Osmanlı mimari tarihine de hizmet edebilecek nitelikte.

Dilmeselesinegelmişken Makarios'un Yunancaya hâkimiyeti gibi konular da kitabın diğer bir veçhesini oluşturmaktadır. Serikoff'un da belirttiği gibi,[17] anadili Arapça olan Makarios Yunancayı bazı kaynaklara göre 40'lı yaşlarında öğrenmiştir.[18] Serikoff'un St. Petersburg'daki Doğu Yazmaları Enstitüsü'nde yer alan, Makarios'un notları arasındaki aziz isimlerinin listesi üzerine temellendirdiği bu yazıda Makarios'un Yunan dilini nasıl algıladığı ayrıntılarıyla incelenmektedir. Daha çok yazılı metinlerde kullanılan Antik Yunanca (*Yûnânî*) ile o dönemin günlük Yunanca ya da Rumcası (*Rûmî*) arasındaki özellikle imla farklarına dikkat çektiği, notlarından da anlaşılan Makarios aynı zamanda kelimelerin etimolojisine de büyük önem vermiştir. Makarios'un "*teḥḥîr*" başlığı altında incelediği aziz isimleri dilsel imkânların el verdiği ölçüde Yunanca kelimenin Arapça mütekabiliyle anlatılarak okura kültürel olarak da aşina olacağı bir şekilde

Şimdiye kadar bahsini ettiğimiz yazıların da gösterdiği gibi, Makarios ve Paulos'un Moskova'ya gerçekleştirdikleri seyahat o dönemde farklı boyutlarıyla birçok toplumu ilgilendirmiş, daha sonra da değişik ilgi alanları ve kültürel temellere sahip araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Bu derlemedeki yazarların bile makalelerinde farklı edisyon ve çevirileri esas almasından da anlaşılıyor ki bütün ilim âleminin ihtiyaçlarına hitap edecek bir edisyon ve çeviri elzem mahiyettedir.

hem de oğlu Paulos'un seyahatnamesi en çok Rus sarayı ve kilisesiyle olan ilişkisi bağlamında önem taşımaktadır. Tchentsova'nın yazısı tam da bu amaca hizmet ediyor.[14] Yazının en önemli katkısı Paulos'un *Seḫrat*'ta sunduğu malumatı Rus arşivlerindeki Yunanca ve Rusça mektup ve belgelerle mukayeseli bir şekilde sunmasıdır. Daha önceki birçok eserinde de müspet şekilde görüldüğü üzere, Tchentsova sadece mektuplarda sunulan malumatla ilgilenmeyip aynı zamanda bu mektupları kaleme alan, çeviren ya da mektupların dilini düzelten kâtipler üzerine de yoğunlaşarak o dönemdeki ilişkiler ağının daha ete kemiğe bürünmüş bir halini görmemizi de sağlamaktadır. Bu yazısında da ilk kez bu eserde edisyon ve Fransızca çevirisini sunduğu, üçü Yunanca -ki bunlarda tamamının faksimile halleri de bu derlemede yer almaktadır- ve biri Rusça olmak üzere dört orijinal belgeyi okura sunulmuştur. Bir örnekle açıklamak gerekirse, Makarios Yunanca ışık, nur anlamındaki *ḍoś* kelimesinden gelen Fokas'ın Arapça karşılığını Nûri olarak vermiştir. Serikoff'un da belirttiği gibi böylesine sıkı bir yöntemle Yunanca öğrenen Makarios çağın Yunancadan Arapçaya en iyi çevirilerini yapan oğlu Paulos'un Yunanca eğitiminde de pay sahibi olacaktır.[19]

Şimdiye kadar bahsini ettiğimiz yazıların da gösterdiği gibi, Makarios ve Paulos'un Moskova'ya gerçekleştirdikleri seyahat o dönemde farklı boyutlarıyla birçok toplumu ilgilendirmiş, daha sonra da değişik ilgi alanları ve kültürel temellere sahip araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Bu derlemedeki yazarların bile makalelerinde farklı edisyon ve çevirileri esas almasından da anlaşılıyor ki bütün ilim âleminin ihtiyaçlarına hitap edecek bir edisyon ve çeviri elzem

mahiyettedir. Bu derlemedeki yazarların tamamının katkısıyla Feodorov yürütücülüğünde gerçekleştirilecek olan projede öncelikle 2013 yılı içerisinde -hâlihazırda bitmiş durumda olan- Arapça metnin oluşturulması; giriş, filolojik ve tarihsel notlar ve görsellerle birlikte Romence çevirisinin Romanya Akademisi Yayınevi'nce basılması planlanmaktadır. 2015 yılında da aynı format takip edilerek İngilizce bir versiyonun daha yayınlanması projenin ikinci ayağını oluşturuyor.[20] Projenin tamamlanmasıyla, şimdiye kadar Osmanlı tarihçilerinin şu veya bu nedenle pek de iltifat etmediği Arap-Hıristiyan kaynaklarına gereken ilginin gösterilmesi ümidi biraz daha güçlenmektedir. Örneğin, Evliya Çelebi gibi başka Osmanlı seyyahlarıyla da çağdaş olan Paulos'un *Seyrat*'ını diğer seyahatname ve Osmanlı kaynaklarıyla mukayeseli olarak okumak ufuk açıcı olacaktır. *Seyrat*'ın en azından Osmanlı topraklarında geçen kısmı da Türkçeye çevrilmeye değer.

HASAN ÇOLAK, DR.
BİLKENT ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ
YARI-ZAMANLI ÖĞRETİM GÖREVLİSİ

DİPNOTLAR

* Arap-Hıristiyan kaynaklarının bir kataloğu için özellikle şu iki esere bakılabilir: Georg Graf, Geschichte der Christlichen Arabischen Literatur, Vatikan, Bibliotheca apostolica vaticana, 1951, cilt 3 ve Joseph Nasrallah, Histoire du mouvement littéraire dans l'église melchite du ve au XXe siècle, cilt 4, période ottomane 1516-1900, Louvain: Éditions Peeters, 1979.

1 Ioana Feodorov (yay.), *Relations entre les peoples de l'Europe Orientale et les chrétiens arabes au XVIIe siècle: Macaire III Ibn al-Za'îm et Paul d'Alep, Actes du Ier Colloque international, le 16 septembre 2011, Bucarest*, Bükreş, Editura Academiei Române, 2012.

2 Doğu Patrikhaneleri olarak da adlandırılan Antakya, Kudüs ve İskenderiye Ortodoks Patrikhanelerinin Osmanlı merkezi idaresiyle ilişkilerinin ayrıntılı bir incelemesi için bkz. Hasan Çolak, *Relations between the Ottoman central administration and the Greek Orthodox Patriarchates of Antioch, Jerusalem and Alexandria: 16th-18th centuries*, University of Birmingham. Basılmamış Doktora Tezi, 2012.

3 Juliette Rasi, "La première lettre du patriarche Macaire ibn al-Za'îm (1648-1672) au roi de France Louis XIV (date du 19 nov. 1653)", *Parole de l'Orient, 27*, 2002, s. 105-131.

4 Paulos'un eserinde Ortodoks, Süryani ve Osmanlı kültürlerinin temsili hakkında daha geniş malumat için bkz. Hasan Çolak, "Worlds Apart and Interwoven: Orthodox, Syrian and Ottoman cultures in Paul of Aleppo's Memoirs", *Studies in Travel Writing*, 16/4, s. 375-385.

5 Ioana Feodorov, "Paul d'Alep, Récit du voyage du Patriarche Macaire Ibn al-Za'îm. Héritage et evolutions récentes du projet d'édition", Ioana Feodorov (yay.), a.g.e., s. 9-30.

6 A.g.e., s. 15-17.

7 Carmen Crişan, "Basile Radu et son édition et traduction françaises des *Notes de voyage* de Paul d'Alep", a.g.e., s. 51-58.

8 A.g.e., s. 18.

9 Andreea Dunaeva, "L'arabisant russe Georges Abramovič Mourqos, spécialiste de l'œuvre de Paul d'Alep", a.g.e, s. 59-68.

10 A.g.e., s. 59-60.

11 A.g.e., s. 60.

12 A.g.e., s. 66.

13 Serge A. Fransouzoff, "Le patrimoine manuscrit de Paul d'Alep conservé à St. Pétersbourg", a.g.e., s. 31-50.

14 Vera G. Tchentsova, "Le premier voyage du Patriarche d'Antioche Macaire Ibn al-Za'im à Moscou et dans les Pays Roumains (1652-1659)", a.g.e., s. 69-122.

15 A.g.e., s. 104-122.

16 Mihai Tipau, "La description de Constantinople dans le *Recit du voyage du Patriarche Macaire III Ibn al-Za'im*", a.g.e., s. 123-134.

17 Nikolaj Serikoff, "An 'Unimaginative Compiler' Patriarch Macarius Ibn Al-Za'im and His Explanations of the Names of Greek Saints", a.g.e., s. 135-190.

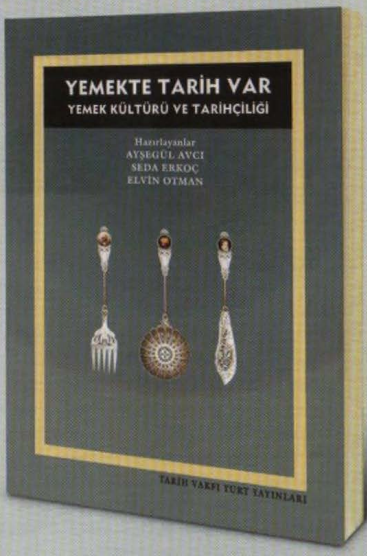
18 A.g.e., s. 136.

19 A.g.e., s. 140.

20 Feodorov, a.g.e., s. 21.

YEMEKTE TARİH VAR
YEMEK KÜLTÜRÜ VE TARİHÇİLİĞİ

Tarihte yemek var; biliyoruz. Peki, yemekte tarih var mı? Günümüz tarihçiliğinde öne çıkan kültür tarihi çalışmaları veyeni yaklaşımlar tarihi savaş meydanları, saraylar ve diplomatik görüşmeler arasında sıkışıp kaldığı kafesten çıkarıp gündelik hayatın tam da içine taşırken insan yaşamının olmazsa olmazı "yemek" ve "yemek kültürü"nü de incelenmesi gereken önemli bir alan olarak araştırmacıların dikkatine sundu. Tarihin, gelişen ve değişen yemek ve yiyecek kültürü üzerinden okunabileceği iddiasını ortaya atan bu çalışma, alanında önde gelen araştırmacıların Osmanlı, Avrupa ve Amerika bölgeleri üzerinden farklı dönemlere ilişkin yaptıkları çalışmalarla okuyucuya hem yemekteki tarihi anlatıyor hem de tarihin temel metodolojik sorularına farklı ve yeni cevaplar bulmayı hedefliyor.

Vakıf Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 F (212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No: 82/30 06420 Kızılay-Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

DIERIC BOUTS

SON AKŞAM YEMEĞİ

Son Akşam Yemeği. Kutsal Kitap *metinleri içinde İsa'nın hayatına dair anlatılan en önemli olaylardan birisidir. Bu yemekten dört* İncil *yazarı da söz eder ve aşağı yukarı benzer ayrıntıları verirler. Yuhanna olaydan daha çok havarilerin ayaklarını yıkaması nedeni ile İsa'nın alçakgönüllülüğünü vurgulayarak bahseder.*

Dieric Bouts (Yaşlı) Son Akşam Yemeği, 1464-67

Panel üzerine yağlıboya, 185x 294cm Sint-Pieterskerk, Leuven

"ALÇAKGÖNÜLLÜLÜK ÖRNEĞİ"

Fısıh Bayramı'ndan önceydi. İsa, bu dünyadan ayrılıp Baba'ya gideceği saatin geldiğini biliyordu. Dünyada kendisine ait olanları hep sevmişti; sonuna kadar da sevdi. Akşam yemeği sırasında İblis, Simun İskariot'un oğlu Yahuda'nın yüreğine İsa'ya ihanet etme isteğini koymuştu bile. İsa, Baba'nın her şeyi kendisine teslim ettiğini, kendisinin Tanrı'dan çıkıp geldiğini ve Tanrı'ya döneceğini biliyordu. Yemekten kalktı, üstlüğünü bir yana koydu, bir havlu alıp beline doladı. Sonra bir leğene su doldurup öğrencilerin ayaklarını yıkamaya ve beline doladığı havluyla kurulamaya başladı.

..." (Yuhanna, 13: 1-17).

Matta, Markos ve Luka'da ise olay, Fısıh Yemeği adı altında, İsa'nın yemek hazırlıkları ile ilgili talimatları ve yemek sırasındaki kehanetlerinden söz edilerek anlatılmıştır:

"FISIH YEMEĞİ"

Mayasız Ekmek Bayramı'nın ilk günü öğrenciler İsa'nın yanına gelerek, 'Fısıh yemeğini yemen için nerede hazırlık yapmamızı istersin?' diye sordular. İsa onlara, 'Kente varıp o adamın evine gidin' dedi. 'Ona şöyle deyin: Öğretmen diyor ki, zamanım yaklaştı. Fısıh Bayramı'nı, öğrencilerimle birlikte senin evinde kutlayacağım.' Öğrenciler, İsa'nın buyruğunu yerine getirerek Fısıh yemeği için hazırlık yaptılar. Akşam olunca İsa on iki öğrencisiyle yemeğe oturdu. Yemek yerlerken, 'Size doğrusunu söyleyeyim, sizden biri bana ihanet edecek' dedi. Bu söz onları kedere boğdu. Teker teker, 'Ya Rab, beni demek istemedin ya?' diye sormaya başladılar. O da, 'Bana ihanet edecek olan' dedi, 'Elindeki ekmeği benimle birlikte sahana batırandır. ..." (Matta, 26: 17-30).

"FISIH YEMEĞİ"

Fısıh kurbanının kesildiği Mayasız Ekmek Bayramı'nın ilk günü öğrencileri İsa'ya, 'Fısıh yemeğini yemen için nereye gidip hazırlık yapmamızı istersin?' diye sordular. O da öğrencilerinden ikisini şu sözlerle önden gönderdi: 'Kente gidin, orada su testisi taşıyan bir adam çıkacak karşınıza. Onu izleyin. Adamın gideceği evin sahibine şöyle deyin: 'Öğretmen, öğrencilerimle birlikte Fısıh yemeğini yiyeceğim konuk odası nerede? diye soruyor.' Ev sahibi size üst katta döşenmiş, hazır büyük bir oda gösterecek. Orada bizim için hazırlık yapın.' Öğrenciler yola çıkıp kente gittiler. Her şeyi, İsa'nın kendilerine söylediği gibi buldular ve Fısıh yemeği için hazırlık yaptılar. Akşam olunca İsa Onikiler'le birlikte geldi. Sofraya oturmuş yemek yerlerken İsa, 'Size doğrusunu söyleyeyim' dedi, 'Sizden biri, benimle yemek yiyen biri bana ihanet edecek.' Onlar da kederlenerek birer birer kendisine, 'Beni demek istemedin ya?' diye sormaya başladılar. İsa onlara, 'Onikiler'den biridir, ekmeğini benimle birlikte sahana batırandır' dedi. 'Evet, İnsanoğlu kendisi için yazılmış olduğu gibi gidiyor, ama İnsanoğlu'na ihanet edenin vay haline! O adam hiç doğmamış olsaydı, kendisi için daha iyi olurdu.' İsa yemek sırasında eline ekmek aldı, şükredip ekmeği böldü ve, 'Alın, bu benim bedenimdir' diyerek öğrencilerine verdi. Sonra bir kâse alıp şükretti ve bunu öğrencilerine verdi. Hepsi bundan içti. 'Bu benim kanım' dedi İsa, 'Birçokları uğruna akıtılan antlaşma kanıdır. Size doğrusunu söyleyeyim, Tanrı'nın Egemenliği'nde yenisini içeceğim o güne dek, asmanın ürününden bir daha içmeyeceğim.' İlahi söyledikten sonra dışarı çıkıp Zeytin Dağı'na doğru gittiler...." (Markos, 14: 12-26).

"FISIH YEMEĞİ"

Fısıh kurbanının kesilmesi gereken Mayasız Ekmek Günü geldi. İsa, Petrus'la Yuhanna'yı, 'Gidin, Fısıh yemeğini yiyebilmemiz için hazırlık yapın' diyerek önden gönderdi. O'na, 'Nerede hazırlık yapmamızı istersin?' diye sordular. İsa onlara, 'Bakın' dedi, 'Kente girdiğinizde karşınıza su testisi taşıyan bir adam çıkacak. Adamı, gideceği eve kadar izleyin ve evin sahibine şöyle deyin: 'Öğretmen, öğrencilerimle birlikte Fısıh yemeğini yiyeceğim konuk odası nerede? diye soruyor.' Ev sahibi size üst katta, döşenmiş büyük bir oda gösterecek. Orada hazırlık yapın.' Onlar da gittiler, her şeyi İsa'nın kendilerine söylediği gibi buldular ve Fısıh yemeği için hazırlık yaptılar. Yemek saati gelince İsa, elçileriyle birlikte sofraya oturdu ve onlara şöyle dedi: 'Ben acı çekmeden önce bu Fısıh yemeğini sizinle birlikte yemeyi çok arzulamıştım. Size şunu söyleyeyim. Fısıh yemeğini, Tanrı'nın Egemenliği'nde yetkinliğe erişeceği zamana dek, bir daha yemeyeceğim.' Sonra kâseyi alarak şükretti ve 'Bunu alın, aranızda paylaşın' dedi. 'Size şunu söyleyeyim, Tanrı'nın Egemenliği gelene dek, asmanın ürününden bir daha içmeyeceğim.' Sonra eline ekmek aldı, şükredip ekmeği böldü ve onlara verdi. 'Bu sizin uğrunuza feda edilen bedenimdir. Beni anmak için böyle yapın' dedi.

..."(Luka, 22: 7-38).

Son Akşam Yemeği ile birlikte İsa'nın acıları (ihanete uğraması, tutuklanması, işkence görmesi ve çarmıha gerilmesi) başlayacaktır. İsa bu yemek sırasında, ihanete uğrayacağının ve inkâr edileceğinin kehanetini bildirir. Bu kehanetler havarileri arasında büyük üzüntü ve kaygı yaratır. Yemek henüz bitmeden oradan ayrılan havarilerinden Yahuda İsa'yı ele vermek üzere Yahudi yöneticiler ve Romalı askerler ile buluşur. İsa'nın ihanete uğraması aynı zamanda sonun başlangıcıdır.[2] Bu yemek sonunda İsa, Zeytin Dağı'na çekilip Tanrı'nın

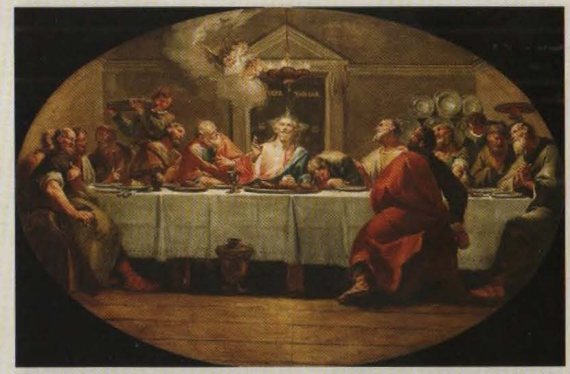
Jacopo Bassano
Son Akşam Yemeği, 1546.

Tuval üzerine yağlıboya, 168 x 270 cm
Galleria Borghese, Roma, İtalya.

Pietro Lorenzetti
Son Akşam Yemeği, 1320.

Fresk
Lower Church, San Francesco, Assisi, İtalya.

Francesco Fontebasso Son Akşam Yemeği, 1762.

Tuval üzerine yağlıboya, 132 x 193cm Hermitage, St. Petersburg, Rusya.

uzattığı kadehi aldıktan, yani canını feda edeceğini bildirdikten hemen sonra Romalı askerler tarafından tutuklanır.[3]

Olay, sanat tarihinin en popüler konularından birisidir. Bu sahnenin diğer tüm ikonografik betimlemeler gibi olmazsa olmaz elemanları ve ipuçları vardır. Genellikle sahnede İsa haricinde 12 kişi gösterilir. Ve özellikle Rönesans ve sonrası betimlemelerde bu kişilerin bazılarının jest ve mimiklerinden kimler olduğunu anlamak mümkündür çünkü metinlerde bu havarilerin tepkileri de açıkça yazılmıştır. Bazı örneklerde bir iki hizmetlinin de sahneye girip çıkarken ya da ana mekânın dışında, olasılıkla mutfakta gösterilmiş olduğuna rastlanır. Sahneye çoğunlukla bir hüzün hâkimdir ama olay zaman zaman da havariler aracılığı ile yansıtılmış bir şaşkınlık ve telaş havası içinde gösterilir. Masada yiyecekler arasında iki temel malzeme, şarap ve ekmek mutlaka bulunur. Oturma düzeni çoğu örnekte dikdörtgen bir masa etrafındadır ve sahnede izleyiciye arkası dönük olan ama İsa'nın da tam karşısına denk düşecek şekilde oturan figür mutlaka Yahuda'dır. Bu oturma düzeni, İsa'nın kehanetlerine şaşkınlıkla tepki veren, "ya rab bu ben miyim?" diyen havarilere "ekmeğini benimle aynı sahana batırandır" sözünü yansıtabilmek için tercih edilir.

Bouts'un 15. yüzyıl ortalarına tarihlenen triptik pano üzerinde orta panele yerleştirdiği sahne oldukça sade ve ağırbaşlı bir ortamı yansıtır. Ortada oturan İsa'nın bir yanında Yuhanna diğer yanında ise Petrus oturmaktadır. Havarilerin yüzlerinde farklılıklarını, tepkilerini, duygularını vs gösteren herhangi bir emare yoktur. Sahneye sol taraftaki mutfak servis penceresinden içeri bakan ve olaya şahit olan iki hizmetkâr yerleştirilmiş. Odanın içinde biri İsa'nın hemen arkasında diğeri ise duvar kenarında, ahşap büfenin hemen yanında bekleyen iki figür ise sahneyi günlük hayatın içinden bir ana daha çok yaklaştırmaktadır. Bu figürlerden İsa'nın arkasında olan sanatçının kendisidir. Kuzey resminde daha önce Jan Van Eyck ve Rogier Van der Weyden gibi sanatçılar dış mekânlarda bolca, iç mekânlarda ise daha basit elemanlarla perspektifi kullanmışlardır. Ancak burada ilk kez perspektif çok daha karmaşık bir mimari düzenleme içindedir. Soldaki pencereden ve sağdaki kapıdan, muhtemelen servis penceresinden bakan hizmetkârların içinde bulunduğu mutfak bölümünden de geçerek gözü dış mekâna taşıyan açıklıklar vardır. Benzer bir perspektif etki tavan ahşaplarında ve yer karolarında da kullanılmıştır. Resmin tam ortasında hayal edilebilecek düşey bir hat avize, şömine kapağının orta bandı, İsa ve masanın ortasındaki tepsiden geçerek masa örtüsünün drapesi aracılığı ile yer karolarına kadar iner ve bir anlamda resmi de iki simetrik parçaya böler. Özellikle bu hattın iki yanında oturan arkaları dönük iki havarinin pozisyonları bu simetri duygusunu yaratmada etkilidir. Ortaçağ betimlemelerinde, Son Akşam Yemeği sahnelerinde Yahuda genellikle kızıl saçlı ve sarı renkte giysili (her ikisi de şeytan ile ilişkili renklerdir) olarak ve yine çoğunlukla masanın bir kenarında yalnız başına otururken gösterilir. Bouts bu geleneği bozmuş ama kompozisyonun ortasında betimlediği, arkaları dönük figürlerden soldakinin yüzüne yerleştirdiği sert ve karanlık ifade ile Yahuda olarak tanınmasını sağlamıştır. Masa üzerinde sadece birkaç parça ekmek ve şarap bardakları bulunur.

Kaynaklar Bouts'un bu resimdeki kompozisyon kurgusu ile geleneksel olarak İsa'nın Yahuda'nın ihanetini açıkladığı anın resmedilmesi geleneğini kırdığını yazar. Burada gösterilen an, İsa'nın havarilerine "benim etim ve benim kanım" "Beni anmak için bunu yapınız" diyerek ekmek ve şarabı kutsadığı andır. Bu farklı yorumlamanın tesadüfi olmadığı, Leuven Üniversitesi'nden iki ilahiyatçının, Jan Varenecker ve Aegidius Ballawel'in Bouts'a tavsiyelerde bulunduğu yine kaynaklarda karşımıza çıkar. Orta bölümünce Son Akşam Yemeği'nin betimlendiği bu triptik panonun yan kanatlarında *Eski Ahit*'ten 4 sahne bulunur: Avram ve Melkizedek'in Buluşması, Man Toplama,[4] İlyas Çölde ve Fısıh Yemeği.

DİPNOTLAR

1 Fısıh (Pesah) Bayramı, Musa önderliğinde İsrailliler'in Mısır'ı terk edişlerini anmasına kutlanan bir bayramdır. Bu günde yenileri yemeğe ise Fısıh Yemeği denir. Hamursuz denilen mayasız ekmek, yemeğin geleneksel malzemesidir. Yahudi topluluğu arasında en yaygın olarak kutlanan bayramdır.

2 Ancak olayı tersinden yorumlamak da mümkündür. İnsanlığın kuruluşu için İsa'nın hayatını feda etmesi gerekmektedir ve Yahuda da İsa'yı ele vererek ölümünün gerçekleşmesini sağlamıştır.

3 Katolik ansiklopedisine göre bu yemek Perşembe gecesidir ve İsa Cuma günü çarmıhta ölmüş, Pazar günüise tekrardirilmiştir.

4 İsraloğullarının Mısır'dan çıkışları ve çölde yolculukları sırasında Tanrı tarafından kendilerine gönderilen yiyecek. "İsrailliler o ekmeğe manadını verdiler. Kişniş tohumu gibi beyazımsı, tadı ballı yufka gibiydi" (Mısırdan Çıkış, 16:31).

60 Yıldır

Nitelikli Bilgi Elinizin Altında

AJANS PRESS
Medyadaki Gözünüz

www.ajanspress.com.tr ▸ (212) 370 1100 ▸ digitürk 540. kanal

BEHİCE BORAN'IN MEKTUPLARI I-II

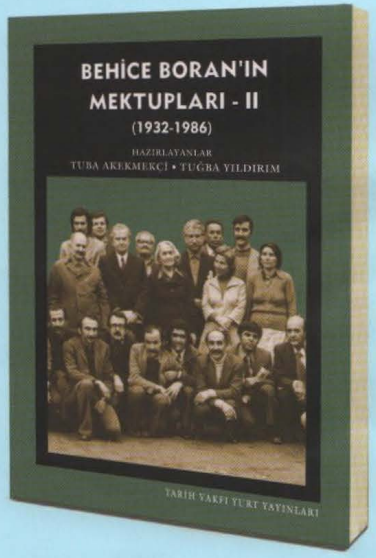
"Bu son mektubunda bahsettiğin 'haklı' olup olmamak meselesine gelince, ben meseleyi böyle telakki etmedim ve etmiyorum. 'Hak' noktainazara göre değişir. Ve sizinle benim aramdaki asıl mesele de bu noktainazar farkıydı. Siz daima benim burada kalıp kalmamam, benim keyfi irademe tabiymiş gibi hareket ettiniz. Ben ise vaziyette benim irademden hariç mecburiyetler, vazifeler gördüm. Mademki burada Amerikalıların verdiği para ile okuyordum, üzerime aldığım işi yarım bırakıp dönemezdim. Bir de ortada mesleki mecburiyet vardı. Ben buradaki okumama sadece bir "mektep tahsili" diye bakmıyorum. Ben tahsil ettiğim sahayı kendime meslek, hayat, iş olarak kabul ettim. Nasıl bir erkeğin kendi mesleğinde bir işler görmek istemesi tabii görülüyorsa, benim de meslek aşkım ve gayelerim tabii görülmelidir. Ben bir süs, gösteriş olsun diye okumuyorum. Döndükten sonra da diplomayı duvara asıp artık çalışmak bitti diye oturmayacağım. Bilakis çalışmak devresi asıl o zaman başlayacak. Benim para, mevki hususunda ihtiraslarım yok; fakat kendi mesleğimde bir iş görmek, kendi sahamda memlekete hizmet, hayatıma istikamet veren bir hedef."

Behice Boran, 9 Ağustos 1938,
Ann Arbor.

"...ben hapis yatmakla ayrı bir çile, meşakkat çekiyor da değilim, bir kahramanlık da değil mahpus yatmak. Bir 'acıma duvarı'nın duvarı da değiliz. Hiçbir yerde, hiçbir zaman sosyalizme giden yol; dikensiz, taşsız, dümdüz, 'şahane' bir yol olmamış. Yüzyılların ötesinden sürüp gelen mücadelede; hapse atılanların, haksızlığa ve bin türlü belaya uğrayanların biz ne ilkiyiz, ne de sonuncusu olacağız. Bir çile söz konusu olacaksa, buna insanlığın genel çilesidir denebilir ancak, içeride de çekilir dışarıda da. Ama ben bu düzeyde ve anlamda dahi 'çile' sözcüğünü ve bu sözcüğün ifade ettiği düşünce ve bakış açısını sevmiyorum. Bilimsel açıdan gerçekçi ve geçerli, ahlaki açıdan haklı bir davaya inanış ve kendini veriştir bu sadece. Ne çile, ne fedakârlık, ne kahramanlık söz konusudur aslında. Bunların hepsi var olabilir, ama sorunun özü, aslı bunlar değildir. Bireysel açıdan ve düzeyde, sadece insan olmanın gereğidir. İnsan olmak da kolay değil elbette. Ama insan olmanın zorluğundan ne yakınılır, ne övünülür. İnsan olmanın gereklerini yerine getirmekten mutluluk duyulabilir, duyulmalıdır ancak. Bu yazdıklarım biraz 'edebiyat', 'süslü sözler' gibi gelebilir. Hatta 'bu da bir çeşit övünme' denebilir. Değil oysa. Gerçekten doğru bildiğim, inandığım bir anlayış bu. Böyle bir 'insan olma' çizgisine ben varabildiğimi de iddia etmiyorum. Ama isterdim, amacımdır."

Behice Boran, 29 Kasım 1973.

MYRA

Vakıf Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 F (212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No: 82/30 06420 Kızılay-Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI